

21.04.07
CP-51

А.С. Токарська
І.М. Кочан

КУЛЬТУРА

ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ

ПРАВНИКА

А.С. Токарська
І.М. Кочан

КУЛЬТУРА ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ ПРАВНИКА

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України як навчальний
посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

НБ ПНУС

673761

ЛЬВІВ • ВИДАВНИЦТВО "СВІТ" • 2003

ББК 81.411.1-7
Т 51

*“Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України”*
(Лист № 14/18.2 – 1730 від 03.12.2001 р.)

Рецензенти:

професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка *Ф.С.Бацевич*,
професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри історії та українознавства Дніпропетровської академії внутрішніх справ МВС України *А.М.Поповський*,
доцент кафедри видавничої справи і редагування Української академії друкарства, кандидат філологічних наук *Е.І.Огар*.

Консультанти:

підполковник міліції, начальник кафедри кримінального права і кримінології Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України *І.О.Єсип*,
доктор юридичних наук, полковник міліції, професор Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України *С.С.Сливка*

Редактор *Лідія Веремієнко*

Токарська А.С., Кочан І.М.

Т 51 **Культура фахового мовлення правника: Навч. посібник.** — Львів: Світ, 2003. — 312 с.

ISBN 966-603-193-0.

Посібник присвячений актуальним питанням підвищення культури фахового мовлення юристів, утвердженню усіх типів норм сучасної української літературної мови на практиці. Видання покликане сприяти удосконаленню професійного рівня мовленнєвої діяльності правників.

Для курсантів, студентів, викладачів та аспірантів вищих навчальних закладів.

Львівський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266

ББК 81.411.1-7

ISBN 966-603-193-0

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Токарська А.С.,
Кочан І.М., 2003

Інв. №

6 7 3 7 6 1

ПЕРЕДМОВА

---

*Amenus patriam, pareatus legibus —
любимо батьківщину, корімося її законам*

З кінця 90-х років розпочався новий етап розвитку української літературної мови. Новий статус української мови як державної сприяв самовиявленню національного генотипу, піднесенню престижу та ширшому функціонуванню державної мови в Україні.

Оскільки дійсність формується на основі активної діяльності особистості, одним із провідних завдань є виховання потреби кожного мовця вільно користуватися державною мовою як засобом спілкування, формування інтелектуальної культури, національної свідомості, що має вплив на ментальність і моральні переконання особи. Нова мовна ситуація у комунікативному просторі України зобов'язує усіх мовців сприймати проблеми мови і мовлення комплексно, системно.

Володіння рідною мовою — завдання кожного свідомого громадянина, який зобов'язаний у діловому мовленні уміти вільно послуговуватися усім лексичним багатством.

Реалізація принципів формування мовної особистості ґрунтується на особистісному підході до мовної освіти, в основу концепції якої покладені гуманізація, людиноцентризм, історизм, розумовий і мовленнєвий розвиток, індивідуалізація у процесі навчання.

Беззаперечним є те, що мова — складова професійної компетенції — є показником загальної культури, а тому кожному мовцеві слід дбати про високу культуру мовлення.

Фахова мова правників базується на законах української мови, на її лексичних, морфологічних і синтаксичних нормах. Мовні засоби, що використовуються у діловому мовленні правників, досить різноманітні, проте вся багатоаспектність лексики (медичної, економічної, фінансової, виробничої, адміністративної, управлінської та ін.) передбачає одну й найважливішу вимогу — використовувати усталені терміни, формули, звороти мови, що увійшли в діловий стиль у різних комунікативних ситуаціях правоохоронної діяльності. Саме стандартизація ділового мовлення суттєво полегшує роботу органів внутрішніх справ, підвищує рівень поінформованості, сприяє забезпеченню умов для створення і розвитку правового суспільства.

В умовах побудови правової держави природним є процес перегляду та становлення законодавчої бази, прийняття нових документів, що регламентують діяльність правоохоронних органів. І якщо на даному етапі юридична база цих документів перебуває під пильною увагою представників законодавчих державних структур, причетних до укладання законів і правових документів, їх затвердження та прийняття, то мовна експертиза, на нашу думку, суттєво відстає від законодавчої. А це, у свою чергу, позначається не лише на рівні культури мови взагалі, а передовсім — на якості, досконалості законодавчої бази.

В основу діяльності правоохоронних структур покладені єдині систематизовані законодавчі акти, кодекси, в яких містяться мовні норми права, що регулюють певну галузь суспільних відносин. Проте доводиться констатувати, що службова діяльність ускладнюється недостатньою увагою до уніфікації й удосконалення ділового мовлення. Будь-яка двозначність формулювань у Цивільному чи Кримінальному кодексах призводить до численних службових зволікань, різнопрочитань та різнотлумачень.

Стан функціонування сучасної української мови, безперечно, не може не позначитися на фаховому мовленні. Констатуючи наявність у мові різних літературно-мовних традицій і практик, варто зазначити перевагу однієї із них саме у практиці фахового мовлення. Законодавча діяльність, як і правоохоронна практика органів внутрішніх справ, виразно наслідує літературно-мовну традицію східноукраїнського варіанта, маючи в активному слововжитку значну кількість росіянізмів. Переважна більшість їх увійшла в ділове мовлення через відсутність належної кількості довідкових джерел з юриспруденції українською мовою. Також з'явилися довідкові джерела, кодекси та акти, у яких спостерігається широке побутування ненормативних українських відповідників, що є наслідком запозичення багатьох термінів через посередництво російської мови.

Сучасний стан правничої мови характеризується тим, що чимало фахових висловів є прямими кальками з російської чи англійської мов, у той час як коріння української правничої лексики сягає ще сивої давнини. Це один із найдавніших пластів нашої мови. Генезис і розвиток кожної галузевої терміносистеми тісно пов'язаний з історією суспільних відносин, виробництвом, наукою, історією права.

Українська мова, будучи явищем суспільним, відбиває конкретно-історичні особливості, властиві певному соціально-іс-

торичному періоду: розвиваються словесні конструкції, з'являються нові слова, запозичені з інших мов, відбувається перехід слів з окремих терміносистем у русло загальномовне, і навпаки, чимало загальномовжваних слів починають виконувати функцію термінів.

Через освоєння сучасної української термінології, що є невід'ємною частиною лексичної системи мови, реалізується комунікативно-прагматична мета: досягнення високого рівня культури ділового мовлення.

Фах правника передбачає висококваліфіковане володіння словом, бо це вміння якнайтісніше пов'язане з усними виступами — у ролі слідчого чи експерта, доповідача чи державного обвинувача, судді чи адвоката.

Мовна культура — невід'ємна від загальної культури людини. Від уміння володіти словом значною мірою залежить якість правозахисної діяльності, ефективність виконання фахової роботи чи проведення профілактичних дій, спрямованих на запобігання злочинності. Від мовної культури кожного залежать інтереси суспільства, держави, громадян, адже людина з високою культурою не буде злочинцем.

Завдання навчального посібника: 1) викласти теоретичні основи культури фахового мовлення як комунікативну систему; 2) ознайомити майбутніх правників з основними мовними нормами, допомогти їм виробити міцні уміння і навички вільно користуватися правничою мовою у різних її підстилях; 3) сприяти підвищенню мовленнєвої культури назагал і професійної культури юриста зокрема, сформувавши мовне чуття за допомогою низки вправ і завдань; 4) виховати любов до рідної мови, естетичне ставлення до неї, почуття особистої відповідальності за власну мовну поведінку і за стан мовленнєвої культури суспільства.

Автори висловлюють щирі вдячність за консультації І.О.Єсипу — підполковникові міліції, начальникові кафедри кримінального права і кримінології Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України; С.С.Сливці — докторові юридичних наук, полковникові міліції, професорові Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України, а також обласному управлінню юстиції, структурним підрозділам правоохоронних органів за надані матеріали фахової документації та усні ґрунтовні консультації.

Також щира подяка рецензентам — докторам наук, професорам Ф.С.Бацевичу, А.М.Поповському та Л.М.Паламар, кандидатів філологічних наук, доцентів Е.І.Огар за уважне прочитання роботи та слушні зауваження.

---

1. ФАХОВЕ МОВЛЕННЯ ПРАВНИКА ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

---

*Non scholae, sed vitae discimus —
вчимося не заради школи, а для життя*
(Сенека)

Упродовж десятиліття до програм вищих навчальних закладів введено курс ділового українського мовлення. Однак міністерських програм до сьогодні ще, на жаль, немає. Оскільки курс читають фахівці різного профілю, то, відповідно, кожний із них має своє розуміння такої програми, про що свідчать численні підручники і посібники, які з'явилися останнім часом в Україні.

Поняття ділового українського мовлення по-різному трактується у науковій літературі. А. Коваль у довіднику "Культура ділового мовлення" (1977) визначає його як офіційно-діловий стиль, який обслуговує ділове спілкування та службову документацію. Ця думка простежується і в наступній книзі автора "Ділове спілкування" (1992). Л. Паламар і Г. Кацавець у посібнику "Мова ділових паперів" (1994) на фоні загального повторення курсу української мови звертають увагу на текстове оформлення документів, знайомлять читачів зі зразками ділових паперів (заява, доручення, довідка, договір, протокол тощо). Автори наголошують на різновидах офіційно-ділового стилю та на особливостях текстів його підстилів.

Приблизно такий самий зміст поняття "ділове мовлення" поданий у словниках, що побачили світ останнім часом.

Проблема ділового мовлення була досить актуальною і в 20–30-х роках ХХ ст. У цей час з'являється низка словників, серед яких: "Українська мова: російсько-український словник та зразки паперів українською мовою" Н. Падалки (1918), "Короткий московсько-український складний словник судівництва та діловодства" (1918), "Практичний словник ділової мови (конторської та рахівничої)" Є. Минькевича (1926), "Російсько-український словник найпотрібніших у діловодстві слів" М. Осипова (1926), "Фразеологія ділової мови" М. Йогансена та С. Плужника (1926), "Словник банківського діловодства" (1926) тощо.

Під діловим мовленням укладачі перелічених словників розуміли: 1) канцелярську мову, вживану в актах і листуванні між установами; 2) правничу мову — мову актів і судових установ; 3) торговельну кореспонденцію; 4) термінологію бух-

галтерії; 5) загальні назви установ та організацій різних видів; 6) назви функційних звань (державних і приватних); 7) назви професій; 8) назви об'єктів промислового оподаткування; 9) назви канцелярських контор; 10) назви торговельних закладів; 11) терміни тощо.

Як бачимо, немає єдиного принципу добору матеріалу, оскільки розглядалися лише окремі документи канцелярської мови, правничої, торговельної сфер діяльності, окремі назви установ та організацій, професій тощо.

Слово *діловий* в українській мові має значення: 1) стосовний до діла; 2) добре підготовлений, досвідчений, працьовитий; 3) *спец.* — придатний для господарських потреб, промислового та іншого використання; товарний (СУМ, II, 305). Основне значення слова — діло, робота, заняття людини. Отже, *ділове мовлення* — це професійне (фахове) мовлення. Кожна професійна сфера поєднує в собі мовленнєвий етикет, високий рівень культури мовлення (володіння мовними нормами), свідоме розуміння фахової термінології і правильне користування нею, уміння оформляти відповідну документацію. Для студентів, яким читають цей курс, такою сферою діяльності є навчальний процес. Звідси першочергове завдання курсу ділового мовлення — навчити молодь правильно користуватися галузевою науковою термінологією, ознайомити її з різними видами мовної норми та виробити практичні навички її використання, розкрити поняття ділової комунікації, мовленнєвого етикету та доречності вживання його висловів у різних ситуаціях спілкування, грамотно оформляти конспект і дипломну роботу, знати елементарні ділові папери тощо. Не завадило б і знання історії українського ділового мовлення правничої сфери, історії термінознавства та зокрема правничої термінології.

Орієнтуючись на кожний фах, слід укласти вузькогалузеві посібники ділового українського мовлення. Цей посібник — одна із таких спроб. Він розрахований на слухачів, курсантів і студентів вищих навчальних закладів — майбутніх правників.

---

2. ФУНКЦІЇ МОВИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Oratio vitae simulacrum —
мова — це відображення життя

Жодне суспільство не може існувати без мови. Це стосується усіх народів, держав, людських колективів. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує певні функції, серед яких¹:

1. Комунікативна функція. Функція спілкування є однією з найважливіших функцій мови. Суть її полягає в тому, що мова використовується для інформаційного зв'язку між членами суспільства. При цьому спілкування не слід розуміти примітивно як здійснення комунікативного акту між двома чи кількома членами суспільства. Спілкування може відбуватися у часі і просторі, діахронно і на синхронному зрізі, в усній і писемній формах. Із погляду технології діяльності управління суспільством є процесом отримання, опрацювання і передачі інформації. Комунікація в юридичній галузі — це не лише безпосереднє фіксування відомостей, даних, а це, що особливо важливо, насамперед процес пошуку шляхів розв'язання конфлікту чи запобігання йому, це пошук методів і способів виходу із проблемної ситуації.

Оскільки обов'язковим елементом управлінської діяльності у сучасному суспільстві є отримання, осмислення і передання інформації, то її матеріальними носіями стали документи. В них інформація зберігається: на папері, фотоплівці, магнітній та перфострічці, диску, перфокарті тощо. У правничій діяльності переважно використовуються текстові документи, в яких дані зафіксовані рукописним або машинописним способами.

Комунікація у практичній діяльності юристів не обмежується лише *вербальними (словесними) засобами*. Значним джерелом інформації є *невербальні засоби спілкування*.

Невербальні засоби спілкування поділяються на:

- ✓ паралінгвістичні та екстралінгвістичні;
- ✓ оптико-кінетичні;
- ✓ засоби міжособистісного простору;
- ✓ засоби візуального контакту.

---

¹ Див.: Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — Дрогобич, 1992. — С. 56-65.

Паралінгвістична та екстралінгвістична інформація — це експресивні особливості мови суб'єкта та система вокалізації, що доповнюють семантичне поле слів, надають мові виразності і, відповідно, дають змогу робити певні висновки про особистість та її стан.

Оптико-кінетична інформація — це експресивні особливості обличчя (міміка) та поведінки людини (жести, хода, постава тощо). Вони настільки виразні, що можуть передати смисл окремих слів, а також виразів, емоційний стан мовця і його ставлення до співрозмовника. Сприяє спілкуванню і невимущена міміка: усмішка, що означає доброзичливість, постава, ідентична партнерові, доречні в певній ситуації жести.

Міжособистісний простір (дистанція спілкування) — суб'єктивний просторовий критерій емоційної близькості людей. Чим ближчі стосунки між людьми, тим на меншій дистанції вони спілкуються.

Візуальний контакт — частота і тривалість обміну поглядами, а також те, як люди дивляться один одному у вічі. Ми частіше і довше дивимося на того, хто нам потрібний. Погляд означає не тільки зацікавленість, але й зосередженість на темі розмови.

На сучасному етапі спілкування тісно пов'язане з функціональними стилями.

У зв'язку з підвищенням загальної культури суспільства дедалі зростає вага суспільної, комунікативної функції мови. Питання, як треба, а як не треба говорити чи писати, не втрачає своєї актуальності, незважаючи на поширення мовної освіти.

2. Експресивна функція. Її суть полягає в тому, що мова як універсальний засіб вираження внутрішнього світу людини дає можливість перетворити внутрішнє — суб'єктивне в зовнішнє — об'єктивне. Кожна людина — це неповторний світ, сфокусований у її свідомості, сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова дає можливість розкрити його для інших. Експресивна функція здатна також формувати внутрішній світ, змінювати його.

"Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку й сльози, породити віру в людину і заронити зневіру, надихнути на працю і скувати силу душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину", — розмірковував В.О.Сухомлинський.

І.Франко писав, що *"слово гоїть, слово ранить"*. Добрим словом людину можна окрилити, ошчасливити. І навпаки. Не-

приємна звістка спроможна миттєво змінити настрої людини, зробити її непрацездатною, викликати навіть хворобу.

Дитина, яка змалку чує добре, лагідне слово, виростає порядною людиною. А оточення брутальне, з грубим словом і лайкою формує покидьків.

3. Ідентифікаційна функція. Відомо, що на земній кулі є не одна мова, а незліченна кількість мов. Тому, потрапляючи в іншомовне оточення, людина, яка не знає цієї мови, відчуває себе без'язиком.

Ідентифікація — це ототожнення в межах певної спільності. Носії української мови прекрасно порозуміються не лише на теренах України, а й далеко за її межами, там, де проживає українська діаспора, де звучить українська мова.

4. Гносеологічна функція. Це функція пізнання світу. Людина, на відміну від тварини, послуговується не тільки індивідуальним досвідом, але й усім тим багатством, якого досягли її попередники й сучасники, тобто суспільним досвідом. Вона не пізнає світ "з нуля". Досвід суспільства закодовано і зафіксовано в мові, в її словнику, в граматиці, фраземіці, а за наявності письма — у текстах. Пізнаючи мову, людина пізнає світ. І навпаки, пізнаючи світ, людина розширює і збагачує свій словниковий запас.

5. Мислетворча функція. Мова — це засіб мислення, форма існування думки. Є мислення конкретне (образно-чуттєве) і абстрактне (понятійне). Думання відбувається у формі мови, яку ми найкраще знаємо. Переважно процес мислення має національну специфіку. У народі кажуть: "*Хто ясно думає, той чітко висловлюється*".

6. Естетична функція. Ця функція властива мові художньої літератури. У художньому творі головне призначення мови — образотворення, формування естетичних ідеалів.

7. Культурноносна функція. Мова є знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей. Вона — першоелемент культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Фольклор, художня література, театр, кіно послуговуються мовою. За допомогою мови відбувається засвоєння культури. Людина, пізнаючи мову свого народу, прилучається до джерел духовності нації.

8. Номінативна функція. Це функція називання. Усе пізнане людиною одержує свою назву і тільки так існує у свідомості. Мова є картиною, "зліпком" реального світу. На рівні номінативної функції проявляється специфіка кожної мови. Так, на позначення поняття *снігу* в українській мові є лише одне слово — *сніг*, а у мові ескімосів — аж сорок, в яких зафіксовані і форма зимових опадів, і ступінь вологості, і температура.

Зрозуміло, що поняття реального світу значно більше, ніж слів для їх позначення. Якби кожне поняття позначалося одним словом, то наша мова мала б не 200 000 слів, а кілька мільйонів. І вивчити досконало таку мову було б неможливо. Тому нерідко для певних понять мова використовує вже наявні слова, що сприяє розвитку полісемії, омонімії. Так, слово *земля* може позначати і планету, і ґрунт, і сушу.

Перелічені функції вважаються основними функціями мови. Проте слід зазначити, що вони виступають не ізольовано, а в сукупності і взаємодії. Відсутність однієї з них або неповне використання кількох — згубно відбивається на мові як системі, а відтак і на житті певного суспільства, нації, народу.

---

3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

---

*Benige faciente sunt interpretationes chartarum,
utres magisvaleat peveat —
документи потрібно тлумачити так, щоб вони
зберігали зміст, а не втрачали його*

Слово *стиль* походить з латинської мови, в якій означало загострену паличку для письма. Адже писали колись на глиняних дощечках дерев'яними паличками різної товщини і загострення. Звідси пішло розрізнення стилів.

Стародавні греки й римляни називали цим словом мистецтво красномовства. У стародавній Індії під стилем розуміли красу мови, сукупність її виражальних засобів. Термін уживається в мовознавстві, літературознавстві, мистецтвознавстві. Кожна галузь вкладає у нього різний смисл. Зокрема у мовознавстві цим словом позначають різновид літературної мови, що має свою сферу функціонування, призначення і певну сукупність мовних засобів. "*Мовний стиль — це різновид загальнонародної мови, що склався історично і характеризується відомою сукупністю ознак, частина з яких своєрідно, по-своєму, повторюється в інших стилях, але певні сполуки яких відрізняють один мовний стиль від іншого*"².

Уперше про стилі йшлося у Празькому лінгвістичному гуртку, де була висунута теорія стилістичної диференціації мови. Функціональні стилі визначалися як замкнуті системи.

---

² Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. — М., 1967. — С. 375.

Деякі мовознавці вважають, що стосовно сучасної літературної мови, яка розвивається на національній основі та має єдині норми, неможливо говорити про різні стилі мови як про часткові системи чи структури³.

Виокремлення в національних розвинених мовах конкретних функціональних стилів виявилось справою важкою, а деколи і суперечливою. Залежно від того, на яких засадах базується класифікація, різною буває і кількість функціональних стилів. Оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то і функціональні стилі не є відособленими один від одного: кожному із них притаманні елементи іншого. Крім того, у будь-якому мовному стилі переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному зокрема властиві специфічні елементи з певним стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживань.

За формою вираження розрізняють *уснорозмовний* (просторічний) і *книжний* (науковий, науково-популярний, публіцистичний, художній, офіційно-діловий (канцелярський), телеграфний) стилі⁴. За функціями: *спілкування* (повсякденно-побутовий), *повідомлення* (повсякденно-діловий, офіційно-документальний, науковий), *впливу* (публіцистичний, художньо-белетристичний) (В.В.Виноградов). А.П.Коваль також визначає стилі за функціями: *функція спілкування* (розмовний стиль), *функція повідомлення* (науковий, діловий), *функція впливу* (публіцистичний і художній)⁵.

В академічній граматиці "Сучасна українська літературна мова. Стилістика" (1973) стилі виділяють за основною комунікативною функцією: стиль наукового викладу (*пізнавально-інформативна*), публіцистичний (*інформативно-пропагандистська*), офіційно-діловий (*настановчо-інформативна*), художньо-белетристичний (*естетично-інформаційна*). Деякі дослідники виокремлюють епістолярний стиль. Наприклад, у хрестоматії "Стиль і час" (1983): *стиль художньої літератури, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, епістолярний*.

І.Г.Чередниченко у своїх "Нарисах із загальної стилістики сучасної української мови" (К., 1962) розрізняє: *мову живого усного спілкування; офіційно-діловий стиль; мову наукової і технічної літератури; стиль масової преси; стиль ора-*

³ Шимонюк М. Prace językoznawcze. Uniwersytet Śląski. — Katowice, 1980.

⁴ Лесин В., Пулинець Г. Словник літературознавчих термінів. — К., 1984. — С. 403.

⁵ Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. — К., 1978. — С. 6.

торський; стилі художньої літератури; колоритно-стилістичні різновиди української мови.

Залежно від експресивного забарвлення мови говорять ще про *ораторсько-урочистий, інтимно-ласкавий, офіційний, насмішкуватий, жартівливий* тощо, що є, по суті, стилістичними колоритами.

У "Лінгвістичному енциклопедичному словнику" за редакцією В.М.Ярцевої подана класифікація стилів, що ґрунтується на зіставленні спеціального і неспеціального спілкування: *побутово-літературний, газетно-політичний, виробничо-технічний, офіційно-діловий і науковий*⁶.

Однак найпоширенішою є класифікація, яка охоплює: *офіційно-діловий, художній, науковий, розмовно-побутовий і публіцистичний* стилі. Сьогодні тривають дискусії з приводу *конфесійного* (сакрального), *епістолярного* та *ораторського* стилів. Усі стилі перебувають у тісній взаємодії, їх елементи можуть проникати з одного стилю в інший, тому на сучасному етапі класичні зразки стають рідкістю. Аналогічна ситуація і з офіційно-діловим стилем, який в окремих випадках поєднує в собі (залежно від контексту) ознаки інших стилів, а саме: наукового, розмовного, ораторського.

Проте незалежно від кількості визначених функціональних стилів, опису їх будови, встановлення диференційних ознак, автори визначають конструктивний показник стилю — можливість вибору мовних засобів, способів їх стильової організації.

3.1. Офіційно-діловий стиль у фаховому мовленні правника

Фахове мовлення правника — це поєднання елементів наукового, офіційно-ділового і публіцистичного стилів, оскільки сфера діяльності правників досить широка і передбачає спілкування як у суто правовій сфері, так і в економічній, політичній, торговельній, громадській тощо. Якщо мова йде про законодавство, то тут маємо справу із офіційно-діловим стилем і законодавчим підстилем, судові засідання поєднують у собі ознаки офіційно-ділового та публіцистичного стилів, слідчі допити — ознаки офіційно-ділового і розмовно-побутового стилів, а навчальний процес у правничих навчальних закладах має ознаки науково-навчального підстилю наукового стилю.

⁶ Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.М.Ярцевой. — М., 1990. — С. 567.

Офіційно-діловий стиль — це стиль документів та ділових паперів. Назва цього стилю не уніфікована і в лінгвістичних працях трапляються такі найменування: *офіційно-діловий, офіційно-канцелярський, офіційно-документальний, діловий, адміністративний* та ін.

Розвиток українського ділового стилю припадає на 20-ті роки ХХ ст. Основна ознака цього стилю — офіційність. Слово *офіційний* має значення "урядовий", "службовий". Тому сфера його застосування — оформлення ділової документації установ та організацій, законодавство, громадське та економічне життя, адміністративно-господарська діяльність.

Призначення стилю — регулювати ділові стосунки у державно-правовій та суспільно-виробничій сферах, обслуговувати громадські потреби людей.

Типовими ознаками його є: офіційність, документальність, стабільність, стислість, чіткість, зрозумілість, мовні штампи та кліше (*згідно з розпорядженням, на підставі наказу, до заяви додаю* тощо), характерний стандарт викладу. Канцелярські штампи — цілком виправдана і навіть необхідна ознака.

До **специфічних** мовних ознак належать: відсутність емоційно забарвленої лексики, багатозначних слів, слів, ужитих у переносному значенні; використання безособових дієслівних форм, специфічна казенно-адміністративна термінологія.

Особливості стилю створюються частою повторюваністю і деякою одноманітністю мовних засобів.

Відомо багато версій класифікації жанрових різновидів офіційно-ділового стилю. Однак у сучасному мовознавстві виділяють підстили: *законодавчий, дипломатичний, адміністративно-господарський*.

До **законодавчого** підстилю належать документи, які утверджують норми поведінки членів суспільно-державного об'єднання і забезпечують обов'язкові правові норми: декрети, закони, укази, статuti, конституції, кодекси, постанови державних органів влади тощо. Ці нормативні акти виконують настановчо-регулювальну функцію, виражають вольові розпорядження держави. Законодавчий різновид офіційно-ділового підстилю має настановчо-інформативний чи власне директивний характер викладу. Мовна структура законів значно відрізняється від інших ділових текстів своїм синтаксисом. Ускладнення синтаксичних конструкцій відокремленими членами речення, значною кількістю підрядних речень, поширення їх означеннями пояснюється потребою деталізувати виклад у цих типах текстів.

Наприклад:

Конституція України. Стаття 10.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України...

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Наведений зразок окремої статті Конституції держави має свою специфіку. Окрім суто офіційного тону з відтінком настанови, директиви, спостерігаємо певні особливості синтаксису. Це прості речення, двоскладні, односкладні безособові, поширені узгодженими та неузгодженими означеннями, обставинами, додатками. Порядок слів прямий.

Лексика в основному нейтральна, однозначна, не викликає подвійних тлумачень. Відсутні слова з емоційно-експресивним забарвленням.

Наступний зразок — стаття Кримінального кодексу України, на відміну від попереднього, містить складені і комбіновані присудки, підрядні речення. Лише у першому реченні присудок передує підметові, тобто є непрямий порядок слів. На лексичному рівні — однозначні слова з нульовою емоційністю.

Порівняймо:

Стаття 2. Підстава кримінальної відповідальності.

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувачувальним вироком суду.

3. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

(Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. — К., 2001. — С. 3)

Дипломатичний підстиль об'єднує міжнародні угоди, які мають обов'язковий характер і відображають узгоджене волевиявлення двох або більше держав, а також односторонні дипломатичні документи, що виражають волю однієї держави. Цей підстиль відзначається специфічною лексикою, термінологією, своєрідними формулами дипломатичної ввічливості, а також зав-

данням, яке полягає в досягненні взаєморозуміння на міждержавному рівні. У текстах дипломатичного підстилю, на відміну від інших типів документів, допускається використання образних висловів (*високі гості, нахабна провокація*), які надають мовленню додаткової експресії. Документи дипломатичного підстилю неоднорідні за характером і їх можна умовно поділити на такі підгрупи:

- а) документи організаційно-регулювального характеру (*конвенція, пакт, угода*);
- б) організаційно-впливові за змістом документи (*декларація, нота, міжнародна заява, вербальна нота*);
- в) інформативно-описові документи (*меморандум, комюніке*)⁷.

Наприклад:

КОНВЕНЦІЯ
про ліквідацію всіх форм дискримінації
щодо жінок

Держави — сторони цієї конвенції, враховуючи, що Статут Організації Об'єднаних Націй знову утвердив віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок,

враховуючи, що Загальна декларація прав людини підтверджує принцип недопущення дискримінації, проголошує, що всі люди народжуються вільними, рівними в своїй гідності та правах і що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені в ній, без будь-якої різниці, в тому числі щодо статі,

враховуючи, що на держави — сторони Міжнародних пактів про права людини — покладається зобов'язання забезпечити рівне для чоловіків та жінок право користуватися всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими та політичними правами,

беручи до уваги Міжнародні конвенції, укладені під егідою Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованими установами з метою отримання рівноправності чоловіків і жінок,

враховуючи також резолюції, декларації та рекомендації, прийняті Організацією Об'єднаних Націй та її Спеціалізованими установами з метою сприяння рівноправності чоловіків і жінок,

будучи, проте, занепокоєні тим, що, незважаючи на ці документи, як і раніше, має місце значна дискримінація щодо жінок,

погодилися про нижченаведене:

Частина 1

Стаття 1. Для цілей цієї конвенції поняття "дискримінація" щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознаками статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, кори-

⁷ Див.: *Марахова А. Ф.* Мова сучасних ділових документів. — К., 1981. — С. 17.

ствання або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

Стаття 2. Держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх її формах, погоджуються негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок і з цією метою з о б о в' я з у ю т ь с я :

а) включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свою національну конституцію або відповідне законодавство;

в) встановити юридичний захист прав жінок нарівні з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації...

Прийнята і відкрита для підписання, ратифікації
резолуцією 84/180 Генеральної Асамблеї
від 18 грудня 1979 року
Набула чинності для України з вересня 1981 року

Наведений текст суттєво відрізняється своїми мовними засобами від текстів законодавчого підстилю. У ньому натрапляємо на фразеологізм *звести нанівець*, терміни: *юридичний захист, дискримінація, національні суди, державні установи, соціальні права, політичні права* тощо. Лексика стилістично забарвлена, суспільно-політична, слова ужиті у своєму прямому значенні. На синтаксичному рівні це складні синтаксичні конструкції, нерідко — надфразні єдності зі своїм локальним змістом і структурною завершеністю. Текст документа має свою узаконену побудову, мовні штампи та кліше.

Аналогічні ознаки властиві і наступному документові.

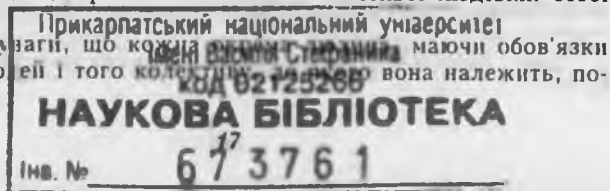
МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ про економічні, соціальні та культурні права

Преамбула

Держави, що беруть участь у цьому Пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої усім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості та загального миру,

визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності...

беручи до уваги, що кожна людина, маючи обов'язки щодо інших лю

винна домагатися заохочення та додержання прав, що визнаються в цьому Пакті,
погоджуються про такі статті:

Частина 1

Стаття 1.

1. Усі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

2. Усі народи для досягнення своєї мети можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, що базується на принципі взаємної вигоди та міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 22000А (XXI) Генеральної Асамблеї

Слід зазначити, що не всі ділові папери дипломатичних установ належать до дипломатичного підстилю. Поряд із міжнародними актами, в яких реалізується цей підстиль, у дипломатичних колах набули поширення організаційно-розпорядчі документи відомчого характеру (звіти, доповідні записки, накази особовому складові). Їх відносять до адміністративно-господарського підстилю.

Адміністративно-господарський підстиль забезпечує зв'язок організацій, установ, відомств між собою у сфері суспільно-політичних, правових, економічних, виробничих та інших надбудовних відносин, а також зв'язок органів влади з населенням.

Сфера функціонування документів цього підстилю досить широка, оскільки адміністративні документи супроводжують кожну людину від народження до смерті, регулюють відносини між установами та їх підрозділами. За характером висвітлюваних питань адміністративно-канцелярську документацію поділяють на:

- а) організаційну (*статут, договір, інструкція*);
- б) розпорядчу (*наказ, постанова, розпорядження, резолюція*);
- в) інформаційно-довідкову (*автобіографія, заява, звіт, довідка, характеристика* тощо)⁸.

Оскільки цей різновид офіційно-ділового стилю обслуговує найширші верстви населення, лексико-граматичні особливості зазначених документів найчастіше зазнають змін. Добір мов-

⁸ Див.: *Марахова А. Ф.* Мова сучасних ділових документів. — К., 1981. — С. 17.

них засобів значною мірою залежить від жанрової приналежності документа, від змісту, ситуації, обставин ділового спілкування.

Наприклад:

ДОГОВІР № 15

м.Львів

Львівська кераміко-скульптурна фабрика в особі директора Юрченка Миколи Івановича і завідувача складу основних матеріалів, з однієї сторони, та Марчука Петра Йосиповича, з другої сторони, згідно з наказом від 19.08.1994 р. № 11, уклали даний договір про таке:

1. Марчук П.Й. бере на себе повну відповідальність за матеріальні цінності складу, передані йому за інвентаризаційним описом на 19 серпня 1994 року, та звітується протягом усього терміну дії договору.

2. Марчук П.Й. зобов'язується виконувати усі встановлені правила прийому, зберігання, відпуску матеріальних цінностей і звітувати про це у встановлений термін відповідно до затвердженої форми.

3. У випадку виявлення нестачі матеріальних цінностей Марчук П.Й. зобов'язаний відшкодувати Львівській кераміко-скульптурній фабриці вартість матеріалів, яких бракує, за державними роздрібними цінами.

4. Надлишки матеріальних цінностей, виявлені під час перевірки, конфісковуються.

5. Фабрика не зобов'язана нести відповідальність за умови праці на виробництві.

6. Договір діє протягом усього терміну перебування на посаді завідувача складу Львівської кераміко-скульптурної фабрики Марчука П.Й.

Директор фабрики
(печатка)

М.І.Юрченко

Завідувач складу

П.Й.Марчук

Як бачимо, наведений документ побудований за певною структурною схемою, містить штампи і кліше, речення з однорідними та відокремленими членами. Лексика стилістично нейтральна, хоч у документі є кілька термінологічних словосполучень: *роздрібні ціни, матеріальні цінності, вартість матеріалів, конфіскація* тощо.

Усі названі підстилі є складовими частинами одного функціонального різновиду мови і мають ряд спільних ознак (нейтральна тональність, однозначна лексика, наявність стандартизованих зворотів, ускладнених синтаксичних конструкцій). Але між ними є і суттєві відмінності, що дає підстави деяким ученим відносити той чи інший підстиль до окремого мовного типу на рівні стилю.

Офіційно-діловий стиль реалізується у писемній (заяви, протоколи, укази тощо) та в усній формах (ділові наради, телефонні розмови, публічні виступи). Охоплює неоднакові види спілкування: соціально-політичні і правові, економічні і виробничі стосунки.

Та яким би стилем не послуговувалася людина, слід пам'ятати про високий рівень культури мови і мовлення.

Вправа 1. Прочитайте тексти. Визначте, до якого стилю вони належить. Які ознаки цього стилю тут наявні?

I. Виникла ця споруда у 1611 році як жіночий монастир ордену Бригідок. Але через 10 років його перетворили в тюрму, і відтоді за всіх режимів тут утримували ув'язнених. Це не дивує, адже в Росії і в Україні часто саме монастирі слугували системою виправлення і покарань. Того ж Омеляна Пугачова перед стратою утримували в монастирській келії. Релігія, вважалось, дисциплінує і очищує.

Як свідчать рукописи, 65-70 відсотків арештантів, відбувши покарання в монастирях, відходили від розбійницького промислу. Сьогоднішні зони таким відсотком похвалитися не можуть.

Нині СІЗО на вул.Городоцькій має статус пересильної в'язниці. Зі всіх західних областей сюди привозять людей, а тут уже формують етапи. Віднедавна засуджених відправляють у колонії, наближені до їхніх місць проживання, — поступово гуманізація проникає і крізь колючий дріт.

II.

ПОСТАНОВА **судового засідання**

23 лютого 2000 року Миколаївський районний суд Львівської області у складі:

судді Березюка Г.М.,

секретаря Ключ І.М.,

розглянувши на відкритому судовому засіданні в с.Заклад справу щодо встановлення адміністративного нагляду за засудженим Дмитренком Анатолієм Панасовичем,

в с т а н о в и в:

Дмитренко Анатолій Панасович, 10.09.1972 р.н., уродженець м.Тернополя, українець, громадянин України, до засудження проживав у м.Тернополі, вул.Спокійна, 9/7. Раніше не суджений.

Засуджений 08.02.1997 р. Тернопільським міським судом за ст. 229-6 ч. 2 КК України до 2 років позбавлення волі з відбуттям покарання в колонії загального режиму.

Відбуваючи міру покарання в місцях позбавлення волі, Дмитренко А.П. характеризувався негативно, до роботи ставився недобросовісно, порушував режим утримання. На шлях виправлення не став.

Суддя, заслухавши пояснення засудженого, перевіrivши матеріали, вважає подання начальника установи обґрунтованим, оскільки Дмитренко А.П. вчинив злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотичних засобів, і після відбуття покарання може вчинити злочин.

На підставі вищесказаного і керуючись ст. II Закону України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" від 15.02.1995 р., суддя

п о с т а н о в и в:

Встановити щодо Дмитренка Анатолія Панасовича адміністративний нагляд терміном на 1 (один) рік.

Зобов'язати Дмитренка А.П. прибути і зареєструватися до 15.03.2000 р. в місцевому органі внутрішніх справ за обраним місцем проживання за адресою: м.Тернопіль, вул.Спокійна, 9/7.

Суддя (підпис)

III.

ЗАЯВА

Кабінету Міністрів України стосовно боротьби з легалізацією ("відмиванням") коштів, одержаних злочинним шляхом

У сьогоднішньому відкритому світі з високою мобільністю коштів та швидким розвитком технологій платіжних операцій засоби для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, а також їх анонімного захисту в певних країнах чи на певних територіях роблять фінансову злочинність транснаціональною...

Кабінет Міністрів як уряд держави, яка є повноправним членом міжнародної спільноти, офіційно визнає Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

Основним його завданням у майбутньому буде застосування Сорока рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей...

Уряд України сподівається, що розширення співробітництва з урядами інших держав, міжнародними фінансовими організаціями, передусім із FATF, з метою активізації боротьби з легалізацією ("відмиванням") злочинних доходів на національному та міжнародному рівнях, а також припинення нелегального руху таких коштів у світовому масштабі сприятиме створенню у своїй країні дієвої системи запобігання та протидії цьому соціально небезпечному явищу.

28 серпня 2001 року

IV. Та ось нарешті викликано справу Лейби Хамайдеса проти Ілька Марусяка. Євгеній, а за ним і обі сторони увійшли до зали. В ній було дуже душно, чути було запах цибулі, хлопських кожухів і люд-

ського поту. Страхоцький сидів на своїм кріслі блідий, змучений і майже сонний. Прокуратор сидів також задуманий; у нього була молода і гарна жінка, яку він дуже любив, але не менше підозрював, що ошукує його з капітаном від уланів. Була, власне, одинадцята — пора, коли його Міля одягається і коли — говорено йому — капітан заходить до неї кілька разів. Прокуратор кляв у душі оцей проклятий уряд і всі ті справи, що заставляють його сидіти тут і не дозволяють хоч на хвилину скочити додому, поглянути, що там робиться; а так Страхоцький уперся конче перевести ще цю розправу і позбутися Євгенія і аж тоді зробити перерву. А тоді для нього бігання додому може бути зовсім безпредметове. Тільки один практикант держався бадьоро і свobodно і був, бачилося, душею сеї зали. Він випитав обі сторони щодо родоводу і, ткнувши Страхоцькому якийсь папір у руки, взявся за перо, щоб протоколювати розправу...

(І. Франко "Перехресні стежки")

Вправа 2. З'ясуйте мовні та стилістичні особливості наведеного тексту.

ПРОТОКОЛ ЯВКИ З ПОВИННОЮ

21 вересня 2001 року

м. Львів

Слідчий слідчого відділення Залізничного РВ УМВС України в м. Львові капітан міліції Бойчук О.Т., керуючись вимогами ст. 96 та 97 КПК України, склав цей протокол про те, що сьогодні о 18 годині 05 хвилин до районного відділу внутрішніх справ з'явився з повинною Смаль Федір Терентійович, 1970 р.н., уродженець м. Коломиї Івано-Франківської обл., проживає у Львові, вул. Патона, 45, кв. 67; працює водієм трамвая.

Для засвідчення особи Бойчук О.Т. пред'явив паспорт серії КА № 650 69700, виданий Залізничним ВВС м. Львова 12 січня 1998 р.

Смаль Ф.Т. заявив: "Сьогодні, 21 вересня 2001 року, близько 17 години я повернувся з роботи додому. Відчинивши двері, помітив, що у моєму помешканні знаходився незнайомец, який безцеремонно нишпорив у шухляді письмового стола. Розхвилювавшись, я вхопив вазу і вдарив нею незнайомця по голові, від чого той впав на підлогу і залишився лежати, не подаючи ознак життя. Отямившись і зачинивши квартиру на ключ, я прийшов до вас, щоб про все розповісти. Хто цей незнайомец і в якому стані він перебуває, я не знаю. Викликати міліцію не зміг, оскільки квартира не телефонізована, а найближчий таксофон виявився зламаним. У сусідів, які мають телефон, нікого не було вдома.

З протоколом ознайомився. З моїх слів записано правильно".

Заявник (підпис)

Ф.Т. Смаль

Слідчий СВ Залізничного РВ
капітан міліції (підпис)

О.Т. Бойчук

3.2. Мовні особливості офіційно-ділового стилю

Стислість, переконливість, точність документів досягається за допомогою певних мовних засобів. До мовних особливостей сучасного ділового документа належать:

1) засоби, позбавлені емоційно-експресивних відтінків, суб'єктивних елементів у ставленні до висловлювання (*розробити і запровадити програму інформації правоохоронних органів та суддів, в якій передбачити створення єдиного механізму автоматизованого збирання, переробки, надання та використання всього обсягу інформації, що стосується питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю*);

2) канцеляризми, що забезпечують стандартність викладу, до яких входять:

а) складені прийменники (*відповідно до; згідно з; у зв'язку; незважаючи на; з метою тощо*);

б) віддієслівні іменники (*виконання, завдання, погіршення, посилення, сприяння*);

в) уживання дієприслівникових зворотів, особливо на початку речень (*керуючись вказівками, виконуючи розпорядження, розвинувши версію, сподіваючись на взаєморозуміння*);

3) прямий порядок слів (*я виконую, він затримує*);

4) уживання фахових висловів: *справу закрито, питання поставлене, план буде детально обмірковано, обговорювати заходи тощо.*

Вправа 3. Прокоментуйте побудову наведених документів та їх мовні особливості, термінологію.

I.

Голові Київського районного суду
п. Литвинчукові О.Г.

м.Київ, вул.Центральна, 9

ЗАПИТ

про витребування вироку суду

У зв'язку із розслідуванням кримінальної справи прошу Вас надати до слідчого відділення Київського РВ УМВС України в м.Києві (м.Київ, вул.І.Франка,16) копію вироку стосовно Костюка Валентина Вікторовича, 1968 р. народження, засудженого 12 серпня 1995 року народним судом Печерського району м.Києва за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 206 КК України, до трьох років позбавлення волі.

Слідчий СВ Київського РВ
капітан міліції

(*підпис*)

В.В.Волощук

II.

Ректорові
Київського політехнічного університету
проф. Бабичу П.М.
м.Київ, вул. Лесі Українки, 10

КЛОПОТАННЯ

про виклик спеціаліста для участі у проведенні слідчих дій

Керуючись ст. 75, 77, 129-128', 196 КПК України, прошу Вас скерувати 12 лютого 2001 року на 10.00 до Київського РВ (м.Київ, вул.Центральна, 19, каб. № 6, слідчий О.О.Соколовський) викладача кафедри органічної хімії, кандидата хімічних наук Великанович Ірину Володимирівну для кваліфікованої консультації у кримінальній справі за фактом пожежі на складі готової продукції Київської взуттєвої фабрики та для участі у слідчому експерименті.

Слідчий СВ Київського РВ
капітан міліції

(підпис)

В.В.Волощук

---

4. ДЕЩО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

---

*Historia vitae magistra –
історія – учителька життя*

У давньоруській державі з центром у Києві політико-правова думка ставила завдання обґрунтувати та утвердити у свідомості законне походження держави і відповідно правничої династії не насиллям, не захопленням, а за договорами уповноважених сторін. У перших політичних трактатах формулювалося також і уявлення про правові форми реалізації влади та організації правосуддя: "Слово про Закон і благодать" митрополита Іларіона і "Моленіє" Даниїла Заточника.

До правових пам'яток XI–XII ст. належать договори Русі з Візантією, "Руська правда" – збірник законів, у якому була зроблена перша спроба кодифікації норм права.

Усім правовим документам і пам'яткам писемності цього періоду властива певна особливість вираження юридичних категорій. Термін *закон* зазвичай уживався для позначення форм реалізації Божої волі. Норми ж, видані верховною владою, сприймалися громадською думкою під терміном *правда*. Ця се-

мантична особливість, як вказують дослідники в Антології світової правової думки⁹, була властива середньовічній лексиці не лише в Росії, але і в державах Західної Європи ("Салічна Правда", "Бургундська правда" та ін.).

Для правосвідомості давньоруського періоду характерне ще й поєднання у понятті *правда* юридичних і моральних характеристик, бо *правда* не лише "право карати і милувати", але й вища справедливість. У такому значенні обидва терміни використовувалися практично у середні віки і навіть у новий час.

Особливістю середньовічного мислення було те, що воно не розчленовувалося за галузевим принципом, а об'єднувало в собі всі сфери культури, що знайшло яскравий вияв у різноманітних за змістом політико-правових трактатах того часу.

Українська правнича документація бере свій початок з Київської Русі з "Руської правди". "Руська правда" — одна із древніх пам'яток права українського народу, де якнайповніше представлений рівень юридичного мислення у давньоруському суспільстві.

Текст "Правди" вперше був виявлений 1738 року істориком В.Татишевим. За своїм змістом це досить складний документ, до якого входять Правда Ярослава, Правда Ярославичів, Статут Ярослава про суди, Статут Володимира Мономаха та деякі інші акти.

Джерелами "Руської правди" були норми звичаєвого права, законодавство і судова практика князів. Відчутними є впливи варязького (норманського) та візантійського права. Текст "Руської правди" відображає суспільні відносини, які ще не потрапили під соціальну диференціацію.

"Руська правда" складається з трьох основних редакцій: короткої, розширеної та скороченої. Найдревнішою є Коротка правда, підготовлена не пізніше 1054 року. Розширена редакція виникла не раніше 1113 року і пов'язана з іменем Володимира Мономаха, а Скорочена редакція з'явилася у середині XV ст. із переробленої Розширеної редакції.

Численні норми в "Руській правді" вироблені княжою судовою практикою і пов'язані з іменами князів, які їх прийняли. Певний вплив на "Руську правду" справило Візантійське канонічне право.

Норми, подані в "Руській правді", окреслюють правове положення окремих груп населення. "Руську правду" можна визначити як кодекс приватного права. З цим пов'язані деякі особливості кодифікації. Оскільки всі суб'єкти були фізичними

⁹ Антология мировой правовой мысли: В 5 т.: Т. 1. — М., 1999. — С. 5.

особами, то не існувало злочинів проти держави. Особа самого князя як об'єкта злочину розглядалася як фізична особа, яка відрізняється від інших своїм високим становищем та привілеями.

Мова ділових документів Київської Русі стала основою старої української ділової мови. Староруська мова активно вбирала в себе елементи української розмовної мови, очищала від застарілих, незрозумілих українському населенню граматичних форм і збагачувалася спеціальною лексикою.

Безпосередні традиції староруської мови розвивалися у мові ділових паперів Великого князівства Литовського. Першим кодексом цієї держави став "Статут Великого князівства Литовського" (1529). Згідно з цим документом, по всій Україні вимагали завести актові книги, що супроводжувалося утворенням численних канцелярій, виробленням та удосконаленням ділового мовлення. Документ перейняв систему "Руської правди", бо містив обряди звичаєвого права. Він був чинним 40 років. Проте розвиток державного і громадського життя потребував доповнень і змін, що і було зроблено у 1566, а згодом і у 1588 році. Усі три редакції Статуту були видані руською мовою.

Виступаючи зведенням правових норм і виконуючи функцію державного законодавства, ці документи забезпечили українській мові статус офіційної у королівських, князівських і місцевих канцеляріях.

Привертає до себе увагу і ділова документація Ставропільського братства у Львові (кінець XVI ст.).

Визвольна війна 1648—1654 рр. принесла з собою чимало змін у ділову документацію правничої сфери. В ході визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. сформувалася українська державність, визначився місцевий адміністративно-територіальний устрій, поділ козацького війська на полки і сотні за територіальною ознакою.

У державних архівах зберігається велика кількість універсалів гетьманів І.Мазепи, І.Скоропадського, Д.Апостола, К.Розумовського про підтвердження або надання козацькій старшині, українській шляхті та монастирям загальних володінь.

Вищим військово-адміністративним козацько-старшинським органом, за посередництвом якого гетьман здійснював військово-і цивільну владу, була *Генеральна військова канцелярія*. Створена в роки визвольної війни українського народу на основі давніх традицій, що збереглися з часів Київської Русі, а також на досвіді Запорозької Січі, польсько-шляхетського та литовського правління, Генеральна військова канцелярія діяла до ліквідації гетьманства (1764). Вона готувала документацію з

різних питань державного і суспільного життя. Документи мали різні назви і були чітко визначені щодо форми. Найбільш поширені — *універсали, накази, привілеї, листи, договори, угоди, статті, інструкції* тощо¹⁰.

Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. зосереджувалася переважно в адміністративно-територіальних (світських, військових, судових і духовних) органах влади.

З 1734 р. загальне керівництво Генеральною військовою канцелярією здійснювали російські урядовці. Діяльність канцелярії супроводжувалася суворою регламентацією її діловодства з дотриманням загальнодержавних форм документації. У вересні 1734 р. до Генеральної військової канцелярії надійшов указ із доданням затверджених норм, за якими мали оформлятися відповідні документи для Сенату, полкової старшини тощо. Значна увага приділялася також уніфікації форм і назв документів, що надходили до Генеральної військової канцелярії. Царський уряд, російські урядовці та військове командування надсилали цінні папери у вигляді указів, наказів, грамот, промеморій. Полкові та сотенні канцелярії зверталися до Генеральної військової канцелярії через *доношення, челобитне, прошення*.

У справах місцевого управління Генеральній військовій канцелярії підпорядковувався Кіш Нової Січі, який підтримував з нею зносини через промеморії. Однак така форма не відповідала субординації між ними. 12 вересня 1749 р. Генеральна військова канцелярія надіслала до Коша Нової Січі указ, яким зобов'язувала його дотримуватись порядку міжканцелярських зносин і надсилати до неї офіційні папери у вигляді *доношень*, а не *промеморій*.

У 1723 р. виникла *Генеральна скарбова канцелярія* — найвищий фінансовий орган гетьманської адміністрації. Виконавчим органом влади служила *полкова канцелярія*, до штату якої входили старші канцеляристи і канцеляристи. Її діяльність очолював полковий писар. Полкові канцелярії складали *компюти* — *списки козаків полку* з відомостями про їхнє майнове становище, проходження ними військової служби. Козацькими компютами, що мали значення юридичних актів, в яких фіксувалася належність будь-якої особи до козацького стану, в полках відали осавули. З полкової канцелярії виходили *універсали, накази, листи полковників* тощо. Внутрішнє діловодство провадилося в кількох книгах. "Книга декретова" містила вхідні та вихідні папери, різні ухвали; у "Книзі протестів" вписували-

¹⁰ Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. — К., 1993. — С. 6-7.

ся позови та протести; до "Книги справ поточних" вносилися справи, що розслідувалися, і справи завершені. Матеріали про карні злочини вміщувалися у "Чорну книгу".

Полкова канцелярія вела діловодство спільно з полковими судьями, бо до їх складу входили полковник, полковий суддя і старшини.

Упродовж XVIII ст. діяли *сотенні канцелярії*, на які покладалося виконання військової, адміністративної та судової влади.

Діловодством міського управління видав міський писар, якому підпорядковувався штат канцеляристів. справи, що вирішувалися міським управлінням, вписувалися до актових книг. У великих містах *вічисті справи* (акти відчуження нерухомого майна, дарчі записи та інші записи приватної власності) вписувалися до однієї книги, а *справи поточні* (переважно судові) до іншої. При міських ратушах існували довідники для керівництва канцелярською роботою, про що свідчить "Книга глаголемая листовня".

Пожавлення наприкінці XVII — упродовж XVIII ст. на території Гетьманщини діяльності полкових та сотенних канцелярій, розвиток діловодства в ратушах, магістратах, загалом у центральних органах управління та судочинства спричинилося до появи розмаїтої актової документації, яка й досі, на жаль, не досліджена в жанрово-стилістичному аспекті.

Ділові документи цього періоду були *офіційно-службові* й *приватні*. В свою чергу, **офіційно-службові документи** поділялися на *урядово-адміністративні* (директивно-розпорядчі, виконавчі, засвідчувальні, статутні, обліково-статистичні, інформаційно-публікаторські), *процесуально-юридичні* (слідчі, оповіщувальні, процесуально-вирокові, апеляційні, нотаріальні), *канцелярські* (персонально-ділові, довідково-інвентарні, реєстраційні). До **приватної документації** зараховувалися *пам'ятні записи, записні книги, приватні листи*¹¹.

Урядово-адміністративна документація. До директивно-розпорядчих актів належали: *універсали, укази, листи, ордери, інструкції, резолюції* тощо. Зокрема *указ* був одним із головних документів у судочинстві. Він складався із заголовної частини, основного викладу мотиваційного спрямування, резолюційного підтексту та заключного протоколу.

Серед *офіційних листів* вирізняють *листи-звернення, листи-донесення, листи-свідчення, листи-скарги* тощо. Останні з них писані живою народною мовою. Усі листи містять етикет звертання, оповідь і прохання не відмовити.

¹¹ Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. — С. 31.

Ордер — це розпорядження-сповіщення, передане вищою інстанцією на місця, *інструкція* — визначала статус службових і уповноважених осіб, містила офіційні регламентації щодо здійснюваних заходів, дій тощо. *Резолюції* були у вигляді коротких приписів офіційних осіб на тому чи іншому папері або ж відкладеної особіно рекомендації.

Більшість директивно-розпорядчих актів у початковому протоколі мали стабільні формули передачі адресата й адресанта плюс назва канцелярії у формі родового відмінка, ім'я та по батькові, стан одержувача у формі давального відмінка однини.

Серед *виконавчих актів* виділяють *донесення* та *рапорт*. *Донесення* могло означати чолобитну та скаргу. *Рапорт*, частіше наданий згори, містив доповідну інформацію і мав такі реквізити: 1) назва адресата (канцелярії чи особи) у формі давального чи знахідного відмінка з применником *є*; 2) назва адресанта (канцелярії) у формі родового відмінка однини з применниками *от, из*; 3) назва документа із супровідною ремаркою, що розкриває його зміст; 4) основна частина (назва одержаного документа із зазначенням дати, вихідного номера та короткої анотації); 5) підпис (урядовий сан, ім'я та по батькові); 6) дата (рік, число, місяць — зліва). Рапорт стає загальноновживаним актом у всіх сферах адміністративного управління, що ним послуговувався апарат судів, магістратів, ратуш.

Засвідчувальна документація представлена в актових паперах такими жанровими різновидами, як *атестат*, *свідоцтво*, *паспорт*.

Атестат — службова характеристика, яку видавали у 40–70-х рр. XVIII ст. за вимогою у зв'язку з переходом на канцелярську службу, завершенням класів в академії тощо. Крім назви, формуляр атестату містив вказівку на адресанта, який видає документ, дані про адресата (посада, ім'я, прізвище, перелік службових заслуг із зазначенням моральних засад), а також місце і дату видачі, підписи і печатку.

Свідоцтво — факультативна назва цілого роду посвідкових документів, зокрема підтвердження факту шлюбу. *Паспорт* — документ, виданий гетьманом чи старшиною на вільний пропуск або проживання де-небудь.

Серед *обліково-статистичної документації* розділяємо *відомості*, *квитанції*, *розписки*, *векселі*.

Відомості — це соціально-економічні описи та статистичні зведення, що містили писемні донесення, вісті, повідомлення. Відомості поділяли на: *ревізійні* (пов'язані здебільшого з переписом населення); *податкові* (грошово-оборочні); *поземельні*; *івентарні*; *грошово-видаткові*. *Квитанція* — документ, подіб-

до адміністративних листів та указів. Початкова формула зної частини містить кліше, запозичене з універсалів. І лише зна писарська приписка *квитанція* дає підставу відносити документ до розряду первісних квитанцій. *Розписка* фіксує зобов'язання з боку давця, позначаючи ряд приватних актів (вірних, заставних, оренд, повинних свідоцтв). Неодмінним компонентом формуляра стає розгорнутий підпис автора, а за потреби — також і свідків. *Вексель* — вид боргового документа, писемне зобов'язання на вчасне чи податкове повернення грошей за умовами чинного права.

Інформаційно-публікаторської документації можна виділити, з одного боку, офіційні повідомлення, а також письмові сповіщення про невиконання указів, ордерів (*проemorій*), а з іншого — різноманітні офіційні оголошення з приводу конних постанов, рішень (*повідомлення, публікація, білет*). Основою *слідчої документації* XVIII ст.¹² становили *розписки-інквізиції*. Загальною назвою відповідних паперів є *допрось*, яка фіксує конкретні процесуальні дії. Розписки, інквізиції місцевих судів докладні, часом самотні за викладом свідчення очевидця про ті чи інші акції, злочинні дії, проступки, вчинені нерідко за місцем проживання. Більшість документів створена у місцях, Генеральному військовому суді виїзними уповноваженими на місцях і є тематично неоднорідною.

За структурою формуляр *розписка (інквізиції)* трикомпонентний. Крім початкового протоколу (де визначені дата і казусно-описувальна преамбула), він містить основну частину (виклад фактів) та заключний протокол (підписи авторів зізнання, свідків, уповноважених осіб тощо).

Оповіщувальна документація відображає традиції офіційного виклику до суду. Основним сповіщальним документом для виклику на допит, до суду був *позов*. Трохи згодом поряд із позовом з'являється *повістка* — документ, що позначав виклик до суду, а також адміністративне нагадування.

Право на ведення судового спору (явка в суд, участь у процесі аж до повного завершення) довіреною особою підтверджується виданим на її ім'я *вірчий лист*. У листі, завіреному підписами представників влади, зафіксовано мотиви неявки адресанта та визначений термін з викладом наданого довір'я комусь вести справу.

Для дослідження витоків ділового стилю української мови, вивчення інноваційних ознак у її виразових засобах велике значення мають документи, що відображають хід судового про-

¹² Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. — С. 149.

цесу (власне *судний процес*). До таких документів належать: *доклад*, *присяга* і *декрет*. *Доклад* — доповідна записка про зміст справи з коротким резюме щодо її проходження у нижчих інстанціях; *присяга* — клятва на знак правдивого зізнання в чомусь; *декрет* — остаточне рішення, присуд.

Складений канцеляристом доклад оголошували на першому засіданні суддів. У формулярі документа виділялися такі структурні компоненти: 1) означення судової канцелярії, якій адресується записка; 2) назва документа; 3) основна частина (виклад справи, її попереднього розгляду, зміст апеляції); 4) розгорнутий підпис канцеляриста; 5) дата складання документа.

Резолюційна частина документа становила короткий витяг із протоколу.

Чільне місце в юридичній документації посіли *декрети* — строкати за структурою і формальними ознаками акти, що містили остаточне рішення судів різної інстанції: гетьманського правління, виїзного суду, Генерального військового суду, ухвали полкового суду та змішаних судів.

Апеляційна документація складалася із *суплік* — прохань, що надсилалися різним особам до вищої адміністративно-судової інстанції. Специфічною ознакою *чолобитної* є поділ тексту на окремі пункти, кожний з яких містить кліше *бити чолом* у різних формах. *Протест* — писемне застереження, надіслане до суду чи іншого правомочного органу з метою правового захисту у зв'язку з незаконними діями відповідної сторони.

Основу *нотаріальної документації* становили канцелярські *копії*, в тому числі витяги із актових книг. Нотаріальні функції виконували здебільшого військові канцеляристи.

Адміністративна документація в часи Гетьманщини представлена *персонально-діловою* (*супровідний лист*, *заява про прийняття на роботу*, *опис персональної справи*, *казка* — своєрідна біографія, записана канцеляристом чи судовим писарем під час слідства). *Довідково-інвентарна документація* містила *протоколи*, *витяги*, *описи майна*, *книги для запису вхідних і вихідних даних*.

Політика царату, спрямована на подальше обмеження автономії Гетьманщини, — послідовне витіснення української мови з офіційного діловодства та остаточне запровадження на українських землях адміністративно-територіального управління Російської імперії — безперечно, позначилися на оформленні ділової документації XVIII ст.

Виявлення традицій і новаторства в композиції староукраїнського документа, з'ясування визначальних лексико-семантич-

них і формально-граматичних стилетвірних засобів при порівняльному аналізі джерел сприяють розкриттю генетичної основи офіційно-ділового стилю в сучасній літературній мові.

---

5. СУЧАСНІ ДІЛОВІ ДОКУМЕНТИ ПРАВНИЧОЇ СФЕРИ

Lege artis – за всіма правилами мистецтва

5.1. Класифікація ділових правничих документів

Оскільки у мові правників домінує офіційно-діловий стиль, тобто стиль документів і ділових паперів, то розглянемо їх класифікацію.

За *змістом* документація поділяється на ділові папери:

- 1) за призначенням;
- 2) за походженням;
- 3) за стадіями створення;
- 4) за ступенем гласності;
- 5) за терміном зберігання.

За *призначенням* розрізняють такі документи: а) організаційні; б) розпорядчі; в) інформаційні; г) документи колегіальних органів.

За *походженням*: а) внутрішні; б) зовнішні.

За *стадіями створення*: а) оригінальні; б) копії.

За *ступенем гласності*: а) таємні; б) цілком таємні; в) для службового користування.

За *терміном зберігання*: а) постійного зберігання; б) тривалого зберігання (понад 10 років); в) тимчасового зберігання (до 10 років).

За *формою*: а) стандартні; б) індивідуальні.

За *терміном виконання*: а) звичайні безстрокові; б) термінові; в) особливо термінові.

Передусім це документація державного рівня, до якої належать: а) міжнародні документи (пакти, договори, угоди); б) внутрішньодержавні (конституція, закони, укази, постанови); в) процесуальні; г) службові документи.

Оскільки міжнародні документи вивчають окремо на факультетах міжнародних відносин, то вони не є об'єктом нашого розгляду.

Зупинимося детальніше на деяких зразках ділової документації кримінально-процесуальної сфери.

5.2. Основні процесуальні документи

До основних процесуальних документів належать *протоколи, постанови, ухвали, вироки, скарги, протести, вказівки, повістки, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, клопотання, заяви, пояснення, описи* тощо.

Протокол — це різного змісту і призначення процесуальний документ, за допомогою якого службова особа чи представник громадської організації фіксують скоєння адміністративного правопорушення. За п. 20 ст. 32 КПК України — це документ про проведення слідчих дій, про їх зміст і наслідки. Загальні реквізити слідчих дій визначено в ст. 85 КПК України.

Протоколами оформляють допити, фіксують і засвідчують певні факти, обставини, описують хід дії, яка проводиться: огляд, виїмка, упізнання та ін.

Наприклад, до змісту протоколу про адміністративне правопорушення входять: дата і місце складання, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про правопорушника, місце, час скоєння та суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, стаття, які передбачають відповідальність за дане правопорушення; прізвища й адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення правопорушника, відомості про матеріальні збитки; інші відомості, якщо вони необхідні для розгляду справи.

Протокол підписують: особа, яка його склала, особа, що вчинила адміністративне правопорушення, а також свідки і потерпілі, якщо вони є.

Наприклад:

ПРОТОКОЛ про адміністративне правопорушення

21 лютого 1999 року

м. Львів

Дільничний інспектор Шевченківського РВВС у м. Львові лейтенант міліції Демчук І.А. склав цей протокол про те, що громадянин Величко М.В., який народився у Львові в 1966 році, проживає за адресою: м. Львів, вул. Личаківська, 62, кв. 47, і на даний час не працює, 11 лютого 1999 року розпивав спиртні напої в громадському місці і своїми діями порушив ст. 178 КпАПУ.

Факт правопорушення підтверджують свідки:

1. Тихонов Микола Костянтинович, який проживає: м. Львів, вул. Сонячна, 13, кв. 2.

2. Василюк Тарас Максимович, який проживає: Львів, вул. Інститутська, 15, кв. 17.

Пояснення порушника:

“Я випив 300 грамів горілки, після чого пішов додому і дорогою був затриманий співробітниками ЛВС. Із протоколом, правами та обов'язками, передбаченими ст. 268 КпАПУ, ознайомлений”.

Протокол склав лейтенант міліції	(підпис) М.В.Величко (підпис) І.А.Демчук
Свідки	(підпис) М.К.Тихонов (підпис) Т.М.Василюк

Якщо правопорушник, який вчинив правопорушення, відмовляється підписати протокол, то складач протоколу робить про це запис.

Крім того, правопорушник має право подавати пояснення та зауваження щодо змісту протоколу, а також викладати у ньому свої мотиви відмови від підпису.

Під час складання протоколу правопорушникові пояснюють його права та обов'язки, про що зазначають у протоколі.

У протоколі про адміністративне затримання на прохання особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, про місце її утримання повідомляють рідних, адміністрацію за місцем праці чи навчання. Про затримання неповнолітніх обов'язково повідомляють батьків або осіб, які їх замінюють.

Протокол пишуть від руки або друкують¹³.

Постанова — процесуальний документ, який складається після розгляду справи про адміністративне правопорушення. Це рішення органу дізнання, слідчого й прокурора, а також рішення, яке виніс суддя одноособово, й рішення президії суду, Пленуму Верховного Суду України (п. 14 ст. 32 КПК України). Після винесення постанови порушують кримінальні справи, до відповідальності притягують осіб як обвинувачених, застосовують запобіжні заходи, призначають експертизу, припиняють і закривають справи тощо. Своїми постановами прокурори скасовують незаконні рішення органів розслідування. Загальні реквізити постанов містяться у ст. 130 КПК України.

Адміністративне законодавство України передбачає такі види постанов у справах про адміністративні правопорушення:

1. Про накладання адміністративного стягнення.
2. Про припинення справи.

Постанова про накладання адміністративного стягнення повинна мати:

¹³ Зразки документів з адміністративної діяльності дільничного інспектора міліції / За ред. Регульського В.Л. — Львів, 1994. — С. 3-4.

- 1) найменування органу (службової особи), який виніс постанову до розгляду справи;
- 2) дані про особу, щодо якої розглядається справа;
- 3) виклад обставин, встановлених під час розгляду справи;
- 4) вказівку на нормативний акт, статтю, які передбачають відповідальність за адміністративне правопорушення;
- 5) вказівку про розмір шкоди (якщо необхідно), яка підлягає стягненню, порядок і термін його відшкодування, прийняте у справі рішення.

Наприклад:

ПОСТАНОВА
про встановлення адміністративного нагляду

Я, суддя Шевченківського районного суду у Львівській області, Максименко В.Є., розглянувши матеріали на громадянина Величка М.В., який проживає: м.Львів, вул.Личаківська, 62, кв. 47, раніше судимого за ст. 206 ККУ до чотирьох років позбавлення волі та за ст. 146 ч.1. ККУ до п'яти років позбавлення волі і звільненого з місць позбавлення волі 11 січня 1999 року,

в с т а н о в и в :

Після відбування покарання Величко Михайло Володимирович систематично порушує громадський порядок. Розпиваючи спиртні напої в громадських місцях, вчинив дрібне хуліганство. Величко М.В. притягнувся до адміністративної відповідальності. Незважаючи на зроблене йому попередження про необхідність припинити антигромадську поведінку, бо проти нього може бути застосований адміністративний нагляд із встановленими законом обмеженнями, він 11 лютого порушив порядок, за що був притягнутий до адміністративної відповідальності.

На підставі викладеного і, керуючись положенням "Про адміністративний нагляд працівників міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі",

п о с т а н о в и в :

Встановити щодо громадянина Величка М.В. адміністративний нагляд на термін 1 рік 2 місяці.

Суддя Шевченківського районного суду
В.Є.Максименко

7 березня 1999 року

Постанова про припинення справи виноситься у таких випадках:

- ✓ оголошення усного зауваження;
- ✓ передача матеріалів на розгляд товариського суду, відповідних комісій;

- ✓ передача справи прокуророві, органів попереднього слідства або дізнання;
- ✓ у випадку відсутності події або складу адміністративного правопорушення;
- ✓ у випадку недосягнення особою на час вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку;
- ✓ у випадку неосудності особи, яка вчинення протиправну дію;
- ✓ вчинення протиправних дій у разі крайньої потреби або необхідної оборони;
- ✓ видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;
- ✓ відміна акта, що встановлює адміністративну відповідальність;
- ✓ у випадку наявності щодо одного й того ж факту стосовно особи, притягненої до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу про накладання адміністративного стягнення;
- ✓ у випадку смерті особи, щодо якої розпочата справа.

Наприклад:

ПОСТАНОВА

про припинення адміністративного нагляду

Я, суддя Шевченківського районного суду у Львівській області Максименко В.Є., розглянувши матеріали Величка Михайла Володимировича, 1966 р. народження, який проживає: м.Львів, вул.Личаківська, 62, кв. 47, за яким 7 березня 1999 року було встановлено адміністративний нагляд,

у с т а н о в и в :

Із 7 березня 1999 року громадянин Величко М.В. сумлінно виконував свої громадянські обов'язки, не вчиняв правопорушень і дотримувався встановлених обмежень. У зв'язку з цим перестав бути небезпечним для суспільства.

На підставі викладеного, керуючись положенням "Про адміністративний нагляд працівників міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі",

п о с т а н о в и в :

Припинити щодо громадянина Величка М.В. адміністративний нагляд.

Суддя Шевченківського районного суду
В.Є.Максименко

12 червня 2000 року

Постанова у справі оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копію постанови під розписку протягом трьох днів вручають або надсилають особі, якій її винесено. Копію постанови в такий же термін надсилають потерпілому на його прохання¹⁴.

5.3. Допоміжні процесуальні документи

Допоміжними процесуальними документами є *акт, висновок, рапорт, пояснення, подання, заява, службовий лист, довідка* тощо. До службових документів зараховують: *наказ, розпорядження, договір, доповідну записку, звіт, зведення, план* та ін.

Акт — документ, який складає одна або кілька службових осіб для підтвердження якоїсь події або факту. Акти відіграють роль доказів у суді. Основні реквізити акта: найменування документа, дата, місце і підстави його складання; прізвища, ініціали і посади учасників, залучених до підтвердження або встановлення події, факту; текст акта; підписи вказаних осіб, дата підпису.

Акт складається зі вступної і констатуючої частин. У вступній частині зазначається підстава для складання акта, посади, прізвища та ініціали учасників.

Констатуюча частина фіксує проведену роботу, повідомляються події і факти, подаються висновки і пропозиції. Акт складається у кількох примірниках. При потребі акти затверджують вищі організації або керівники органів внутрішніх справ.

Висновок — документ, який фіксує думку, висновок органу (посадової особи), комісії або спеціалістів з якогось питання. Висновок направляють у вищий орган або посадовій особі на розгляд для затвердження. Реквізити документа: заголовок, текст (містить оцінку проведеної роботи, зауваження і пропозиції), посада експерта, прізвище та ініціали, дата. Текст складається з двох частин: у першій викладається суть розглядуваного матеріалу, факту, результати перевірки; у другій — висновки і пропозиції.

Рапорт — документ, який складає службова особа (посада, звання, прізвище та ініціали обов'язково зазначаються), що містить повідомлення, донесення чи іншу інформацію. До рапорту можуть бути додані матеріали на підтвердження викладеного.

¹⁴ Див.: Зразки документів з адміністративної діяльності дільничного інспектора міліції / За ред. Регульського В.Л. — Львів, 1994. — С. 4-5; Пащук Р.Я., Поліщук Н.М., Таран Н.С. Ділове мовлення правоохоронця. — Луганськ, 2001. — С. 191-192.

Наприклад:

Начальникові Шевченківського РВВС
у м. Львові
полковникові міліції А.С.Дубку

РАПОРТ

Доповідаю, що громадянин Гриценко М.В., раніше судимий за ст. ст. 206, 146 ч.2 ККУ, звільнений з місць позбавлення волі ОВС і прибув з Полтавської ВТК 11.01.1999 р., прописаний: м. Львів, вул. Демократична, 21, кв. 4.

Громадянинові Гриценку М.В. виданий паспорт серії КЩ 600021 Шевченківським РВВС у м. Львові 15 лютого 1999 року

Начальник паспортного відділу
Шевченківського РВВС у м. Львові
майор міліції В.П.Мотий

Довідка — документ, який складає службова особа, що засвідчує факт, подію або містить дані про проведену роботу.

Але який би документ не складався, він повинен бути грамотно оформлений, не викликати двозначних тлумачень. Тому складати його повинна грамотна людина.

Наприклад:

ДОВІДКА

Видана громадянинуві Грабівському М.В. про те, що він був притягнутий до кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 178 КпАПУ у вигляді попередження.

Начальник кабінету профілактики
медичного витверезника
Білий М.В.

5 грудня 1998 року

ДОВІДКА

про результати проведеної бесіди з піднаглядним

1. Кругляк Віктор Володимирович.
2. Рік і місце народження: 1970 р., м. Львів.
3. Місце проживання: м. Львів, вул. Кульпарківська, 40, кв. 2.
4. Сімейний стан: неодружений.
5. Відомості про судимості: за ст. 229-6 ч. 1 до одного року позбавлення волі, звільнений з Львівської ВТК 11 квітня 1996 року.
6. Місце роботи, професія: магазин "Продукти" (вул. Княгині Ольги, 59), вантажник.
7. Дані про осіб, з якими піднаглядний підтримує близькі стосунки: гр. Рогуля П.Р., 1974 р.н., раніше не судимий, майстер ВО "Іскра", проживає: вул. Підвальна, 21, кв. 2.

8. Відомості про допущені правопорушення і порушення правил або обмежень адміністративного нагляду: немає.

9. Зміст бесіди з піднаглядним: під час бесіди громадянинові Кругляку Вікторові Володимировичу було роз'яснено, що у разі продовження правомірної поведінки з нього будуть зняті встановлені обмеження.

підпис піднаглядного

08.08.2001 р.

ДІМ Залізничного РВВС
у м.Львові лейтенант міліції
Сидір М.А.

Вправа 4. Визначте та доведіть, з якого документа наведені уривки.

I. Форс-мажорні застереження.

5.1. Сторони звільняються від відповідальності за несвоєчасне, повне або часткове невиконання зобов'язань, якщо це виконання є наслідком обставин надзвичайного характеру: стихійного лиха, військового конфлікту, страйку, прийняттям Урядом нових законів чи нормативних актів, які роблять неможливим виконання взятих на себе зобов'язань.

5.2. Форс-мажор автоматично продовжує термін виконання зобов'язань договору.

II. Відповідно до вимог ст. 217 КПК України повідомляю, що попереднє розслідування у кримінальній справі № 1006 в обвинуваченні Григоренка В.П. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 81 КК України, провадженням закінчено 12 серпня 1993 року.

Як бачимо, для кожного документа характерний поділ на три частини: вступна (вступ), описова (основна), резолютивна (висновок). Вступ вводить у ситуацію; описова частина знайомить з обставинами справи, з доказами; у висновках зафіксоване певне рішення.

Суттєве значення розчленування документа на смислові фрагменти має абзац, тобто компонент зв'язного тексту, який складається із одного чи кількох речень і характеризується єдністю та відносною закінченістю думки. Абзац є показником переходу від одної думки до іншої.

Кожна частина тексту має свої кліше.

У вступній частині процесуальних актів кліше вводить у ситуацію, називає документ, особу, яка його склала, тих, хто брав участь у процесуальних діях, обставини, процесуальні дії, дає характеристику злочину.

В описовій частині кліше обґрунтовує складання документа, дає юридичну кваліфікацію дій, визначає позицію обвинуваченого, містить матеріал, що доводить винність, указує на обставини.

У резолютивній частині міститься висновок, до якого прийшов слідчий чи суд.

5.4. Законотворчість

Законотворчість — це особлива інтелектуальна діяльність людини, що вимагає особливих знань і вмінь, пов'язаних зі створенням, зміною чинних у державі правових норм.

За результатами правотворчої роботи — якістю законів та інших нормативних актів — роблять висновок про державу в цілому, ступінь її демократичності, цивілізованості і культури. Людське суспільство завжди потерпало від браку точних і довершених рішень.

Підвищувати досконалість правових рішень, і саме з точки зору точності передачі думки правника та адекватності її сприйняття, — постійне завдання законодавців і законотворців. Цим і пояснюється теоретичне та практичне значення вивчення проблем, пов'язаних із процесом творення норм життя. Будь-яка неточність, навіть правописний огріх, призводить до численних матеріальних затрат, порушення інтересів громадян.

Проте знання правотворчості і законотворчості — це не прерогатива депутатів парламенту, членів уряду. Створення правових норм — це обов'язок державних органів усіх рівнів — від вищих до місцевих. А тому випускники юридичних навчальних закладів повинні добре знати всі аспекти правотворчої і законотворчої роботи на рівні теорії і практики.

5.5. Ознаки законодавчого підстилю

Законодавство — сукупність законів та інших правових актів держави, що засвідчують правове регулювання суспільних відносин на її території. Ці акти залежно від своєї юридичної сили утворюють певну ієрархічну систему, яку об'єднує конституція держави.

Крім конституції, до цієї системи входять закони, прийняті представницьким органом влади (парламентом), які регулюють найважливіші суспільні відносини та мають після конституції держави найвищу юридичну силу, а також акти глави держави, акти уряду, нормативні акти міністерств, нормативні акти органів місцевої влади тощо.

Нормативно-правові акти розподіляються за галузевою ознакою, тобто за предметом правового регулювання (адміністративне, цивільне, фінансове, земельне, кримінальне, процесуальне законодавство та ін.).

Законодавчі акти поділяються на статті, підзаконні акти — на пункти. До статей законів, як правило, додаються заголовки, в яких визначається предмет правового регулювання. Великі за обсягом акти діляться на розділи, частини.

В умовах розбудови правової системи України норми права загального характеру іноді зустрічаються у постановах Верховної Ради України та постановах Кабінету Міністрів України, що ставить їх у ряд нормативно-правових актів як елементів системи законодавства.

Акт правотворчості охоплює два напрями:

1. Діяльність компетентних органів держави щодо видання норм права;
2. Результат даної діяльності, виражений у формі юридичного документа, закону тощо.

5.6. Правила оформлення нормативних актів

Нормативні акти — це державні акти про встановлення, зміни або скасування норм права. Вони складаються із законів чи статей, які мають свою нормативну побудову.

Правила їх оформлення — це особливі норми, що передбачають наявність офіційних реквізитів і структурних частин цього документа:

- ✓ дата і місце прийняття акта;
- ✓ підписи посадових осіб;
- ✓ заголовок (повний і скорочений);
- ✓ вказівка на адресатів юридичного документа.

5.7. Вимоги до мовлення нормативних актів

Для того щоб забезпечити чіткість, ясність, дохідливість, правильність і точність мовлення, потрібно перевірити:

- ✓ чіткість викладу правових положень, наявність та відсутність як загальних, так і вкрай деталізованих прийомів опису;
- ✓ відповідність викладу суті закону;
- ✓ відсутність суперечностей у викладі;
- ✓ стислість і зрозумілість викладу;
- ✓ логічність, послідовність викладу;
- ✓ точність та однозначність формулювань.

Ці вимоги викликані потребою систематизації мови права, її кодифікації. Основними етапами кодифікаційної роботи є визначення обсягу законодавчого матеріалу, експертна оцінка його фахівцями права і мови, реалізація сучасних вимог, що став-

ляться до юридичних документів з точки зору їх мовностилістичного і правового характеру.

Для повноти викладу змісту правничих актів необхідні:

- 1) конкретність і вичерпна повнота правового регулювання;
- 2) логічність викладу тексту документа і зв'язок нормативних приписів між собою;
- 3) відсутність суперечностей, прогалин, колізій як у нормативному акті, так і в усій системі законодавства;
- 4) однозначність і вживання термінів, відомих широкому загалу користувачів мови;
- 5) правильність побудови речень і ясність змісту норм права;
- 6) дохідливість формулювань, викладених у законі, для їх повного розуміння;
- 7) стабільність і доступність правових актів.

Для досягнення високої якості документів неабияке значення має *юридична техніка*, яка забезпечує максимально повну і точну відповідність форми нормативних актів їх змісту.

Наприклад:

Кримінальний кодекс України.

Особлива частина.

Глава III. Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи.

Стаття 125. Наклеп.

Наклеп, тобто поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, карається позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадською доганою.

Наклеп у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а також вчинений особою, раніше судимою за наклеп, карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати.

Наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину, карається позбавленням волі на строк до п'яти років*.

Наведений зразок відповідає усім вимогам, переліченим вище, а також оригіналу.

5.8. Юридична техніка

Юридична техніка — це сукупність засобів і прийомів, що використовуються відповідно до прийнятих правил у виробленні та систематизації правових (нормативних) актів для забезпечення високого рівня їх досконалості.

* Честь, гідність та ділова репутація: можливості захисту (Збірник нормативних актів). — К., 1998. — С. 20.

Технічними засобами є способи нормативної і системної побудови, юридичні консультації правових норм. До технічних прийомів належать:

а) методи галузевої типізації;

б) методи словесно-документального викладу змісту нормативно-правових актів (текст документа з його реквізитами: назвою, датою прийняття, підписами), структурна організація (загальна й особлива частини, преамбула, стаття з її підрозділами, включаючи абзаци, пункти, частини).

Кодифікація — одна з форм систематизації законів та інших нормативних актів, що регулюють певну галузь суспільних відносин.

Завдяки мовленню думка законотворця викладається і передається, фактично матеріалізується, стає можливою для користування. Досконале мовне втілення нормативного акта надає волі законодавця цілеспрямованості, забезпечує доступність, дохідливість та максимальну зручність документа для користувачів.

Мові закону властиві:

✓ послідовність викладу;

✓ формалізація, тобто використання певних слів у чіткій послідовності і за певним зразком для вираження конкретної думки. Для цього використовуються стандартні мовні форми на зразок: *на основі вищенаведеного, з огляду на, виходячи із наступного* тощо;

✓ наявність конструкцій з однорідними членами речення, напр.: *Правопорушення — це зовнішній акт поведінки-діяння, яка (яке) може проявлятися у формі дії або бездіяльності (не визнаються правопорушенням думки, почуття, психічні процеси, властивості особи, національність, родинні зв'язки тощо);*

✓ значна кількість наказових форм дієслова, напр.: *затвердіть, винесіть, оголосіть, вкажіть;*

✓ наявність складних (складнопідрядних) речень, напр.: *Юридична відповідальність — це визначення правом несприятливих наслідків, які настають для конкретної особи у зв'язку із учиненням нею правопорушення.*

Ступінь досконалості закону залежить від його досконалого мовного викладу. А оскільки закони виконують важливу суспільну функцію і надають суб'єктам юридичних прав та обов'язків, також встановлюють міру юридичної відповідальності, то мова викладу закону є основним інструментом досягнення якості і результативності правничих документів.

Шляхи вирішення мовних проблем законодавства:

✓ проводити кваліфіковану експертизу якості мови законів з обов'язковим рецензуванням законів у спеціалізованих мовних закладах;

✓ літературним редакторам (штатним) забезпечувати виконання вимог, що ставляться до документів, а особливо додержання достовірності викладу, його об'єктивності, адекватності сприйняття;

✓ відповідальним працівникам, причетним до законотворення, сприяти повноті викладу тексту документа, його високій мовностилістичній культурі;

✓ законотворцям досягати досконалості юридичного тексту, усі елементи якого повинні перебувати у взаємозв'язку і взаємозалежності;

✓ правникам і філологам спільно дбати про те, щоб мовні форми вираження інтересів юридичних осіб відповідали нормам права.

Ефективність цього процесу сприятиме результативності правоохоронної діяльності¹⁵.

Метою законотворчості є не лише стандартизація, уніфікація документів, висока їх мовностилістична культура. Важливе вміння правника послуговуватися усім лексичним багатством мови, особливо — її термінами.

---

6. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА ПРАВНИЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

---

*Scire leges non hoc est verba carum tenere,
sed vim et potestatem —
знати закони — це сприймати не одні
лише їх слова, а й їх силу і могутність*

Літературна мова складається з численних “підмов”, які охоплюють фахове мовлення. Взаємодія між мовою і фаховим мовленням дуже тісна. Основу фахового мовлення становить термінолексика. Нею послуговуються усі фахівці у повсякденному мовленні.

6.1. Термінологія

Термінологія — це сукупність термінів певної наукової галузі. Вона тісно пов'язана зі сферою науки й охоплює систему термінів певної наукової галузі. До термінології, в якій за-

---

¹⁵ Див.: Пащук Р.Я., Поліщук Н.М., Таран Н.Є. Ділове мовлення правоохоронця. — Луганськ, 2001. — С. 191-192.

кодована історія і культура народу, ставляться певні вимоги — вона повинна бути національна за формою і міжнародна за змістом. Тому основу кожної термінології становлять власне національні слова (*вина, закон, покарання, право, суд, справа* тощо), хоч чималу частку посідають і запозичення (*амністія, вердикт, юриспруденція, юстиція* тощо).

Правнича термінологія — це сукупність номінацій, що позначають правові явища і поняття, притаманні правничим наукам, до яких належать: законодавство, судочинство.

Юридична термінологія розвивається з розвитком держави. Розглядаючи питання про джерела права східного слов'янства, вчені зауважили, що в епоху первіснообщинного ладу правові відносини регулювались нормами звичаєвого права, які передували закону.

Найвідоміші писемні пам'ятки зберегли деякі терміни звичаєвого права, що існували у той час. Наприклад: *кровна родова помста, судові докази, викрадання*.

Найяскравіше ці норми знайшли відображення в короткій редакції "Руської правди". Це предметно-семантична група слів, що належать до термінології видів судових доказів: *рота, слѣдь, лице, жельзо, вода, знамение, послушьство* тощо.

Термінологічне значення видів судових доказів здебільшого реалізується у складі сталих правничих зворотів: *с лицем ити, поидуть на роту, на послушьство*.

Крім періодичних документів світського характеру, важливими пам'ятками руського права періоду Київської держави були князівські церковні устави, ряд указів та грамот, серед яких потрібно відзначити такі: "Устав князя Володимира", "Устав князя Святослава", "Устав новгородського князя Всеволода", "Уставна грамота, дана новгородським князем Всеволодом церкві на опоках", "Устав новгородського князя Святослава", "Уставна грамота смоленського князя Ростислава". У цих уставах знаходимо правові норми, не зафіксовані ще в "Руській правді". Вони містять терміни на позначення: 1) видів злочинів; 2) видів покарань; 3) судочинства і судових посадових осіб.

Для найменування правопорушень безвідносно до того чи іншого виду злочину використовувались інші лексеми, юридичне застосування яких відображається у найдавніших правових збірниках східних слов'ян. До них належали такі терміни, як *вина, извинитися, проступити, проступок, лихо, обида, кривьда* та ін.

Поняття *провинність* у мові східних слов'ян позначалося словом *вина*. Слово *обида* у "Руській правді" стосувалося будь-якого правопорушення. Правопорушення, внаслідок яких завдавалися збитки людині або суспільству в цілому, найменувались терміном *школа*.

Система правничої термінології бере початки у XIV–XV ст. Правничі слова і терміни фіксуються у Литовському статуті III редакції (1599), в актах литовської метрики, у документах козацьких і ратушних судів, грамотах, у дипломатичних документах, у боргових зобов'язаннях, у поруках, у записах про оренду, у повідомленнях про збір податків, у кодексах кримінального і звичаєвого права, у листуваннях державних діячів та урядників міст.

Правнича термінологія відображає характер наявних у той чи інший час правових інституцій народу, тих правових відносин, що діють як норми життя. Її розвиток безпосередньо пов'язаний з історією форм правово-політичного життя українського народу. У зв'язку з цим у правничій термінології яскраво виявляється тенденція до цілковитого відмирання окремих термінів (*поклеп, послух, головник, тать, обида, принципал, ланити свідків, присяга, присяжний, возний*), до переходу слів з активного словника в пасивний і навпаки (*правник*), до появи нових слів (*народний суд, народний засідатель, юридична консультація*) тощо.

Особливості української правничої термінології на тому чи іншому етапі її розвитку визначаються не тільки політико-правовими факторами, а й ступенем розвитку мови в цілому. Так невенормованість лексичного складу української літературної мови XVIII і XIX ст. наклала свій відбиток і на правничі терміни. Як правило, у XIX — на поч. XX ст. кожне правове поняття для свого мовного вираження мало декілька слів. У термінології з'явилася своєрідна словесна надмірність, яка виражалася лексичною дублетністю і словотвірною варіантністю, на пр.: *адвокат, речник, правотар; слідство, слідження, ізслідування, доходження, розвідка; заступник, заступець, заступця, заступитель, защитник, зищититель, оборонець, оборонця, оборонник, оборонитель*.

Крім того, у правничій термінології, яка вживалася на західноукраїнських землях (у перекладах українською мовою державних законів Австро-Угорщини, у спеціальних словниках та в інших працях), спостерігаємо значну кількість таких словосполучень: *свідочество зрілости, изложеніє теченія, підлігающее податку поступаніє, почитаніє закона*, не зовсім вдало (з огляду на структурно-семантичні особливості української мови) скалькованих термінів з польської мови: *скуток, здаренє, поборца, заступца, оречення, виточення спору* тощо.

Тільки з 80-х років минулого століття українська правнича термінологія у своїх кращих зразках стає на ґрунт народної мови. Свідченням цього є праці соціально-правового характеру

І.Франка, "Правотар" В.Лукнча (Левицького), статті про нормалізацію української юридичної термінології А.Чайковського, "Цивільне право" С.Дністрянського та ін.

Однак у вживанні старої української термінології не було вироблено сталих мовних традицій, а термінології таких галузей юриспруденції, як міжнародне право, державне право, не мали жодного ґрунту для існування. Вся робота з вивчення української юридичної термінології ХІХ ст. носила, по суті, академічний характер: об'єктивно не існувало реальних потреб для її використання. Уживання української мови в судових установах було обмежене або зовсім заборонене, позбавлений державності український народ не мав права друкувати рідною мовою закони, розпорядження (в кращому разі допускався переклад німецького тексту).

Тогочасний термінологічний доробок цікавий, власне, в плані вивчення і встановлення тих шляхів, якими йшов процес формування української національної термінологічної лексики.

Тільки на початку ХХ ст., особливо у 20-х роках, складаються умови для функціонування різних стилів української мови, а значить, і для розвитку термінології. Українська лексика починає використовуватися у наказах і розпорядженнях уряду, у великій кількості наукових розвідок з юриспруденції, у підручниках з права, у періодиці; вона засвідчена також у спеціальних словниках.

Водночас Інститут української наукової мови веде планову роботу, спрямовану на вивчення, розроблення і нормалізацію української юридичної термінології. Для збирання правничих термінів з уст народу були організовані поїздки по Україні, велася відповідна робота щодо вивчення правничих актів староукраїнської мови, укладання історичного словника української правничої лексики і російсько-українських правничих словників (вони у роботі зазначені). При Академії наук працювала спеціальна Термінологічна комісія. У матеріалах комісії, у словниках та в інших тогочасних публікаціях можна віднайти не один вдалий термін для вираження правового поняття.

Ще у 20–30-ті роки на позначення відповідних правових понять використовували синоніми: *дiзнавання, дозвiл, дослiд; правiж, позов; юрист, правник; нотар, нотарiус; оборонець, захисник, заступник; зголошення, стання, прибуття, з'явлення, явка* тощо.

Для 30–50-х років характерне входження значної кількості російських слів в українську правничу лексику, на зразок: *проступок, пiймати з полицним, нужденнi члени сiм'ї, правомочнiсть, самовiдвод* та ін. У 60-х роках настає нетривкий період

національного відродження, а згодом знову українська мова, і наукова в тому числі, відсувається на задвірки. Нова хвиля національного відродження припадає на 1990-ті роки.

Сучасна українська правнича терміносистема має відкритий характер. Більшість слів на позначення юридичних понять — запозичені: *акт, кримінал, адміністрація, колонія, вандалізм, арбітраж*. Однак національна мова все частіше заповнює системні лакуни національними термінами: *грабунок, вимагання, корисливість, свідок джерела засобів існування, умисність злочину*.

Ці та інші групи термінів творять ядро і периферію терміносистеми права.

6.2. Ядро правничої термінології

Ядром юридичної терміносистеми є лексика на позначення правничих понять, тобто терміни, **периферією** — терміни інших терміносистем, а також термінолексика. Специфіка ядра полягає в тому, що його терміни позначають суто фахові поняття і рідко виходять за межі системи. До них належать назви на позначення дипломатичних стосунків, адміністративно-господарської діяльності.

Базова лексика складається з простих слів-термінів: *грабунок, розбій, убивство, арешт, майно, кошти, зброя, вирок, суд*; складних: *правочинний, правознавство, держмито, судмедексперт*; складених або термінів-словосполучень: *адміністративний кодекс, кримінальне право, місця позбавлення волі, судова експертиза, протокол допиту, попереднє слідство*.

6.3. Периферія юридичної термінології

До периферії належать терміни:

✓ загальнонаукові: *орієнтир, план, завдання, роль, посилення, обґрунтування*;

✓ суспільно-політичні: *виборча кампанія, депутатський запит, журналістське розслідування, бюрократ, волевиявлення, партія, паспортна система*;

✓ військові: *майор, зброя, набої, генерал, автомат, танк*;

✓ економічні: *менеджмент, дилер, дистриб'ютор, податки, кредит, дебет, платежі*;

✓ торговельні: *ціна, оптова торгівля, закупівля, продаж*;

✓ медичні: *токсикоз, наркотик, алкогольне отруєння, ін'єкція, розтин*;

✓ технічні: *телефон, автотранспорт, сигнал, апаратура, технічне обладнання.*

У правничому контексті можуть широко функціонувати загальноживані слова на позначення:

✓ назв споріднення: *син, донька, теща, зять;*

✓ назв споруд: *квартира, хата, дача, сарай, підвальне приміщення;*

✓ назв предметів побуту: *ніж, сокира, пляшка, цвяхи, банка, склянка;*

✓ назв одягу: *пальто, плащ, капелюх, рукавиці, черевики;*

✓ віку людини: *дитина, хлопець, юнак, дівчина.*

Сьогодні з'явилися нові слова на позначення правничих понять: *мафія, мафіозні структури, наркоман, кілер, корупція, податківець* тощо.

Сучасний етап розвитку правничої терміносфери позначений такими особливостями:

а) активно функціонують словосполучення: *резонансний злочин, замовне вбивство, касетна справа, злочинна група, розбійний напад, контактний телефон;*

б) в офіційне мовлення перейшло чимало загальноживаних слів, які набули переносного значення: *дах* (бути "під дахом"), *коридор* (митний коридор);

в) розширилося значення слів у словосполученнях: *кримінальний авторитет, організована злочинність, відмивання грошей;*

г) засвідчено появу нових термінів на позначення понять, невідомих раніше: *федеральний розшук, транснаціональна злочинність, правозахисна група, виконавчий директор, група особливого ризику, підконтрольні фірми злочинного світу;*

д) активно функціонують іншомовні слова: *обмудсмен, коп, шоп, харитативний, апріорний;*

е) з'явилися інновації, утворені від абrevіатур: *есне, есбеїст, уерпіст, унсовці, натівці* тощо.

Отже, **термін** — це слово чи словосполучення, що позначає поняття певної наукової сфери.

Правнича термінологія — необхідна складова частина кожного документа, а тому вона є важливим чинником досконалості системи законодавства України. Як правильно: *вогнепальна* чи *вогнестрільна зброя, посадова* чи *службова особа, термін* чи *строк, вимагання* чи *вимагательство*? Ці та інші варіанти термінів свідчать про невиробленість, неуніфікованість та до певної міри недосконалість багатьох правничих термінів, хоч загалом юридична термінологія є достатньо розвиненою системою, одним із найдавніших пластів у мовному багатстві української мови.

Проблемні аспекти у розвитку терміносистеми права:

- ✓ варіантність у використанні термінів;
- ✓ використання калькованих, переважно з російської мови, термінів, які не відповідають системі української мови;
- ✓ значне засилля іншомовної термінології в українській мові за наявності національних відповідників;
- ✓ надмірність у вживанні складноскорочених слів і скорочень;
- ✓ двозначність у трактуванні закону через значеннєву недосконалість термінології;
- ✓ неузгодженість у роботі комісій з правничої термінології.

Визначаючи основні теоретичні положення, які стосуються безпосередньо юридичної галузі, доцільно звернутися до класифікації правничих дисциплін, система яких зумовлює структуру, зміст і межі термінології юриспруденції. Цей взаємозв'язок, що є відображенням єдності змісту і форми в науковій юридичній галузі знання, виявляється в неможливості створення універсальної структури термінології і свідчить про необхідність побудови ряду різноманітних підрозділів юридичної терміносфери в системі української мови.

Відповідно до системи Юридичні науки поділяються на:

- ✓ *загальнотеоретичні та історичні науки*: теорія держави і права; історія держави і права; історія політичних та правових учень;
- ✓ *галузеві науки*: конституційне право; адміністративне право; цивільне право; кримінальне право; цивільно-процесуальне право; конфесійне право тощо;
- ✓ *міжгалузеві науки*: прокурорський нагляд; суд і судочинство;
- ✓ *спеціальні прикладні науки*: криміналістика; судова медицина; судова психіатрія тощо.

Жанрами наукової юридичної літератури є: закони (*конституція, кодекси*); акти (*укази, декрети, постанови, ухвали, накази*); спеціальна юридична література: наукова (*монографії, статті, тези*), навчальна (*словники, довідкова література, підручники, посібники*).

Визначальна риса термінології закону — її замкнутість щодо терміносистем підзаконних актів і спеціальної юридичної літератури, до складу якої вона входить.

Відкритість терміносистем сприяє запозиченню іншомовних елементів з інших мов. Найчастіше українська мова запозичувала слова з російської і польської мов. Говорити однозначно про позитивні чи негативні наслідки таких запозичень не можна, бо вони мають дві особливості: перша — сучасна терміноло-

гія засмічена непотрібними кальками, перенасичена російськомовними чи польськими коренями; друга — нерідко російсько-польські мовні звороти яскраво впліталися в канву української фахової мови, на п р . : *розшук, обшук, повірений, шпиталь, ка-в'ярня, візитівка*.

У сучасній термінології спостерігається відродження термінів з мовного обігу 20–30-х років, на п р . : *летовище (льотовище, льотовисько), руханка (фізкультура), знимка (знімок), світлина* тощо.

Водночас спостерігається творення сучасної національної терміносистеми з використанням загальноприйнятих міжнародних лексем, на п р . : *менеджер, маркетинг, дистриб'ютор* тощо.

Якщо проаналізувати правничу лексику різних періодів, то можна знайти терміни, які вийшли з ужитку. Серед них чітко виділяються дві групи:

1) терміни-історизми, тобто такі, які відійшли з нашої мови разом з певним суспільним ладом, бо в сучасному суспільстві зникли поняття, які вони позначали: *возний, присяжний суддя*; 2) терміни-архаїзми, тобто такі, що позначають поняття, які в сучасній мові змінили свою назву. Серед них вирізняються: а) лексичні архаїзми: *послух* (свідок), *правотар, речник* (адвокат), *довід* (дізнання), *зводи* (очна ставка), *відставлення* (відвод), б) словотвірні архаїзми: *свідитель* (свідок), *винувальник* (обвинувач), *привинювати* (обвинувачувати), *рішенець* (рішення) тощо.

Відтворення процесу формування української правничої термінології, реконструкція лексичного складу і структури терміносистеми на всіх етапах її історії, показ ретроспективних змін та динаміки розвитку як у межах окремої термінологічної одиниці, так і цілих термінологічних об'єднань, — усе це актуальні проблеми й завдання сучасного українського термінознавства у галузі правничої термінології, вирішення яких суттєво збагатило б нашу національну історію культури і накреслило б перспективи розвитку її на майбутнє. Як зазначала О.А.Сербенська, одна із тих учених, хто звертався до української правничої мови ще 1952 р., "*дослідженню української юридичної термінології не присвячено жодної ґрунтовної праці ні в українському мовознавстві, ні в українській правовій науці, хоч доцільність такого вивчення висувається реальними потребами державного і громадського життя...*"

Сьогодні відсутність системного опису української правничої термінології гальмує процес розбудови фахової мови, впливає на її неуніфікованість, неунормованість, нестандартизованість.

6.4. Слова іншомовного походження в сучасній юридичній термінології

Термінологія кожної галузі сьогодні немислима без запозичених слів. Не виняток у цьому відношенні і правничча сфера. Причому одні слова безпосередньо увійшли до її складу (*адвокат, вердикт, амністія*), а інші набули деяких національних ознак у вигляді афіксів (*інкримінування, кілерство, кодеїстика, конфіденційний*) чи іншої основи (слова) (*процесуальне право, фатальний випадок*).

Як відомо, значна частина правничих термінів має латинське походження, адже основи юриспруденції сягають Стародавнього Риму. Так, з **латинської мови** запозичені терміни: *адвокат* (*advocatus* — буквально закликаний на допомогу), *арешт* (*arrestum* — судова постанова), *вотум* (*votum* — бажання), *декрет* (*decretum* — постанова, ухвала), *дискримінація* (*discriminatio*, від *discrimino* — розрізняю, розділяю), *документ* (*documentum* — повчальний приклад, взірець, доказ), *експерт* (*expertus* — досвідчений), *екстрадиція* (від *ex* — з, і *traditio* — передача), *інкримінування* (*in + crimen* — провина, злочин), *кодекс* (*codex* — навоскована дощечка для письма), *колегія* (*collegium* — товариство, спільність), *криміналістика*, *кримінальний* (*criminalis* — злочинний), *легітимація* (*legitimus* — законний, узаконений), *міліція* (*militia* — військо), *нотифікація* (*notifico* — оголошую), *нотаріус*, *нотаріат*, *нотаріальний* (*notarius* — писар, секретар), *оперативний* (*operatus* — дійсовий), *презумпція* (*praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, вгадую), *рецидив* (*recidivus* — той, що відновлюється), *санкція* (*sanctio* — непорушна постанова), *трибунал* (*tribunal* — судилище), *юридичний*, *юрист* (*juridicus* — судовий), *юрисдикція* (*jurisdictio*, від *jus* (*juris*) — право і *dico* — проголошую), *юриспруденція* (*jurisprudencia* — знання права), *юстиція* (*justitia*, букв. — справедливість) тощо.

З **грецької мови** у правничу сферу увійшли слова: *амністія* (ἀμνηστία — прощення), *дактилограма*, (*δακτύλος* — палець і γράμμα — риска, літера, написання), *дактилографія* (*δακτύλος* — палець і γράφω — пишу, креслю, малюю), *дактилоскопія*, (*δακτύλος* — палець, і σκπέω — спостерігаю, розглядаю), *наркотики* (нарκωτικόξ — пригнічувальний), *наркоманія* (нарκωτικόξ — пригнічувальний і μανία — безумство, захоплення), *парадокс* (παράδοξοξ — несподіваний, дивний), *поліція* (полιτεία — управління державою) тощо.

Безпосередньо з **французької мови** запозичено терміни: *арбітр* (*arbitre*, від лат. *arbiter* — посередник), *арбітраж* (*arbitrage* — посередництво), *бюрократ*, *бюрократизм*

(*bureaucrate* — панування канцелярії), *декувер* (*découvert* — непокритий), *досьє* (*dossier, dos* — спина, зворотний бік), *експертиза* (*expertise, від expertus* — досвідчений), *паспорт* (*passport, від passe* — прохід і *port* — гавань, порт; дослівно — дозвіл на відплиття), *рапорт* (*rapport* — повернення), *респектабельний* (*respectable* — поважний, гідний, солідний), *саботаж* (*sabotage, від saboter* — стукати дерев'яними черевиками) та ін.

З **англійської мови** в юриспруденцію увійшли слова: *бізнес* (*business, від busy* — зайнятий, поважний, дослівно — справа, угода, біржова операція, комерція), *бізнесмен* (*businessman, від business і man* — чоловік, дослівно — людина, що займається бізнесом), *бюджет* (*budget, букв. — сумка*), *кіднепінг* (*kidnapping від kidnap* — красти, вивозити силоміць), *Інтерпол* (*interpol* — абревіатура — інтернаціональне об'єднання кримінальної поліції), *кілер* (*killer, від kill* — вбивати, дослівно — той, що вбиває), *лобі* (*lobby* — приймальня, вестибюль, кулуари), *ноу-хау* (*know how* — знаю як), *хакер* (*hacker, від hack* — рубати), *хуліган* (*holligan*) та інші.

З **німецької мови** запозичено лексеми: *бухгалтерія* (*Buchhalterie, від Buch* — книга і *halten* — тримати), *вексель* (*Wechsel* — зміна, розмін), *гаунтвахта* (*Hauptwache, від haupt* — головний і *Wache* — варта), *гешефт* (*Geschäft* — справа, торгова операція, фірма), *ранг* (*Rang* — чин).

З **італійської мови** до нас прийшли слова — *банда* (*banda* — загін), *фіаско* (*fiasco* — пляшка вина); з **полінезійської** — *табу*; з **арабської** — *гашиш*. Трапляються серед правничих термінів й **американізм**, як правило, це назви зброї, пов'язані з іменами винахідників: *браунінг*, *маузер* та ін.

Деякі слова увійшли в українську правничу терміносистему опосередковано, через третю мову. Так, за посередництвом *французької* мови з латинської до нас прийшли слова *вакансія* (*vacance, від лат. vacans* — вільний), *версія* (*version, від лат. verso* — тлумачу, зауважую), *віза* (*visa, від лат. visus* — побачений, переглянутий), *директива* (*directive, від лат. dirigo* — керую, направляю); за посередництвом *італійської* з латинської були запозичені слова *валюта* (*valuta, від лат. valeo* — коштую); за посередництвом *англійської* з латинської перейшли слова *детектив* (*detective, від лат. detego* — викриваю, розкриваю), а зі старофранцузької — *імпічмент* (*impeachment, від старофранц. empeachment* — осуд, обвинувачення) тощо.

У процесі розвитку мова змінюється: частина слів відходить, з часом вони забуваються, інша частина слів, навпаки, входить у мову, приживається у ній. А нерідко одні і ті самі

слова змінюють своє значення до невпізнанності. Саме таке явище спостерігаємо і в правничій термінології.

У сучасній мові не всі терміни зберігають первісне значення слова. Розглядаючи термінну юридичну лексику, доходимо висновку, що тут чітко вирізняються кілька пластів слів: 1) такі, що зберігають первинне значення слова; 2) частково зберігають; 3) зовсім не зберігають.

До першої групи належать слова: *баталія, бізнесмен, варвар, галантний, гешефт, делікт, де-факто, де-юре, імітація, легальний, приватний, ранг, стабільний, толерантність, траст, уніформа, фабрикація, фальсифікат, фікція* тощо. Порівняймо: *варвар* (лат. *barbari* — *чужоземець*) і у древніх греків і римлян — *чужоземець* (СІС, 1985, 144); *гуманний* (лат. *humanus* — *людяний, людський*) і *людяний* у своїх діях і ставленні до інших людей (СІС, 2000, 148); *гешефт* (нім. *Geschäft* — *торгова операція, справа, фірма*) і спекулятивна *торгова операція* (СІС, 2000, 150); *делікт* (лат. *delictum* — *провина, правопорушення*) і будь-яка дія, що суперечить законові, *правопорушення* (СІС, 2000, 157).

До другої групи належать слова, які частково зберігають своє первинне значення. Сюди належать: *амністія, арбітр, банда, бюрократизм, вакансія, геноцид, гуманізм, дактилографія, дактилограма, дактилоскопія, деморалізація, екстрадиція, інкримінування, казус, касація, кіднепінг, кілер, колегія, конституція, конфіскація, криміналістика, легалізація, ліцензія, легітимація, лібералізм, муніципалітет, okazія, опозиція, оптимальний, оргія, оригінал, провокація, репресія, ситуація, сурогат, табу, тандем, терор, траст, третирувати, трибунал, узурпатор, юридичний, юриспруденція* тощо. Порівняймо: *амністія* (гр. *αμνηστία* — *прощення*) та "передбачене актом найвищого органу державної влади повне або часткове звільнення від покарання та його правових наслідків і пом'якшення покарання певної категорії осіб, засуджених судом, дотримання і припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття судимості з осіб, що відбули покарання або звільнені від покарання" (СІС, 1974, 44). Значення грецького слова відтворене у тлумаченні терміна опосередковано. Аналогічно і в інших випадках: *вакансія* — (фр. *vacance* — від лат. *vacans* — *вільний*) і "незаймана посада в штаті установи" (СІС, 1985, 139); *дактилоскопія* (від гр. *δακτύλοξ* — *палець, і σκοπέω* — *спостерігаю, розглядаю*) і "розділ криміналістики, який вивчає розташування папілярних ліній пальців рук з метою встановлення особи, реєстрації і розшуку карних злочинців" (СІС, 2000, 150); *екстрадиція* (лат. *ex* — *з, від, колишній, traditio* — *передача*)

і "видача іноземній державі особи, що вчинила злочин" (СІС, 1974, 239).

До третьої групи належать терміни, які цілком змінили своє значення у зіставленні зі значенням вихідного слова. До цієї групи входять слова: *бізнес, бухгалтерія, бюджет, версія, вексель, вето, віза, гауптвахта, дискримінація, дос'є, журі, конфірмація, лобі, маніяк, медіація, менталітет, наркоманія, нотаріус, ноу-хау, оперативний, ордер, офіційний, паніка, парадокс, паспорт, пістолет, поліція, рапорт, реабілітація, реквізит, саботаж, ультиматум, фальсифікація, фіаско, хакер, цинік, юстиція* тощо. Порівняймо: *вексель* (нім. *Wechsel* — зміна, розмін) і "письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дає позикодавцю незаперечне право вимагати від боржника сплати зазначеної суми грошей у вказаний строк" (СІС, 1985, 147). Як бачимо, значення терміна не збігається зі значенням вихідного слова. Аналогічно: *дискримінація* (лат. *discriminatio*, від *discrimino* — розрізняю, розділяю) і "обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними чи релігійними переконаннями, статтю" (СІС, 1974, 215); *імпичмент* (англ. *impeachment*, від старофр. *etrepechement* — осуд, обвинувачення) та "спеціальні правила щодо притягнення до відповідальності вищих службових осіб у випадках порушення ними законів даної країни" (СІС, 1974, 277); *лобі* — (англ. *lobbi* — приймальня, вестибюль, кулуари) та "представники державних або виборних структур, що чинять тиск на законодавців і державних чиновників з метою прийняття чи відхилення тих чи інших законів" (СІС, 2000, 326) тощо.

Відомі також багатозначні слова, кожне зі значень якого по-різному співвідноситься із первісним значенням. Зокрема слово *муніципалітет* прийшло до нас із французької, хоча це слово латинське і означало *самоврядну громаду*. Це значення частково відбилосся у першому значенні юридичного терміна, а саме: "у ряді країн виборний орган місцевого, переважно міського, самоврядування"; друге значення слова ще далі відійшло від первісного значення, порівняймо: "будинок, у якому міститься орган місцевого самоврядування". Аналогічне явище спостерігаємо і в словах *ревізія, регламент*. Як бачимо, правнича мова містить чимало іноземних слів різного походження.

Сьогодні раз по раз висловлюється думка, що засилля іншомовних слів у будь-якій терміносистемі не йде на користь справі. Тому слід використовувати якомога менше таких номінацій. Деякі іншомовні слова прагнуть замінити питомо українськими на зразок: *адвокат* — *оборонець*; *тюрма* — *в'язниця*; *імпичмент* — *недовіра, відставка*; *юриспруденція* — *правознавство* тощо.

Модест Левицький, автор українських граматик та багатьох праць з українського ділового мовлення, також рішуче виступав проти невиправданого уживання чужих слів, коли в цьому немає ніякої потреби. "Я не хочу, — застерігав письменник, — вигонити з нашої мови чужі слова, без яких вона, як і всяка інша мова, обійтися не може (театр, телеграф, електрика, елемент)". Однак він вважав, що не варто слова, які вже здобули права в нашій мові (фотографія, спорт), замінювати невдалими новотворами на зразок: світлина, змаг, бо "такі спроби можуть дійти до смішного і дати нагоду для глузування дурним "лоботрясам", ворожим до нашого національного відродження"¹⁶.

На думку відомого українського письменника В. Самійленка, "є такі поняття, які вже увійшли в обихідку всього нашого народу й для вислову яких маємо чужомовні слова, загально йому відомі. Кожний, навіть неписьменний селянин, знає такі слова, як, наприклад, **телеграф, контора, театр, агент, газета** і т.п. Що виграє мова, коли ми яке-небудь із цих слів перекладемо на вкраїнську мову? Популярнішою мова наша не стане, бо хто знає саме чужомовне слово, той, побачивши його переклад, може не зрозуміти, що те нове вкраїнське слово значить якраз саме те, що й знайоме йому чужомовне слово... Часом трапляється, що коли переклад чужомовного приймається до вжитку і разом з тим залишається в мові й само чужомовне слово, то ці два слова починають уживатися в трохи одмінному одно від другого значенні. Тоді присутність у мові таких подвійних слів збагачує мову. От, наприклад, добре у нас переложене слово **прогрес** словом **поступ**, котре тепер уживається всюди, але й слово прогрес не вийшло з ужитку. Так само, як у сусідній російській мові існують поруч **абстрактный і отвлеченный**"¹⁷.

Розмірковуючи на сторінках "Рідної мови" про потребу чужих слів, один із читачів та дописувачів журналу М. Угрин-Безгрішний зазначав: "Взаємини із сусідніми і дальніми народами спонукають нас до того, що багато культурних здобутків у науці, мистецтві, техніці й ін. переймаємо від них із їхніми назвами. Справді, було б дуже зле з нами та з нашою культурою, коли б ми не бажали присвоювати собі нічого з духовної скарбниці інших народів. Щоб не було цього, потрібні нам і чужі слова, бодай у початках. Згодом мова багато

¹⁶ Левицький М. Паки й паки (Про нашу літературну мову). — Відень; Київ, 1920. — С. 6-7.

¹⁷ Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові // Бібліотека української літератури. — К., 1990. — С. 501.

чужих слів заступає власними або перетворює їх у дусі народних слів. І саме це треба мати на приміті, рішаючи, чи якесь чуже слово треба викинути, чи оставити. Фанатичний виступ проти всього засобу чужих слів допровадив би нас до абсурду, бо тоді ми мусіли б повикидати багато й народних слів, напр.: барвінок, конопля, м'ятка, лев, мул, хміль, ціна й багато інших. Такі чужі слова, як **телеграф, телефон, аптека, лампа, електрика, граMATика, ідея, ідеал**, здобули собі вже право горожанства сливе в усіх мовах культурного світу. Викидати їх із нашої мови й заступати іноді невдатними своїми новотворами, значило б почасти навіть відмежуватися китайським муром від культурного світу..."¹⁸ Далі автор розмірковує про те, що рішуче слід остерігатися тих іншомовних слів, які уживаються в нашій мові, суперечачи її духові й формі, на зразок: *венгр*, замість *мадяр*, *лижка*, замість *ложка*, *бадати*, замість *оглядати*, *язик*, замість *мова* тощо. Такі слова, на думку автора, є варваризмами і їх слід позбуватися якомога швидше і безболісно.

Отже, уживання іншомовних слів у правничій сфері — закономірний процес, що виявляє свою специфіку як щодо мови-продуцента, так і щодо освоєння цих слів українською мовою.

Вправа 5. У наведеному тексті знайдіть іншомовні слова та іншомовні вкраплення. Яка їх функція у тексті? Чи можна дібрати до них українські відповідники?

Цікавий і досить повчальний тест на надійність замків та різних систем сигналізації влаштували фахівці з відомого англійського журналу "Auto Express". Умова була одна: дістатися в салон будь-яким способом, правда, не пошкодивши при цьому скла і дверей. Для випробування запросили найповажніших експертів у галузі автомобільних замків — фахівців всесвітньо відомої фірми "Market Lock & Safe".

Стійко трималися лише шістнадцять марок авт, решті — тридцяти чотирьом довелося "зійти з дистанції". До того ж деякі протримались менше хвилини. Найменш податливою виявилася скромна "Шкода-Фабіа": за п'ять відведених хвилин експерти так і не змогли впоратися з її дверним замком. Добре зарекомендував себе і британський "Ровер": його замки теж змусили капітулювати професіоналів із "Market Lock & Safe". За ними йдуть "Фольксваген-Лупо" і "Тойота-Яріс".

А ось престижний і дорогий "Мерседес CLK" відімкнули лише за 7 секунд, не менш розкішний "Ягуар-ХКР" — за 12

¹⁸ Угрин-Безгрішний М. Варваризми в українській мові // Рідна мова. — 1934. — Ч. 4 (16). — С. 155.

секунд. Як бачимо, результати тестування довели: нав'язаний стереотип — чим дорожче авто, тим надійніша його система захисту — не зовсім відповідає дійсності.

Вправа 6. Випишіть із Кримінального кодексу України (К., 2001) слова іншомовного походження і за Словником іншомовних слів чи за Юридичною енциклопедією поясніть їх значення.

Вправа 7. Назвіть 10-15 слів іншомовного походження, якими ви користуєтеся у повсякденній мовній практиці, і за Словником іншомовних слів з'ясуйте їх значення та виправданість їх уживання.

Вправа 8. Уважно вивчіть словничок, поданий у кінці посібника. Випишіть з нього 10 слів, які з'явилися у нашій мові останнім часом. Висловіть свої міркування щодо їх впровадження у мову.

Вправа 9. За Словником іншомовних слів розкрийте значення таких термінів: *аутодафе, інквізиція, крематорій*. Чи є вони сьогодні нормативними і живаними? До якого шару лексики вони потрапили?

---

7. КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ. МОВНА НОРМА

---

*Fit fabricando faber —
майстром стає людина
завдяки практиці*

Найбільші мислителі світу з найдавніших часів пов'язують життя мови з духовним життям людини і цілого народу. Літературна мова є найвищим продуктом розвитку нації. Вона формується на народно-розмовній основі, вбирає в себе всі писемно-літературні традиції попередньої доби і кращі надбання народно-поетичної творчості.

Кожна літературна мова формується під впливом найрізноманітніших чинників. У творенні української мови їх було аж надто багато, бо територіальна відмінність мовленнєвої сфери великої за розміром території України поглиблювалася входженням наддніпрянської, галицької, буковинської й закарпатської територій у різні держави. Звідси одна з причин мовленнєвого розмаїття українського народу, яке не завжди сприяє загальнонаціональній мовленнєвій культурі¹⁹.

¹⁹ Див.: *Панько Т.І.* Мова і культура нації // Мова і культура нації: 36. статей. — Львів, 1991. — С. 3-7.

Сприйняття світу і його осмислення залежить від інтелектуального розвитку людини. Мовленнєвий її рівень сприймається тільки на тлі суспільного розвитку, з урахуванням того загального психологічного закону, згідно з яким людина найлегше засвоює те, до чого підготовлена вихованням, суспільним становищем, освітою.

Мова є першоосновою духовної культури, носієм її національної самообутності. Тому кожний із нас повинен дбайливо ставитися до мови, прагнути найефективніше використовувати її необмежені виражальні можливості, постійно дбати про піднесення культури усного і писемного мовлення.

Культура мови — це 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) удосконалення літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови; відповідна мовна політика у державі; 3) самостійна лінгвістична дисципліна, яка вивчає стан і статус норм літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей²⁰.

Для нас поняття культури мови має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний аспект передбачає ознайомлення з мовними нормами, а практичний — власне мовну майстерність — володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту мовлення.

Незаперечним є той факт, що носій високої загальної культури ніколи не дозволить собі засмічувати мовлення, псувати мову, якою він користується, порушувати її внутрішні закони. Скалічена мова ніколи не підносила людину, а, навпаки, принижувала її, примітизувала її мислення, заважала їй інтелектуально зростати. Отже, справедливо говорять, що культура рідної мови — важливий показник загальної культури людини²¹.

Відомо, що правильне літературне мовлення сприяє кращому й глибшому засвоєнню думки, повнішому донесенню до читача (слухача) роздумів і почуттів. Навпаки, неправильна вимова, орфографічні й граматичні помилки, не в тому значенні вжите слово, незграбні синтаксичні конструкції викликають невдоволення, а то й обурення читачів і слухачів. Різного роду

²⁰ Див.: Струганець Л. Культура мови: Словник термінів. — Тернопіль, 2000. — С. 31.

²¹ Див.: Жовтобрюх М.А. Культура мовлення і школа // Культура слова. — 1998. — Вип. 34. — С. 3-11.

помилки можуть спотворювати суть висловленої думки. А це стоїть на перешкоді спілкування людей у колективі.

Культура мови — це також розділ мовознавчої науки, в якому розглядається питання дотримання мовних норм і доцільності вживання мовних засобів.

7.1. Поняття мовної норми

Поняття мовної норми існує вже понад сто років і за цей період зазнало істотних змін. Норма мови — основне поняття культури мови, яке носить суспільний характер. М.Пилинський визначає мовну норму як *"реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування"*²². Автор розрізняє 1) загальномовні норми, 2) функціонально-стилістичні норми мови, 3) функціонально-стилістичні норми мовлення, 4) ситуативно-стилістичні норми мовлення. До першої групи він зараховує найзагальніші норми вимови, словозміни, синтаксису, словотвору, загальноповживану лексику і фразеологію, до другої — мовні засоби, що вже диференціювалися у функціонально-стилістичному відношенні на рівні мови.

Норми мовлення є базою для формування функціонально-стилістичних норм мови. За словами М.Пилинського, *"у мові немає нічого, чого б не було у мовленні, навпаки, у мовленні немає нічого, чого б хоча б у зародку не було б у мові"*²³.

У "Словнику лінгвістичних термінів" Д.Ганич та І.Олійник подають норму як *"закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти (в галузі вимови, слововживання, граматичних та інших мовних засобів), які найкраще і найповніше з числа існуючих в мові виконують свою суспільну функцію"*²⁴.

Таким чином, нормативним у мові є все, що: 1) відповідає системі мови, не суперечить її законам; 2) не веде до стилістичного і стильового дисонансу; 3) увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову і вичерпну інформацію; 4) не містить елементів норми інших мов.

²² Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. — К., 1976. — С. 94.

²³ Пилинський М.М. Літературні норми. Типи та їх класифікація // Мовознавство. — 1974. — № 3. — С. 20.

²⁴ Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985. — С. 156.

Б.М.Головін пропонує розрізняти такі структурно-мовні типи норм²⁵:

✓ **орфоепічні норми**, або норми вимови, регулюють вибір акустичних варіантів фонем або фонем ([злочи'не'ц']), а не ([злач'ін'ец']);

✓ **акцентологічні норми**, або норми наголошування, регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (*кілометр*, а не *кілометр*, *старий*, а не *стáрий*);

✓ **норми словотворення** регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова (можна: *спостерігач*; не можна — *спостерігальник*);

✓ **морфологічні норми** регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова (можна: *офіцери*, *інспектори*, але не можна: *офіцера*, *інспектора* (у називному відмінку множини));

✓ **синтаксичні норми** регулюють вибір варіантів побудови простих і складних речень (не можна: *Хлопець врятував дівчину від банди, з якою потім познайомився. Читаючи цю справу, серце тріпотіло від переживань*);

✓ **лексичні норми** регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання (*скасувати* / *відмінити*. *Касувати*, *скасувати* відповідають російським *отменять*, *отменить* — визнавати, оголошувати що-небудь раніше встановлене недійсним, незаконним; анулювати: *касувати*, *скасувати сказане* (закон, панщину та ін.).

Відміняти, *відмінити*, як свідчить "Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка, відповідають російським *перемениать*, *переменишь*, *изменить* — робити кого-, що-небудь інакшим; змінювати: *природу* *тяжко одмінити* (Номис). Та сьогодні часто чуємо поширене у діловому спілкуванні *відмінити засідання*. Це значення в дієсловах *відмінити*, *відміняти* (синонімічне до *скасувати*, *скасовувати*), зафіксоване в Російсько-українському словнику (1968). У тлумачному Словнику української мови (в 11-ти томах) це значення кваліфікується як рідкісне.

У сучасному офіційно-діловому мовленні спостерігається тенденція розрізняти сполучуваність названих вище дієслів. Так, *відмінювати* (*відміняти*), *відмінити* сполучається зі іменниками *засідання* (*збори*), *спектакль*, *появу десанта* тощо; *скасувати*, *скасувати* — зі словами *закон*, *постанова*, *указ*, *рішення суду*, *вирок*, *договір*, *угода*, *тілесне покарання*, *приватна власність*, *карткова система* тощо. Отже, не можна скасувати

²⁵ Головін Б.Н. Основы культуры речи. — М., 1988. — С. 48-49.

засідання (збори, конференції тощо), бо їх не анулюють, не ліквідують, їх лише замінюють іншими, проводять іншим разом, переносять на інший день²⁶;

стилістичні норми регулюють вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу (у розм.: *глибоченне, розрізняти, балакати*; у наук.: *дуже глибоке, диференціювати, говорити*).

правописні норми регулюють правильність написання слів та розташування розділових знаків.

М.І.Пентилюк у пробному підручнику для гімназій "Стилістика і культура мови" (К., 1994) виділяє такі норми літературної мови:

орфоепічні (регулюють правильну літературну вимову звуків і словосполучень, наголос у словах);

лексичні (регулюють уживання слів у властивому їм значенні);

граматичні (регулюють правильне творення і вживання слів та їх форм, правильну побудову речень);

стилістичні (пов'язані з уживанням мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення та стилю мовлення);

орфографічні (регулюють правильний запис слів);

пунктуаційні (регулюють правильне розташування розділових знаків).

Норма фіксується у словниках, довідниках, правописі, пропагується навчальними посібниками, методичними журналами, окремими часописами.

Існує також **поняття варіантності літературної норми**, пов'язане з наявністю у мові кількох однозначних або синонімічних паралельних елементів. В українській мові виділяють: **хронологічні** (діахронічні) варіанти: *перст* — *палець*; **регіональні**: *міліціонер* — *поліцейський*; **стилістичні**: *поліцейський* — *коп*. Серед варіантів виділяємо: **акцентуаційні**: *беззахисний* — *беззахисний*; **орфоепічні**: *бе[зп]еч-ний* — *бе[сп]ечний*; **фонематичні**: *онук* — *внук*; **морфологічні**: *мотузок* — *мотузка*, *зрозуміліший* — *більш зрозумілий*; *ходитиму* — *буду ходити*; **синтаксичні**: *заява прокурора* — *прокурорська заява*; *заходи щодо реалізації* — *заходи реалізації* тощо²⁷.

На усталення норми впливає:

✓ поширення мовного явища;

✓ частота вживання.

Так, Словник української мови в 11-ти томах фіксує форми **футбола**, **вальса**, однак частотність уживання цих слів з флек-

²⁶ Див.: Культура мови на щодень: Словник. — К., 2000. — С. 92-93.

²⁷ Див.: *Струганець Л.* Зазнач. праця. — С. 13.

сією -у вплинула на норму, спочатку розхитала, а потім і змінила її. Сьогодні нормативним є уживання: **футболУ, вальсУ**.

Нагадаємо також, що літературна норма має такі ознаки: з одного боку, *незмінність і стабільність*, з іншого — *розвиток і поступова змінність*.

Причини змінності норм є *об'єктивні і суб'єктивні*.

До *об'єктивних* відносимо²⁸:

- а) внутрішні закони розвитку мови;
- б) свідомі зусилля членів суспільства (учених, письменників, політиків, відомих носіїв мови);
- в) мовна політика держави.

До *суб'єктивних* належать:

- а) художньо-естетичні погляди носіїв мови;
  - б) антинормалізаторські, нігілістичні погляди, манкуртство.
- Засвоєння норми літературної мови — тривалий процес. Починається він з опанування літературної мови в сім'ї, потім — школа, навколишнє оточення.

Нормативність мови охоплює *точність, ясність, чистоту, доречність, правильність*.

Високий рівень культури мовлення відзначається *багатством словника, різноманітністю граматичних конструкцій, художньою виразністю, логічною стрункістю*. У писемному мовленні охоплює також орфографічну і пунктуаційну грамотність.

Основні причини недостатнього рівня культури мови:

- ✓ більшість людей мало читає, у тому числі й художні тексти, не осмислює прочитане, не має естетичної насолоди від спілкування з книгою;
  - ✓ вік технократії виробив у багатьох людей байдуже ставлення до гуманітарних дисциплін, у тому числі і до мови;
  - ✓ практика білінгвізму призвела до мовної інтерференції;
  - ✓ відсутність навичок користування довідковою літературою.
- Отже, щоб підвищити рівень мовної культури, слід:
- ✓ шанувати мову, якою спілкуєшся, і людей, з якими спілкуєшся;
  - ✓ багато читати, особливо творів художньої літератури;
  - ✓ критично ставитися до вимови і написання слова;
  - ✓ вивчати мовні норми та читати словники.

7.2. Словники як джерело збагачення мовлення

Словник — це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, гніздовому, тематичному тощо). У ньому з'ясовується або значення мовних одиниць, або наво-

²⁸ Див.: Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. — К., 1984. — С. 63.

диться певна інформація про поняття, які позначаються певними словами, або подається переклад слів на ту чи іншу мову.

Словники відіграють надзвичайно важливу роль у нашому житті. Вони є показником культури народу, бо фіксують знання, якими володіє суспільство у дану епоху. Словники виконують дві важливі функції: *інформативну* (прилучають до знань) та *нормативну* (допомагають оволодіти мовними нормами).

7.3. Види словників

Залежно від призначення, лексичного матеріалу і способів його опрацювання розрізняють словники *енциклопедичні* та *філологічні*, або загальномовні.

Предметом опису енциклопедичних словників є поняття, філологічних — слово. Енциклопедичні словники — це словники, в яких описують предмети, явища, події, розповідають про визначних діячів науки, техніки, мистецтва, культури. Енциклопедичні словники поділяються на загальні та спеціальні (тематичні). До загальних енциклопедичних словників належать Український Радянський енциклопедичний словник (Т. 1-3, 1986–1987), Енциклопедія українознавства (Т. 1-10, 1991 — ...). До спеціальних належать Енциклопедія кібернетики (1976), Шевченківський словник (Т. 1-2, 1983–1985) та інші.

Оскільки слово може характеризуватися з різних позицій, то *філологічні* словники поділяються на тлумачні, перекладні, історичні, етимологічні, орфографічні, словники наголосів, іншомовних слів, синонімічні, діалектологічні, інверсійні тощо.

Тлумачний словник розкриває значення слова, характеризує його граматичні і стилістичні властивості, подає типові словосполучення та фразеологічні звороти з цим словом. Прикладом такого словника є Словник української мови в 11-ти томах (1970–1980), який містить 135 тис. слів. Проте на сьогодні він потребує доопрацювання, бо укладений в іншу епоху і налічує чимало слів, які зникли з сучасної мови, адже поняття, що вони позначали, втратили свій сенс. У 2001 р. вийшов Великий тлумачний словник сучасної української мови (автор, керівник проекту В.Т.Бусел). Цей словник містить 170 000 слів і є найбільшим та найповнішим.

Словник іншомовних слів за своєю суттю є різновидом тлумачного словника. Він розкриває значення іншомовного слова, подає етимологічну довідку. Зразком такого словника є Словник іншомовних слів за ред. акад. О.С.Мельничука (1985).

Орфографічний словник подає перелік слів, а також словоформ у нормативному написанні. Відомі такі орфографічні словники: Навчальний правописний словник української мови за ред. акад. Д.Баранника та Д.Руденка (1997), Орфографічний словник за ред. проф. А.Свашенко (1997), Словник з правопису та слововживання С.І.Головащука (1989), Орфографічний словник української мови (уклад. С.І.Головащук, М.М.Пещак та ін., 1999).

Словники слововживання містять стислі поради щодо того, які саме слова чи словосполучення найдоцільніше вжити для передачі потрібного змісту, у ньому зроблено певні застереження про неправильне або небажане, невдале використання тих чи інших слів у певних значеннях, у тому чи іншому контексті. Прикладом таких словників можуть бути: С.Головащук. Українське літературне слововживання: словник-довідник (1995); Д.Гринчишин, О.Сербенська, З.Терлак. Словник з культури мови (1997).

Орфоепічний словник служить довідником правильної літературної вимови. У словниках такого типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції. Прикладом є Орфоепічний словник М.Погрібного (1989).

Акцентологічні словники — це словники, в яких подане нормативне наголошування слів, напр.: С.Головащук. Складні випадки наголошення: словник-довідник (1995).

Звичайно, в одному параграфі немає змоги охарактеризувати усі словники, якими можна послуговуватися для оволодіння мовними нормами. Їх перелік поданий у бібліотеках, бібліографічних покажчиках тощо.

Термінологічні словники містять сукупність термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва. Вони є загальні та вузькоспеціальні, крім того, можуть бути перекладними і тлумачними, комбінованого типу. Зразком загального перекладного термінологічного словника є вищезазвані правничі словники: Юридичний словник за ред. Б.Бабія (1980), у 90-ті — Російсько-український словник юридичних термінів В.Драюка та С.Журавльової, Словник юридичних термінів (російсько-український) Ф.Андерша та В.Винника, словником комбінованого типу є Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології С.Воробйової, Ю.Зайцева, Н.Соломашенко (1994) тощо.

Зупинимося на юридичних словниках детальніше.

---

8. З ІСТОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

---

*Jus est ars boni et aequi —
право є мистецтво добра і справедливості*

У проміжку між XVII і XIX ст. у зв'язку з політичними умовами українська мова була заблокована у своєму розвитку. І лише XIX ст. у Галичині ознаменувало новий етап розвитку юридичної термінології. Я. Головацький, Ю. Вислородський та М. Шашкевич видали лексикографічну працю під назвою "Юридично-політична термінологія для східних слов'ян Австрії" — *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs: Deutsch bögemische Separatausgabe.* — Wien, 1850.

Позитивну роль у розвитку правничої мови відіграли словники, що з'явилися у Санкт-Петербурзі: "Ручной словарь или краткое содержание польских и литовских законов, служащих руководством в судебных тяжбах всякаго рода, собранных для употребления в присутственных местах и для пользы частных обывателей коронных и литовских провинций" (1810) та "Юридический словарь практического гражданского права" А.Н. Демиса (1859).

Продовжили цю роботу київські учені, зокрема М.Л. Новиковський у працях "Алфавит законам гражданским и судо-производству", укладений за Зведеннями 1857 р., а виданий 1859 р., та "Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и царства Польского" (К., 1874).

1893 р. К. Левицький публікує "Німецько-руський словарь: правничий і адміністративний".

1918 р. виходять "Короткий московсько-український словник для юристів" Ф. Левицького та "Короткий українсько-польський правничий словник для юристів з судочинства і діловодства". Цього ж року Є. Ванько видав "Кишеньковий російсько-український правничий словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців", а в інших містах України виходять: "Короткий російсько-український правничий словник" (Кременчук); "Словник московсько-український (короткий) судівництва та діловодства" (Полтава), "Українська мова: Російсько-український словник та зразки паперів українською мовою" (Чернігів) тощо.

1926 р. з'явилися "Російсько-український словник правничої мови" А. Кримського і "Практичний правничий словник російсько-український" С. Веретки та М. Матвієвського, 1933 — "Словник правничої мови" І. Огієнка.

8.1. Юридична лексикографія

Сучасні загальноюридичні словники. Ці видання розраховані на широке коло користувачів-мовників. Довідники подають коротку словникову інформацію про значення слова та його вживання.

Цікавими і потрібними для юристів-практиків будуть Юридичний словник-довідник, упорядники — академіки Б.М.Бабій та В.М.Корецький (1974); Юридичний словник-довідник за ред. Ю.С.Шемчушенка (1996). Ще одне видання сучасного зразка — словник-довідник "Українське державотворення: невитребуваний потенціал" за ред. О.М.Мироненка (К., 1997). У цьому ж році з'являється Короткий словник-юридичних термінів, доданий до підручника О.Р.Михайленка "Основи правознавства" (1997). Значно розширює пізнавальний інтерес до галузі права Юридична енциклопедія (1998, 1999...), вихід якої триває.

Серед *вузькогалузевих словників* привертає увагу Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України (1999). Це перша лексикографічна спроба систематизувати терміни та поняття, які є у чинному законодавстві України. Словник містить 4351 термін та поняття з 29 000 нормативних актів, що значно спрощує використання їх на практиці, бо вони відповідають чинним правовим актам. Фактично це видання є універсальною довідковою базою з усіх галузей права.

На жаль, галузевих словників є поки що небагато: Фінансово-правовий словник, уклад. В.Безугла, О.Василик, Л.Воронова та ін. (1993); В.Молдован, В.Мелашенко "Конституційне право: опорні конспекти: словник-довідник" (1996); Стислий тлумачний словник судово-медичних та судово-психіатричних термінів, уклад. А.Лісовий, К.Лісовий, Ю.Томина, К.Чопівська (1994).

Серед перекладних дво- і багатомовних юридичних словників на увагу заслуговують: Русско-украинский словарь юридической терминологии за заг. ред. Б.М.Бабія (1985); В.Г.Гончаренко, В.Ю.Залевська, І.Д.Кучеренко та ін. Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник (1995), а також названі вище.

Серед *комбінованих (перекладних і тлумачних)* юридичних словників варто вказати сучасне авторитетне видання Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери (1998), укладачі якого відомі вчені-мовознавці С.Єрмоленко, В.Єрмоленко, К.Ленець, Л.Пустовіт. Цей словник містить близько 85 тисяч слів, які перекладені і пояснені. Дуже цінними тут є додатки, що містять зразки оформлення ділових документів, правописні

рекомендації, зокрема написання великої і малої літер у власних і загальних назвах. Наведена таблиця назв держав, їх столиць, а також валют, міжнародні штрихові коди.

Вправа 10. З якого типу словника наведено зразки статей?

Доглядати, -аю, -аєш (кого, що, рідко за ким, чим). Пильнувати, стежити за кимсь, чимсь для забезпечення нормального стану, порядку і т. ін.; піклуватись про когось, щось: *доглядати дітей, доглядати хворого, доглядати худобу, доглядати землю, доглядати хату.*

Наглядати (за ким, чим). Основне значення — стежити час від часу за кимсь, чимсь для контролю, забезпечення порядку, з метою нагляду тощо. Вж. із сл.: *за господарством, за квартирою, за ліфтом, за роботою, за чистотою.*

Інспектор (від лат. *inspector* — наглядач) — службова особа в державних установах, яка здійснює нагляд і контроль за правильністю дій, виконанням законів, постанов, інструкцій.

Відповідь, -і, *ор.* -ддю, *р. мн.* -дей.

Вправа 11. Проаналізуйте словникові статті, наведені нижче. Вкажіть особливості їх побудови.

Марнослів'я — невміння формулювати свої думки логічно, без зайвих слів, непотрібних застережень та відступів від предмету розмови. Марнослів'я знижує інформативність та дієвість висловлювання.

(Л.Струганець. Культура мови: Словник термінів. — Тернопіль, 2000, с. 35).

Неплатеж — неплатіж (РУСЮТ-85, СЮТ-94, Кр., РУС-2-68), несплата (РУСЮТ-85, СЮТ-94), несплата, невиплата (Кр.)*

Хоча **неплатіж** і **несплата** є синоніми, але перевагу слід надати терміну **неплатіж**, оскільки основа **платіж** є складовою частиною багатьох термінологічних словосполучень, напр.: *платіжна вимога, платіжне доручення* та ін. Пор. ще *неплато-*

---

* РУСЮТ-85 — Русско-украинский словарь юридической терминологии / Под общ. ред. Б.М.Бабя. — К., 1985; СЮТ-94 — *Андерш Ф., Винник В.О. та ін.* Словник юридичних термінів (російсько-український). — К., 1994; Кр. — Російсько-український словник правничої мови / Гол. ред. А.Ю.Кримський. — Нью-Йорк, 1984; РУС-2-68 — Російсько-український словник: В 3 т. — К., 1968.

спроможний, неплатоспроможність, неплатіжність. Зафіксовані у Кримського А. неплата, невикплата відповідають російським: неуплата, невыплата.

неплатіж — nonpayment.

(С.Воробйова, Ю.Зайцев, Н.Соломашенко.

Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: Труднощі терміновживання. — К., 1994).

Інтернування (франц. *interner* — оселяти, з лат. *internus* — внутрішній) — 1) Затримання й роззброєння нейтральною державою військ воюючих держав, що вступили на її територію. 2) Затримання воюючою державою громадян ворожої держави, що проживають на її території, до кінця війни. 3) Ізоляція, тимчасовий арешт.

(Словник іншомовних слів. — К., 2000. — С. 234.).

8.2. Змістова точність мови документів

Змістова точність мови документів — одна з головних умов, що забезпечує практичну і правову цінність ділового тексту. Недбало дібраний термін спотворює зміст статті кодексу, створює можливості для подвійного тлумачення закону й ускладнює сприйняття його змісту.

Чи не найбільшу кількість хиб мовного характеру виявляємо у Цивільному кодексі України (далі ЦКУ). Переважна більшість їх — це кальки з російської мови. Так, у ст. 10 названого кодексу записано: "*Зміст правоздатності громадян визначає право користуватися **жилими** приміщеннями*". Хиба речення — невиправдане вживання російського слова *жилий*. Перекладні словники подають лише один варіант перекладу — *житловий**. Отже, слід писати: "...користуватися **житловими** приміщеннями".

Ст. 36 ЦКУ ч. 4 стверджує: "*Якщо вироком суду встановлено, що пайовий внесок ЖБК, ДБК або іншого кооперативу складається з коштів, **добутих** злочинним шляхом, то...*" Термін *добувати* в українській мові пов'язаний з видобутком корисних копалин. У даному тексті слід вжити слово "**набутих** злочинним шляхом".

---

* Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / Уклад. С.Я. Єрмоленко та ін. — К., 1998. — С. 138.

У ст. 130 ЦКУ записано: "**Риск** випадкової загибелі...", що є також невиправданим, оскільки в українській мові є слово **ризик**. У ст. 358 ЦКУ укладачам не вдалося уникнути терміна *перевозка* замість **перевезення**. У ст. 559 йдеться про призначення *хранителя* або *опікуна* спадкового майна, хоч словники подають українські відповідники до цього російського слова: 1) охоронець; 2) куратор.

Додаткового уточнення потребують окремі статті трудового законодавства України. Цілком неприйнятним є формулювання ст. 21 КзпП: "*Трудовий договір є угода..., за якою працівник зобов'язаний виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові...*", хоч мова йде про виконання правил внутрішнього розпорядку, отже, слід писати про **дотримання правил внутрішнього розпорядку**. Адже *дотримання*, як вказано у Словнику української мови, — це точне, без відхилень виконання, здійснення чого-небудь (СУМ, II, с. 395).

Найістотнішою помилкою законодавчих документів є зловживання російськими словами без розуміння їх значення, що часто стає причиною неоднозначності у тлумаченні законів. Часто трапляються такі неоковирні слова: *вимагательство* замість **вимагання**, *зговір* замість **змова**, *захват* замість **захоплення**, *учбовий* замість **навчальний**, *дежурство* замість **чергування** тощо. Викликає сумнів уживання у КК України таких термінів, як *самоуправство* замість **самоправство**, **самоправність**.

Невиправданим є нововведене поняття *громадський працівник*, що вже за своєю суттю є суперечливим.

Однією із проблем у написанні ділових документів є нерозрізнення і сплутування мовних явищ двох споріднених мов — російської та української. Зіставимо:

Міроприємства по боротьбі
приймаючи до уваги
відносно нього
мужський костюм
заява в одному **екземплярі**
згідно рішення райсуду
закрити **відносно** нього
кримінальну справу
злочин **являється** не тяжким
удар **в область** обличчя
провести **слідуючі**
оперативно-пошукові дії
вина не доказана
під видом працівника відділу

Заходи щодо боротьби
беручи до уваги
щодо нього
чоловічий костюм
заява в одному **примірнику**
згідно з рішенням районного суду
закрити **щодо** нього кримінальну
справу
злочин **не є** тяжким
удар **у ділянку** обличчя
провести **такі (наступні)**
оперативно-пошукові дії
провина не доведена
під виглядом працівника відділу

Систематичний аналіз ділових документів, узятих із практики органів внутрішніх справ, дає підстави зробити висновок про широке побутування суржику, про значну кількість правописних і пунктуаційних помилок, які пов'язані з ігноруванням мовних законів та правил, з небажанням дбайливо і вдумливо ставитися до мовного багатства як найбільшого духовного надбання народу.

Вправа 12. Порівняйте обидві редакції Кримінального кодексу України (К., 1997 і К., 2001) і встановіть, які мовні зміни відбулися. Прокоментуйте на основі тлумачних словників значення нововведених термінів.

Вправа 13. За Кримінальним кодексом України (К., 2001) встановіть змістову суть таких понять: угруповання, вимагання, крадіжка.

---

9. УСНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ МОВЛЕННЯ

---

*Viva vox docet —
живе (усне) слово вчить*

Головні різновиди мовлення — усне і письмове. Усне мовлення — це звучне мовлення, це спілкування, втілене у звуках та на вербальних засобах комунікації. Воно сприймається іншими за допомогою слуху. Відповідно обмін інформацією відбувається через діалог чи монолог. Тому усне мовлення буває *діалогічне та монологічне*²⁹.

Діалогічним називається мовлення між двома чи кількома співрозмовниками, один з яких говорить, а другий слухає, і навпаки. Рівень знання мови, її лексичного багатства, граматичної будови та фразеології відіграє важливу роль у функціонуванні діалогічного мовлення. Діалогічне мовлення чітко пов'язане зі ситуацією, в якій ведеться розмова, тому його називають ще *ситуативним*. Водночас воно є й *контекстуальним*, оскільки кожне висловлювання значною мірою зумовлене попереднім висловлюванням. Діалогічне мовлення недостатньо організоване граматично і лексично. Як правило, воно здійснюється простими мовними конструкціями, які зумовлені контекстом, попереднім висловлюванням, а також ситуацією мовлення. Сфера його застосування — побутове спілкування, опосередкована теле-

---

²⁹ Марун М. Чи тотожні поняття мова і мовлення // Дивослово. — 1999. — № 6. — С. 12.

і радіокомунікація (діалог між глядачами та учасниками передачі у формі "питання — відповідь").

Монологічне мовлення — це мовлення, коли говорить одна особа, а решта слухає, сприймає її мову. Це мовлення не розраховане на безпосередню словесну реакцію слухача. Прикладами монологічного мовлення є розповідь, міркування, сповідь мовця, його роздум. Може втілюватися у доповіді, лекції, виступах на зборах, під час пояснення нового матеріалу. Це відносно розгорнутий різновид мовлення.

Усна форма літературної мови обслуговує всі верстви суспільства у найрізноманітніших ситуаціях — від вузькопобутових до виступів на форумах, конгресах тощо. Усне літературне мовлення як одна із форм літературної мови виконує найважливішу — комунікативну функцію.

Культура усного мовлення пов'язана з умінням вільно володіти словом, відчувати його значення, граматично правильно будувати фразу, розрізнати стилі кожного спілкування. Високій культурі усного мовлення сприяють також вимова звуків, із яких складаються слова, дотримання норм наголошування слів і властивих кожній національній мові фразових інтонацій.

Вимоги до правильності мови усного її варіанта — не особиста справа кожного, а суспільна потреба і необхідність³⁰. Адже культура мовлення є невід'ємним елементом загальної культури народу.

Професор О.Сербенська визначає такі особливості усного мовлення:

✓ для усного мовлення мусить бути реальна життєва ситуація;

✓ звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу;

✓ надзвичайно важливою для усного мовлення є інтонація. У ній серце і розум живої мови, її музика, ритмомелодика;

✓ усне мовлення діє на слухача не лише своїм змістом, але й усією манерою виступу;

✓ для усного мовлення характерна непередготовленість, спонтанність; людина, як правило, думає не про те, як вона говорить, а про те, що скаже; гнучкість думки при цьому більша, ніж коли людина пише;

✓ в усному мовленні користуються багатьма готовими формулами;

---

³⁰ Див.: *Осташ Н.Л.* Виховання культури усного літературного мовлення // Українська мова і література в школі. — 1980. — № 11. — С. 63.

✓ в усному мовленні буває забагато слів, вони повторюються, нерідко є зайвими³¹.

За своїм змістом і призначенням володіння словом і красномовство виконують роль суспільно-політичного інструмента впливу на свідомість індивідуумів. За своєю роллю і високим рівнем аргументації наближається до академічного красномовства. За психологічними та соціальними елементами відображає характер особи та спосіб її життя, тому має багато спільного із соціально-побутовим красномовством.

Найважливішими рисами мови правника має бути точність, виразність, аргументованість, доступність викладу думок.

Слово — це зброя. Нейтральне саме по собі слово стає нездоланим і беззаперечним, сильним і потужним, якщо воно лунає з уст людини розумної, інтелігентної і високоосвіченої. У кожній сфері діяльності, а в правоохоронній особливо, фахівець повинен уміти користуватися словом цілеспрямовано, переконливо, не допускаючи двоякого тлумачення вислову. Професійна майстерність правника залежить від його відданості справі, від його ерудиції, професійної і загальної культури.

Культура мови правника — якісний показник загальної культури особистості, її ділових якостей. З перших сказаних слів можна встановити, який рівень культури, інтелекту, професіоналізму в особи, з якою ми спілкуємося. Недарма існує вислів, який приписують Сократові: "Заговори, щоб я тебе побачив..."

9.1. Мовленнєвий етикет

Вироблені суспільством норми поведінки і форми поводження об'єднуються в цілій системі, яку прийнято називати етикетом (з фр. ярлик, етикетка). Ці норми становлять собою категорію історичну і змінну. У кожному суспільстві вони залежать від характеру суспільних відносин.

Людське спілкування — це складне явище, в якому переплетені соціальні, психологічні і мовні чинники. Особливу роль у людському спілкуванні відіграє мова, мовний контакт, необхідний для досягнення комунікації, що реалізується спеціальними мовними засобами, скерованими на зав'язування, підтримування, припинення комунікації. Щоб встановити і підтримати контакт, обов'язково треба дотримуватися певних норм поведінки (мовного етикету) співрозмовниками. Мовна поведінка повинна виявляти глибоку, справжню повагу до інших людей.

---

³¹ Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. — К., 2001. — С. 32.

Мовленнєвий етикет — це сукупність словесних форм увічливості, прийнятих у певному колі людей певного суспільства, певної країни, але без яких не обходиться жоден народ. Це значний у кожній мові спектр висловлювань, що охоплює формули привертання уваги до мовного контакту.

Різні мови світу виробили спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні) засоби вираження увічливості, спеціальні етикетні мовленнєві формули, що, власне, і становлять мовленнєвий етикет. Це насамперед такі усталені мовленнєві формули, що вживаються для зав'язування контакту між комунікантами — формули вітань і звертань, для підтримання контакту — формули вибачення, прохання, подяки тощо, для припинення контакту — формули прощання, побажання, тобто власне етикетні мовленнєві формули. Сам же мовленнєвий етикет, крім цих формул, включає ще й соціально-мовні символи етикетного рівня, напр., етикетні форми заперечення (незгоди) і ствердження (згоди), форми питань, що використовуються в певних соціально-культурних групах.

Відбором етикетних мовленнєвих формул у кожній ланці мовленнєвого етикету створюється та чи інша тональність спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності співрозмовників³².

У європейському культурному ареалі виділяють *п'ять тональностей спілкування: високу, нейтральну, звичайну, фамільярну (дружню), вульгарну*.

Висока тональність уживається на урочистостях, дипломатичних прийомах, брифінгах тощо. *Нейтральна* — в офіційних установах, *звичайна* — характерна для спілкування в сфері побуту (магазини, транспорт, поліклініка, заклади культури), *фамільярна* — властива для спілкування в колі друзів, сім'ї, *вульгарна* — функціонує у сфері неконтрольованих ситуацій.

Українському мовленнєвому етикетові властиві лише три тональності: *висока, звичайна, дружня*.

9.2. Види мовленнєвого етикету

За умовами і змістом мовленнєвої ситуації (або ситуації спілкування) розрізняють *15 різновидів мовленнєвого етикету*:

вітання;

скарга;

звертання, привертання уваги;

втішання;

³² Див.: Плющ Н.В. Формули увічливості в системі українського мовного етикету // Українська мова і сучасність. — К., 1991. — С. 90-98.

знайомство;
запрошення;
прохання, порада, пропозиція;
погодження;
вибачення;
незгода, відмова;

комплімент;
несхвалення;
поздоровлення;
подяка;
прощання.

Вітання виконує особливу функцію в комунікативному акті, де важливим є сам процес входження в нього. Нерідко спілкування обмежується лише одним етикетним ритуалом. Цим пояснюється автоматизм і спеціалізований характер вітального вислову.

Набір українських народних вітань надзвичайно різноманітний. Вибір того чи іншого вітання залежить від пори дня, ступеня близькості тих, хто вступає в комунікативний контакт, від того, що робить у даний момент людина, з якою вітаються (*добрий ранок, добрий день, добрий вечір* тощо).

Крім того, існують ще спеціальні сакральні вітання: *Слава Ісусу (Христу)! Христос рождається! Христос воскрес!* тощо.

Найбільш поширеним давнім загальноукраїнським висловом є: *Добрий день*. Його фіксують письмові пам'ятки вже в XVI ст. Цей вислів стилістично нейтральний і може використовуватися у всіх трьох тональностях. У відповідь на нього кажуть: *Добрий день* (висока тональність, нейтральна), *Доброго здоров'я, Дай, Боже, здоров'я!* Чи просто: *Дай, Боже!* (нейтральна, дружня).

Розглянемо формули вітання за тональностями:

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Добрий день!	Доброго ранку! Добрий день! Доброго дня! Добрий вечір! Здрастуйте!	Доброго ранку! Добрий день! Доброго дня! День добрий! Добрий вечір! Вечір добрий! Доброго вечора! Добри вечір! Здрастуйте! Привіт! Салют! Вітаннячко!

		Моє шануваннячко! Здоров був! Вітаю! Скільки літ...
--	--	--

Другим різновидом етикету є **звертання**³³.

Вибір тієї чи іншої форми звертання — це складний акт комунікативної діяльності. Він залежить від соціального становища, рівня культури, освіти, від конкретної ситуації, особистих стосунків, ступеня спорідненості, а також віку тих, до кого звернена мова, і тих, хто звертається, та, безумовно, у всіх випадках — від культурної традиції. Система українських етикетних звертань чи не найбільше з-поміж усіх етикетних висловів зазнала змін у своєму історичному розвитку, що пояснюється насамперед її особливою залежністю від соціальної організації суспільства.

Упродовж віків наш народ використовував дві основні форми звертання: типову українську — *добродію, добродійко!* і західнослов'янську — *пане, пані!* Спілкуючись у високій тональності, ці звертання обов'язково вживали з означенням *вельмишановний, шановний, високоповажаний*.

Звертання *товаришу, товаришко* (наприкінці ХІХ — поч. ХХ ст.), поширені в соціалістичному суспільстві, звузили своє значення і вживаються лише щодо: 1) людини, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихось діях; 2) людини, зв'язаної з ким-небудь дружбою, щирого друга, приятеля; 3) людини, зв'язаної з іншими спільною професією, місцем роботи, навчання тощо.

Не узвичаїлося в українському етикеті вживання вокативів *громадянине, громадянко!* Їх функціонування обмежується переважно правничою сферою.

Звертання по батькові сьогодні викликають жваві дискусії: чи це національна українська форма, чи привнесена в нашу мову з іншої?

В Україні звичай звертатися по батькові побутував головню на Наддніпрянщині і поширювався там під російським впливом. Ця традиція настільки укорінилася, що, очевидно, не слід вдаватися до чергової уніфікації форм мовленнєвого етикету і насильно її відкидати. Адже, крім загальнонаціональних форм,

³³ Див.: *Панько Т., Білоус М. Слово в духовному житті нації.* — К., 1995. — 96 с.; *Білоус М. Фатичне спілкування // Мова і культура нації.* — Львів, 1991. — С. 27.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Вельмишановні пані і панове! Вельмишановне панство!	Пане, пані Добродію, добродійко! Шановна громадо! Дорогі діти! Пане професоре! Пане Кириле! Пане Володимире! Шановне товариство! Шановні колеги! Іване Петровичу! Ганно Семенівно!	Валюшо! Богдане! Матусю, тату Пане господарю Коханий (а)! Сонечко, зайчику!

існують вислови, вживані на певних територіях, у певному мовному просторі, в певних вікових, конфесійних та професійних групах.

Слід знати ще й такі етикетні формули звертання до монархів: *Ваша величносте!*, до князів з царського роду: *Ваша високосте!*, до князів різного родоводу: *Ваша світлосте!*, до представників аристократії: *Вельможний пане!*; формули звертання до священнослужителів: диякона — *Ваше боголюбіє!*, ієрея — *Ваше преподобіє!*, протоієрея — *Ваше високопреподобіє!*, єпископа — *Ваше преосвященство!* Владико! архієпископа — *Ваше високопреосвященство!* Владико!, митрополита — *Ваше блаженство, Блаженний митрополите!*, Владико!, патріарха — *Ваша святосте!*, до священників — *отче! Святий отче!*; до монахів: ієромонаха — *отче*, протоієрея — *ігумене, брате*, до митрофорного протоієрея — *архімандрите!*

Звертаючись до когось на ім'я і по батькові, на прізвище, за військовим чином, потрібно пам'ятати такі правила:

1. Звертання на ім'я чи ім'я та по батькові завжди ставиться у формі кличного відмінка: *Степане Васильовичу, Романе Івановичу, Надіє Олександрівно, Євгеніє Петрівно!* або *Маріє, Марійко, Валерію, Миколо!*

2. Звертання, яке складається з двох загальних іменників, також вимагає від обидвох слів форм кличного відмінка: *пане лейтенанте, пане капітане, пане генерале! Пане президенте! Пане ректоре!*

3. У звертаннях, що складаються зі загальної назви та імені, форм кличного відмінка набуває як загальна назва, так і

власне ім'я: *пані Катерино, друже Грицю, пане Віталію, колего Степане, брате Петре, товаришу Дмитре* тощо.

4. У звертаннях, що складаються зі загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максименко, пане Мороз, добродійко Василевська, пане Кравчук* тощо³⁴.

Знайомство — надзвичайно важливий момент зав'язування контактів як ділових, так і особистих. Воно може відбуватися на офіційному і приватному рівні, і в кожному конкретному випадку має свою специфіку, обумовлену чи не обумовлену певними традиціями. Якщо на офіційному рівні знайомство відбувається за рекомендацією когось чи при безпосередньому контакті, то на приватному рівні існує безліч варіацій.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Дозвольте відрекомендувати Вам...	Прошу познайомитися з паном...	Мене звать...
Дозвольте відрекомендуватися...	Знайомтесь: це пан...	Мого колегу звать...
	Мене звать...	Познайомся, це...
	Мого колегу звать...	

Подяка означає "висловлювати, виразити подяку, бути вдячним за щось". В українській мові найбільш уживаними, стилістично нейтральними висловами подяки є *дякую* і *спасибі*, які можуть мати при собі слова, що посилюють вираження вдячності: *дуже, сердечно, щиро, красно, уклінно* тощо. Народним етикетом передбачаються репліки-відповіді на подяку. Їх вибір залежить від того, за що дякується: якщо за їстівне, тоді відповідають: "*На здоров'я! Їжте на здоров'я!*"; якщо за річ, то: "*Носіть на здоров'я!*" Однак, як правило, найбільш поширеною відповіддю на подяку є слова *прошу* і *будь ласка*.

В умовах високої тональності спілкування, в офіційних ситуаціях слова подяки можуть уживатися із дієслівними формами: *дозвольте! Дозвольте подякувати за...*

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Дозвольте висловити вдячність	Дякую! Спасибі!	Спасибі! Дякую Щиро вдячний

³⁴ Див.: Український правопис. — К., 1996. — С. 74.

Ми дуже вдячні Глибоко вдячний Вельми вдячний Висловлюю вдячність Висловлюю подяку	Щиро вдячний Велика подяка Вдячний	Щиро дякую Вік не забуду Велике спасибі Красно дякую Гарно дякую
--	--	--

Вибачення означає "просити вибачення, усвідомлюючи свою провину". Отже, ситуація вибачення — це передусім усвідомлення своєї вини і намагання її спокутувати за допомогою спеціальних висловів. Найбільш уживаними і стилістично нейтральними є вислови *вибачте*, *пробачте*, які використовуються в нейтральній і фамільярній тональностях у ситуації незначної провини, незначного проступку. Інколи вислів *вибачте* (*вибач*) вживається як увічливе заперечення, вияв незгоди: "*Вибачте, я слухати Вас не буду...*"

У високій тональності спілкування вживаються конструкції *прошу у Вас вибачення за...*, *прошу мені вибачити за...* Підкреслено ввічливим виразом є *вибачте ласкаво*. Вислову *вибачаюсь* слід уникати, оскільки за своєю формою він позначає дію, спрямовану на себе, тобто сам собі вибачаю.

У західних областях України поширений у розмовній сфері вибачальний вислів *перепрошую*, що є калькою з польської.

У розмовному мовленні вживається вислів *даруйте* (*даруй*).

Як вибачення за серйозну провину уживається вислів *простіть!* (*прости!*). Вживання цього вислову пов'язане з релігійною сферою. Коли ченці йшли на прощу, то зверталися до тих, хто залишався, з просьбою простити їм гріхи.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Прошу вибачити	Вибачте! Пробачте! Даруйте! Прошу вибачити! Простіть!	Вибачте мені! Пробачте мені! Даруйте! Перепрошую Вибачай Винен Більше не буду

Особливе місце серед етикетних формул належить спеціалізованим висловам, які використовуються в ситуації вибачення, прохання, спонукання до чогось, запрошення. В українській мові це такі мовні одиниці, як: *будь ласка, коли буде ваша ласка, з ласки вашої (твоєї), з вашого дозволу, будь ласкавий, будьте такі ласкаві, ласкаво прошу* тощо.

Запрошення — це одна із форм спілкування між людьми, що підкреслює повагу до людей, яких хочуть бачити серед найближчих, серед друзів. Нерідко запрошення звучить і в офіційних колах: це запрошення на конференції, симпозіуми, спільні засідання. Іздять один до одного і глави держав після відповідного запрошення. Запросити можна і на співбесіду або просто на бесіду, але зробити це потрібно тактовно, в делікатній формі.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
Ласкаво просимо Люб'язно просимо	Ласкаво просимо Заходьте, будь ласка Приходьте (приїздіть) до нас ще раз Будемо раді Вас бачити Прошу Будь ласка	Просимо Вас Будь ласка Дуже просимо Приходьте Заходьте Заїдьте до нас Будемо раді Вас бачити Погостіть у нас Було б добре, коли б Ви ще раз зайшли до нас у гості

Комплімент — слово французького походження і означає люб'язний, приємний вислів з похвалою, схваленням. У побуті найчастіше комплімент — це схвалення вашого зовнішнього вигляду, інтелекту, вашої ерудиції, ваших вчинків. Мовленнева ситуація, в якій має місце комплімент, мусить обов'язково відбуватися між знайомими людьми. Саме з рідними, друзями, колегами, з якими спілкуємося щодня, ми повинні бути особливо уважними. Адже коли на нас звертають увагу і говорять добре слово, здається, крила можуть вирости. Приємні слова завжди додають наснаги на добрі вчинки, до самовідданої праці. Тому не потрібно соромитися їх часто говорити. Виявляється, компліменти вживають не лише у побуті, а й у ділових стосунках. Їх говорять не лише жінкам, а й чоловікам, не лише керівникам, а й підлеглим.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
<p>Висловлюємо своє захоплення</p> <p>Із задоволенням висловлюю на Вашу адресу</p> <p>З приводу результатів висловлюємо своє задоволення</p>	<p>Ми раді висловити своє захоплення Вашою роботою</p> <p>Ми задоволені результатами Вашої праці</p> <p>Ви, поза всяким сумнівом, талановиті</p>	<p>Так гарно зробити могли лише Ви</p> <p>У вас талант до цього</p> <p>Ви чарівні</p> <p>Цей одяг Вам до лиця</p> <p>Ця сукня Вам пасує</p> <p>Ви сьогодні надзвичайні</p> <p>Ви чарівні</p>

Скарга — це форма вербального висловлення незадоволення, нарікання на неприємності, біль, горе. Можливим є і спосіб невербального сигналу про біль чи нещастя. У діловому мовленні частіше трапляється офіційна письмова чи усна заява про незаконні або неправомірні дії певної особи чи установи.

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
<p>Змушений(а) потурбувати Вас</p> <p>На превеликий жаль, змушений повідомити...</p> <p>Повідомляю про...</p> <p>Розраховуючи на Вашу підтримку (співчуття), повідомляю...</p>	<p>Вибачте, але змушений (а) звернутися до Вас у делікатній справі...</p> <p>Вислухайте, будь-ласка...</p> <p>Чи не могли б Ви зарадити нам у такій справі...</p> <p>Дозвольте викласти свою проблему...</p> <p>Вибачте, що турбую, але...</p> <p>Чи можна Вам поскаржитися... ось послухайте...</p> <p>Ви можете вислухати мене?</p> <p>У мене проблема, пов'язана з...</p>	<p>Послухай, які у мене неприємності...</p> <p>Я маю проблему з...</p> <p>Я хочу тобі дещо сказати про...</p> <p>Мій шеф такий несправедливий... Він...</p> <p>Вчителька необ'єктивно поставила мені двійку</p> <p>Тату, Володя не виконав мамине доручення...</p>

Втішання (співчуття) — це спосіб полегшення горя, суму, неспокою, хвилювання кого-небудь, це вияв чуйного ставлення до чийого-небудь неспокою, чийось переживань, це почуття жалю, викликане людським нещастям чи горем. Співчуття особі може бути висловлене усно або письмово і свідчить про доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь, про підтримку у скрутну хвилину. Може бути виражене таким чином:

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
<p>Прийміть наші щирі співчуття</p> <p>Надсилаємо (висловлюємо) Вам наше співчуття</p> <p>Щиро сумуємо з приводу...</p>	<p>Прийміть наші співчуття</p> <p>Щиро співчуваємо</p> <p>Висловлюємо свій жаль з приводу...</p> <p>Поділяємо Ваше горе (невимовну втрату)</p> <p>Сумуємо з приводу...</p> <p>Просимо Вас не опускати рук, у Вас усе вийде</p> <p>Ці неприємності незначні. Гадаю, Ви їх достойно подолаєте</p>	<p>Мої (наші) найщиріші співчуття</p> <p>Співчуваємо Вам</p> <p>Прийміть співчуття</p> <p>Мені (нам) жаль, що так сталося</p> <p>Тримайтеся</p> <p>Не сумуй</p> <p>Яке горе... Яке нещастя... У твій біді ми з тобою</p> <p>Не занепадай духом</p> <p>Усе буде добре</p> <p>Гадаю, що це дрібниці</p> <p>Вони не вартують твоїх сліз</p> <p>Усе перемелеться</p>

Несхвалення — спосіб вираження чийогось осуду чи заперечення чого-небудь. Формою виявлення несхвалення може бути і відсутність схвалення (СУМ, V, 393). Уміння у делікатній формі передати своє несприйнятливє ставлення до подій, фактів чи певних осіб, не викликаючи образ у присутніх, — це велике мистецтво. Варто інколи скористатися короткою паузою у відповідь на неправильне запитання, ніж категорично, різко висловлюватися, завдаючи шкоди особі і погіршуючи стосунки між людьми. Однією із виправданих форм вираження несхвалення може бути спочатку схвальна оцінка одним словом *так*, а потім *але...*

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
<p>На жаль, така позиція для нас неприйнятна</p> <p>Дякуємо, але...</p> <p>Добре було б, якби... проте...</p>	<p>На жаль, це не можливо</p> <p>На превеликий жаль, так бути не може</p> <p>Ми не згодні</p> <p>З цим не можна погодитися</p> <p>Ваша точка зору для нас неприйнятна</p> <p>Ні, на жаль, ми не можемо...</p>	<p>Ні, не так</p> <p>Ні і ще раз ні!</p> <p>Нічого подібного</p> <p>Ніколи...</p> <p>Навпаки...</p> <p>Я відмовляюся...</p> <p>Вибачте (пробачте), ні!</p> <p>Як це? Невже так може бути?!</p> <p>Як вам не соромно!</p> <p>Це не серйозно</p>

Прощання означає "перед розлукою тиснути один одному руки, говорити слова прощання". Прощання, як і вітання, може супроводжуватися спеціальними жестами: уклін голови, рукостискання, обійми. Єдиний специфічний прощальний жест — це помах рукою, частіше правою, вслід тому, хто відходить або від'їжджає. В українській мові до усталених прощальних фраз належать: *до побачення, прощай (прощавай, прощайте), будь здоров, бувай здоровий (бувайте здорові), бувай, до завтра* та ін. Вибір їх залежить від часу, на який розлучаються, і від тональності спілкування.

Найбільш уживаним і стилістично нейтральним, незалежним від часу і простору, є вислів *до побачення*. Вислів *прощай*, крім значення "до побачення", має відтінок "прощатися назавжди".

Висока тональність	Нейтральна тональність	Дружня тональність
<p>До побачення!</p> <p>Прощайте!</p>	<p>До побачення</p> <p>На все добре</p> <p>До нових зустрічей, прощайте</p> <p>Дозвольте відкланятися</p>	<p>До побачення</p> <p>Бувайте здорові</p> <p>До зустрічі</p> <p>До завтра</p> <p>Щасливо</p> <p>Бувай</p>

		Ходи здорова Всього найкращого Добраніч Кланяюсь Привіт сім'ї Па!
--	--	--

Фатичне спілкування³⁵. У кожного народу є свої особливості зачину розмови. Відомо, що в Англії з її особливим кліматом бесіда починалася традиційною фразою про погоду. Згадаймо Елізу Дулітл із п'єси Бернарда Шоу "Пігмаліон", яка старанно вчилася вимовляти по-аристократичному типу для салонних розмов фразу: *"Сьогодні прекрасний день!"*

У Японії навіть ділову розмову почнуть беззмістовними балачками про погоду, про здоров'я, і лише після цього перейдуть до суті справи. Зачин ділового листа японця має приблизно такий зміст: *"Тепер дмуть сильні вітри, але ми сподіваємося, що погана погода не вплине на Ваше здоров'я і не завадить нашим діловим контактам"*.

У монголів традиційні запитання під час зустрічі залежать від пори року. Так, восени запитують: *"Чи тлуста худоба?"*, навесні: *"Чи благополучно зустрічаєте весну?"*

А ось як описує А.Кримський одну із особливостей арабського етикету: *"Арабські традиції бувають нестерпними. При зустрічі необхідно до п'яти разів питати про здоров'я, а також про здоров'я родичів. Одного дуже милого студента вважали нікчемою, бо він не питав про здоров'я. Ці церемонії іноді справжня мука, особливо, коли людина нервова або прийшла у справі і квапиться"*³⁶.

Вибір стереотипних, неінформативних з огляду реальної комунікації запитань виконує насправді дуже важливу етикетну функцію — встановлення контакту та вияв підкресленої уваги до співрозмовника. Така форма спілкування в лінгвістиці називається "фатична комунікація", дослівно: беззмістовна, пуста. Як правило, змістом стереотипних формул фатичного спілкування є запитання про новини, здоров'я, сім'ю, життя, справи, врожай тощо, які виконують передусім контактновстановлювальну роль. Адже той, хто ставить запитання, аж ніяк не

³⁵ Див.: Білоус М.П. Фатичне спілкування // Мова і культура нації. — Львів, 1990. — С. 18-23.

³⁶ Кримський А. Твори: В 5 т. — К., 1973. — Т. 5. — Кн. 2. — С. 173.

очікує докладної відповіді на них. Це лише спосіб вияву своєї прихильності до співрозмовника. Тому і відповіді на них є також узвичаєними, неінформативними.

Зауважимо, що, за сучасними етикетними правилами, цікавитися життям і справами не прийнято молодшому за віком і становищем у старшого. А запитувати про здоров'я можна лише у людини, про яку відомо, що вона хворіла, або в старших за віком.

Які ж існують правила спілкування?

✓ Пристосуйтеся до ситуації, в яку потрапили.

✓ Вітайтеся і усміхайтеся перші.

✓ Виявляйте дружнє ставлення до людей.

✓ Не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії.

✓ Дотримуйтесь вимог до мовлення та правил спілкування.

✓ Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхніми турботами, radoщами.

✓ Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: *даруйте, перепрошую, дякую, будь ласка, не ображайтеся...*

✓ У товаристві не намагайтеся переговорити всіх. Дайте можливість висловитися іншим.

✓ Пам'ятайте, що ім'я людини — це найсолодший і найважливіший для неї звук у будь-якій мові.

✓ Говоріть про те, що цікавить вашого співрозмовника, або про те, що може зачепити його за живе.

✓ Дотримуйтесь доброзичливого тону.

✓ Єдиний спосіб отримати перемогу в суперечці — це ухилитися від неї.

✓ Кидайте виклик, зачіпайте за живе, коли бажаєте розговорити маломовного співрозмовника.

✓ Якщо ви помилилися — визнайте це швидко і рішуче³⁷.

Вправа 14. Вкажіть, до якої комунікативної ситуації належать наведені вислови. Для якої тональності вони характерні?

Ідіть з миром; усього найкращого; будьте здорові; прийміть мою подяку; доброго здоров'я; здоровенькі були.

Вправа 15. Складіть тексти поздоровлень: а) своєму безпосередньому керівникові; б) керівникові найвищого рангу вашої структури; в) колезі по роботі; г) батькові (матері).

Вправа 16. У яких мовленнєвих ситуаціях зі словами *дякую* та *спасибі* уживаються слова *дуже, сердечно, щиро, красно, уклінно, вельми*. Яких емоційно-експресивних відтінків вони надають висловлюванням?

³⁷ Див.: Гоман Іржі. Мистецтво говорити. — К., 1989. — С. 277-280.

Вправа 17. Напишіть по 2-3 компліменти: а) колезі по службі (чоловікові, жінці); б) своєму безпосередньому керівникові; в) близькій людині.

Вправа 18. Придумайте оригінальний текст запрошення на урочистий вечір.

9.3. Милозвучність української мови

Мова як реальність фізична має певні акустичні якості, з якими пов'язане поняття краси. Яскраво вираженою ознакою естетики мови є *евфонічність*, тобто її привабливий акустичний лад.

Кожна мова має свої засоби милозвучності. Для української мови характерне уникання важкого для вимови нагромадження звуків. Найчастіше збігаються два приголосних звуки, що не ускладнює читання тексту. У мовному потоці звуки сполучаються так, що створюється плавне, приємне, ритмічне мовлення. Існує думка, що українська мова займає друге місце у світі за своєю мелодійністю після італійської.

Д.Павличко зазначав: *"Українська мова має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотонасна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравінський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови"*.

Фонетичні якості звукової мови вивчає фоностилістика. Вона зокрема досліджує частотність фонем української мови в різних стилях, закономірності їх сполучуваності, експресивні вимовні властивості варіантів слів та словосполучень, інтонацію та ритмічну будову мовлення. Розробка наукових проблем фоностилістики включає дослідження такої властивості української мови, як її евфонічність або милозвучність. У лінгвістичних словниках евфонією називають милозвучність мовлення, яка досягається застосуванням різноманітних фонетичних прийомів.

9.4. Деякі правила евфонічності

Евфонічність української мови — характерна ознака всіх її стилів. У художньому стилі, зокрема поезії, це виражається в таких прийомах, як алітерація, асонанс, анафора, епіфора, що є важливими засобами звукової організації поетичного мовлення.

ня. У нехудожніх стилях звукоповтори втрачають свої позитивні якості, псують звучання текстів.

Милозвучність української мови ґрунтується на дотриманні орфоепічних норм. Українська мова має цілу низку евфонічних засобів, які забезпечують правильну організацію усного і писемного мовлення. Однак недостатнє знання цих засобів часто спричиняє порушення милозвучності мовлення.

Збіг кількох звуків усувається вживанням фонетичних варіантів самостійних та службових слів, яке називають *евфонічним чергуванням*. Воно допомагає уникати невмотивованого нагромадження однакових голосних і приголосних звуків. До них належать варіанти *прийменників (префіксів)*: у — в (*ув, уві, вві*); від — од, над — наді, перед — переді тощо; *сполучників*: і — й, щоб — щоби, хоч — хоча; *часток б* — би, ж — же, лиш — лише, ще — іще, а також варіанти *іменників* чоловічого роду в давальному відмінку однини на *-ові/у*; *прикметників* чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку на *-ому/ім*; *прислівникові форми* на зразок: *знову* — *знов*, *звідкіль* — *звідкіля*, *більш* — *більше*; варіанти *дієслівних форм*: *робити* — *робить*, *ходім* — *ходімо*, *пишіть* — *пишіте* тощо. Більшість з названих варіантів уже давно закріпились у мові і становлять її норму³⁸.

Прийменники у — в, сполучники і — й, початкові букви у, в та і, й чергуються в ряді позицій. Так,

а) закономірним є вживання у, і між приголосними, а в, й між голосними: *комбінат у Роздолі, син і невістка*;

б) після приголосного перед голосним здебільшого вживається і, а не й: *Зал гримів від вигуків і овацій (І.Ле)*;

в) якщо попереднє слово закінчується на голосний звук, а наступне починається на приголосний, то перед ним вживається в, й: *перебувала в Києві, вона й він*;

г) якщо наступне слово відповідно починається на в, й, то перед ним уживають у, і: *Земля ворушилася у воді. Було сказано, що і йому треба взяти участь у цій роботі*;

д) якщо після голосного, крім у, наступне слово починається двома приголосними, з яких перший звук чи обидва — глухі, то краще вживати варіант у, особливо при повільному темпі мовлення: *прийшла у свій кабінет, місце у словнику*;

е) перед голосними власної назви незалежно від паузи й закінчення попереднього слова пишеться не у, а в: *жив в Одесі, побував в Оксани*;

³⁸ Див.: Пентиліук М.І. Варіантні форми як засіб евфонії // Українська мова і література в школі. — 1987. — № 1. — С. 63-67.

є) незалежно від закінчення попереднього слова у пишеться також перед **ф**, а також сполученнями літер **льв**, **хв**, **тв**, **св** тощо: **у фотографії**, **у Львові**, **у хвилину розпачу**, **у світі терору**.

Милозвучність мовлення тісно пов'язана з орфоепією. Українська орфоепія має свою національну специфіку, що відображено в її нормах.

---

10. ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

---

*Sunt verba et voces praeterea quae nihil —
слова і звуки — і нічого більше*

Орфоепічні норми — це норми вимови. Літературній вимові притаманні деякі стилістичні особливості. Своєрідність їх залежить від змісту мовлення, його призначення та умов. Є стилі вимови в монологі і діалозі, у мовленні ораторському й побутовому, поетичному і прозовому.

Основні правила української вимови такі³⁹:

1. Усі голосні звуки української мови під наголосом вимовляються чітко: [ве'ч'ір], [го'лос], [ти'хо].

2. Повнозвучно і ясно (відповідно до написання) вимовляються [а], [у], [і] в різних позиціях: [грама'ти'ка], [в'і'с'т'і], [кучугу'ра].

3. Українській літературній мові не властиве "акання", як і для більшості українських говорів. Наприклад, у словах *дорого*, *болото*, *молоко* звук **о** в усіх складах однаковий. Під наголосом він тільки довший від ненаголошених, на п р .: [до'ро-го], [боло'то], [молоко'].

4. Ненаголошений [е] наближається певною мірою до [и]. Голосний [и] в ненаголошених позиціях має вимову, наближену до [е]: [се'ло'], [ве'ле'те'нь], [ве'лич]. Ненаголошені [е] та [и] у вимові часто зовсім не розрізняються. (Але: виразно вимовляються вони у таких випадках: а) коли виступають закінченнями іменників, прикметників, дієслів тощо, на п р .: [са'ни], [по'ле], [ши'ро'ке], [пи'са'ти]; б) коли [е] та [и] виступають

---

³⁹ Основні норми української літературної вимови // Українська літературна вимова та наголос: Словник-довідник. — К., 1973. — С. 9-14.

сполучними звуками у складних словах: *п'ятириччя, полезахисний*; в) на початку слів іншомовного походження: [етало'н].

5. Збереження дзвінкості — одна з характерних ознак нашої співучої мови. Тому оглушення приголосних для української мови не характерне. Звичайно, усе залежить від темпу мовлення. Якщо темп повільний, то всі слова вимовляються чітко, а якщо пришвидшений, швидкий, то дзвінки приголосні всередині слова або вкінці ледь помітно оглушуються, на пр.: [ка'зка], [с'ад], [моро'з], [бли'з'ко], [зга'дка]. Повне оглушення спостерігається лише у словах: **нігті** [н'іхт'і], **кігті** [к'іхт'і], **легко** [ле'хко].

6. Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] вимовляються твердо майже в усіх випадках: [го'луб], [степ], [с'ім].

7. Твердо вимовляються в українській мові і шиплячі приголосні [ж], [ч], [ш], [дж]: [че'ка'ти], [шо'стиј], [бджола'], [же'ре'б], а в позиції перед [і] вони напівпом'якшуються: [ж'і'нка], [ш'і'с'т'], [ч'і'л'ниј].

8. Приголосний [р] вимовляється послідовно твердо в кінці складів і слів: [коса'р], [г'ірки'ј]; якщо після [р] стоять **і, я, ю, є, ь**, то [р] вимовляється м'яко: [р'а'сно], [р'ідки'ј], [тр'ох].

9. Два однакових приголосних звуки на межі префікса і кореня або кореня і суфікса вимовляються як один довгий звук: віддячити [в'ід'а'чи'ти], туманний [тума'н:иј].

10. Українській мові характерне явище уподібнення звуків, яке відбувається у таких групах приголосних:

а) [с] + [ш], [з] + [ш] = [ш:], [жш]: **приніси** [при'н'і'ш:и], **зшити** [сши'ти] — [ш:и'ти], **привізи** [при'в'і'жши].

Так само [з] + [ж] = [ж:]: **безжалісний** [бе'ж:а'л'існий], [з] + [ч] = [жч]: **безчестя** [бе'жче'с'т'а], а [з] + [дж] = [ждж]: **джерела** [дже'ре'ла'];

б) групи [ш] + [с'], [ж] + [с'], [ч] + [с'] змінюються на [с':], [з'с'], [ц'с']: **радишся** [ра'ди'с':а], **звжся** [зва'з'с'а], **морчя** [моро'ц'с'а].

Так само [ш] + [ц'] = [с'ц']: **пляшці** [пл'а'с'ц'і]; [ж] + [ц'] = [з'ц']: **книжці** [кни'з'ц'і]; [ч] + [ц'] = [ц']: **дочці** [до'ц'і].

Але на межі слів [ш] + [с'], [ш] + [ц'], [ж] + [ц'], [ч] + [ц'], [ж] + [с'] такого уподібнення не зазнають.

11. Буквосполучення **ст, нт** перед суфіксами **-ськ, -ств** і перед **ц** у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду спрощуються у вимові: **аспірантський** [асп'і'ра'н'с'кий], **студентство** [студе'нство], **артистці** [арти'с'ц'і].

Окремо слід зупинитися на звукові [г]. В українській мові цей звук вимовляється у невеликій частині звуконаслідувальних слів та у запозиченнях з інших мов. Це слова: **гава, газда**,

ганок, гвалтівник, гелготати, гедзатися, гедзь, гегзаметр, гелгати, гигнути, гирлига, глей, гніт, гоголь-моголь, грати (тюремні), гречний, джигун, дзиглик, гудзик, гуля, агрус.

Словник-довідник слів з літерою г уклав Михайло Паночко (Львів: Кальварія, 1999). Однак незважаючи на значну кількість опрацьованої автором літератури, домінує і суб'єктивний підхід до укладання словника.

Найкращим прикладом для вживання букви г може служити Правописний словник Г.Голоскевича, перевиданий Науковим товариством ім.Т.Шевченка у Львові 1994 року.

Остаточну крапку над "і" повинен поставити правопис.

Вправа 19. Прочитайте текст, зверніть особливу увагу на вимову виділених слів.

ПОХВАЛА БАТЬКІВЩИНІ

1. Стара ця істина, що "нічого немає солодшого за *Вітчизну*". Справді, хіба існує *щось* не лише приємніше, але й більш *священне*, більш величне, ніж *Батьківщина*. Адже усьому, що люди вважають *священним* і наповненим високим смислом, навчила їх батьківщина, бо вона дає їм життя, вигодовує й виховує їх. Нехай багатьох захоплює могутність і велич *чужих* міст, пишність будівель, проте всі люблять *Вітчизну*. Багато хто *насолоджувався* — і навіть *занадто* — спогляданням *незчислених* чудес у чужих краях, але ніхто не був настільки зваблений їх численністю, аби забути *Батьківщину*.

2. По-моєму, кожен, хто *пишається* тим, що він громадянин багатого міста, не знає істинного смислу любові до *Вітчизни*; ясно, що така людина почала б сумувати душею, *якби* їй *припала* Батьківщина скромніша. Мені ж приємно шанувати саме слово "*вітчизна*". Той, хто почне порівнювати між собою різні міста, нехай зіставить їх розміри, красу, наявність у них творів. Але коли слід зробити серед міст вибір, ніхто, мабуть, *не обере* найпишніше з них, *зневажаючи* *Вітчизну*; ні, він буде молити богів про те, щоб *Вітчизна* зрівнялась *багатством* з іншими містами, але *обере* тільки її, якою вона б не була.

3. Так само чинять добрі сини й справедливі батьки. *Прекрасний* і благородний юнак не віддасть перевагу чужій людині перед рідним батьком, а істинний батько не полюбить чужу дитину, нехтуючи рідною. *Сповнені* *любові* до своїх дітей, батьки надають їм особливе *місце* серед усіх інших, і їм *здається*, що їхні сини *найкращі*, *найсильніші*, *найдосконаліші*. І мені *здається*, кожний, хто думає *інакше* про свого сина, *дивиться* на нього не *батьківськими* очима.

4. Немає слова *ближчого* і *дорожчого*, ніж слово "батьківщина", як немає для нас нічого *дорожчого* за батька. Якщо юнак *сповнений* належної пошани до батька (таким є веління закону й природи), хіба тим самим він не шанує й *вітчизну*? *Адже ж* батько його — часточка вітчизни, і батько батька, й усі предки, пращури й батьківські боги, до чиїх імен ми дійдемо, піднімаючись від покоління до покоління.

(Лукіан. "Похвала речам")

Вправа 20. Зверніть увагу, як вимова звука може змінити значення слова:

[л'ід] — [л'іт], [пл'ід] — [пл'іт], [л'із] — [л'іс], [гриб] — [грип], [ве"зти'] — [ве"сти'], [гу'л'і] — [гу'л'і'], [гра'ти] — [гра'ти], [га'дка] — [ха'тка], [г'іст'] — [к'іст'].

Вправа 21. Яка особливість вимови нижчеподаних слів? Зверніть увагу на вимову [и], [і] та приголосних біля них. Розкрийте значення слів.

Привід — привид, любить — любіть, діючий — діючий, рив — рів, білити — біліти, вити — віти, відтинок — відтінок, збіднити — збідніти, наймит — найміть, позов — позив.

---

11. АКЦЕНТОЛОГІЧНІ НОРМИ

---

*Nil nisi bene — говори
не інакше, як добре*

11.1. Словесний наголос

Наголос (акцент) — це виділення слова чи складу більшою силою голосу. Наголос є словесний і фразовий.

Словесний наголос в українській мові має такі ознаки:

✓ *вільний*, тобто різномісний. Ми можемо наголошувати перший склад — *право*, другий — *держава*, *правник*, *юрист*, третій — *правовий*, *судовий*, *правознавець*, четвертий — *юриспруденція*. Порівняймо: в англійській мові наголос завжди падає на перший склад: *брокер*, *маркер*, у французькій — на останній: *візаві*, *мадам*, у польській — на передостанній: *кобіта* (жінка), *жовнір*, *перепрошую*;

✓ *рухомий*, тобто може переміщатися з основи слова на закінчення і навпаки, зі закінчення на основу, на пр.: *автор* — *автори*, *писати* — *пишу*, *борода* — *бороди*.

Наголос в українській мові відіграє таку роль:

а) *смислорозрізнявальну*: *вигода* (користь) — *вигода* (зручність), *милувати* (прощати) — *милувати* (голубити), *атлас* (карта) — *атлас* (тканина), на пр.: *І в землянку увійде її сивий не від муки, а від муки тато* (М.Стельмах); *Потрапити під замок у замок до страхітливої потвори я не боявсь* (Д.Павличко);

б) *форморозрізнявальну*: *сестри* (Р. відм. однини) — *сестри* (Н. відм. множини), *книжки* (Р. відм. однини) — *книжки* (Н. відм. множини), на пр.: *Слова* — *полова, але вогонь в одежі слова* (І.Франко); *У вас права, ми ж охоронці права* (Л.Костенко). Може розрізнявати вид дієслів: *засипати* — *засипати*; *закидати* — *закидати*;

в) *частиномовнорозрізнявальну*: *Яка ж у тім прегіркава, яка ж полинова сила була в тім трунку воєнним, яка туга туга і німа* (І.Драч).

Норми наголошування слів у сучасній українській мові вже усталилися. Вони відображені в найрізноманітніших словниках, а тому є загальнодоступні.

Проте в практиці усного мовлення трапляється аж надто багато грубих порушень цих норм, що знижує загальний рівень культури мовлення. Ці порушення пояснюються:

✓ *впливом територіальних діалектів* (особливо в наголошуванні дієслів): *несемо, веземо, ношу, роблю*, замість *несемо, веземо, ношу, роблю*;

✓ *впливом близькоспоріднених мов*: *ненависть* (замість *ненависть*), *рукопис* (замість *рукопис*) тощо;

✓ *недостатньою обізнаністю мовців із системою літературного наголосу*.

Типовими акцентуаційними помилками у мові правників є:

✓ *ненормативне наголошування слів під впливом російської мови*, на пр.: *довідник* замість *довідник*; *житло*, замість *житло*; *завдання*, замість *завдання*; *прийняв*, замість *прийняв*; *напилися*, замість *напилися*;

✓ *діалектний наголос у дієсловах*: *розкажу*, замість *розкажу*; *плести*, замість *плести*, *нести*, замість *нести*, *люблю*, замість *люблю*;

✓ *неправильне наголошування прикметників*: *черговий*, замість *черговий*, *український*, замість *український*; *числівників*: *одного* — *одному*, замість *одного* — *одному*; *займенників*: *того*,

тому, цього, цьому, всього, всьому, замість *того, тому, цього, цьому, всього, всьому*; прислівників: *всередині, водночас, воднораз*, замість: *всередині, водночас, воднораз*.

11.2. Основні правила наголошування слів у сучасній українській мові

1. Іменники на **-анн(я)** наголошуються так, як дієслова, від яких вони утворені: *читати — читання, пізнати — пізнання, завдати — завдання*. Форми *завдання, пізнання* — неправильні. У двоскладових іменниках на **-ання** наголошується кінцевий склад: *знання, звання, спання*.

2. Однаково наголошуються абстрактні іменники, утворені від прикметників за допомогою суфікса **-ин(а)**: *старовина, глибина, величина, височина* (а значить, і *новина*).

3. Часто помиляються, наголошуючи географічні назви на **-щин(а), -ччин(а)**. Тут діють два правила:

а) наголос ставиться на корені, якщо в слові, від якого ця назва утворена, наголос на корені: *Київ — Київщина, Суми — Сумщина*;

б) наголос ставиться на суфіксі, якщо він наголошений у слові, від якого утворена назва: *Васильківщина* (бо *Васильків*), *Донеччина* (бо *Донецьк*).

4. Однаково наголошуються слова з суфіксом **-ист (-іст, -їст)**. У них наголос на суфіксі: *радист, моторист, песиміст, економіст, артист, гуморист*.

5. В іменниках жіночого роду з суфіксом **-к(а)**, а також **-ечк, -єчк, -очк** у формі множини наголос переміщується із основи на закінчення: *книжка — книжки, пляшка — пляшки*.

6. Складні іменники мають наголос здебільшого на другій частині: *малоліток, газопровід*.

7. Складні слова (дієслово + іменник) мають наголос на дієслівній основі: *ломикамінь, горицвіт, вертихвіст, вяривода*.

8. У деяких складних іменниках наголос ставиться на сполучному елементі: *живопис, правопис, звукопис, часопис* тощо.

9. В іншомовних складних словах, зокрема у словах із компонентом **-граф** наголос ставиться на сполучному елементі: *кінематограф, спектограф, хронограф, стенограф*. Винятки: *каліграф, поліграф, телеграф*.

10. В іншомовних словах з компонентом **-метр**, що позначають прилади, наголос стоїть також на сполучному елементі: *баро-*

метр, манометр, термометр, гальванометр (винятки: *амперметр, вольтметр*), а якщо слова мають інше значення, то наголос інший: *гекзаметр, діаметр, периметр*. Однак у назвах мір наголошується компонент **-метр**: *дециметр, міліметр, кубометр, сантиметр*.

11. Складні слова на **-лог** мають наголос на останньому компоненті: *епілог, монолог, полілог, каталог, некролог*, але: *філолог, геолог, біолог, міфолог*.

12. По-різному наголошуються такі зовні схожі іншомовні слова, як *псевдонім, анонім*, але: *антонім, омонім, паронім, синонім*.

13. Однаково наголошуються слова: *бюрократ — бюрократія, аристократ — аристократія, демократ — демократія*.

1 1.3. Наголошування прізвищ

1. Більшість двоскладових прізвищ мають кореневий наголос: *Дубас, Кінах, Мелеш, Свідрик, Семків*.

2. Двоскладові прізвища на **-к(о)** мають акцент на закінченні: *Глушко, Пацько*, але *Бойко, Костко*.

3. Прізвища, похідні від імен з суфіксом **-енк(о)**, зберігають наголос імені: *Вакула — Вакуленко, Лук'ян — Лук'яненко, Максим — Максименко, Назар — Назаренко, Панас — Панасенко, Самійло — Самійленко*, але: *Лаврін — Лавриненко, Нечипір — Нечипоренко*. Паралельні (дублетні) наголоси зафіксовані у прізвищах: *Денисенко, Пилипенко, Свириденко, Степаненко*.

4. Суфіксальне наголошування мають переважно ті прізвища, які походять від імен з наголосом на другому складі: *Василь — Василенко, Тиміш — Тимошенко*, і вже за цією моделлю: *Копиленко, Литвиненко*, а також від імен з кореневим наголосом: *Гнатенко, Голенко, Лазаренко, Нестеренко*.

5. Паралельне наголошування спостерігаємо у прізвищах: *Носенко — Носенко, Прокопенко — Прокопенко, Сидоренко — Сидоренко, Федоренко — Федоренко, Лисенко — Лисенко*.

6. Прізвища на **-щенко** мають лише кореневий наголос: *Глущенко, Пащенко, Терещенко, Тищенко, Фещенко*.

7. У прізвищах на **-ченко** наголос здебільшого на корені: *Демченко, Зінченко, Левченко, Захарченко, Сидорченко, Тимченко, Грінченко (і Грінченко)*. Якщо перед **ч** стоїть голосний, то наголошується суфікс: *Калениченко, Кириченко, Новиченко, Удовиченко*.

Наголос у прізвищах нерідко розрізняє:

а) імена і прізвища: *Богдан* — *Богдан*, *Борис* — *Борис*, *Степан* — *Степан*, *Роман* — *Роман*;

б) чоловічі імена по батькові і прізвища на **-ович**: *Богданович* — *Богданович*, *Григорович* — *Григорович*, *Іванович* — *Іванович*, *Лук'янович* — *Лук'янович*, *Трохимович* — *Трохимович*, *Федорович* — *Федорович*;

в) пестливі форми імен і прізвищ на **-онько**: *Іванонько* — *Іванонько*, *Максимонько* — *Максимонько*.

Простежується тенденція розрізняти за допомогою наголосу прізвища і загальні назви: *баран* і *Баран*, *гусак* і *Гусак*, *когут* і *Когут*, *новак* і *Новак*, але *Деркач*, *Кушнір*.

Англійські прізвища зберігають наголос на першому складі: *Байрон*, *Гамлет*, *Діккенс*, *Нельсон*, *Кромвель*, так само і німецькі: *Бехер*, *Вернер*, *Гете*, *Генріх*, *Гонекер*, французькі — на останньому: *Бальзак*, *Стендаль*, *Гюго*, *Дюма*. У польських наголос на передостанньому складі: *Мицкевич*, *Сенкевич*.

Незначна частина іншомовних прізвищ, особливо тих, що давно засвоєні українською мовою, змінила наголос, пристосувавшись до нових фонетичних умов, або зазнавши впливу мов-посередників, через які це слово увійшло в нашу мову, на пр.: *Шекспір*, *Ньютон*, *Рейген*, *Фультон*. Вони прийняли нашу норму.

11.4. Наголошування прикметників

Потрібно запам'ятати:

1. У прикметниках, утворених від префіксальних дієслів за допомогою суфікса **-н-**, наголос падає на закінчення: *дповідний*, *відправний*, *приставний*, а також *питний*.

2. У присвійних прикметниках, утворених від іменників І відміни, наголос на останньому складі: *дочка*, *сестра*, у формі чоловічого роду наголошується суфікс: *доччин*, *сестрин*, *вдовин*, *кумин*, а у формах жіночого та середнього — закінчення: *доччина*, *доччине*, *сестрине*.

3. Слід запам'ятати наголос у словах, які часто вимовляються помилково: *валовий*, *оптовий*, *господарський*, *титульний*, *урочистий*, *черговий*, *новий*, *корисний*, *цілий*, *громадський*, *порядковий* тощо.

11.5. Наголошування числівників

1. У числівниках від 11 до 19 наголошується склад **на**: *одинадцять*, *чотирнадцять*, *шістнадцять*, *вісімнадцять*.

2. Відмінюючи числівник **один**, ставлять наголос на останній склад: *одного, одному, одним, на одному*. Якщо слово входить до складу стійких сполук і має форму непрямих відмінків, наголос переміщується на перший склад: *всі до одного, один до одного, ні одного, один за одного, один з одним*.

3. Відмінювання числівників від 11 до 19 у паралельних формах має неоднаковий наголос, порівняймо: *одинадцяти (одинадцятьох), сімнадцяти (сімнадцятьом)*.

4. У числівниках від 50 до 80 у непрямих відмінках наголошується останній склад: *п'ятдесяти (п'ятдесят'юм), вісімдесяти (вісімдесят'юх)*.

5. У збірних числівниках *двоє* — *десятеро*, а також *двадцят'є* наголошується у Н. в. перший склад основи, у числівниках *одинадцят'є* — *дев'ятнадцят'є* наголошується компонент **на**.

1 1.6. Наголошування займенників

1. У формах Р. і Зн. в. займенники мають наголос на кінцевому складі: *мене, тебе, його, мого, свого, кого, чого, цього, того, всього*. Якщо ці форми уживаються із прийменниками, наголос переходить на перший склад: *до мене, до нього, у мого*.

2. Означальний займенник *самий* (*сама, саме, самі*) залежно від змісту може наголошуватися по-різному. Наголос на першому складі *самий* він має тоді, коли: 1) вживається для підкреслення точно визначеного якогось просторового або часового поняття: *до самого ранку, до самої осені, до самого дому*; 2) у сполученні із вказівним займенником *той* для позначення тотожності: *той самий, та сама, те саме, ті самі*. В інших значеннях займенник *самий* має наголос на закінченні.

3. Заперечні займенники *ніхто, ніщо* у непрямих відмінках, залежно від значення, мають подвійний наголос. В інфінітивних реченнях, коли займенник заперечує можливість здійснення дії за браком суб'єкта або об'єкта, наголос падає на префікс: *нічого робити, нікому допомогти, ні з ким порозмовляти*. В іншому значенні займенника наголос зберігається на корені.

4. Неозначені займенники мають наголос на частці: *хто-небудь, що-небудь, який-небудь, абихто, абищо*.

1 1.7. Наголошування дієслів

1. У дієсловах з наголошеним інфінітивним суфіксом **-ти**, на зразок: *везти, нести, вести* та ін., в усіх формах наголошується голосний кінцевого складу: *веду, веде, ведемо, веде-те, ведуть, вела, вело, вели*.

Наголошування на зразок *веземо, несемо* не є літературною нормою.

2. Безпрефіксні дієслова, в яких наголос падає на суфікс, у 1 особі однини теперішнього часу мають наголошене закінчення, а в інших особах — корінь: *ходить* — *ходжу, ходиш, ходять*; *носить* — *ношу, носиш, носить*; *писати* — *пишу, пишеш, пише*.

3. Префіксальні дієслова в усіх формах мають наголос на корені: *переходити* — *переходжу, переходиш, переходять*; *переносити* — *переношу, переносиш, переносить, переносять*.

11.8. Фразовий наголос

Значення наголосу, яке виходить за межі слова, виявляється також у кількох аспектах:

а) *граматичному*, коли з ним пов'язується синтаксична організація речення. Напр., у реченні *Славний коваль*, якщо виділити перше слово, то воно стане присудком, а не означенням;

б) *логічному*, коли наголос виступає засобом логічної організації змісту речення. Він виділяє, увиразнює логічний центр висловлювання, надає окремому слову більшої смислової ваги. Перенесення логічного наголосу на інше слово істотно змінює зміст висловлювання. Це підкреслював К.С.Станіславський, наводячи приклад з п'яти слів, де перенесення наголосу на кожне зі слів суттєво видозмінює зміст речення. Напр.: *Я до вас прийду сьогодні ввечері*. З таким явищем часто зустрічаємося у живому мовленні;

в) *стилістичному*, де правильність і умотивованість наголошення слів пов'язується з естетичною оцінкою⁴⁰.

Фразовий наголос не тотожний *логічному*. Відмінність насамперед полягає в тому, що *фразовий наголос* — елемент мови, а *логічний* — мовлення. Перший керується законами граматичної логіки, а другий — логіки стилістичної, тобто залежить від ситуації мовлення, адже *логічний наголос* — це довільне виділення одного з елементів фрази з метою його семантичного посилення, це наголос, який мовець вільно переміщає з одного слова на інше, надаючи йому смислової ваги.

Наголошення слів може бути:

✓ *висотним* — коли потрібне слово виділяється більш високим або нижчим тоном порівняно з тоном ненаголошених слів у реченні;

⁴⁰ *Кучеренко Н.М.* Про аспекти значимості наголосу // Укр. мовознавство. — 1979. — № 7. — С. 99-102.

✓ *темповим* — коли наголошене слово промовляється повільніше або швидше від інших слів у фразі;

✓ *силовим* — коли наголошення здійснюється вольовим підкресленням провідного за змістом слова;

✓ *паузовим* — коли слово наголошується за допомогою паузи⁴¹.

Основні випадки фразового наголошування:

1. У фразі виділяємо підмет і присудок: **Суд відбувся.**

2. Протиставлення і зіставлення: Страждаю, **мучуся і живу**, **страждаю, мучуся, каюся, а живу** (Л. Костенко).

3. Нове поняття (стрижень інформації): **Вибори закінчилися.**

4. Останнє слово багатослівного поняття: Капітан третього рангу з шифрувального **відділу.**

5. Слова у формі порівняння: **Життя — мов нива гомінка.**

6. Слова, що мають прихований зміст: **Чи знаєте ви усю правду?**

Вправа 22. У поданій промові прокурора застосуйте різні види наголошування слів: висотне, темпове, силове і паузове, позначивши їх (висотне =====, темпове - - - - -, силове _____, паузове "*****"). Обґрунтуйте свої міркування. Прочитайте текст вголос відповідно до вказаних позначок.

ПРОМОВА ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ С.І.МЕЛЬНИКА

Завершується розгляд складної кримінальної справи щодо обвинувачення підсудного Сергія Мельника у вчиненні умисного вбивства громадянки Лелюк Тетяни за обтяжливих обставин. Трагедія цієї справи подвійна: по-перше, обірвалося життя молодій жінки, матері двох малолітніх дітей, дочки сивих немолодих батьків, коханої дружини Ігоря Степановича Лелюка; по-друге, органи попереднього слідства звинувачують у вчиненні цього найнебезпечнішого злочину молодшу людину, Мельника Сергія Івановича, який також має сім'ю, батьків, добру репутацію на роботі, за місцем проживання, і він заперечує свою причетність до цього злочину. Ще на початку XVII ст. французький письменник Жан-Жак Руссо писав: *"Тисяча шляхів веде до помилки, а до істини — тільки один"*.

Сьогодні у мене складне завдання — допомогти суду знайти істину. Вона одна у справі: або підсудний Мельник винний у

⁴¹ *Бабич Н.Д.* Основи культури мовлення. — Львів, 1990. — С. 196-197.

вчиненні умисного вбивства гр. Лелюк за обтяжливих обставин, або невинний. Вийти на шлях істини мені допоможе ретельний аналіз доказів, зібраних на попередньому і судовому слідствах.

Органи попереднього слідства звинувачують Сергія Мельника у вчиненні умисного вбивства гр. Тетяни Лелюк біля її будинку № 4 на вул. Рівненській 22 лютого 1996 року близько 20-ї години за таких обставин:

Мельник зустрів Лелюк і запропонував вступити з ним у статевий зв'язок. Лелюк відмовила. Тоді Мельник підняв із землі камінь і наніс удар потерпілій з метою подолати її опір. Коли Лелюк знепритомніла, він відтягнув її на город біля будинку № 6, згвалтував її двічі, а потім, з метою приховати вчинений злочин, убив⁴².

Вправа 23. Пригадайте правила наголошування складних слів з іншомовними компонентами. Поставте наголос у наведених словах.

Кінематограф, стенограф, спектрограф, хронограф, каліграф, поліграф, телеграф, барометр, гальванометр, манометр, термометр, хронометр, гексаметр, діаметр, периметр, дециметр, міліметр, кубометр, сантиметр, вольтметр.

Вправа 24. Поставте наголос у наведених прізвищах. Свій вибір поясніть.

Баран, Богдан, Бойко, Бондар, Бондаренко, Войтко, Вовченко, Віктюк, Гавриленко, Гаврась, Глушко, Дмитрук, Дмитренко, Жовтанецький, Зубрицький, Кінах, Костенко, Костюк, Лавриненко, Лисько, Назар, Онопрієнко, Онишко, Ощипко, Петрук, Пилипенко, Пилип'юк, Ривак, Ракоїд, Рибчинський, Самійленко, Сатановський, Тимофіїв, Тимошенко, Тимчук, Федоренко, Яцьків, Яценко.

Вправа 25. Як зміниться значення слова зі зміною наголосу?

Засідання — засіда́ння, замір — замі́р, за́пал — запáл, ви́года — виго́да, розві́дник — розві́дник, об'є́днання — об'є́днання, ре́мінь — ре́мінь, розпа́л — розпа́л.

Вправа 26. Користуючись словником, поставте наголоси у поданих словах.

Абичий, абияк, адресний, вершковий, відправлення, гуртожиток, дерматологічний, дипломатія, дослідження, дрова, зав-

⁴² Цит. за: Молдаван В.В. Судова риторика. — К., 1998. — С. 205.

дання, змагання, затримання, інженерія, католицький, комбайнер, кулінар, кулінарія, кропива, меблевий, навчання, ненависть.

Вправа 27. Читаючи вголос текст, прокоментуйте у ньому особливості фразового наголосу.

Застосувавши обманний трюк, хлопці увірвалися в квартиру сім'ї Х. Одразу почали вимагати в господаря і його дружини гроші та ювелірні вироби. Але подружжя виявилось не з похололого десятка. Чоловік схопив швабру, що стояла неподалік, й ogrів нею одного грабіжника. А жінка, яка колись займалася дзюдо, завченим прийомом повалила на підлогу другого "гастролера". Почувши метушню і крики в передпокої, з кімнати вибіг зять з газовим пістолетом у руці, а з кухні — дочка, яка відразу викликала телефоном міліцію. Про всяк випадок метка молодичка взяла кухонну сокирку і стала на чати біля знешкоджених грабіжників...

Коли приїхали міліціонери, сім'я здала обох злодіїв "із скрученими руками". Єдине, що на прощання змогли вимовити приголомшені "гості", це щось на зразок: "Почекайте, ми вам ще покажемо".

---

12. КУЛЬТУРА УСНОГО ВИСТУПУ ЮРИСТА

---

*Nascuntur poetae, fiunt oratores –
поетами народжуються, ораторами стають*

Усне мовлення правника — це і живе спілкування з людьми, в якому домінує розмовне мовлення, і публічний виступ (науковий і публіцистичний), і виголошування промов на чийсь захист, і полеміка з опонентом. Цей перелік можна продовжити, але головне в тому, що усне мовлення правника поєднує у собі елементи розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного, наукового, а нерідко — й ораторського стилів. І в кожному випадку маємо певні особливості мовлення, що виявляються як у доборі мовного матеріалу, так і у побудові самого мовлення. Та яким би зі стилів не послуговувався правник, на першому плані повинна бути висока культура його фахового мовлення.

Дикція. Одна з перших вимог усного мовлення — чітка дикція. Дикційна нечіткість — це прояв зневажливого ставлення до слухачів. Щодо дикції є такі поради:

1. Не можна говорити швидко. Потрібно контролювати своє мовлення: при нормальному темпі мовець повинен сказати за одну хвилину не більше 70-75 слів, що містяться приблизно у 8-10 реченнях.

2. Не варто розтягати мовлення. Це призводить до монотонності.

3. Треба остерігатися звукового згасання останніх слів у реченнях і "ковтання" у словах останніх складів, які не стоять під наголосом. Від цього може виникнути двозначність, спотворення змісту.

4. Вимова повинна бути виразною. Іноді недбала вимова окремих звуків або заміна їх іншими позначається на чистоті мовлення, проте не змінює змістового значення слова, на пр.: *дівчина* — *дівчина*, *інститут* — *інститут*, але може і змінювати зміст слова, напр.: *гриб* — *грип*, *мідь* — *мить* тощо.

5. Вимова повинна бути чіткою. Внаслідок мовної інтерференції під впливом російської мови замість *о* у ненаголошеній позиції вимовляється *а*: *вагонь*, *гаварити* тощо.

6. Неприпустима заміна звука *я* на *а*, на пр.: *двадцять* — *двадцать*, *жартівниця* — *жартівница*.

7. Порушенням норми є заміна звука *и* на *і*: *кисіль* — *кісіль*.

8. Грубим порушенням є вимова звука *ц* замість *т* у словах *кажуть*, *ідуть*, *їздять*.

9. Неприпустима тверда вимова м'яких приголосних, якими закінчується основа чи слово: *біженець*, *заєць*, *звучить*.

10. Хибою є також м'яка вимова твердих приголосних у кінці або в середині слова: *бібліотекар*, *бондар*, *шахтар*, *секретар*, *Харків*, *менший*, *кінчик* тощо.

11. Не можна замінювати звук *щ* на *ш*: *що* — *шо*, *щоб* — *шоб*.

12. Запам'ятайте: шиплячі звуки завжди вимовляються твердо: *що*[шчо], *щоб*[шчоб], *чого*[чого], *чому*[чому], *навіщо* [навішчо] і напівм'яко перед *і*: *шість* [ш'і'с'т'], *чітко* [ч'і'тко], *шістдесят* [ш'ізди'с'а'т'].

13. Дотримуйтеся правил милозвучності українського мовлення.

Розмовне мовлення не є єдиним одноманітним організмом. Це живе мовлення різних суспільних сфер. На ньому позначився вплив загальнолітературної мови і діалектного оточення (територіального, соціального, професійного). Усне мовлення є тією стихією, якою постійно живиться літературна мова.

Розмовне мовлення має свої характерні особливості. На рівні синтаксису — це:

а) використання неповних речень, тобто речень, у яких з огляду нормативної граматики відсутні певні члени речення, на пр.: *Птаха оцінюють за польотом, а людину — за справа-*

ми (Н. тв.). Ці конструкції супроводжуються відповідною інтонацією, фразовим наголосом, мімікою й жестами, експресією відповідно до обставин розмови. Особливо це відчутно в діалогічному мовленні, у питаннях і відповідях на них, що передбачають використання ситуативних неповних речень: — *Ти куди? — Додому. — Чим? — Автобусом; — Як життя? — Нічого.*

б) як правило, у діалозі відповіді є у формі приєднувальних конструкцій, які містять лише підрядну частину, на пр.: — *Для чого ти це зробив? — Щоб помститися.*

в) уривчасте мовлення, характерне для стану афекту, бо передає гострі відчуття, переживання і має специфіку вираження — набір уривків речень з послабленими синтаксичними та інтонаційними зв'язками, з перевагою емоцій, на пр.: *"Сержанте!.. — виштовхував з себе по слову за кожним пострібом. — Слухай... Як же це?.. Хто міг... У таку погоду... Ну, в суху... Я б його... пришив одним... пострілом... Десь... Колись... Щось... не заперечую... Але тут?..."* (П. Загребельний).

г) приєднувальні конструкції, тобто такі частини, які інтонаційно відмежовані, але своєю будовою залежні від попереднього головного речення: *Сидів мов на голках. Тривожний. Неспокійний.*

д) серед складних речень переважають безсполучникові конструкції, чим досягається стислість, динамізм: *Поїхали: голова, встигнути застати їх знацька.*

Розмовне мовлення часто супроводжується мімікою і жестами. Через жести, міміку можна почерпнути близько 75 % інформації⁴³.

Важливо запам'ятати найпоширеніші "знаки" спілкування⁴⁴.

✓ Так, прикривання рота рукою чи кулаком означає, що співрозмовник каже неправду. Дезінформування може супроводжуватися покашлюванням.

✓ Якщо особа тримає руку біля рота, коли ви розмовляєте, значить вона вам не вірить. Зробіть паузу і дайте можливість їй заперечити вам.

✓ Потирання носа або шиї означає сумнів.

✓ Почісування повік і відведення погляду вбік чи вниз означає нещирість чи те, що ви набридли співрозмовникові.

✓ Збирання з одягу нібито ворсинок — співрозмовник не погоджується з вами, але дає вам можливість викласти позицію до кінця.

⁴³ Див.: Пирожков В.Ф. Кримінальна психологія. — М., 1998. — С. 165-166.

⁴⁴ Див.: Томан Іржі. Мистецтво говорити. — К., 1989. — С. 67-69; Язык телодвижений. — М., 1992. — С. 16-31.

✓ Відтягування комірця сорочки вказує на підозру, що словесний обман ви розгадали. Розгубленість, гнів співрозмовника — виразні.

✓ З'єднані пальці вказують на розчарованість, приховування негативного ставлення до співрозмовника.

✓ Постукування пальцями по столу виказує нетерпіння.

✓ Підтримання щоки кулаком — це оцінювання співрозмовника, ситуації. Якщо при цьому вказівний палець спрямований вертикально до виска, а великий підтримує підборіддя, — співрозмовник не схвалює ваших дій чи висловлювань.

✓ Погладжування підборіддя означає процес прийняття рішення. Ситуація вимагає продовжити процес спостереження. Якщо співрозмовник схрещує руки на грудях, закидає ногу на ногу і відкидається на спинку крісла, — він вам заперечує. Поки заперечення не висловлене, треба продовжувати переконувати свого співрозмовника. Якщо він нахиляється вперед, — він на вашому боці.

✓ Якщо співрозмовник ударяє себе по голові, він сигналізує, що забув щось важливе, але особливо цим не переймається.

✓ Стиснуті кулаки вказують на те, що ось-ось ваш співрозмовник перейде в наступ.

✓ Поправляння ремінця годинника, гудзиків свідчить про знервованість і спробу приховати це.

✓ Своєрідний бар'єр із замкнених рук — знак боягузтва і хвилювання, спроба відгородити себе від зовнішнього світу.

✓ Особа, яка сидить, схрестивши ноги, стримує свої негативні емоції.

✓ Нахилена убік голова вказує на зацікавленість співрозмовника вами, опущена дотолу — свідчить про незгоду.

Кожна нація щодо мови жестів має свої особливості. У багатьох країнах на прощання махають рукою, а у Греції це означає: "Іди до біса!" У Болгарії кивання головою згори вниз означає заперечення, а кивання головою в різні боки — знак згоди. Майже скрізь постукування пальцем по чолі означає: "Ну й дурень!" У Голландії цей жест розуміють як: "Ну і добре. От і молодець!" Тому, збираючись у закордонну подорож, не забувайте про мову жестів.

12.1. Виступ перед аудиторією

Г.З.Апресян у праці "Ораторське мистецтво" розрізняє такі види ораторського стилю:

✓ громадсько-політичний (лекції на громадсько-політичні теми, політичні промови, огляди, виступи на мітингах, агітаційні промови);

- ✓ академічне ораторське мистецтво (наукова доповідь);
- ✓ судове ораторське мистецтво;
- ✓ промови з нагоди громадських урочистостей (ювілейні промови або поздоровлення, тости);
- ✓ церковні проповіді⁴⁵.

Виступ перед аудиторією вимагає від лектора дещо іншого підходу. По-перше, треба чітко усвідомити тему свого виступу, по-друге, добре продумати виступ, скласти план основних думок, тез. Щоб думка сприймалася, треба, щоб вона була добре оформлена, адже краса стилю — в багатстві думок. Точно сформулювати думку — завдання не таке вже й просте, але не легше і висловити її, передати слухачам, особливо в умовах публічного виступу. Насамперед це вимагає від промовця вміння точно визначити логічну паузу і виділити найбільш важливі для передачі думки слова. Крім цього, потрібне і точне інтонування речення. Природа мови така, що логічна пауза однаково потрібна і тому, хто говорить, і тому, хто слухає. Протягом паузи промовець готує нову думку, а слухачі осмислюють те, що почули.

Оратор силою слова повинен вплинути на слухача, викликати в нього негайний внутрішній відгук. Його слово хвилює, запалює, організовує. Адже виступ — це не просто інформація, це переконування, а часом і суперечка.

Таке мовлення має чітко виражену переконувальну скерованість, йому властива тенденція до широких узагальнень. Для нього характерне поєднання двох (у певному розумінні полярних) аспектів мовлення — логічного та емоційно-образного. Слова добираються точні, семантично місткі, вільно використовуються засоби словесного живописання — епітети, метафори, порівняння, перифрази, антитеза, лексика і фразеологія суспільно-політичного змісту, народна й літературна фразеологія.

Контекстова структура публіцистичного мовлення досить складна. Констатаційна, інформативна, оцінна, запитальна тощо побудова "укомплектовується" незвичайними з огляду комунікативних завдань суто повідомного чи суто пізнавального типу виразовими засобами.

Особливості синтаксичної структури усного мовлення:

- ✓ інформативні структури у звичайному чи образному варіантах;
- ✓ оцінні синтаксичні структури;
- ✓ запитання з риторичним змістом та запитання, що служать засобом створення одноосібного, авторського діалогу;
- ✓ структури зі значенням повинності, необхідності (*повинен, зобов'язаний, мати, мусити*);

⁴⁵ *Апресян Г.З.* Ораторское искусство. — М., 1978. — 278 с.

✓ оратор-публіцист наводить слова іншої особи для підтвердження своїх міркувань, а також для полеміки з опонентом.

До вибору лексичного матеріалу треба ставитися уважно. Від нього залежить дієвість усного виступу. Умілий добір лексичного матеріалу сприяє наближенню його до норм усного мовлення. Однак ускладнення структури лексичного матеріалу ставить певні вимоги до лексичного оформлення виступу:

1. Недопустимий виклад, розрахований на зорове сприйняття, що вимагає звертання до попереднього тексту, матеріалу тощо. Треба вміло використовувати слова, що тримають зв'язок з попереднім текстом. Уживаючи особові чи відносні займенники, треба слідкувати, щоб слухачеві легко було сприймати текст, а замінні слова не вводили б в оману, як, на пр.: *Дітей, які мешкали у приватному домі, взяла до себе їхня родичка. Тим часом їм виділили квартиру у новому будинку райспоживспілки, де колись працював їхній батько і стояв на черзі на житло. Але за нього тепер дітям потрібно заплатити чималу купу грошей.* Або:

Вогонь перекинувся на хлів сусіда Климчука, який також був знищений пожежею.

2. Не слід зловживати словами службового призначення та канцеляризмами, на зразок: *оскільки, у зв'язку з, відповідно до, з боку.* На пр.: *Їм надавалася велика допомога з боку органів, науково-дослідного інституту. Оскільки розроблено цілий ряд конкретних заходів, то стан суттєво поліпшується.*

3. Не варто використовувати у тексті малозрозумілі (часто іншомовні) терміни, а також бажано уникати їх нагромадження в одній фразі чи у суміжних фразах, на пр.: *Тут планують відкрити курси з вивчення єврейської мови і тори* (Старий Завіт). *Пан депутат навіть у періоді реконвалесценції не забарився і наступного дня республіканці його вже бачили. Домінуючий вислід мав пріоритетне спрямування.*

4. Перехід до нової теми треба формулювати за допомогою зв'язних слів, на зразок: *А тепер пригадаємо... Зупинимо вашу увагу на... Повернемося до питання про...*

5. Недопустимими є підрядкові примітки й епіграфи.

6. Цитати слід позначати таким чином: за словами NN, NN сказав, NN писав (повідомляв).

7. Не варто використовувати формули на зразок: *вище було сказано, про це піде мова далі, як було зазначено вище, я про це вже говорив, я про це скажу пізніше.*

8. Одноразовість слухового сприйняття усного виступу не дає змоги зловживати цифровим матеріалом, а якщо без нього не обійтися, то використовувати його слід обережно.

9. Слід уникати пасивних і безособових конструкцій.

12.2. Полемічні промови

Промови можуть містити елементи полеміки. Коли виникає суперечка, полеміка через розбіжність поглядів, тоді варто дотримуватися деяких психологічних принципів: *принцип рівної безпеки, принцип децентричної спрямованості і принцип адекватності*.

Принцип рівної безпеки означає: не завдавати психологічної чи іншої шкоди жодному учасникові суперечки, а, з'ясовуючи стосунки, не принижувати гідності іншої людини. Цей принцип забороняє принизливі випадки проти особи, навіть у тому випадку, якщо вона обстоює не прийнятні для вас погляди.

Якщо ж це правило порушується, то полеміка перетворюється в сутичку характерів, боротьбу амбіцій.

Принцип децентричної спрямованості — це вміння аналізувати ситуацію чи проблему з точки зору свого співрозмовника, щоб оцінити свої дії, виходячи з інтересів справи, а не з особистих амбіцій.

Принцип адекватності передбачає не пошкодити висловленій думці опонента навмисним спотворенням сказаного, почутого. Тому слід прагнути до простоти висловлювання. Якщо ж вислови абстрактні, неоднозначні, то увага співрозмовника розсіюється і він втрачає інтерес до розмови. Далі може "добудувати" свої версії чи заповнювати інформаційний вакуум певними даними або аналізом, виходячи із власних міркувань. Цьому може сприяти і невміння слухати співрозмовника, що проявляється у:

- а) невислуховуванні до кінця співрозмовника (опонента), перебиванні його;
- б) у бажанні висловити якнайшвидше свою думку;
- в) у намаганні вирвати одне несуттєве судження з контексту і на ньому будувати полеміку;
- г) у відволіканні співрозмовника від основної теми;
- д) у зверхньому ставленні до опонента⁴⁶.

Які ж існують правила ведення полеміки?

✓ Бути впевненим у справі на основі знання позиції й аргументів свого опонента.

✓ Поважати особистість співрозмовника, який через певні обставини може зайняти неприйнятну для вас, помилкову позицію.

✓ Розуміти особливості певних умов.

⁴⁶ Див.: *Томан Іржі*. Мистецтво говорити. — К., 1989. — С. 277-280.

Фахівець досягає успіху, коли він:

- ✓ чітко розуміє відповідальність за власні дії як представника влади;
- ✓ сприймає свого опонента не як потенційного злочинця, а намагається з'ясувати причину, чому той схибив;
- ✓ веде розмову по-діловому, спираючись на аргументи, а не лише на свої повноваження;
- ✓ не спекулює фактами, не фальсифікує їх і не хизується своєю владою;
- ✓ своєю поведінкою і манерою спілкування виражає лише єдине: бажання дійти істини, встановити причину ситуації, що склалася;
- ✓ концентрує увагу на ході розмірковування опонента, уважно слухає його і коректно реагує на висловлені міркування, аргументи;
- ✓ не налаштовує співрозмовника проти себе, а навпаки, виявляє готовність зрозуміти його;
- ✓ не висловлюється одразу з приводу почутого, а виважено ставиться до оцінки інформації опонента;
- ✓ не висловлює категоричних суджень на зразок: "Тут все зрозуміло і так", "Все ясно", "Я так і знав" тощо;
- ✓ ставить короткі конкретні запитання, наголошує на відповідальності опонента з приводу сказаного⁴⁷.

12.3. Судові промови

На окрему увагу заслуговують судові промови. **Судова промова** — це промова, звернена до суду, інших учасників судочинства та присутніх у процесі розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

Виступаючи в суді з промовою, прокурор і адвокат підбивають підсумки не лише судового розгляду справи, але і всієї попередньої праці, аналізують докази, висловлюють свою позицію у справі, міркування з питань, на які суду необхідно дати відповідь під час складання вироку, рішення, постанови, ухвали.

Судові промови бувають таких видів:

- Обвинувальна промова прокурора.
- Захисна промова адвоката.
- Самозахисна промова підсудного.
- Промова потерпілого і його представника.
- Промова цивільного позивача.
- Обвинувальна промова тощо.

⁴⁷ Див.: *Томан Іржі. Мистецтво говорити.* — К., 1989. — С. 277-280.

Кожна із них має свій зміст і свою структуру.

Предметом судової промови можуть бути: фактичні обставини справи; аналіз та оцінка доказів; юридична оцінка установлених фактичних обставин — кваліфікація злочину; характеристика особи підсудного, питання, пов'язані зі застосуванням кримінального покарання; питання, пов'язані з вирішенням цивільного позову тощо. Змістом судової промови завжди є певні думки, ідеї, доводи, міркування, пропозиції, які неминуче пов'язані з особистим ставленням людей до результатів дослідження, з емоційним сприйняттям інформації, психологічним станом переконаності чи непереконаності у правильності зроблених висновків⁴⁸.

Вправа 28. Прочитайте уривок тексту класичної промови Іоанна Златоуста. Зверніть увагу на її побудову, мовну форму. Контролюйте свою дикцію, вимову твердих приголосних, особливо шиплячих звуків, м'яких приголосних.

Досить сказано ... про те, яку досвідченість повинен мати наставник у боротьбі за істину; крім цього, я хочу сказати про другий предмет, який буває причиною багатьох небезпек, або краще казати, не він буває причиною, але ті, які не вміють добре користуватися ним; а сама ця справа може принести спасіння та багато благ, коли нею будуть займатися мужі ревні й здібні. Що ж це? Велика праця, яка полягає із бесід перед народом на загальних зборах. По-перше, пасомі (ті, що навчаються) більшою частиною не хочуть ставитися до промовців, як до наставників, а, піднімаючись вище становища учнів, приймають становище глядачів, які присутні на мирських видовищах. Як там народ поділяється, і одні стають на бік одного, а інші іншого, і слухають промовців, відповідно до свого сприятливого чи ворожого ставлення. І не лише тільки в цьому полягає складність, але не менше і в другому. Якщо випадє кому з промовців додати до своїх слів якусь частину чужих трудів, тоді він підлягає більшим докорам, ніж крадії чужого майна; але часто терпить таке звинувачення й той, хто лише підозрюється в цьому, хоча ні в кого нічого не запозичив. Але що я скажу про чужі труди? Часто він не може користуватися й своїми творіннями. Люди частіше звикли слухати не для користі, але для задоволення, уявляючи себе ніби суддями трагіків, або гравців на кіфарі; і те мистецтво слова, яке ми тепер визнали зайвим, тут так схвалюється, як у софістів, коли вони вимушені сперечатися один з другим⁴⁹.

⁴⁸ Див.: Молдаван В.В. Судова риторика. — К., 1998. — С. 37-39.

⁴⁹ Подаємо за підручником Галини Сагач. Риторика. — К., 1999. — С. 288.

Вправа 29. Уважно прочитайте вступну частину головного обвинувача від США Джексона на Нюрнберзькому процесі. Прокоментуйте її тип та особливості побудови.

Панове судді! Честь відкривати перший в історії процес зі злочинів проти загального миру накладає важку відповідальність. Злочини, які ми намагаємося засудити і покарати, настільки зловмисні, злісні і мають настільки руйнівні наслідки, що цивілізація не може потерпіти, щоб їх ігнорували, бо вона загине, якщо вони повторяться.

Той факт, що чотири великі держави, які захоплені перемогою і які страждають від нанесеної їм шкоди, утримали руку розплати і передали своїх полонених ворогів на Суд справедливості, є одним із найвидатніших прикладів тієї данини, яку влада платить розуму.

Цей Трибунал, хоча він і є нововведенням і експериментом, не є результатом абстрактних міркувань і не був створений задля того, щоб виправдати правові теорії. Цей судовий розгляд віддзеркалює практичне намагання чотирьох великих держав використати міжнародне право для того, аби протидіяти найбільшій загрозі нашого часу — агресивній війні. Здоровий глузд людства вимагає, щоб закон не обмежувався покаранням рядових людей за здійснені ними незначні злочини. Закон також повинен карати людей, які набувають величезну владу і використовують її навмисно і водночас для того, щоб привести до дії зло, яке не дає порятунку жодному вогнищу у світі.

Такого роду грандіозних масштабів справа і передана нам на розгляд, панове судді!

На лаві підсудних сидить 20 морально зламаных людей. Відчуваючи докори тих, ким вони керували, майже до такої ж міри, як і горе тих, на кого вони напали, ці люди назавжди тепер позбавлені можливості особисто творити зло.

Зараз важко углядіти в цих жалюгідних полонених ознаки тієї влади, за допомогою якої вони як нацистські лідери колись панували над значною частиною земної кулі і наганяли жах на більшість її населення. Їх особиста доля не має великого значення для людства.

Цей судовий розгляд набуває такої важливості тому, що ці в'язні представляють у своїй особі зловісні сили, які будуть таїтися в світі ще до того, як тіла цих людей перетворяться на попіл. Ці люди — живі символи расової ненависті, терору і насилля, пихатості й жорстокості, народжених владою. Це символи жорстокого націоналізму і мілітаризму, інтриг і провокацій, які протягом одного покоління неодноразово втягували

Європу в безодню війни, знищуючи її чоловіче населення, руйнуючи її будинки, сіючи злидні. Вони до такої міри приєднали себе до створення ними філософії і до керованих ними сил, що прояв до них милосердя буде означати перемогу і заохочення того зла, яке пов'язане з їхніми іменами.

Цивілізація не може дозволити собі будь-який компроміс із спеціальними силами, які здобувають нову могутність, якщо ми поведемося двозначно або нерішуче з людьми, в особі яких ці сили продовжують своє існування.

---

13. ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ. СУЧАСНІ ПРАВОПИСНІ НОРМИ

---

*Verba volant, scripta manent —
слова летять, написане залишається*

Писемне мовлення — це різновид мовного процесу, що дає можливість спілкуватися з відсутніми співрозмовниками, які є не лише сучасниками того, хто пише, а й житимуть після нього; це різновид монологічного мовлення, яке здійснюється як писання чи читання написаного у вигляді знаків (слів). Історично писемне мовлення виникло пізніше, ніж усне, і на його ґрунті.

Писемне мовлення має свою специфіку: правописні норми (орфографічні і пунктуаційні), оформлення ділової документації. Розглянемо правописні норми, подані в Українському правописі, останнє, четверте видання якого вийшло у 1999 році. Його підготували старші наукові співробітники Інституту української мови НАН України А.А.Бурячок, С.І.Головащук, Г.М.Колесник та ін.

Міжнародний конгрес українців 1991 року прийняв ухвалу про необхідність виробити єдині для всіх українців (материкових і діаспорних) правописні норми. Тому постановою № 309 від 8 червня 1992 року Кабінет Міністрів України створив національну комісію з питань правопису.

Робота над уніфікацією правописних норм ще триває. Це видання є правописом перехідного періоду.

13.1. Орфографічні норми

Ці норми регулюють правильність написання слів. Пригадаймо деякі правила за четвертим виданням Українського правопису*.

Уживання м'якого знака

1. М'який знак пишеться:

а) для позначення на письмі м'якості приголосних **д, т, з, с, ц, л, н** у кінці слова та складу: *дядько, мідь, батько, мить, слизько, мазь, міський, вісь, міць, скільки, ненька, день;*

б) у суфіксах **-зьк(ий), -ськ(ий), -цьк(ий)**: *вінницький, запорізький, львівський;*

в) у середині слова перед **о**: *тьохнув, льотчик, сьомий, дьоготь, льон;*

г) в особових формах дієслів дійсного та наказового способу: *лежить, пиниться, схамениться, встань, просять, носять, пишуть.*

2. М'який знак не пишеться:

а) після губних та шиплячих приголосних: *ріж, ніч, збіжжя, ходиш;*

б) після **р** у кінці чи середині складу: *воротар, Харків, секретар, вірте;*

в) після **н** перед шиплячими та перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)**: *менший, кінчик, банщик, волинський, уманський; але: доньчин, неньчин, бриньчати;*

г) після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *кінця, вінця, цвах.*

Вправа 30. У наведених словах замість крапок поставте, де потрібно, м'який знак.

Громадян...ський, бояз...кий, людс...кість, майбут...не, н...юанс, ремін...чик, сімдесят..., ател...є, павіл...йон, ма-зун...чик, лан...цюжок, нян...чити, уман...ський, хустин...ці, промін...чик, рицар...ський, медал...йон, казан...ський, япон...ський, нен...ці, дон...чин.

* Вже існує Проєкт найновішої редакції Українського правопису (К., 1999). Його прийняття — питання часу. Тому, якщо є певні розбіжності щодо написання слів між четвертим виданням і Проєктом, ми подаватимемо їх у посиланнях внизу сторінки.

Вправа 31. Поясніть написання м'якого знака у наведених словах.

Сьомий, двадцятьох, ходять, носять, просить, дьоготь, сільський, міський, запорізький, донецький, львівський, батько, мить, дядько, день, мідь, слизь, слизько, міць, Грицько, молодь, Гальчин, уманський, волинський.

Вправа 32. Знайдіть слова з помилками і виправте.

Вишенці, кузня, модельєр, гравюра, кольє, панькатися, різбити, боязкий, близький, коріньчик, ланцюжок, трьох, тоньший, Харків, слов'янський, матінчин, тюрма, дитинці, п'ятсот, зменшувати, республіканський, мазунчик, ексадрилья, Уманщина, доменщик.

Вправа 33. Виконайте завдання.

У котрому рядку всі слова написані без помилок?

I.

1. Нью-Йорк, колисонці, бетховенський, млинці, боязкий, тасьма.
2. Доньці, польський, різьба, тоньший, бетонщик, мільйон.
3. Дитинці, спілчанський, сімдесят, пасмо, тюрма, правоохоронець.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

II.

1. Університетський, факультетський, аматорський, перемишльський, пасмо.
2. Викладацький, бринчати, камінчик, сторіччя, неньчин.
3. Більярд, п'ятдесят, громадянський, бульон, ательє.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

III.

1. Гравюра, сімдесят, матінка, марсельєза, знавець.
2. Судья, Харків, луганський, зіроньці, спілчанський.
3. Читець, митець, слугувати, нюанс, мільярд.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

Уживання апострофа

1. Апостроф пишеться перед **я, ю, є, ї:**

а) після губних **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними немає приголосного (крім **р**), що належать до кореня: *п'ятий, в'язень, сім'я, б'є, н'є;*

- б) після **р** у кінці складу: *довір'я, міжгір'я*;
 в) після префіксів, що закінчуються на приголосний: *об'їхати, без'ядерний, з'юшитися, з'юрмитися, без'язикий*;
 г) після частини складного слова, що закінчується на приголосний: *дит'ясла, транс'європейський, Мін'юст, пів'ящика, пів'ява*;
 д) у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'янівка, Лук'янчук, Лук'яненко* та ін.

У словах іншомовного походження апостроф пишеться:

- а) після губних (**б, п, в, м, ф**), шиплячих (**ж, ш, ч**), задньоязикових (**г, к, х**) при роздільній вимові: *п'єдестал, краков'як, к'ят* (дрібна монета Бірми), *б'єф, Х'юстон, Руж'є, миш'як*;
 б) після твердого **р**: *бар'єр, кар'єр, кар'єра, кур'єр*;
 в) після іншомовних префіксів, що закінчуються на приголосний: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт, об'єкт, суб'єкт*.

2. Апостроф не пишеться:

- а) якщо перед губними стоїть приголосний, що належить до кореня: *свято, цвях, присвячено, духмяно, мавпячий, рутвяний* (але: *черв'як, верб'я, зв'язок, підв'язати*);
 б) після м'якого **р** у середині складу: *мор'як, рядно, бур'як, бур'я*;
 в) у словах іншомовного походження за відсутності роздільної вимови: *б'юро, рюкзак, фюзеляж, бюст*.

Вправа 34. Поставте апостроф у наведених словах там, де він потрібний.

Сім/я, пів/яблука, прив/язаний, бракон/єр, без/ядерний, пів/ящика, з/юшитися, духм/яний, цв/ях, р/ясний, мор/як, бур/як, р/юкзак, під/яремний, св/ященик, Х/юстон, миш/як, краков/як, п/ятниця, м/ясо, в/ється, б/ються, під/юджувати.

Вправа 35. Поясніть написання апострофа у наведених словах.

Арф'яр, бар'єр, кар'єра, миш'як, п'єса, пюпітр, рюкзак, дит'ясла, пів'яблука, кон'юнктура, суб'єкт, об'єкт, Монтеस्क'є, Лук'янчук, з'явитися, в'їхати, під'юджувати, з'юрмитися, торф'яний, морквяний, духмяний, різьбяр.

Вправа 36. Виконайте тести.

У котрому рядку всі слова написані правильно?

I.

1. Кров'ю, міжгір'я, пір'їна, м'ясний, п'ятниця.
2. П'єдестал, фюзеляж, хлоп'ятко, подвір'я.

3. Сузір'я, тьмянний, від'їхати, зв'юнитися, свято.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

II.

1. Зв'язок, під'яремний, з'явитися, в'їзд, Лук'яненко.

2. Мар'ян, бур'ян, рядно, моряк, буря.

3. Вячеслав, б'ються, п'є, в'юн, зів'янути.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

III.

1. В'язниця, зм'якнути, п'яниця, мар'яж, ін'екція.

2. Кон'юнктивіт, ад'ютант, в'ється, бар'єр, кур'єр.

3. З'ясувати, під'їхати, кювет, бювет, бюрократ.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1 і 2; 5) у 2 і 3; 6) у 1 і 3; 7) у жодному; 8) в усіх.

Вправа 37. Проаналізуйте виділені слова з огляду на вживання/невживання апострофа.

1. Прокуратура Шевченківського району м. Львова порушила кримінальну справу № 18-455 від 18.02.95 р. щодо громадянина Мороза Ю.С. та **Максимюка В.І.** за наявністю ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 153-1 КК України. 2. Міські ринки, ЦУМ найчастіше приховують справжні суми надходжень, втручаючись навіть у фіксальну **пам'ять комп'ютерних** систем. 3. Вжиті заходи забезпечили надходження у **бюджет** 35 млн грн із донарахованих сум. 4. У березні гр. Мясниковій Л.С. був виданий паспорт нового зразка. 5. Під час огляду приміщень у кімнаті **бюро** технічної інформації був виявлений склад зброї вартістю понад 200 тис. грн. 6. Головам ДПА в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі були надіслані листи за підписом т.в. **обов'язки** Голови ДПА п.Ф.Ярчука.

Подвоєння та подовження приголосних в українській мові

В українській мові дві букви для передачі подвоєних приголосних пишемо:

1. Якщо є збіг однакових приголосних різних морфем:

а) префікса і кореня: *оббити, ввечері, беззахисний*, а також у словах іншомовного походження: *інновація (є новація), іррегулярний (є регулярний)*;

б) кореня і суфікса: *законний, ранній, осінній*;

в) суфіксів: *годинник, щоденник*;

г) кореня і постфікса: *пасся, трясся, нісся, пронісся*;

д) частин складного слова: *міськком, військкомат, страйкком*.

2. Для позначення довготи звука:

а) у деяких іменниках I відміни: *Ганна, Ілля, стаття*, але: *статей* (у Р.в.мн.), *рілля*;

б) в іменниках середнього роду на **-а (я)** II відміни: *весілля, колосся, волосся, знання, відкриття, дослідження*;

в) в орудному відмінку іменників III відміни: *ніччю, молоддю, сіллю, річчю*;

г) у прикметниках з наголошеними суфіксами **-анн (-яни)**; **-енн**, що мають значення неможливості дії або високого рівня вивау ознаки: *невблаганний, незрівнянний, непримиренний, численний*;

д) у дієсловах: *лє, лєтьєся, бовваніти*;

е) у прислівниках: *зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню*;

є) а також у словах: *овва, ляний*.

В іншомовних словах подвоєння зберігається у власних назвах, якщо воно було у тій мові, з якої запозичене слово: *Голландія* (а також у похідних — *голландський, голландець*), *Діккенс, Мекка, Мюллер*; і не зберігається у загальних назвах: *атестат, бароко, група, каса, алея, інтермецо* (винятки: *аннали, бонна, булла, брутто, ванна, вілла, дурра, мадонна, мулла, мірра, нетто*)*. А також у випадках збігу кінцевого приголосного префікса і початкового приголосного кореня: *імміграція, ірраціональний, сюрреалізм* та ін.

Вправа 38. Перепишіть текст. Знайдіть слова з подвоєнням і поясніть.

Суд Нью-Йорка звільнив в'язня, який просидів у в'язниці 12 років за вбивство. Підставою для цього стало свідчення священника, який повідомив, що багато років тому на сповіді у вчиненні цього злочину зізналася інша людина.

У 1988 році над Хосе Моралесом відбувся суд, який звинувачував його у вбивстві іншого члена відомої гангстерської зграї. Минулого тижня католицький священник Джозеф Туоле зробив сенсаційну заяву, що через рік після суду у вчиненні вбивства зізнався інший бандит, якому в 1989 році було 16. На сповіді

* У Проєкті найновішої редакції Українського правопису (К., 1999) зазначено, що "у ряді загальних назв подвоєння приголосних зберігаємо насамперед для того, щоб у мовленні або на письмі уникнути омонімічності чи дуже близького звучання з іншими словами або словоформами: *білля* (пор. *біль*), *булла* (пор. *була*), *манна* (пор. *мана*) (с. 152).

він сказав, що його спільниками були дві особи, серед яких Моралеса не було.

Протягом усього минулого часу святий отець мовчав, не дозволяючи собі порушити таємницю сповіді. Але потім він дійшов висновку, що цю сповідь не можна вважати священною, з точки зору католицького закону.

Вправа 39. Прочитайте текст документа. Вкажіть у ньому слова з подвоєнням і прокоментуйте, за яким правилом воно відбувається. Виправте мовні огріхи наведеного тексту.

Головам ДПА в АР Крим, областях,
мм. Києві та Севастополі

З метою виконання Указу Президента України від 22.06. 2000 р. № 813/2000 "Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом" та наказу ДПА України від 17.07.2000 р. за № 376 "Про заходи щодо виконання Указу Президента України від 22.06. 2000 р. № 813/2000" стосовно здійснення контролю за проведенням операцій з грошовими коштами у готівковій і безготівковій формі

п р о п о н у ю:

1. Покласти на Управління з боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів і відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом УПМ АР Крим, областях та міст, обов'язки по участі в організації виконання органами податкової служби функцій контролю передбачених "Положенням про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях" затвердженого Постановою НБУ від 25.05.2000 р. за № 209 та "Правилами здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України" затверджених Постановою НБУ від 18.03.1999 р. за № 127;

2. Покласти на оперативні підрозділи податкової міліції на місцях обов'язки по забезпеченню участі в підготовці довідки встановленої листом ДПА України від 07.08.2000 р. за № 10878/7/22-3117 та затвердженні реєстру, що є підставою для здійснення купівлі іноземної валюти першої групи Класифікатора на міжбанківському валютному ринку України;

3. Встановити тимчасовий порядок взаємодії підрозділів органів податкової служби ДПА у АР Крим, областях та містах при виконанні підрозділами податкової міліції пунктів 1, 2 цих вказівок. (Додаток № 1).

Виконуючий обов'язки Голови

Ф.Яремчук

Вик. О.М.Шквара

Вправа 40. Уважно прочитайте документ. Знайдіть мовні невірності та виправте їх. Поясніть подвоєння і подовження приголосних у словах поданого тексту.

ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

79003, Львів, вул. Турецька, 35
20.04. 2001 /17-206 тел.: 45-13-89

Першому заступникові
прокурора області
старшому радникові юстиції
п. Б.Т.Тимошенкові

79000 м.Львів
пр.Винниченка, 2

Про надання інформації

На Ваш запит від 10.04.2001 р. Управління оподаткування фізичних осіб ДПА у Львівській області повідомляє наступне.

Відповідно до ухвали сесії Львівської міської ради № 19 від 09.07.1998 р. "Про затвердження переліку земельних ділянок, які рекомендуються для продажу (оренди) у м.Львові" (додаток № 1), рішень виконкому від 07.08.1998 р. № 440 "Про затвердження стартових цін земельних ділянок" (додаток № 2) та від 05.02.1999 р. № 49 "Про затвердження матеріалів проектів відведення, встановлення меж, передачу у власність земельних ділянок ТзОВ БТК "Карпатбуд" за адресою м.Львів, вул.Крип'якевича, 16, 2а" — передати 550 м² для будівництва двоповерхового житлового будинку.

Головним управлінням архітектури і містобудування Львівської міської ради затверджено за № 1610/1046 від 18.06.1999 р. проект 13-ти квартирної чотириповерхового житлового будинку на вул.Крип'якевича, розроблений ТзОВ "Арніка" (гол. архітектор проекту — В.Следзь). Дозвіл на виконання будівельних робіт надано Дирекцією державного архітектурно-будівельного контролю м.Львова за № 55/99 від 18 червня 1999 р. (додатки 4, 6).

Зміни приголосних при формо- і словотворенні

Під час словозміни деякі приголосні української мови можуть чергуватися, зокрема:

а) приголосні **г, к, х** чергуються із **з, ц, с** перед **і** в давальному і місцевому відмінках іменників жіночого роду I відміни та лише у місцевому — іменники чоловічого і середнього роду

II відміни: *нога* — *нозі* — *на нозі*; *рука* — *руці* — *у руці*; *муха* — *мусі* — *на мусі*; *ріг* — *на розі*, *рік* — *у році*; *вухо* — *у вусі*; *Магдебург* — *у Магдебурзі*; *Острог* — *в Острозі*;

б) приголосні *з, с, г, т* чергуються з *ж, ш, ч* у дієсловах I дієвідміни в усіх особових формах: *казати* — *кажу, кажеш, кажуть*; *писати* — *пишу, пишеш, пишуть*; *могти* — *можу, можеш, можуть*; *хотіти* — *хочу, хочеш, хочуть*; а у дієсловах II дієвідміни *д, т, з, зд, ст, г, к, х* — із *ж, дж, ждж, ч, ш, щ* лише у 1 особі однини: *їздити* — *їжджу*; *возити* — *вожу*; *місити* — *мішу*; *мастити* — *мащу*;

в) чергування приголосних спостерігаємо і при словотворенні: *вухо* — *у вусі*; *мука* — *мучний*; *нога* — *ніжний*; *лице* — *личко*; *світити* — *свічка*;

г) *г, ж, з* перед суфіксами *-ськ(ий), -ств(о)* у прикметниках та іменниках змінюються на *-зьк(ий), -зтв(о)*: *Кривий Ріг* — *криворізький*; *Прага* — *празький*; *Воронеж* — *воронезький*; *Запоріжжя* — *запорізький*; *убогий* — *убозтво*;

д) *к, ч, ц* перед суфіксами *-ськ(ий)* змінюються на *-цьк(ий)*, а перед *-ств(о)* — на *-цтв(о)*: *козак* — *козацький, козацтво*; *кріпак* — *кріпацький, кріпацтво*; *читач* — *читацький, викладач* — *викладацький; каліка* — *каліцтво*;

е) *х, ш, с* перед суфіксами *-ськ(ий), -ств(о)* змінюються на *-ськ(ий), -ств(о)*: *чех* — *чеський*; *птах* — *птацтво*; *товариш* — *товариський, товариство*; *Полісся* — *поліський*; *Сиваш* — *сиваський*; *латиш* — *латиський*.

Винятки: *казахський, нью-йоркський, цюрихський**.

Вправа 41. Назвіть зміни приголосних, які відбулися у наведених словах. Допишіть слова, від яких вони утворені.

Викладацький, туристський, кріпацький, чеський, золотоніський, запорізький, гадяцький, читацький, ризький, сиваський, товариський, каліцтво, нецтво, овруцький, кралевецький, кріпацький, волоський, кравецький, товариство.

Вправа 42. Прокоментуйте зміни приголосних у похідних від власних назв наведених прикметників.

Нюрнберзький процес, нью-йоркські поліцейські, лейпцизький вокзал, гамбурзький інцидент, гаазький суд, калуська справа, сиваський злочинець, козацькі забави, кременчуцька аферистка.

* Проект найновішої редакції Українського правопису (К., 1999) пропонує до винятків зарахувати: *бангкокський, гельсінкський, дакський, інкський, мексський, монакський, сакський, констанцький, ошський, кембріджський* (с. 190).

Спрощення у групах приголосних

В українській мові спрощуються такі групи приголосних:

а) **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** : *тиждень* — *тижневий*, *на тижні*, *проїзд* — *проїзний*, *стелити* — *слати*, *область* — *обласний*, *честь* — *чесний*, але: *шістнадцять*, *зап'ястний*, *кістлявий*, *пестливий*, *хвастливий*, *хвастнути*, *хворостняк*;

б) **-скн-, -зкн-**: *тріск* — *тріснути*, *брязк* — *брязнути*, але: *виск* — *вискнути*, *риск* — *рискнути*;

в) **-слн-**: *мислити* — *навмисне*.

Не відбувається спрощення у словах іншомовного походження: *агентство*, *контрастний*, *аванпостний*, *форпостний*, *гігантський*, *парламентський*, *баластний*.

И та І у словах іншомовного походження

Буква **и** пишеться:

а) у загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, дж, ч, ш** та **р**: *дизель*, *динамо*, *стимул*, *система*, *зигзаг*, *цифра*, *джинси*, *шифр*, *риф*;

б) у географічних назвах на **-ида, -ика**: *Антарктида*, *Арктика*, *Балтика*, *Мексика*;

в) у географічних назвах після **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц**: *Алжир*, *Вашингтон*, *Вірджинія*, *Йокшир*, *Лейпциг*, *Чикаго*, *Чилі*, але перед голосним **і** в кінці слова пишеться **і**: *Віші*, *Шіофок*;

г) у географічних назвах із звукосполученням **ри-**: *Крит*, *Мадрид*, *Рига*, *Рим*, *Цюрих*, але: *Австрія*, *Ріо-де-Жанейро*;

д) у ряді географічних назв після **д, т** і в деяких випадках, згідно з традиційною вимовою: *Сардинія*, *Ватикан*, *Кордильєри*, *Єгипет*, *Пакистан*, *Сирія*, *Сицилія*, *Тибет* і похідних від них: *тибетський*, *аргентинець*;

е) у словах, запозичених зі східних мов, після інших приголосних: *кинджал*, *башкир*, *кисет*, *кишлак*;

є) у ряді слів іншомовного походження, що давно засвоїлися українською мовою: *кишмиш*, *лимон*, *спирт*, *миля*;

ж) у словах церковного вжитку: *єпископ*, *диякон*, *митра*, *митрополит*, *християнство**.

* Проект Українського правопису спрощує уживання літери **и**. Згідно з § 101 п. 3 літеру **и** пишемо у загальних та власних назвах після літер на позначення приголосних **д, т, з, с, (дз), ц, ж, дж, ч (щ), ш, р** (так зване "правило дев'ятки"): *дилер*, *джип*, *титан*, *жирандоль*, *джинси*, *чипси*, *чичероне*, *Кордильєри*, *Скандинавія*, *Рив'єра*, *Цюрих*, *Сирія*, *Тибр*, *Лейпциг*, *Чилі* тощо (с. 156-157).

Буква "і" пишеться:

а) на початку слова: *ідея, інспектор, інструктор, інститут*;

б) після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *журі, парі, таксі*;

в) після усіх інших приголосних: **б, п, в, м, к, х, л, н, г, ф**, перед наступним приголосним: *білет, вітамін, кіно, гімн, архів, ніша*;

г) у таких власних назвах: *Замбезі, Лісабон, Міссісіпі, Севілья, Овідій, Россіні, Грімм*;

д) після приголосного перед голосними: **а, о, у**, а також **й**: *тріо, радіус, радій, артеріальний**.

е) у префіксальних і складних словах, утворених на основі слів з початковим **і**: *безідейний, безініціативний, дезінфекція, староіндійський, доісторичний* тощо.

Вправа 43. У наведеному тексті знайдіть слова іншомовного походження і поясніть їх написання.

Уряд Великобританії має намір запровадити автоматичне обмеження швидкості руху на дорогах. Цю функцію буде покладено на космічний супутник. Фахівці вважають, що нововведення дасть змогу запобігти заторам і дорожньо-транспортним пригодам.

Супутник із точністю до метра зможе визначати місце перебування автомобіля (звичайно ж, комп'ютеризованого). Відразу після того на бортовий комп'ютер автомашини надійде сигнал — цифрова карта доріг, на якій зазначене обмеження швидкості. У разі перевищення швидкості комп'ютер зменшить подачу пального у двигун, і водієві таки доведеться їхати з обмеженою швидкістю. Нові системи будуть встановлені на всіх автомобілях, що курсують дорогами туманного Альбіону.

(З газ.)

Вправа 44. Випишіть із наведеного тексту слова іншомовного походження і поясніть їх написання.

Під час відвідання грецького міста Мікени двоє французьких туристів зняли з себе одяг, щоб сфотографуватися на фоні міського пейзажу. Двоє молодиків, які влаштували стриптиз біля стародавніх руїн, були заарештовані того ж дня. Францу-

* Проект Українського правопису пропонує таке написання наведених слів: *артеріяльний, геніяльний, діалектика, матеріял, соціялізм, фіялка, авдієнція, але: радіус, аксіома, тріумф, чемпіон* тощо.

зким гостям було пред'явлене звинувачення "у непристойній поведінці у громадських місцях". Після проведеного допиту в поліцейській дільниці туристів відпустили і наказали з'явитися на засідання суду через тиждень.

За повідомленням агентства Anapjva. com, подібні випадки прилюдного роздягання для Греції не рідкість. Так, у 1998 році четверо британських туристів зняли штани і сфотографували свої сідниці на фоні одного зі стародавніх палаців на острові Крит. Тоді британців засудили до 7 та 10 місяців тюремного ув'язнення, але згодом туристи заплатили лише штраф. (3 газ.)

Відтворення слов'янських власних назв українською мовою

Передача іншомовних слов'янських прізвищ, особливо російських, українською мовою викликає неабиякі труднощі у правильному веденні ділових документів. Найбільш проблемним є відтворення прізвищ у паспортах. Адже усім відомо, що нерідко одна літера може позбавити людину спадку або розірвати родинні зв'язки. Донедавна записи здійснювалися на основі довільного відтворення прізвищ, без урахування правил українського правопису. Щоб уникнути "хронічно" неграмотних записів, слід звертатися до правописного кодексу української мови, де зазначено:

1. Через **е** передаються слов'янські імена та прізвища, які мали його у своїй мові: *Чапек, Друмев, Мельников, Мечислав, Светлан, Надежда*.

2. Літеру **є** уживаємо в таких випадках:

а) на початку слова: *Євтушенко, Єрмак, Єгор, Єфим*;

б) після голосного та при роздільній вимові: *Буєраков, Ісаєв, Григор'єв, Зинов'єв*;

в) у суфіксах **-єв, -єєв**, якщо їм не передують шиплячі або **ц** та **р**: *Гордєєв, Рилєєв*, (але: *Андрєєв, Аракчєєв, Мацєєв*);

г) у кореневій частині російських прізвищ, в яких російському **е** в українській мові мало б відповідати **і**: *Лєсков* (бо ліс), *Вєтров* (бо вітер), *Пєсков* (бо пісок), *Звєрев* (бо звір).

3. Російське **и** передається через українське **и**:

а) у суфіксах **-ич, -ович, -ик, -иц**: *Войнич, Бжозович, Засулич, Рудич, М'ясников, Коперник, Шафарик, Конопницька*;

б) після шиплячих перед приголосними: *Чичиков, Шишкін, Роцин, Караджич*;

в) у прізвищах, утворених від людських імен, спільних для української та російської мов: *Сидоров* (Сидір), *Борисов* (Бо-

рис), *Васильєв* (Василь); винятки: *Ніколаєв, Нікітін, Філіпов*;

г) у прізвищах, утворених від коренів, спільних для української і російської мов: *Тихонов* (тихий), *Виноградов* (виноград), *Одинцов* (один);

д) у префіксі **при-**: *Привалов, Пришвін*.

4. Російське **и** передається через **і**:

а) на початку слова: *Івашкевич, Ігнат'єв, Ісаєв*;

б) у суфіксі **-ін**: *Пушкін, Преснухіна, Гагарін*; але після шиплячих та **ц** — **-ин**: *Гущин, Голицин*;

в) після приголосних перед наступними голосними чи приголосними: *Зволінський, Лінда, Мілош, Міцкевич, Станіслав, Маріуш, Бірюков*;

г) у прізвищах *Малінін, Калінін, Леонідов* тощо*.

5. Російське **ы** передається через **и**: *Циганков, Чернишов, Масарик, Рібаков*.

6. Російське **е** передається через:

а) **йо**, коли воно означає **й + о**: *Йолкін, Вороб'їв, Пйотровський, Мйодович*;

б) **ьо**, коли воно позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Будьонний, Корольов, Огар'єв, Парф'єнов* (хоч: *Семенов, Федоров*);

в) через **о** під наголосом після шиплячих **ч, ш**: *Грибачов, Горбачов, Борщов, Хрущов*.

7. Прикметникові закінчення прізвищ передаються через **-ий, -ой**: *Горький, Полево́й, Толсто́й*.

Типові порушення норми у написанні прізвищ:

Неправильно

Акуліч
Александров
Алябєв
Алексєєв
Алф'їоров
Андрєєв
Аракчєєв
Арт'ємов
Афанасєв

Правильно

Акулич
Александров
Аляб'єв
Алексєєв
Алф'єров
Андрєєв
Аракчєєв
Артемов
Афанас'єв

*Див.: Проект Українського правопису. — § 115.— П. 2. — С. 174.

Беліч
Беліков
Бестужев
Бжозовіч
Борісов
Ботвіннік
Броневський
Вавіловський
Веденеєв
Віноградов
Вірьовкін
Вітров
Воїнов
Гавлік
Гордеев
Голіцин
Грачев
Гущін
Данілов
Долінський
Дольніков
Дорофеев
Дубієвіч
Єлізаров
Єсіпов
Житнікова
Занєвіч
Зінов'єв
Карпіков
Карпяк
Кащеев
Кірілов
Клімова
Маліков
Репін
Резніченков
Серов
Смірнов
Тітов
Тіхоміров
Чістяков
Юрьєв
Ягольніков

Белич
Беликов
Бестужев
Бжозович
Борисов
Ботвинник
Броневський
Вавиловський
Веденеєв
Виноградов
Верьовкін
Ветров
Воїнов
Гавлик
Гордеев
Голицин
Грачов
Гущин
Данилов
Долинський
Дольников
Дорофеев
Дубіевич
Єлизаров
Єсіпов
Житникова
Заневич
Зинов'єв
Карпиков
Карп'як
Кащеев
Кирилов
Климова
Маликов
Репін
Резниченков
Серов
Смирнов
Титов
Тихомиров
Чистяков
Юр'єв
Ягольников

Вправа 45. Виправте помилки у написанні прізвищ.

Лісіцин, Любоєвич, Смірнов, Пришебильський, Щітков, Малінін, Речніков, Грибніков, Тіхонов, Беліков, Двірников, Марьянович, Віногородський, Півоварченко, Логинов, Новіков, Давидов, Астахов, Александров, Уточкін, Долгіх, Сісков, Мельніков, Дірявченков, Сміховаров, Водопьянов, Лебідєв, Радіщєв, Камінев, Пономарьов, Руднев, Седой, Арефьєв, Домкеєв.

Уживання великої літери. Складні випадки

З великої літери пишуться:

1. Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Степан, Каменяр, Іван Петрович, Сліпий.*

2. Назви божеств, міфологічних істот: *Бог, Божа Матір, Святий Дух, Кий, Либідь.*

3. Перше слово у назвах історичних подій, епох, знаменних дат, державних, міжнародних та релігійних свят: *Новий рік, День міліції, День незалежності України, Різдво, Великдень.*

4. Географічні та топографічні назви: *Північна Америка, Кривий Ріг, Забайкалля, Прикарпаття, Біле море, Соловки.*

5. Астрологічні назви: *Велика Ведмедиця, Земля, Марс.*

6. Офіційні і неофіційні назви держав: *Литва, Сполучені Штати Америки, Країна Басків*.*

7. Назви міжнародних організацій: *Інтерпол, Європол, Рада Безпеки, Товариство Червоного Хреста і Півмісяця.*

8. Назви державних і громадських організацій та установ: *Рух, Верховна Рада.*

9. Назви найвищих державних посад: *Президент України, Голова Верховної Ради, Генеральний прокурор України, Голова Конституційного Суду**.*

10. Найменування шляхів сполучень: залізниць, транспортних магістралей, каналів (усі слова, крім родових назв): *Жи-*

* Найновіша редакція Українського правопису пропонує писати з великої літери сторони горизонту (у переосмислених назвах): Близький Схід, Далекий Схід, Захід (у значенні "частина країни", "група країн"), Крайня Північ (у знач. "територія, що прилягає до Північного Льодовитого океану"); переосмислені назви держав: Країна Вранішньої Свіжості (Корея), Країна Кленового Листка (Канада) тощо (§ 40. С. 70-76).

** Проект Українського правопису виділяє окремим пунктом назви найвищих посад "інших країн згідно з нормами офіційного протоколу: *Маршал Сейму Республіки Польща, Прем'єр-міністр Канади*, а також назви міжнародного і дипломатичного рівнів: *Генеральний секретар ООН, Генеральний консул* (але: *Надзвичайний і Повноважний Посол*), у церковній ієрархії: *Папа Римський, Патріярх Київський і всієї України-Руси*" (с. 70).

томирська автострада, Південно-Західна залізниця, Брянське шосе.

11. Усі слова, крім родових, у найменуваннях залізничних вокзалів, станцій, роз'їздів, постів, станцій метрополітену, портів, пристаней, аеропортів: *станція "Підзамче", станція метро "Контрактова площа", порт "Одеса", аеровокзал "Рівне"*.

12. Назви комітетів, управлінь, а також громадських організацій: *Служба Безпеки України, "Приватбанк"*.

13. Перше слово у складних найменуваннях на зразок: *Будинок учених, Львівський будинок учених, Будинок учителя, Палац спорту, Київський палац спорту, Палац культури*.

14. Назви військових округів, гарнізонів, частин і з'єднань (перше слово): *Прикарпатський військовий округ, Чорноморський флот, Київський військовий округ*.

15. Назви орденів та медалей: *медаль "За бойові заслуги", орден Богдана Хмельницького III ступеня*.

16. Індивідуальні назви кораблів, поїздів, літаків, автомобілів, газет, журналів: *автомобіль "Мерседес", теплохід "Тарас Шевченко", літак "Антей", поїзд "Верховина", газета "Високий замок", журнал "Гео"*.

17. Назви фірм, виробничих об'єднань, магазинів, ринків: *виробниче об'єднання "Світоч", фірма "Колос", торговий центр "Зубра", ринок "Південний"*.

Вправа 46. Поясніть написання слів з великої літери.

СП "Сяйво", Сьома симфонія Шостаковича, Указ про боротьбу з корупцією і організованою злочинністю, світова війна, День учителя, готель "Жорж", Західна Україна, Харківщина, Слобожанщина, проспект Свободи, вулиця братів Рогатинців, Південний берег Криму, автомобіль "Таврія", санаторій "Перлина Прикарпаття", громадянська війна, Київське море, львівські вулиці, Шевченківська премія, Міжнародний рік дитини, прибалтійські країни, літак АН-24, віце-прем'єр, міністр внутрішніх справ, постанова Кабінету Міністрів України, сузір'я Великого Пса, зупинка "Скнилівок".

Вправа 47. Напишіть правильно власні назви, розкривши дужки.

У XVIII ст. торговельні відносини /У,у/ країни з /К,к/ римським ханством були дуже інтенсивними, важливими для обох сторін, а також мали свої характерні особливості, які відрізнялись від торговельних зносин з іншими країнами. Адже основним транзитом з півночі на південь були /З,з/емлі /З,з/апо-

розької /С,с/ічі. Їхнє близьке сусідство з /К,к/римськими соляними озерами відіграло роль посередника /У,у/країни в цій важливій галузі торгівлі.

З ранньої весни до пізньої осені з різних місць /У,у/країни виїздили до /К,к/риму чумацькі валки. В далеку дорогу чумаки завжди брали з собою зайву худобу або коней як товар для продажу на вільних /З,з/апорозьких землях. Тут уже не поширювалися закони /Р,р/осійської імперії, і цей товар можна було продати і виручити за нього золото та срібні гроші. Указами /П,п/етра I та його наставників з /У,у/країни заборонялось вивозити за кордон срібло, золото, а також срібні та золоті монети.

Микитинський перевіз давав великі прибутки /З,з/апорозькій /С,с/ічі. І коли татари побудували свій перевіз на Дніпрі поблизу /Г,г/азі-/К,к/армена, це викликало велике занепокоєння у запорожців. Представники /С,с/ічі звернулися до /К,к/иївського генерал-губернатора /О,о/лександра /Л,л/еонтєва, який мав вплив на татар, з проханням вжити рішучих заходів щодо татарської переправи. Доповідаючи /К,к/олегії /З,з/акордонних справ про цей інцидент, О./Л,л/еонтєв переконав членів /К,к/олегії підтримати козаків.

З часом /З,з/апорозькі /З,з/емлі втратили значення головного торгового транзиту з /П,п/івночі на /П,п/івдень.

(З журн.)

Вправа 48. Напишіть правильно слова, розкривши дужки.

ДОВІДКА

У липні 1999 року тематичною перевіркою ДАТ "МН" "/Д,д/ейна", яку провела КПІ у м./К,к/ієві, було встановлено порушення ст. 5 /Д,д/екрету /К,к/абінету /М,м/іністрів /У,у/країни "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" № 15-93 від 19.03.93 р., внаслідок чого підприємству донараховано фінансових санкцій на суму 265,5 тис. грн. Слідчий відділ податкової міліції ДПІ у м. /К,к/ієві за поданими матеріалами порушив кримінальну справу № 143-7692 за ст. 80-1 /К,к/ /У,у/країни за фактом незаконного відкриття та використання рахунків у зарубіжних банках посадовими особами ДАТ "МН" "/Д,д/ейна" (без відповідного дозволу НБУ).

У травні 2000 р. ДПІ у м./К,к/ієві за результатами перевірки, в ході якої встановлено, що ДАТ "МН" "/Д,д/ейна" не відображало у податковому обліку бартерні операції щодо отримання

мання в користування майна (старий нафтопровід, по якому здійснювалося і здійснюється транспортування нафти ДАТ "МН" "/Д,д/ейна"), — і відповідно, компенсація за користування здійснювалася шляхом виконання робіт з реконструкції та технічного переоснащення майна (будівництво нафтопроводу НПК "/П,п/івденний Буг — /Б,б/роди"), в порушенні вимог п. 11. 3. 4 ст. 11 /З,з/акону /У,у/країни "/П,п/ро оподаткування прибутку підприємств", у результаті чого занижено доходи за II-й та III квартали 1999 р. на суму 7301,6 тис. грн, та в порушенні п. 3. 1. 1 ст. /З,з/акону /У,у/країни "/П,п/ро податок на додану вартість" не сплатило податок на додану вартість у сумі 14 млн 224,7 тис. грн.

Написання складних іменників

Складні іменники пишуться разом і через дефіс.

Р а з о м пишуться іменники:

утворені з двох основ, з'єднаних сполучним елементом (інтерфіксом) -о, -е (є): *лісостеп, кулет, Павлоград, життєпис*;

утворені без сполучних елементів: *Петербург*;

утворені від основи прикметника та іменника: *важкоатлет, чорнороб*;

утворені від основи числівника та іменника: *дев'яностоліття, вісімнадцятиріччя*;

утворені від основи займенника та іменника: *самоліквідація, самооборона*;

утворені від основи дієслова та іменника: *горицвіт, зірвиголова*;

утворені від слова **пів** та іменника: ***півострів, піввікна, півміста, пів'яблука****;

до складу яких входять міжнародні компоненти **авіа-, аеро-, біо-, вібро-, мото-, фото-** та інші: ***авіаконструктор, біоенергетика, вібромасаж, мотоклуб, фотозвинування***;

власні назви, до складу яких входять слова **ново-, старо-, верхньо-, нижньо-, мало-, велико-**: ***Новокам'янка, Великоартемівка, Нижньовартовськ***.

* Проєкт Українського правопису зазначає: складні іменники з першою частиною **пів**, якщо наступний іменник загальна назва, вжита у формі називного відмінка, на позначення єдиного поняття: *піваркуш, півбак, півзахист, півколо, півкуля* та ін. Якщо іменник виступає у формі родового відмінка однини, то **пів** з ним пишеться окремо, бо він виражає значення іменника "половина": *пів аркуша, пів віку, пів години, пів огірка, пів світу, пів Києва, пів України* (§ 29. — С. 41).

Через дефіс пишуться іменники:
 що позначають політичні поняття і терміни: *соціал-демократ, націонал-шовініст*;
 назви високих урядових посад: *прем'єр-міністр, віце-президент*;
 назви військових та інших звань: *генерал-лейтенант, штабс-капітан, контр-адмірал*;
 назви вчених ступенів: *член-кореспондент*;
 одиниці виміру: *ват-година, літако-виліт*;
 близькі за змістом поняття: *щастя-доля, хліб-сіль*;
 протилежні за змістом поняття: *збут-постачання, купівля-продаж*;
 прикладки, що стоять після пояснювального слова: *дівчина-рекетир, художник-абстракціоніст*;
 власні назви з **пів-**: **пів-Києва, пів-Європи, пів-Америку***;
 складні прізвища: *Мартів-Прокопчук, Бойко-Горчинський*;
 власні назви: *Івано-Франківськ, Михайло-Коцюбинське*;
 іншомовні компоненти **бета-, віце-, гама-, екс-, міні-, міді-**:
бета-промені, гама-випромінювання, екс-чемпіон, віце-канцлер, міні-футбол.

Вправа 49. Запишіть складні іменники, опустивши дужку.

Право / свідомість, судо / говоріння, право / порушниця, Івано / Франківськ, електро / підйомник, контр / удар, праце / влаштування, радіо / аматор, ґрунто / знавство, екс / традиція, місце / проживання, мото / піхота, пів / автомат, авто / транспорт, звуко / запис, тепло / хід, серце / биття, авіа / пошта, дво / владдя, авто / база, законо / положення, марно / тратство, судо / чинство, двадцяти / ліття, контра / банда, право / заступник, м'ясо / комбінат.

Вправа 50. У котрому рядку порушено правописну норму?

I.

1. Законодавець, кафе-їдальня, самоусунення, альфа-розпад.
2. Самообвинувачення, віце-прем'єр, архівознавство, таксоманія.
3. Стопкран, бронь-бійник, гранатометання, кінофотомонтаж.

* Проєкт Українського правопису зазначає: складні іменники з першою частиною **пів**, якщо наступний іменник загальна назва, вжита у формі називного відмінка, на позначення єдиного поняття: *піваркуш, півбак, півзахист, півколо, півкуля* та ін. Якщо іменник виступає у формі родового відмінка однини, то **пів** з ним пишеться окремо, бо він виражає значення іменника "половина": *пів аркуша, пів віку, пів години, пів огірка, пів світу, пів Києва, пів України* (§ 29. — С. 41).

II.

1. Гучномовець, генерал-майор, правовідносини, таксомотор, півбаркас.

2. Авто-броньовик, сміттепровід, унтер-офіцер, спорт-майданчик.

3. Правосуддя, судмедексперт, авіадесант, радіо- й телеапаратура, півгодини.

III.

1. Правознавець, мотострілок, законопроект, штабс-капітан, член-кореспондент.

2. Судочинство, народовладдя, правотворчість, трубо-прокатник.

3. правонаступник, правозахисник, стереозапис, фотодокумент.

Написання складних прикметників

Р а з о м пишуться прикметники, утворені від: складних іменників, що писалися разом: *лісостеповий* (*лісостеп*), *самохідний* (*самохід*), *мінометний* (*міномет*);

сполучення основ іменників та прикметників: *правобережний* (правий берег), *чорноземний* (чорна земля);

основ прикметників: *давньонімецький*, *мовностилістичний*;

основ іменників та числівників: *дев'ятирічний*, *семитонний*, *десятиповерховий*;

основ іменників та дієслів: *нафтопереробний*, *деревообробний*, *зерноочисний*;

основ прислівників і прикметників (дієприкметників): *вищезгаданий*, *нижчепідписаний*, *високоавторитетний*, але: *успільно корисний*, *успільно необхідний*, *успільно небезпечний*, *успільно шкідливий*, *всесвітньо відомий*.

Ч е р е з д е ф і с пишуться прикметники:

компоненти яких перебувають у сурядному зв'язку: *м'ясо-молочний*, *російсько-український*, *білорусько-польський*;

що позначають назви кольорів з відтінками: *синьо-жовтий*, *блакитно-сірий*, *світло-зелений*, *темно-коричневий*, але: *жовтогарячий*, *червоногарячий*;

що позначають смакові відчуття: *гіркувато-солоний*, *кисло-солодкий*;

утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський*, *генерал-лейтенантський*, *член-кореспондентський*;

перший компонент яких закінчується на **-ико(-іко)**, **-ов(о)**: *хіміко-технологічний*, *фізико-математичний*, *науково-технічний*;

з компонентами **військово- (воєнно-)**: *військово-політичний, воєнно-стратегічний*, але: *військовозобов'язаний, військовополонений*;

з повторюваними основами: *сильний-пресильний, гіркий-прегіркий, великий-великий*;

географічні назви з компонентами **північно-, південно, західно-, східно-**: *Північно-Кримський канал, Східно-Китайське море, Західно-Австралійська течія*; але: *західноукраїнський, північноамериканський* (загальні назви); хоч: *південно-західний, південно-східний*.

у власних географічних назвах: *Михайло-Коцюбинське, Володимир-Волинський*.

Вправа 51. Запишіть правильно подані прикметники і поясніть правопис.

Право/охороний, законо/творчий, кримінально/процесуальний, судово/медичний, одно/кровний, душевно/хворий, домо/будівний, глибоко/водний, судово/показовий, психічно/хворий, тридцяти/річний, загально/державний, низько/рослий, фальшиво/монетний, першо/черговий, людино/ненавистницький, непраце/здатний, сіро/кам'яний, фото/документальний, мало/компетентний, загально/кримінальний, цивільно/процесуальний, адміністративно/кримінальний, криміналістично/балістичний, північно/українські степи, законо/слухняний, радіо/підслуховувальний, м'ясо/молочний, військово/зобов'язаний, жовто/гарячий, вище/зазначений, широко/плечий, червоно/чорний, внутрішньо/змістовий, воєнно/стратегічний, швидко/в'язучий, німецько/український, буйно/веселий, довго/лиций.

Вправа 52. У котрому рядку допущено помилку у написанні складних прикметників?

I.

1. Кредитно-грошовий, військовокримінальний, південноукраїнський, військово-слідчий.

2. Автодорожній, біло-мармуровий, багатостовбурний, великодушний.

3. Північно-східний, військовозобов'язаний, фоторепортерський, судовомедичний.

II.

1. Густозаселений, газопостачальний, експортно-імпорتنий, одноствольний.

2. Судоспроможний, синювато-фіолетовий, м'ясозаготівельний, електровимірjuвальний.

3. Сніжно-білий, мотомеханізований, велико-луцький, івано-франківський.

III.

1. Українсько-чеський, темно-зелений, правосудний, чистовимитий.

2. Кислотривкий, солодкувато-солений, воєнно-стратегічний, Михайло-Коцюбинське.

3. Івано-франківський, чистий-пречистий, злочинно-бандитський, генерал-лейтенантський.

Написання прислівників

Прислівники пишуться разом, окремо і через дефіс.

Р а з о м пишуться прислівники:

утворені від підрядних словосполучень: *споконвіку, нашивидкуруч, праворуч, мимохідь, мимохить*;

утворені за допомогою прийменника, що поєднався з основою іменника, прикметника, числівника, прислівника: *вдома, вгору, замолоду, згарячу, втроє, надвоє, спершу, поодилиці, позавчора, назавжди*;

утворені за допомогою компонента **що** на початку слова: **щодня, щогодини, щоразу, щодоби, щотижня**.

Через дефіс пишуться прислівники:

однакові, повторювальні основи: *як-не-як, коли-не-коли, всього-на-всього, де-не-де, тихо-тихо, довго-довго*;

з префіксом **по**, утворені від:

займенникової основи: *по-моєму, по-твоєму, по-вашому*;

числівникової основи: *по-перше, по-друге, по-третє*;

прикметникової основи: *по-новому, по-сусідськи, по-українськи, по-батьківськи*;

з частками **будь-, небудь-, казна-, хтозна-, -то**: *казна-як, хтозна-де, будь-де, десь-то*;

синонімічні основи: *тишком-нишком, вряди-годи, сяк-так*;

антонімічні основи: *більш-менш, туди-сюди*;

а також: *геть-чисто, на-гора, по-латині, десь-інде, десь-інколи*, але: *деінде*.

О к р е м о пишуться прислівники:

із компонентом **що** після слова: *поки що, хіба що*;

якщо однакові основи розділені прийменником: *раз у раз, сам на сам, день у день*;

якщо перший компонент прислівника стоїть у називному відмінку, а другий — в орудному: *кінець кінцем, сама самотою, один одинцем*.

Вправа 53. Напишіть прислівники, розкривши дужки.

В/гору, з/гори, на/пам'ять, в/до/світа, над/вечір, по-під/віконню, до/верху, с/під/лоба, за/панібрата, в/рукопаш, від/давна, в/останнє, до/пізна, до/чиста, без/вісти, на/сухо, на/швидко, с/права, у/сімох, на/трьох, по/одинці, до/побачення, перед/усім, від/нині, від/тоді, до/тепер, за/багато, на/завжди, після/завтра, без/ладу, без/пуття, на/бігу, на/око, в/смак, в/основному, в/цілому, по/моєму, по/новому, по/батьківськи, по/перше, у/п'ятьох, с/пересердя, на/швидко/руч, в/різно/біч, все/одно, с/поконвіку, тишком/нишком, десь/не/десь, з/боку/на/бік, рік/у/рік.

Вправа 54. Поясніть написання словосполучень із прислівниками.

Тим часом здалося, тимчасом як, скласти втрое, розрізати начетверо, бігти навздогін, прямувати навпростець, іти пліч-о-пліч, рухатися тишком-нишком, звести нанівець, сказати доречно, вдарити в бік, повернути вбік, прокидатися рано-вранці, тягнутися з давніх-давен, встигнути замолоду, чекати з дня на день, працювати по-новому, зустріч сам на сам, під'їхати до дому, повернутися додому, продовжувати без кінця-краю, кінець кінцем дістати, витягти спіднизу, продати втридорога, знати з діда-прадіда, витерти сухо-насухо, як-небудь прочитати, обходь спереду.

Вправа 55. У наведених реченнях знайдіть прислівники і поясніть їх написання.

1. Нонні та Соломії всього-на-всього по три роки і чотири місяці. 2. Кожна мати зазвичай хвилюється за долю своєї дитини. 3. Хлопець відчинив двері і одразу опинився долілиць на підлозі. 4. Не розумієш по-доброму, закатуємо сина. 5. Час від часу хворий виходив на "прогулянку" і грабував з друзьками квартири. 6. Ще під час служби в армії він по-звірячому побив військовослужбовця. 7. Того вечора їй врешті-решт увірвався терпець.

14. ОСНОВНІ ПРАВИЛА УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ*

In nostra lege unum comma evertit totum placitum — у нашому праві одна кома змінює зміст усього заявленого судом

Як відомо, нехтування розділовими знаками — не лише ознака невігластва і поганого тону, а й нечіткості (а іноді й спотворення) думки. Усім відома історія, коли від правильно розставлених розділових знаків залежала доля людини, адже у фразі: *Стратити не можна помилувати* можливі два варіанти: *Стратити, не можна помилувати*; і: *Стратити не можна, помилувати*.

Правильне уживання розділових знаків — це дотримання пунктуаційної норми.

Нагадаємо основні правила пунктуації.

14.1. Розділові знаки у простому реченні

Тире між підметом і присудком

Тире ставиться:

а) якщо підмет і присудок виражені однією частиною мови і стоять у тій самій граматичній формі: **“Беркут”** — бойовий підрозділ, утворений три роки тому; **Два на два** — чотири; **Жити** — Вітчизні служити; **Черговий** — найбільш відповідальний у цій ситуації;

б) якщо перед присудком стоять слова **це, то, ось, значить**: **Боротьба** з економічною злочинністю — **це** головне завдання усіх підрозділів управління. **Правильно виховувати** підлітків — **значить сприяти** правоохоронним органам у профілактиці правопорушень;

в) якщо підмет виражений неозначеною формою дієслова, а присудок — іменником: **Постріляти** на полігоні — **мрія** кожного бійця. **Контролювати** злочинний світ — **обов'язок** правоохоронних органів;

* Пунктуація особливих змін у Проекті Українського правопису (найновіша редакція) не зазнала. Змінився виклад пунктуації. Подаються розділові знаки та основні правила їх уживання.

г) з метою інтонаційного і логічного виділення: **Чимало злочинців сьогодні — жінки. Затримувати злочинців — нелегко.**

Тире не ставиться:

а) якщо присудок виражений прикметником чи присвійним займенником: *Ця зброя **наша**? Він став дуже **самостійний**;*

б) перед присудком є другорядний член речення, що відноситься до нього: *Хлопець дуже **начитаний**, але надзвичайно **замкнутий**;*

в) коли перед присудком стоїть заперечна частка **не**: *Кров **не** вода, а серце **не** камінь;*

в) якщо до складу присудка входять слова **як, ніби, мов**: *Вона **мов** очуняла: почала кричати, кликати на допомогу.*

Вправа 56. Поясніть особливості уживання тире у наведених реченнях.

1. Поліція в усіх країнах має одне завдання — охороняти закон, боротися зі злочинним світом. 2. Патрульний у структурі американської поліції — основна фігура. 3. Степан Попко — інспектор зі стажем. 4. Кожна нова зустріч з підлітками для нас — іспит. 5. Обман — це введення особи в оману щодо фактів та обставин. 6. "Високий Замок" — одна з небагатьох газет в Україні, яка проводила незалежне розслідування цієї справи.

Вправа 57. Виконайте завдання.

1. У котрому реченні правильно розставлені розділові знаки?

1. Мовлення — ріка, а мова — її джерело.

2. Найбільший і найдорожчий скарб кожного народу це його мова.

3. Телефон і дисплей — пристрої, з допомогою яких можна передати копію документа.

Варіанти відповідей:

1) у 1, 2; 2) у 2, 3; 3) у 1, 2, 3; 4) у 1, 3; 5) у кожному; 6) у жодному.

II. У котрому реченні розділові знаки розставлені неправильно?

1. Проблема боротьби зі злочинністю вічна боротьба людства.

2. Завдання правоохоронних органів, боротися зі злочинністю.

3. Організована злочинність — ось найскладніший напрям діяльності ОВС.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 2, 3; 6) у кожному;
7) у жодному.

III. У котрому реченні пропущені розділові знаки?

1. Справа ця надзвичайно складна, оскільки є багато нез'ясованого в ході слідства.
2. Він водій АТП, затриманий за ст. 15 КК України.
3. Палійчук К.С. сестра підозрюваного у скоєнні злочину.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 2, 3; 6) у кожному;
7) у жодному.

IV. У котрому реченні правильно розставлені розділові знаки?

1. План операції важливий документ для роботи міліції.
2. Хлопець неначе атлет.
3. Для декого дисципліна — як сіль в оці, колька в боці.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 2, 3; 6) у кожному;
7) у жодному.

V. У котрому реченні правильно розставлені розділові знаки?

1. План операції, лише половина справи.
2. Він не наркоман.
3. Біля будинку — речі господаря.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1, 2; 2) у 2, 3; 3) у 1, 2, 3; 4) у 1, 3; 5) у кожному;
6) у жодному.

VI. У котрому реченні пропущено тире?

1. Кожний засуджений то не просто зіпсована доля, це втрачений індивід.
2. Одне з його прямих завдань — контролювати виїзд автотранспорту.
3. Я правоохоронець.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1, 2; 2) у 2, 3; 3) у 1, 2, 3; 4) у 1, 3; 5) у кожному;
6) у жодному.

VII. У котрому реченні бракує розділових знаків?

1. Організованій злочинності нещадну боротьбу.
2. Посеред кімнати пошматоване тіло літнього чоловіка.
3. Забезпечення громадського порядку наше завдання.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1, 2; 2) у 2, 3; 3) у 1, 2, 3; 4) у 1, 3; 5) у кожному;
- б) у жодному.

VIII. У котрому реченні розділові знаки розставлені правильно?

1. Щастя це не гарний будинок, не дорогі речі, не машина.
2. У цій справі, формалізм велике зло.
3. Контроль, лише один із способів запобігти нещастю.

Варіанти відповідей:

- 1) у 1, 2; 2) у 2, 3; 3) у 1, 2, 3; 4) у 1, 3; 5) у кожному;
- б) у жодному.

14.2. Розділові знаки при однорідних членах речення

В і д о к р е м л ю ю т ь с я к о м а м и :

а) однорідні члени речення, не з'єднані сполучниками: Під час обшуку на квартирі працівники міліції вилучили **обріз** мисливської рушниць, **радіостанцію**, **долари**, **штамп** і **печатку** комерційного підприємства. Він нахабно **накинувся** на жінку, **закрив** їй кляпом рота, **зав'язав** руки і почав вимагати гроші;

б) однорідні члени речення, з'єднані повторювальними сполучниками: **І гроші, і документи, і коштовності** зникли наступного ж дня;

в) однорідні члени речення, з'єднані протиставними сполучниками: Дорогою підлітки напали на таксиста, **відібрали** у нього зароблені гроші, **а** самого пересадили на заднє сидіння;

г) якщо однорідні члени речення з'єднані сполучниками попарно, то кома ставиться між кожною парою: Злочинцям вдалося привласнити **кошти і матеріали, устаткування і продукцію**.

Н е в і д о к р е м л ю ю т ь с я к о м а м и :

а) однорідні члени, поєднані одноразово єднальними або розділовими сполучниками: Після цього пані Никифорук звинуватила нас у **наклепі** й образі її честі та гідності. Обвинувачені та їх адвокати знайомляться з матеріалами справи. Крадіжки чи пограбування трапляються в цілому світі;

б) однорідні члени в стійких словосполученнях: *ні живий ні мертвий; ні вдень ні вночі; і день і ніч; ні кінця ні краю; ні пуху ні пера; ні гава ні пава* тощо.

Нерідко однорідні члени речення можуть мати при собі *узагальнювальні слова*, тобто об'єднувальні назви ряду однорідних предметів, ознак, дій тощо. У ролі узагальнювальних слів найчастіше виступають іменники, займенники, прислівники.

1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після нього ставиться двокрапка: *Боржник повинен був здійснити певні дії: передати майно, сплатити гроші* тощо. Боялися лише **одного**: *несанкціонованого і незапланованого витоку інформації*.

2. Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то після нього ставиться тире: *Вироби із золота, срібла, платини, дорогоцінних каменів — все це має бути повернуте в Україну і якнайшвидше*.

3. Якщо однорідний ряд не закінчує речення, то після нього ставиться тире: *Відвідувачі картинної галереї: львів'яни, гості міста — цікавляться долею викрадених картин*.

Вправа 58. Знайдіть у запропонованому тексті однорідні члени речення і прокоментуйте вживання пунктуаційних знаків.

Начальникові УПМ ДПА
у Хмельницькій області
полковникові податкової міліції
Тимінському Б.Й.

ДОВІДКА **про результати проведення операції "Трест"**

УПМ ДПА у Хмельницькій області в результаті проведених оперативно-розшукових заходів та реалізації ОРС "Захист" під умовною назвою "Місяць" виявило злочинне угруповання, яке займалось придбанням фальшивих акцизних марок, спирту етилового, етикеток в асортименті, корків з метою подальшого виготовлення підроблених алкогольних напоїв, використовуючи при цьому кустарне напів-автоматичне обладнання.

Підроблені алкогольні вироби реалізовували за готівку підприємствам роздрібною, гуртовою торгівлі та громадського харчування.

Своїми діями вищевказане злочинне угруповання нанесло збитки державі в особливо великих розмірах, що становлять близько 0,5 млн грн.

Використовуючи можливості Міжрегіонального управління податкової міліції з оперативного документування, у Хмельницькій області були задокументовані факти збуту підроблених акцизних марок, використання їх для виготовлення фальсифікованих алкогольних напоїв, а

також встановлені члени угруповання, які займалися даним видом злочинної діяльності.

Отримавши достовірну інформацію про осіб, які займаються виготовленням підробних алкогольних напоїв, місця їх розливу та реалізації, а також про шляхи придбання та використання фальшивих акцизних марок на території Хмельниччини, управління податкової міліції у Хмельницькій області розробило план реалізації оперативно-розшукових груп у складі оперативних працівників податкової міліції, управління оперативного пошуку, управління податкових розслідувань та працівників ДАІ.

Для реалізації запланованих заходів були задіяні 88 оперативних працівників підрозділів податкової міліції, які одночасно здійснювали перевірку 22 підозрюваних об'єктів. Протягом чотирьох годин операції ліквідовано 5 підпільних цехів виготовлення саморобних спиртних напоїв з використанням фальшивих акцизних марок, 17 місць зберігання спирту та готової продукції, затримано 42 особи, в яких узято письмове пояснення.

Прокуратура м.Хмельницька порушила кримінальну справу за №...

Вправа 59. У наведених реченнях вкажіть однорідні члени речення і прокоментуйте розділові знаки.

1. Побойще помітив наряд другої роти патрульно-постової служби у складі старшини О.Веретки, старших сержантів І.Пилипа та С.Карася. 2. На столі з'явилися 13 кілограмів шоколаду, пакети з кавою, пластикові пляшки та десять літрових пляшок з горілкою. 3. Фальшивий закордонний паспорт на чуже ім'я з уклеєною фотокарткою Семена, придбана ним у жовтні минулого року мисливська рушниця, перероблена під обріз, вільне пересування по області та "легкі" гроші впевнили зловмисника у невловимості та безкарності. 4. Кмітливий контрабандист розмістив товар у тайниках: під сидінням та під панеллю щитка приладів. 5. Під час обшуку у квартирі було знайдено два пістолети, снайперську гвинтівку, пристосування для безшумної стрільби, пневматичну і холодну зброю, понад двісті набоїв, фальшиві паспорти, чимало аудіо- та відеотехніки. 6. Анатолія не били — тиснули на нього морально і не випускали на вулицю.

Вправа 60. Виконайте тестові завдання.

1. У котрому реченні неправильно розставлені розділові знаки між однорідними членами речення?

1. Незалежність і недоторканість суддів гарантується Конституцією і законами України.

2. Генеральний прокурор України призначається на посаду за згодою Верховної Ради, та звільняється з посади Президентом України.

3. Конституція України гарантує кожному свободу і вільний розвиток особистості.

Варіанти відповідей: 1) у всіх; 2) у 1, 2; 3) у 2; 4) у 2, 3; 6) у 3; 7) у 1, 3; 8) у жодному.

II. У котрому варіанті правильно розставлені розділові знаки?

1. До цієї системи належать Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди (в різних галузях судочинства), апеляційні, та місцеві суди.

2. Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципом участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

3. За час перебування під адміністративним наглядом порушень правил і обмежень не допустив, громадський порядок не порушував.

Варіанти відповідей: 1) у всіх; 2) у 1, 2; 3) у 2; 4) у 2, 3; 6) у 3; 7) у 1, 3; 8) у жодному.

Вправа 61. У наведеному тексті знайдіть однорідні члени речення і поясніть розділові знаки при них.

32-річного помічника офіціанта із Брукліна звинувачують у злочині, який уже встигли охрестити "найбільшим шахрайством в історії Інтернету". Згідно з інформацією, опублікованою в газеті, Абрам Абдала підозрюється в розкраданні через Інтернет мільйонів доларів з рахунків відомих людей, топ-менеджерів великих корпорацій. Загалом жертвами злочинця стали 200 осіб зі списку найбагатших людей Америки. Від дій кібершахрая постраждали: Стівен Спілберг, Джордж Лукас, Гаррі Еллісон, Майкл Блумберг та багато інших.

У своїх махінаціях, що тривали півроку, злочинець використав WAP-телефони та віртуальну голосову пошту, а також інформацію кур'єрської служби. Йому вдалося обманути банки, інвестиційні корпорації та брокерські контори, які мали доступ до номерів кредитних рахунків потерпілих. Серед потерпілих такі відомі компанії, як Goldman Sachs, Bear Stearns, Merrill Lynch.

14.3. Розділові знаки при відокремлених членах речення

Відокремлення означень

1. Комою відокремлюються поширені означення, виражені прикметниками, діеприкметниками, прикметниковими чи діеприкметниковими зворотами: *Дорога, **розбита за день**, затримала нас майже на дві години. Осіб, **затриманих за злочин**, утримували протягом установленого терміну.*

2. Перед означуваним словом відокремлюються лише означення, що мають обставинний відтінок: ***Збентежений такою зустріччю**, хлопець різко повернув в інший бік. **Налякана чужим голосом**, вона зупинилася.*

3. Означення, яке стосується займенника, відокремлюється незалежно від того, чи воно знаходиться перед займенником, чи після нього: *Він, **дебелий і знякковілий**, швидко зрозумів ситуацію. **Веселий, кмітливий**, він завжди був душею товариства.*

4. Одиначні узгоджені прикладки, що стоять після іменника власної назви, загального іменника чи займенника, завжди відокремлюються: *Демченко, **майор**, відзначився у цій операції найбільше. Ми, **правоохоронці**, докладемо усіх зусиль, щоб у нашому місті були спокій і порядок. Віктор, **зять**, працює на сусідньому складі.*

5. Прикладка зі словом **як** відокремлюється лише тоді, коли має обставинний характер: *Іванченко, **як офіцер**, мав першим зреагувати на правопорушення (бо він офіцер).*

6. Відокремлюються також прикладки, які приєднуються за допомогою слів: ***на прізвище, на прізвисько, на ім'я, родом** тощо: Є на світі чорна злюка, **родом, кажуть**, з Кременчука. **В'язень** Георгадзе, **на прізвисько "Сліпий"**, вдруге потрапив у поле зору правоохоронних органів.*

Вправа 62. Розставте розділові знаки у наведених реченнях.

1. Відносини пов'язані з діяльністю транспорту регулюються цим Законом кодексами окремих видів транспорту іншими актами законодавства України. 2. Відповідальність за утримання в належному стані земель наданих у користування підприємствам і організаціям транспорту та використання їх за цільовим призначенням покладається на керівників (власників) цих підприємств установ і організацій. 3. До земель дорожнього господарства належать землі надані в користування під проїзну

частину узбіччя земляне полотно декоративне озеленення кювети, моти, тунелі і розташовані в їх межах інші дорожні споруди та обладнання.

Вправа 63. Прочитайте речення. Вкажіть на правила відокремлення означень. Прокоментуйте їх.

1. Одного з них, високого, стрункого, одягненого у чорну сорочку та стильні мешти, Ірина запам'ятала добре. 2. Кіднепінг, як різновид викрадення дітей за викуп, — вид злочину, що нечасто трапляється на українських теренах. 3. В Оксани, однієї із дівчат групи, у Жовтневому районі столиці живе бабуся. 4. Іван Кидрук, майор внутрішньої служби, перший прийшов на допомогу сусідові.

Відокремлення обставин

1. Комами відокремлюється дієприслівниковий зворот незалежно від того, де він стоїть у реченні: **Закінчивши документальну перевірку**, вони зобов'язані були покласти матеріали в сейф. Громадянин Краморчук, **ображаючи присутніх**, намагався заволодіти зброєю міліціонера.

2. Одиничні дієприслівники, що мають обставинне значення, відокремлюються комами: *Відвідувач*, **знякновівши**, не міг нічого пояснити і намагався швидше вийти.

Якщо одиничний дієприслівник означає спосіб дії, то він не відокремлюється на письмі комою: *Максим сидів за столом* **задумавшись**.

3. Не відокремлюється на письмі дієприслівниковий зворот, на початку якого є підсилювальна частка **і (й)**: *Злочинці змогли пробратися до приміщення й не дочекавшись темноти*.

4. Не відокремлюється також дієприслівниковий зворот, що є стійким словосполученням (фразеологізмом): *Батько ніколи не сидів склавши руки*. *Хлопець біг не чуючи ніг*.

5. Завжди відокремлюються обставини, виражені іменником з прийменником **незважаючи на**: *Незважаючи на дощову погоду, собака таки взяв слід злочинця*.

Вправа 64. Знайдіть у реченнях відокремлені обставини і прокоментуйте їх відокремлення.

1. Сумніваючись у якості товару, попросіть у реалізатора сертифікат виробника, довідку із санепідемстанції. 2. Вийнявши акуратно загорнені у пакет з-під "Аріелю" 6 000 доларів,

6 000 гривень та золоті прикраси, візитери ретельно витерли усі місця, де могли залишитися відбитки пальців. 3. Почувши метушню у коридорі, мати здійняла галас. 4. Судячи з усього, стріляли зі зброї іноземного виробництва. 5. Неподалік, попиваючи спиртні напої, вмостилася група хлопців. 6. Замітаючи сліди кривавого злочину, вони залишили на кухні запаленою свічку й максимально відкрили всі чотири пальники газової плити. 7. Почувши небезпеку, він вирішив утікати.

Вправа 65. Уведіть у речення відокремлені обставини, виражені такими дієприслівниковими зворотами:

1. Розглядаючи справу. 2. Готуючи скаргу. 3. Поширюючи вигадки про розпродаж майна. 4. Розглянувши позов. 5. Дозволяючи виїзд за кордон. 6. Проникнувши у службове приміщення. 7. Одержавши особливе доручення. 8. Розпродуючи товари за завищеними цінами.

Вправа 66. Визначте, в яких реченнях одиничні дієприслівники означають спосіб дії, а в яких мають інше обставинне значення. Правильно розставте розділові знаки.

1. Хлопець слухав мене знітившись. 2. Зігнувшись він не помітив, як над його головою пролетіла куля. 3. Щовечора ця пара літніх людей прогулюючись ходила вулицею. 4. Іван притишившись вичікував. 5. Молодь йшла додому співаючи та голосно вигукуючи. 6. Він сидів зігнувшись. 7. Марія йшла в хату оглядаючись.

Вправа 67. Виконайте завдання.

I. Визначте, у котрому реченні правильно відокремлені поширені обставини?

1. Громадянин С. будучи в нетверезому стані, прийшов у магазин і вибив вітринне скло.

2. З'ясовуючи особу обвинуваченого М. міліція встановила факти його причетності до вбивства, скоєного у м. Києві.

3. Виходячи з вищесказаного, на підставі ст. 1 КК України суд постановив позбавити волі громадянина К. на 6 років.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 3.

II. У котрому реченні відсутня кома після обставин?

1. Про скоєння крадіжки громадянка С. довідалася повернувшись додому.

2. Автомобіль, не зупинившись на червоне світло виїхав на багатолюдну площу.

3. Вчинивши напад, хлопці зайшли у найближчий бар.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 3.

III. У котрому реченні пропущені розділові знаки?

1. Викравши майно, громадянин К. зник із міста.

2. Не сплячучи аліменти, батько намагався уникати зустрічей з дітьми.

3. Дільничний, не встановивши істини, відпустив хлопців.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 1.

IV. У котрому реченні неправильно розставлені розділові знаки?

1. Закінчивши слідство у кримінальній справі слідчий, передав її до суду.

2. Після операції, здавши зброю черговому капітан, пішов додому.

3. Справу було розпочато, відпрацювавши, всі версії.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 1, 2.

V. У котрому реченні відсутня кома для відокремлення обставин?

1. Закінчивши дізнання у даній справі слідчий установив істину.

2. Порушуючи чинне законодавство заяву про злочин не прийняли.

3. Порушника спокою, встановивши за ним нагляд попередили.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у всіх.

Відокремлення додатків

Відокремлюються додатки, що мають значення винятковості або виділення, доповнення і починаються словами **крім, замість, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від**, наприклад: **Усі, за винятком одного потерпілого, написали заяву про напад.**

Вправа 68. Виконайте тести.

I. У котрому реченні правильно розставлені розділові знаки?

1. Там, замість доброти, було лише зло.

2. У всі інші пори року, крім зими я з нетерпінням чекаю листоношу.

3. За винятком підсудного присутні в залі сильно хвилювалися.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 1.

II. У котрому реченні пропущені розділові знаки?

1. Ти поїдь замість мене.

2. Питань на порядку денному було багато: особливо з напливом відвідувачів.

3. Ніхто не розповідав про події вчорашнього дня — за винятком телебачення.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 1.

III. У котрому реченні пропущені розділові знаки?

1. Усі, за винятком Баграєва, зрозуміли цю проблему.

2. Зло нічого не дає крім зла.

3. Окрім телефонного дзвінка ніхто не порушив тиші.

Варіанти відповідей: 1) у 2, 3; 2) у 1, 3; 3) у жодному; 4) у всіх; 5) у 1.

Вправа 69. У тексті наведеного документа знайдіть відокремлені члени речення, поясніть розділові знаки при них.

До Залізничного районного суду м. Львова

позивач: Богач Валерій Веніамінович,
який проживає за адресою...

відповідач: Богач Віталій Валерійович,
який мешкає за адресою...

ПОЗОВНА ЗАЯВА

Мені 80 років, я не працюю, пенсію за віком отримую в сумі 47 грн. Останні два роки тяжко хворію, інших джерел доходів, окрім пенсії, не маю, тому моє матеріальне становище є вкрай тяжким. Мій син Богач Віталій Валерійович: 1947 року народження, матеріальну допомогу мені добровільно не надає.

Відповідач працює брокером на товарній біржі (вул. Лісова, 9), отримує заробітну плату 400 грн за місяць, склад його сім'ї — трое

чоловік, утриманців не має і тому він може надавати мені матеріальну допомогу.

Відповідно до ст. 81 Кодексу про шлюб і сім'ю України

п р о ш у:

1. Призначити сплату аліментів з відповідача Богача Віталія Валерійовича на моє утримання щомісячно у розмірі 40 грн, починаючи від 17 квітня 1999 року до зміни матеріального або сімейного стану сторін.

Д о д а т о к

1. Довідка про заробітну плату відповідача.
2. Довідка про стан сім'ї відповідача.
3. Довідка про пенсію позивача.
4. Копія свідоцтва про народження дитини, або інші документи на підтвердження батьківства позивача щодо відповідача.

17 квітня 1999 року

Підпис

14.4. Розділові знаки при уточнювальних членах речення

1. Комами відокремлюються уточнювальні та пояснювальні члени речення, пов'язані з уточнювальним словом інтонаційно чи сполучниками **тобто, а саме, або**: *Грубі порушення правил торгівлі виявлені були саме тоді, у вересні 1994 року. У Львові, на Левандівці, на вулиці Широкій, були затримані підлітки з викраденим автомобілем.*

2. Пояснювальні члени речення можуть виділятися за допомогою тире: *Тепер у них була одна турбота — вчасно збувати вкрадене.*

Вправа 70. Використовуючи уточнювальні члени речення, опишіть портрет уявного злочинця.

Вправа 71. Вкажіть у поданому документі уточнювальні члени речення і поясніть розділові знаки.

Начальникові УПМ ДПА
у Київській області
генерал-майору податкової міліції
Мізюкові І.С.

СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ

У результаті реалізації оперативних матеріалів співробітники ГУПМ ДПА України заступник начальника оперативного управління Моска-

ленко С.І. та старший оперуповноважений в особливо важливих справах полковник податкової міліції Киричук А.М. спільно з працівниками УПМ ДПА у Київській області та з працівниками МГВПМ Броварської ОДПІ затримали громадян: Феськова Олега Ігоровича (уродженець м.Кам'янець-Подільського, працює менеджером ТзОВ "Корсар"), приватного підприємця Гірчука Василя Євгеновича (проживає в с.Семенівка Броварського району), які займалися транспортуванням, зберіганням та реалізацією цукру-піску польського виробництва.

Затримано автотранспортні засоби, якими перевозили цукор-пісок польського виробництва без будь-яких супровідних документів у кількості 50 тонн.

Вказаний цукор ввозили на територію України контрабандним шляхом з подальшим перефасуванням у вітчизняну тару і реалізували за готівку фізичним та юридичним особам на митній території України. На вимогу покупців видавали фальсифіковані супровідні документи на цукор (угоди, податкові накладні, сертифікати відповідності тощо).

Під час огляду складських приміщень встановлено наявність партії цукру польського виробництва приблизно 80 тонн без належних документів, загальною вартістю понад 200 тис. грн.

У громадянина Феськова О.І. вилучили необліковану готівку на суму 13,5 тис. грн, 10 чистих незаповнених бланків з печатками різних фірм.

Проводяться заходи щодо встановлення джерел надходження цукру на митну територію України.

Вирішується питання про порушення кримінальної справи щодо вказаних осіб за ознаками ст.ст. 148-2, 155-6, 194 КК України.

В.о. начальника МГВПМ Броварського ОДПІ

майор міліції

О.Г.Верикович

Вправа 72. Прочитайте подану інформацію. Поміркуйте, чи наявні у ній уточнювальні члени речення. Які саме?

Луцьким МВ УМВС України у Волинській області розшукується безвісти зниклий громадянин Паламарчук Петро Васильович, 21.05.1946 р. н., житель м. Луцька, який 15 травня 2000 року о 19 годині пішов з дому і не повернувся. Паламарчук П.В. мав намір відвідати батьків, які мешкають у с.Нові Ковалі Брусилівського району Житомирської області.

Його прикмети: на вигляд 50-60 років, зріст 172 см, середньої статури, обличчя засмагле, волосся світло-русяве, середньої довжини, очі сірі, губи середньої величини, на підборідді ямка, на кутніх зубах — коронки з жовтого металу. Між зубами у верхній щелепі щілина.

Особливі прикмети: бородавка з правого боку голови розміром з одну копійку. Зниклий хворів на варикозне розширення вен.

Був одягнений: куртка світло-сірого кольору, сорочка з коротким рукавом у сіро-зелено-синю смужку, штани сіро-зелені (під джинси), туфлі замшеві асфальтового кольору без шнурівок.

При собі мав механічний годинник "Політ", господарську сумку середніх розмірів у клітинку, в якій знаходились особисті речі та близько 100 гривень.

Вправа 73. Уважно прочитайте наведений зразок документа. Зверніть увагу на уточнювальні члени речення в тексті, якщо вони є, та назвіть їх.

Копія:

Начальникові ГУПМ ДПА України
генерал-майору податкової міліції
Сікорському О.О.
Заст. начальника ГУПМ
начальникові УБКБ ДПА України
генерал-майору податкової міліції
Шевчуку В.Л.

СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ

Щодо факту вчинення дорожньо-транспортної пригоди за участю старшого оперуповноваженого ВПМ ДПІ у м.Олеську старшого лейтенанта міліції Бачина Г.Л.

15.07.2000 р. приблизно о 15-й годині у чергову частину Олеського РВ УМВСУ у Львівській області надійшло повідомлення від чергової медсестри міської лікарні про те, що у приймальний покій після ДТП, що сталася у Львівській області, доставлені постраждалі:

Бачин Григорій Леонідович, 1975 р.н., мешканець м.Белграда, старший оперуповноважений ВПМ ДПІ, старший лейтенант міліції, в органах міліції та на займаній посаді з 1998 р. (госпіталізований з діагнозом: струс головного мозку, забій грудної клітки, перелом стегна та кісток таза).

Бачин Анна Карпівна, 1977 р. н., мешканка м.Белграда, державний податковий інспектор відділу оподаткування юридичних осіб ДПІ, в ОДПС з 1995 року (госпіталізована з діагнозом: струс головного мозку).

Ридчик Роман Петрович, 1978 р. н., мешканець м. Белграда (госпіталізований з діагнозом: струс головного мозку, забій грудної клітки, перелом стегна).

Виїхавши на місце події, встановили, що 15.07.2000 р., приблизно о 15 год., на трасі Белград-Одеса водій автомашини ВАЗ-210087 д.з.н. В 90-45 БН Ридчик Р.П. (не маючи при собі документів на право керування та на транспортний засіб) перевищив швидкість та не впорався з керуванням транспортним засобом, виїхав на зустрічну смугу руху, внаслідок чого зіткнувся з автомашиною "Форд-Експорт" д.з.н. 987-42 ХВ, яка рухалася в зустрічному напрямку. За кермом був Бачин Г.Л. (посвідчення водія БНА 300678 від 12.05.1998 р., технічний паспорт БНС 456976 від 31.04.1999 р.). В автомашині "Форд" знаходилася його дружина Бачин А.К.

За попередніми результатами медичної експертизи, факт вживання спиртного не підтверджений.

На місце події виїжджали заступник начальника УПМ ДПА у Белградській області полковник міліції Коваль Б.І., заступник начальника штабу УПМ ДПА підполковник міліції Журко О.А., оперуповноважений ВБКБ ДПА лейтенант міліції Сімчук І.Я.

За фактом ДТП проводиться дослідча перевірка КОЗП № 833 від 05.08.2002 р., слідчий Кравчук І.С. Про результати перевірки повідомимо додатково.

Заступник начальника штабу
УПМ ДПА

підполковник міліції

Журко О.А.

14.5. Розділові знаки при вставних словах, вставних реченнях і звертаннях

1. Вставні слова і словосполучення виділяються комами. Названі конструкції можуть виражати:

а) оцінку вірогідності повідомлюваного (переконаність або непереконаність): *без сумніву, сподіваюсь, справді, безперечно, безсумнівно, здається, звичайно, мабуть, можливо, може та ін.;*

б) почуття мовця (обурення, здивування, співчуття та ін.): *на жаль, на щастя, як на біду, нічого гріха таїти;*

в) зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге, по-третє тощо, отже, нарешті, однак та ін.;*

г) способи оформлення думок або характер висловлення: *так би мовити, одним словом, взагалі, власне, інакше кажучи, якщо говорити правду, признатися та ін.;*

д) джерело повідомлення: *говорять, кажуть, повідомляють, по-моєму, по-твоєму, за моїми розрахунками, пам'ятається;*

е) вставні слова, звернені до співбесідника з метою привернути увагу: *послухайте, пам'ятаєте, пробачте, дозвольте. Наприклад: Операцію, **пробачте**, доведеться відкласти. **По-перше**, через недосконалість плану, **по-друге**, у зв'язку зі зміною обставин.*

2. Звертання, поширене і непоширене, завжди відокремлюється, незалежно від його місця у реченні: *Товаришу полковнику, дозвольте доповісти! Я відчуваю свою провину, пане генерале! На сьогодні, сержанте, ви вільні.*

Вправа 74. Поясніть пунктограми у наведених реченнях.

1. Як стало відомо з поінформованих джерел, міліції цього разу вдалося затримати телефонну терористку — 39-річну раніше засуджену львів'янку. 2. На жаль, подробиці трагедії ще не були відомі. 3. Очевидно, через це і розгорілася в хаті сварка між подружжям. 4. Як повідомила згодом міліцейська хроніка, громадянин К. покінчив життя самогубством. 5. Через три шлюбних сезони молодята, як модно тепер казати, не зійшлися характерами. 6. І все ж Ігор знайшов, як йому здалося, вихід із непростой ситуації. 7. Сьогодні органи міліції — про це вже не раз йшлося — мають підвищити свою боєздатність.

Вправа 75. Розставте у поданих реченнях розділові знаки.

1. Громадянина М. очевидно викликали безпідставно. 2. Хлопець побоюючись облави безперечно зникне. 3. Вже під кінець року здавалося клопотів буде менше. 4. "Беркут" як відомо найпідготовленіша структура для контролю правопорядку в екстремальних ситуаціях. 5. Повернулися вчасно і як можна було сподіватись з певним досвідом. 6. Безперечно він бачив працівників міліції з вікна другого поверху. 7. Президент фірми здається був у відрядженні. 8. Він не любив як кажуть приміряти справу на підозрюваного.

Вправа 76. Проаналізуйте у наведених реченнях звертання, поставте та поясніть пунктограми при них.

1. Пане Президенте дозвольте доповісти Вам про готовність наших підрозділів до святкової ходи. 2. Я вже відповідав на Ваше запитання сержанте. 3. Пане полковнику спеціальний загін до виконання спецзавдання готовий. 4. Шановні курсанти та гості сьогодні у вашому житті знаменний день. 5. Смачного Вам панове офіцери. 6. Громадяни звільніть територію для проїзду транспорту.

Вправа 77. У наведеному тексті знайдіть вставні слова і прокоментуйте їх значення та розділові знаки при них.

Ніхто, на жаль, тепер не пам'ятає, як і кому із мудрих греків спало на гадку зав'язати очі богині правосуддя Феміді. Вочевидь, довіку нез'ясованими залишатимуться також і її особисте ставлення до цього обмеження, і ймовірність спроб самотужки позбутися осоружної пов'язки. У світі, проте, чомусь утвердилася думка, що той прадавній акт своєрідного позбавлення зору покликаний бути запорукою її фахової безпристрасності, завдяки якій вона завжди судитиме неупереджено та справедливо, незважаючи на осіб.

(3 газ.)

14.6. Розділові знаки у складносурядному реченні

1. **Кома** ставиться між частинами складносурядного речення, що пов'язані сполучниками сурядності **і (й), та (і), а також і, або, то, чи, хоч, не то — не то, чи — чи, а, але, зате, проте, однак**: *Ситуація стабілізувалася, **та** напруга не спала. Сапери ретельно шукали у приміщенні театру вибуховий пристрій, **але**, на щастя, його там не виявилось.*

Кома не ставиться між частинами складносурядного речення:

а) якщо є спільний другорядний член (або вставне слово), а сполучники не повторюються: **На площі** дебатували маніфестанти і виступали депутати обласної Ради;

б) якщо два питальні чи спонукальні речення поєднані неповторюваними сполучниками: *Хто вивозив за межі України метал і хто це дозволив? Хай буде спокій у ваших оселях і збуваються всі добрі задуми.*

2. **Крапка з комою** ставиться між частинами складносурядного речення, якщо вони (частини) поширені або мають свої розділові знаки: *Перевірки і ревізії, контроль і пильна увага не впливали на хід справ АТ "Хронос"; а загальні висновки всіх інстанцій лише використовувалися для зміцнення позицій товариства.*

3. **Тире** ставиться між частинами складносурядного речення тоді, коли в другій частині речення передається несподіваність або різке протиставлення стосовно першої частини: *Доповідач закінчив промову — а військовий генерал **уже** віддав наказ готуватись до операції.*

Вправа 78. Поясніть пунктограми у наведених реченнях.

1. Наприкінці 80-х його притягли до кримінальної відповідальності за валютні операції, однак зони він уникнув. 2. Віктор справді хотів виїхати з міста, але в нього не було документів. 3. Проти вимагачів порушили кримінальну справу, й суд, розглянувши її, позбавив обох волі — на чотири роки кожного.

Вправа 79. У поданих реченнях розставте потрібні розділові знаки і поясніть їх.

1. В оперативному обслуговуванні одного з працівників нашого відділу близько 1000 торгових закладів і всі вони мають бути під неослабним контролем. 2. Злочинність зростає і вже

тепер помітно побільшало число крадіжок державного й особистого майна. 3. Погіршилася профілактична робота щодо запобігання правопорушенням і припинили свою діяльність громадські формування на підприємствах та за місцем проживання. 4. Під сіткою помітили сліди а вони і вивели оперативників на продовольчий склад. 5. Була організована засідка і гастролерів затримали.

Вправа 80. Виконайте завдання.

I. Який варіант правильний?

1. Хто затримав злочинця і хто давав на це дозвіл?!
2. Хто вивозив за межі України товар, і хто давав на це дозвіл?!

Варіанти відповідей: 1) 1; 2) 2; 3) кожний; 4) жодний.

II. У котрому реченні кома є зайвою?

1. Правоохоронці блискавично зреагували на телефонний дзвінок, і злочинці були затримані.
2. На конференції доповідали працівники, і виступали гості.
3. Не працюють комісії у справах неповнолітніх, і фактично розпались народні дружини.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 2, 3; 6) у 1, 3.

III. Який розділовий знак пропущений?

Всім серцем любіть Україну свою і вічні ви будете з нею!

Варіанти відповідей: 1) кома; 2) тире; 3) двокрапка; 4) знака не потрібно; 5) кома і тире.

IV. Який знак повинен стояти у цьому реченні?

Кожна людина повинна знати свої права й обов'язки а держава гарантувати їх.

Варіанти відповідей: 1) жодного; 2) кома; 3) крапка з комою; 4) тире; 5) двокрапка.

V. У котрому варіанті правильно розставлені розділові знаки?

1. Побільшало крадіжок з магазинів, і кількість вуличних грабежів зросла.
2. Управління розширено, а посади не передбачені.

3. Зросла кількість злочинів і правопорушень у районі, а заходи щодо поліпшення ситуації не вживаються.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 3; 6) у 2, 3; 7) в усіх.

VI. У котрому реченні зайвою є кома?

1. Операцію розпочали не в квітні, а набагато раніше.
2. Ще збори не закінчилися, а він уже вийшов із залу.
3. Хто вчинив крадіжку документа і кому він потрібний?!

Варіанти відповідей: 1) у всіх; 2) у жодному; 3) у 1; 4) у 2; 5) у 3; 6) у 1, 2; 7) у 2, 3; 8) у 1, 3.

Вправа 81. Розгляньте зразок договору. Знайдіть у ньому складносурядні речення і прокоментуйте розділові знаки у них.

15 квітня 1999 року

м.Київ

Акціонерне товариство "Колос" в особі директора Коваленка Віталія Вікторовича, що діє на підставі Статуту Акціонерного товариства, назване в подальшому "Постачальник", з однієї сторони, і Товариство з обмеженою відповідальністю "Троянда" в особі директора Максименка Володимира Семеновича, що діє на підставі Статуту Товариства, назване в подальшому "Покупець", з другої сторони, уклали цей договір про подане нижче.

1. Предмет договору

1.1. Постачальник зобов'язується виготовляти і постачати продукцію, а Покупець — прийняти її та оплатити в термін, зазначений у доданій до цього договору специфікації, яка є невід'ємною частиною договору.

2. Якість і комплектність продукції

2.1. Якість продукції, що підлягає постачанню, повинна відповідати державним стандартам і технічним умовам.

2.2. Постачальник зобов'язаний на кожен партію продукції, що постачається, видати сертифікат, що засвідчує відповідність продукції вимогам стандарту або технічним умовам.

2.3. Продукція, що постачається, підлягає обов'язковому маркуванню згідно з вимогами стандарту або технічними умовами.

3. Тара й упакування

3.1. Продукція, що постачається, пакується у тару відповідно до вимог стандартів або технічних умов, зазначених у доданій до договору сертифікації.

3.2. Тара, упакування або бірка повинні мати маркування згідно з державним стандартом або технічними умовами.

4. Термін і порядок відвантажування продукції

4.1. Продукція, що постачається за цим договором, відвантажуються на адресу Покупця шоквартально однаковими партіями.

5. Умови розрахунку

5.1. Розрахунок за цим договором між Постачальником і Покупцем провадиться виставленням рахунку на інкасо, тобто із застосуванням акцептованої форми розрахунків.

5.2. У випадку зміни Покупцем рознарядки на постачання продукції і зазначення іншого вантажоодержувача Постачальникові надається право вимагати у нього виставлення акредитиву для попередньої оплати вартості продукції, що підлягає відвантаженню на його адресу.

12. Юридичні адреси сторін

12.1. Постачальник — 252033 м.Київ, Проспект науки, 8/1; тел. 24-28-40. Розрахунковий рахунок № 456789 у комерційному банку "Інко".

12.2. Покупець — 745945 м.Черкаси, вул.Сірійська, 5; тел. 78-25-23. Розрахунковий рахунок № 14786-34 в Інкомбанку м.Черкаси.

Постачальник
(підпис)

печатка Постачальника

Покупець
(підпис)

печатка Покупця⁵⁰

14.7. Розділові знаки у складнопідрядному реченні

Частини складнопідрядного речення поєднуються за допомогою сполучників підрядності: **що, щоб, як, чи, бо, аби, тому що, через те що, дарма що, хай (нехай), хоч, незважаючи на те, що, так що, ніби (нібито), наче (начебно), неначе (неначебно), мов (мовби), немов (немовбито)** та ін. та сполучних слів: **хто, що, який, чий, котрий, скільки, наскільки, як, де, куди, звідки, коли, доки** та ін.

1. Підрядні частини можуть стояти:

а) на початку речення, перед головною частиною, і тоді комою відокремлюється підрядна частина: **Щоб досягти успіху, треба бути відданим своїй справі;**

б) після головної частини: після неї перед підрядною ставиться кома: **Ми знали, що звіти не готові;**

в) у середині головної частини; підрядна частина відокремлюється комами з обох боків: **Це здійснюється шляхом прода-**

⁵⁰ Див.: Бойко М.Д., Співак В.М., Хазін М.А. Цивільно-правові документи. — К., 2000. — С. 36-40.

жу цінних паперів, у котрі були вкладені кошти, погашення позичок, наданих на вимогу, невідновлення кредитів.

2. Якщо підрядна частина передує головній, а остання містить висновок з того, про що говориться у попередній, то перед головною частиною ставиться кома і тире: **Якщо злочин скоєний**, — за нього треба відповідати.

3. Підрядна частина не відокремлюється, якщо:

а) перед підрядним сполучником стоїть сурядний сполучник: *Перевіркою не було встановлено і коли вантаж зник зі складу*;

б) підрядна частина складається з одного сполучного слова: *У відділ надійшов загадковий препарат, але невідомо коли*;

в) перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть частка **не**: *Група захоплення розпочала свої дії не коли відбувалася передача грошей вимагачам, а набагато пізніше*.

Вправа 82. Знайдіть підрядні речення і поясніть розділові знаки при них.

1. Наряд патрульно-постової служби знайшов хлопчика аж у Самборі, де юний мандрівник ночував на вокзалі. 2. Правоохоронці розповідають, що це вже не перший випадок зникнення хлопчика. 3. Щоб затримати злочинця, були перекриті всі шляхи з міста, проте йому вдалося втекти. 4. Найближчим часом перевірка має остаточно з'ясувати, як і чому пістолет потрапив до рук школяра і чи зберігалася зброя, за вимогами закону, у спеціальному сейфі. 5. Сценаристи намагалися зобразити рішучу людину, для якої злочинці — сіль в оці. 6. Не хочеться й думати, яка доля могла спіткати бідолашну, якби не пильність правоохоронців. 7. І от нарешті кілера затримали у Харкові, де він жив під чужим прізвиськом.

Вправа 83. Розставте розділові знаки у поданих реченнях, поясніть їх уживання.

1. Працівники ДМС затримали громадянина Польщі Д. який на своєму автомобілі намагався вивезти декілька десятків кілограмів міді. 2. Україна була прийнята в Інтерпол недавно — на 61 сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу що проходила у Дакарі. 3. Сталося так що у мене викрали всі документи. 4. Директор пояснила ревізорам що фірма збанкрутувала. 5. Під час ревізії яку проводив райвідділ КРУ склали акт і списали "збитки". 6. Вважати що криміногенна ситуація на дорогах є неконтрольованою було б перебільшенням.

7. На тому місці де був знайдений потерпілий оперативники виявили калюжу крові.

Вправа 84. Виконайте завдання.

I. У котрому реченні правильно відокремлена підрядна частина?

1. Стан, у якому порушника затримано, свідчить про прийняття великої дози наркотичної сировини.

2. Костик В., який проживає у Львові затриманий за зберігання зброї.

3. Віза, якої бракувало у документі, дозволила б цю поїздку.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 3; 6) у 2, 3; 7) у всіх; 8) у жодному.

II. У котрому варіанті речення правильно розставлені розділові знаки?

1. Чим більший термін, на який надаються позички, тим більша процентна ставка за кредитами.

2. Чим більший термін, на який надаються позички тим більша процентна ставка за кредитами.

3. Чим більший термін на який надаються позички, тим більша процентна ставка за кредитами.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 3; 6) у 2, 3; 7) у всіх; 8) у жодному.

III. У котрому з наведених речень потрібна кома і тире?

1. Якщо тривалість позичок перевищує 30 діб //банк використовує заставне право.

2. Якщо надійшла скарга //то її не можна залишити поза увагою.

3. Якщо хтось потребує допомоги //звертайтеся до нас.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у 1, 2; 5) у 1, 3; 6) у 2, 3; 7) у всіх; 8) у жодному.

IV. Вкажіть варіант правильної відповіді.

1. У будинку, поблизу якого знайшли потерпілого, в той вечір зібралося чимало осіб що іменують себе бізнесменами.

2. У будинку, поблизу якого знайшли потерпілого, в той вечір зібралося чимало осіб, що іменують себе бізнесменами.

3. У будинку поблизу якого знайшли потерпілого, в той вечір зібралося чимало осіб, що іменують себе бізнесменами.

Варіанти відповідей: 1) 1; 2) 2; 3) 3.

V. У котрому реченні бракує розділових знаків?

1. Коли я надійшов, той чоловік почав утікати.
2. Ми знаємо, що винятком є один із фактів.
3. Ми не помітили як надійшов вечір.

Варіанти відповідей: 1) у 1; 2) у 2; 3) у 3; 4) у всіх; 5) у жодному.

Вправа 85. У наведеному тексті знайдіть складнопідрядні речення і поясніть розділові знаки у них.

Злодії попалися в квартирі одного з будинків, розташованих у Броварському провулку. Як завжди, зловмисники зайшли до будинку, вибрали двері і подзвонили, аби переконатися, що вдома нікого немає. "Гостям" ніхто не відповів, і крадії почали "діловито" працювати ломом. Звичайно, таке зондування об'єкта — безглуздя, адже в більшості випадків мешканці, що перебувають у квартирі, не відчиняють двері без попередньої домовленості.

А тим часом у квартирі була 13-річна донька господарів, яка, повернувшись зі школи, лягла відпочити. Дівчинка почула дзвінок, але не відповіла. Та коли в замку почалося шарудіння, а потім затріщали двері, школярка перелякалася не на жарт. Вона зателефонувала спочатку матері на роботу, потім до міліції, а згодом до всіх сусідів. Хотіла ще оповістити своїх однокурсників, але зрозуміла, що для таких "професіоналів" цього досить.

Потрапивши нарешті до квартири (коли вже знав про них увесь будинок), зловмисники побачили дівчинку й усвідомили, що звідси треба втікати, причому якомога швидше. Але було вже пізно. Не встигли крадії вийти з будинку, як прибулий наряд "Беркута" затримав усю четвірку. (*"Іменем закону"*)

Вправа 86. Уважно прочитайте текст документа. Знайдіть у ньому складнопідрядні речення, прокоментуйте їх та поясніть розділові знаки.

Громадянинові
Матвійчуку
Анатолію Потаповичу,
79048 м. Львів,
вул. Грушевського, 43, кв. 5.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Згідно зі ст. 99 КПК України повідомляю, що Ваша заява розглянута і постановою від 2 лютого 2001 року в порушенні кримінальної

справи відмовлено, оскільки Солонченко Віталій, який вкрав гаманець, не досягнув віку, з якого настає кримінальна відповідальність за крадіжку.

Із постановою про відмову в порушенні кримінальної справи Ви можете ознайомитися у секретаря Галицького РВ УМВС України у м. Львові у будь-який день від 10 до 17 години (перерва на обід від 13 до 14), крім вихідних днів.

Постанову про відмову щодо порушення кримінальної справи можна оскаржити у прокурора Галицького району м. Львова.

Слідчий СВ Галицького РВ
капітан міліції (підпис)

С.В. Чорняк

14.8. Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні

1. Якщо частини безсполучникового складного речення виражають одночасність або послідовність дій чи явищ (можна вставити сполучник **і**) і тісно пов'язані за змістом, то між ними ставиться кома: *Згідно з чинним законодавством орган дізнання не має права розслідувати справу в повному обсязі зі складанням обвинувального висновку, дізнання може лише передувати слідству.*

2. Якщо частини безсполучникового складного речення зберігають певну смислову самостійність і мають свої розділові знаки (можна вставити сполучник **і**), то між ними ставиться крапка з комою: *Організації володіють унікальними метриками навчання, мають найсучаснішу, найдосконалішу техніку; за відносно короткий час навчальний заклад готує висококласних спеціалістів (компетентність і професіоналізм їх – найвищого рівня).*

3. Якщо друга частина безсполучникового складного речення розкриває зміст першої (можна вставити сполучники **що, тобто, а саме**), а також указує на причину того, про що йдеться у першій частині (можна вставити сполучник **тому, що**), то між ними ставиться двокрапка: *У зв'язку з цим треба зазначити: я вірю в майбутнє наших правоохоронних органів.*

4. Тире в безсполучниковому складному реченні ставиться:
а) якщо є протиставлення і зіставлення (можна вставити сполучники **а, але, проте**): *Все згине – слава не поляже* (Т. Шевченко);

б) якщо у другій частині міститься порівняння з першою: *Ст. 114 КПК України передбачає виняток із загального правила – в разі незгоди слідчого із вказівками прокурора слідчий має право звертатися до прокурора вищої інстанції;*

в) якщо речення відображають швидко зміну подій або друге речення вказує на несподіваний результат: *Погасив світло знов — ось тобі й ніч* (Є. Гуцало);

г) якщо перша частина вказує на час дії в другій частині (можна вставити сполучник **коли**): *А прийде ніч — болить душа словами* (Л. Костенко);

д) якщо перша частина вказує на умову дії в другій частині (можна вставити сполучник **якщо**): *Пізнаєш істину — ввійде тоді у кров твою сонце* (Г. Сковорода);

е) якщо в другій частині речення наслідок або висновок з дії у першій частині (можна вставити сполучники **через це, тоді, тому**): *Снаряд упав — осипалась стіна* (Л. Костенко).

Вправа 87. Знайдіть у наведених текстах безсполучникові речення і поясніть у них розділові знаки.

1. Оратор, проповідник також з'являється перед публікою власною персоною, подібно до актора... Але тут велика різниця. Оратор з'являється для того, щоб говорити, а не для того, щоб виставляти себе напоказ: він виступає у своєму вигляді, грає не когось іншого, а тільки самого себе, говорить від власного імені, висловлює чи повинен висловлювати тільки власні думки; оскільки людина чи дійова особа тут єдині, він на своєму місці... Але актор на сцені, розігруючи чужі почуття, проголошуючи лише те, що йому вказано, зображуючи часто якусь фантастичну істоту, розчиняється і начебто щезає у своєму герої...

(Жан-Жак Руссо)

2. Слухали справу про згвалтування. Виступив з обвинувальною промовою недало, ніколи було готуватися. В основному коротко виклав обвинувальний висновок.

Після мене виступає популярний київський адвокат, якого запросили багаті батьки підсудного. Говорить про вічне кохання, про взаємний потяг, наводить приклади із французьких романів. Бачу, судді посміхаються, поблажливо поглядають на підсудного, "оживають" родичі підсудного.

Добре знаю, що сім'я недобра, знаю, що бідна дівчина буде нещасливою в цій сім'ї, знаю про всі брехливі обіцянки родичів підсудного. Відчуваю, щось треба робити, але прямих доказів у мене немає та вже й пізно щось доказувати.

Оскільки захисник явно перекрутив фактичні обставини справи, беру слово для репліки: "Адвокат, як соловей залітний, гарно співав нам про французьке кохання. Можливо, у Франції так і чинять, я проти цього не заперечую. Але у нас в Укра-

їні співають по-іншому: "А козак дівчину та й вірненько любить, а займає не посміє".

Суд виніс вирок: п'ять років позбавлення волі.

(В. Молдаван)

Вправа 88. У котрому із наведених речень правильно розставлені розділові знаки?

I.

1. Відомо: поїзд прибуває рівно о дев'ятій, оперативна група має бути на місці.

2. Відомо, поїзд прибуває рівно о дев'ятій, оперативна група має бути на місці.

3. Відомо, поїзд прибуває рівно о дев'ятій: оперативна група має бути на місці.

4. Відомо: поїзд прибуває рівно о дев'ятій — оперативна група має бути на місці.

II.

1. Ми знаємо: виняток є одним із фактів даної справи.

2. Ми знаємо, виняток є одним із фактів даної справи.

3. Ми знаємо — виняток є одним із фактів даної справи.

III.

1. На затримання кур'єрів наркотичної сировини були скеровані працівники двох підрозділів, усього вісімнадцять чоловік.

2. На затримання кур'єрів наркотичної сировини були скеровані працівники двох підрозділів: усього вісімнадцять чоловік.

3. На затримання кур'єрів наркотичної сировини були скеровані працівники двох підрозділів — усього вісімнадцять чоловік.

Повторення теми "Пунктуація"

Вправа 89. Розставте у наведених реченнях розділові знаки і поясніть їх.

1. Органи внутрішніх справ це підрозділ на який покладені значні обов'язки. 2. Їсків М.І. по-моєму затриманий безпідставно. 3. Запідозривши небезпеку злочинець зник. 4. Ситуація яка склалася є напруженою. 5. Петрук І.І. молодший лейтенант дільничний Галицького РВВС справився із завданням бездоганно. 6. Надійшла ніч і на душі стало тривожніше. 7. Місце проживання підозрюваного Харківська область м.Первомайськ вул.Широка б.1, кв. 12. 8. Ми ні вчора ні сьогодні

годні не бачили його. 9. Підїхали до будинку світло згасло всі насторожилися.

Вправа 90. Поясніть розділові знаки у наведених реченнях.

1. Нещодавно парламент, можливо, навіть несподівано для самого себе, прийшов до гiркої констатації: на даний час у державі не розкрито близько двох мільйонів злочинів. 2. Минув місяць — Анатолій мовчить. 3. Збігло півроку за водою — він і не заїкається. 4. Львів'янина взято під варту, міліція розшукує його спільників.

Вправа 91. Поясніть уживання розділових знаків у наведеному тексті.

Протест прокурора на акт, що суперечить закону, виносить прокурор, його заступник до органу, який його видав, або до органу вищого рівня. У протесті прокурор порушує питання про скасування акта або приведення його у відповідність до закону, а також про припинення незаконної дії посадової особи, поновлення порушеного права. Різновиди протестів прокурора такі: у порядку загального нагляду; у порядку нагляду про скасування або зміну вироку, ухвали і постанови суду, що набрали законної сили; перегляд справи у зв'язку із нововиявленими обставинами.

Вправа 92. Поясніть розділові знаки у реченнях наведеного документа.

ДОВІДКА-АНАЛІЗ

**про виконання розпорядження начальника УПМ ДПА
у Харківській області щодо викриття порушень податкового
законодавства у сфері обігу валют**

Станом на 15.03. 2000 р. з метою виконання п. 4 плану проведення заходів щодо викриття порушень податкового законодавства у сфері обігу валют, розробленого згідно із вказівками ГУПМ ДПА № 2787/2/46-3117 від 27.01.2000 р., створено робочу групу. Члени групи з 10 до 18.03.2000 р. здійснили 5 перевірок ПОВ. Матеріали з виявленими порушеннями валютно-податкового законодавства направлені в ДПІ районів Харкова. Аналіз проведеної роботи та пояснення усіх причетних до обміну валют дає можливість зробити висновки про те, що в незаконному обігу на території м.Харкова знаходиться близько 75% валюти, що підлягала обігу, і становить орієнтовно щомісяця понад 50 тис. доларів США. Працівники ВОВЗФКБС проаналізували роботу кількох ПОВ, залежно від розташування, у зв'язку з чим зробили такі висновки про щоденний обіг:

- 1) вул.Возз'єднання (початок) — до 5 тис. доларів США;
- 2) площа Тевелева — до 3-3,5 тис. доларів США;

3) вул. Миру — до 1000 доларів США.

Робота згідно з планом продовжується, інформація, отримана в процесі проведення профілактичних заходів, накопичується, аналізується та систематизується.

Начальник ВОВЗФКБС
УПМ ДПА у Харківській області
підполковник міліції

І. В. Ведмідь

---

15. НОРМИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЯК УСНОГО, ТАК І ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Scribendo scribere, dicendo dicere discis — пишучи, ти вчишся писати, а говорючи — говорити

Досконалою вважається мова, якій властива: *правильність, точність, логічність, чистота, образність, виразність, багатство словника, різноманітність мовних засобів для вираження думки, доречність, дохідливість, достатність мови, її стислість та змістовність, ясність, емоційність, естетичність та дієвість*. Усі перелічені якості мови тісно між собою пов'язані. Деякі з них важко виокремити, оскільки, наприклад, виразність, чіткість, ясність мови передбачають, крім лексичних та граматичних ознак, ще й орфоепічні, правописні норми. Аналогічно і правильність мовлення уособлює в собі не лише граматичні норми (як вважали у 30-х роках ХХ ст.), а й виразність, правильну вимову, правильний наголос, правильне написання слів тощо.

Тому у цьому посібнику зупинимося на найважливіших для правників ознаках, які найвиразніше увібрали в себе елементи інших властивостей — логічності, чистоти, точності, образності, виразності тощо.

15.1. Лексичні норми

Норми, які регламентують точність, чистоту мовлення, правильність слововживання, називаються лексичними нормами. Мовне багатство людини залежить, передусім, від уміння користуватися лексичним складом мови: синонімами, паронімами, омонімами, запозиченими словами. Розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності

становлять основу мовленнєвої досконалості. Знебарвлюють мовлення плеоназми, тавтологія, кальки, суржикові та просторічні елементи, мовні штампи, жаргон та аргю.

Лексичні норми регламентовані лінгвістичними словниками: тлумачними, іншомовних слів, словниками слововживання, синонімів та антонімів (див. розділ "Словники як джерело фіксації мовної норми").

Точність мовлення

Важливою комунікативною особливістю мови є її точність, тобто правильний вибір слова і доречне його вживання у відомому для всіх значенні і у відомих для всіх словосполученнях, а також точне відтворення фразеологізмів.

Точність слововживання — одна з визначальних сторін мовної культури і майстерності, передумова повного взаєморозуміння між тим, хто говорить або пише, і тим, хто слухає або читає, а це, у свою чергу, і становить суть мовного спілкування. Точність слововживання передбачає точність і ясність висловлювання, оскільки неправильний вибір слова породжує неточність, а то й двозначність висловлювання, зневиразнює думку.

А. Багато помилок, які трапляються в усному і писемному мовленні, зумовлені невмінням користуватися багатозначними словами, синонімічним багатством і термінами.

Відомо, що в мові слів набагато менше, ніж існує у свідомості понять, якими оперує людина. Якби кожне поняття відображалося в окремому слові, то словниковий склад мови став би настільки громіздким, що спілкування за допомогою мови стало б неможливим. Але цього не відбувається тому, що в мові одне слово здатне позначати кілька понять, тобто мати кілька значень, отже, бути багатозначним або полісемічним.

Усі значення багатозначного слова становлять його семантичну структуру. Семантична структура слова постійно змінюється, оскільки окремі слова змінюють свій семантичний простір: вони звужують або розширюють своє значення.

Процес розширення значень слова відбувається в мові значно активніше, ніж зворотний процес — їх звуження. Кількість значень слів буває різною. Наприклад, до слова *іти* Словник української мови в 11-ти томах подає 30 основних значень, слово *брати* має 22 значення, *дати* — 13 значень, *дивитися* — 11 тощо.

Однак багатозначним слово є лише у словнику. Той, хто слухає або читає текст, сприймає слово саме в тому значенні, в якому його вживає той, хто говорить або пише. Тобто контекст

завжди конкретизує значення слова. Інколи для того, щоб багатозначне слово стало однозначним, достатньо мінімального контексту — слід додати до цієї лексеми одне слово. Для іменника — це найчастіше прикметник, для дієслова — залежне слово.

Б. Слова, що мають близьке або тотожне значення, називаються *синонімами*, на пр.: *алфавіт, абетка, азбука; скоро, швидко, незабаром*. Синоніми урізноманітнюють наше мовлення, збагачують його, надають виразності, чіткості, емоційності, образності. Прийнято вважати, що синоніми характерні лише для художнього мовлення, публіцистики чи розмовної сфери. Однак це не зовсім правильно, бо синоніми зустрічаємо і в наукових текстах, і в офіційному мовленні. Правда, такі синоніми позбавлені деякої експресії, образності.

У виборі синонімів виникають певні труднощі. Скажімо, якому слову надати перевагу: *базар, ринок* чи *ярмарок*? Адже від точності слововживання нерідко залежить доля людини. Так, на позначення *місця роздрібно́ї торгівлі продуктами сільського господарства або іншими товарами* уживаються слова *базар* і *ринок*, однак в офіційно-діловому стилі перевага надається лише слову *ринок*. Як політекономічний термін уживається також тільки слово *ринок*. *Базар* уживаємо на позначення: 1) передсвяткової або сезонної торгівлі; і 2) у переносному значенні на позначення шуму, гаму, голосних безладних розмов. Слово *ярмарок* позначає *торг*, який влаштовується регулярно, в певну пору року і в певному місці для продажу і купівлі товарів // місце скупчення кого, чого-небудь, де багато шуму, галасу, велике пожвавлення.

Групу слів з тотожним значенням називаємо абсолютними синонімами, на пр.: *правознавство — юриспруденція, юрист — правник, фортеця — кріпость*.

Близькі за значенням слова різняться або сферою вживання (*процент — відсоток; доказ — аргумент*), або відтінками значень (*вештатися, чвалати, кульгати, шкандибати*). На пр.: *вештатися* — ходити туди-сюди, в різних напрямках, блукати, бродити де-небудь; *плентатися* — іти, їхати, пересуватися повільно, через силу, плестися, волоктися; *чвалати* — іти повільно, важко ступаючи, утворюючи шум, шарудіння, брести, тарабанитися, плутатися; *кульгати* — (1) шкандибати, маючи укорочену або хвору ногу; 2) ледве йти, шкандибати, шкутильгати, кривуляти; *шкандибати* — кульгати, шкутильгати, дибати, кривуляти.

Бувають контексти, в яких можна один синонім замінити іншим. Однак подібне потрібно робити завжди обережно, щоб уникнути можливих помилок і неточностей. Адже здебільшого

синоніми — це не тотожні вислови, а тільки близькозначні слова. Ї якими б близькими вони не були, у їх значенні завжди є різниця. Цю відмінність між синонімами слід відчувати, щоб уживати слово доречно. Наприклад, розглянемо слова *доказ* та *аргумент*. Як засвідчують словники, слово *доказ* має такі значення: 1) незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність чого-небудь; підтвердження, аргумент; 2) предмет або обставина, які свідчать про чийсь провину (СУМ, II, 350). Слово *аргумент* позначає 1) підставу, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь; 2) мат. незалежна змінна величина (там само, с. 57). Отже, як бачимо, збіг значень обидвох слів лише частковий. Оскільки кожне слово багатозначне, то семантична структура кожного з них накладається лише частково. З математичним значенням це слово не матиме синоніма у слові *доказ*.

У правничій сфері зафіксована синонімія між такими словами⁵¹: *адвокат* — захисник, оборонець (оборонник), речник; *аварія* — катастрофа; *авдитор* — прокурор; *аномалія* — ненормальність, відхилення, викривлення, неправильність, патологія, аномальність; *анонімний* — безіменний; *апеляція* — оскарження; *бандит* — гангстер, нальотчик, грабіжник, розбійник; *бешкет* — дебош, хуліганство, безчинство, розбій, насильство, насилля, сила; *божевільний* — безумний, психічно хворий, душевнохворий, ненормальний, причинний, навіжений, шалений, біснуватий, помішаний; *вартовий* — вартівник, чатовий, караульний, страж, конвойник, конвойний, конвоїр; *ватажок* — провідник, отаман, ватаг, вожак, батько; *винний* — винуватий, провинний; *випитувати* — допитувати, допитуватися, видобувати, витягати; *відомості* — дані; *відплата* — помста, розплата, порахунок; *відступництво* — зрада, зречення, відречення; *вірогідний* — імовірний (ймовірний), правдивий, достовірний; *власний* — особистий, свій, приватний; *власник* — господар, хазяїн, володар; *властивий* — характерний, притаманний; *в'язниця* — тюрма, острог, темниця, арештантська, каталажка; *в'язень* — ув'язнений, арештант, арештований, невільник, кримінальник, невольник; *грабіж* — грабунок, пограбування; *грабіжник* — драпіжник, злодій, розбійник; *грабувати* — розбійничати, гарбати, розграбовувати; *грішник* — грішний, нечестивець, нечестивий; *громадський* — публічний; *громадянин* — обиватель, підданий; *громадянство* — підданство; *дисциплінований* — організований, підтягнутий, підтягнений, зібраний; *довідка* — посвідчення, посвідка; *доводити* — доказувати,

⁵¹ Подаємо за Словником синонімів української мови у 2-х т. — К., 1999.

обґрунтовувати, мотивувати, аргументувати, посвідчувати; *догана* — нотація, прочуханка, накачка; *слідкувати* — стежити, пантрувати, наглядати, припильновувати, приглядати.

Звичайно, більшість синонімів допустима в розмовному, неофіційному мовленні. У документації слід добре зважити, якому із синонімів надати перевагу (і чи надавати перевагу взагалі синоніму). Адже кожне із запропонованих словником слово-відповідник накладається лише одним значенням або кількома на значення вихідного слова. Крім того, чимало із названих слів є термінами, а оскільки це так, то відповідником до кожного з них в офіційному стилі може бути лише таке слово, семантична структура якого повністю збігається із семантичною структурою основного слова-терміна. Кожне із значень багатозначного слова може мати свої синонімічні ряди.

Проаналізуємо слово *бешкет*. Воно багатозначне — 1) порушення порядку, пристойності, супроводжуване галасом, сваркою, бійкою; 2) грубе порушення загальноприйнятих норм моралі й поведінки із застосуванням утисків і насильства. До першого значення правомірними будуть синоніми *дебош, хуліганство*, а до другого — *безчинство, розбій, насильство, насилля, сила*. Багатозначним є і слово *бити* — 1) стукаючи, робити удари по чому-небудь, об що-небудь (синоніми: *гамселити, гатити, гепати, дубасити, кресати, молотити, мостити, садити, ударяти, бацати*); 2) завдавати ударів, побоїв кому-небудь (синоніми: *побивати, гамселити, гатити, дубасити, лупити, лушпарити, мотлошити, товкти, троцити, чухрати, шкварити, шматувати* та ін.); 3) з особливою силою діяти на чуття людини, проникати, доноситися куди-небудь (про запах, світло, звук тощо) (синоніми: *ударяти, шибати*).

Відомо, що письменники наполегливо працюють над добром слова у кожному конкретному випадку. Наприклад, у М.Коцюбинського перша редакція "Фата моргана" була така: "*Надаремне переляканий на смерть циган **прохав** пустити його*"; друга редакція: "*Надаремне переляканий на смерть циган **благав** пустити його*". У першому випадку слово позначає "увічливо звертатися до кого-небудь з метою домогтися чогось", у другому — "наполегливо, невідступно, ласкаво просити, молити, вимолювати, заклинати Богом, падати в ноги, падати на коліна". Отже, як бачимо, другим словом автор досяг більшої правдивості та емоційності.

А ось які синоніми до слова *бити* добрав Михайло Стельмах:

1. *І хоч як його **били**, фанатично вірив, що середини не одбили, що скоро він одужає.* 2. *Та як **уперіщить** по правому плечу, та як **сіконе** по лівому.* 3. *Але Кульчицький, не огляда-*

ючись, розгойдується темним клубком і **шмагає** з усієї сили коня. 4. Незчувся Степан, як пригнувшись підлетів до воріт, як з розмаху **ляснув** по плечу Марійку. 5. Тимофій бридливо подивився на Мирона, поморщився, **ткнув** його **кулаком** у спину. 6. Йому вже давно остогидло служити в немилосердного Січкаря, який навіть свою жінку **молотив**, мов сніп. 7. З лютою ненавистю вчитель **гамселить** управляючого кулаками в обличчя і груди. 8. А колись у тюрмах за тютюновий дух до смерті **дубасили**. 9. Січові братчики присудили **провчити** його **дубцями** і відпустити на покаяння.

У кожному конкретному випадку автор намагався дібрати найбільш точне слово.

Причинами порушення смислової точності мовлення можуть бути:

1. Уживання слів у невластивому їм значенні. Це найпоширеніша вада усного мовлення. Часто помилково уживаються слова **білет**, **відкривати**, **виключати**, **являтися**, **крайній**, **рахувати** тощо. У повсякденному мовленні нерідко чути фрази: *Я купив два білети на футбольний матч. Відкрийте вікно. Виключіть світло. Він являється головним у цій справі. Хто крайній? Я рахую, що ти неправий.*

Яке ж значення мають у літературній мові виділені слова? Слово **білет** позначає цінні папери: *лотерейний білет*, *банківський білет*. Це слово вживається також у значенні "картка з питаннями для тих, хто складає іспити або заліки" — *екзаменаційний білет*. А на позначення "посвідчення про сплату грошей за право проїзду у транспорті, за право відвідання музею, кінотеатру, театру" або "документа, особового посвідчення про належність до організації, товариства, установи" уживається слово **квиток**.

Дієслово **відкривати** виступає у значеннях — 1) "піднімаючи або знімаючи те, чим закрите щось, робити вільним доступ усередину чого-небудь": *відкривати яму, відкривати вихід до чогось, відкривати обличчя, рот*; 2) "відкорковувати, розпаковувати що-небудь": *відкривати банку, пляшку*; 3) "крутячи кран, відводячи клапан, що служить перепорою для чого-небудь, вводити, пускати в дію": *відкривати воду, відкривати газ*; 4) "виявляти, помічати щось, раніше не помічене": *відкривати нові землі, відкривати планети*; 5) "започатковувати діяльність якої-небудь установи, закладу, починати що-небудь": *відкривати новий магазин, інститут, фронт, засідання, збори, рахунок* тощо. Слово **відкривати** уживається також у таких стійких виразах: *відкривати Америку, вікривати душу*,

відкривати карти, відкривати очі комусь на щось, відкривати обійми тощо. Зі значенням "відводити, відхиляти вбік стулки дверей, вікон, роблячи вільним вхід, доступ до чогось або вихід назовні" уживається слово **відчиняти**: *відчиняти вікна, двері, відчиняти магазин, відчиняти буфет, відчиняти корпус* тощо.

Дієслово **виключити** вживається у значенні — 1) "усувати зі складу чого-небудь, позбавляти чогось": *виключити із раціону жири, виключити зі свого лексикону жаргонні слова*. 2) "виводити зі складу якоїсь організації, позбавляти права вчитися в навчальному закладі": *виключити з партії, виключити з інституту, виключати зі списків*. У значенні "припинити дію чого-небудь, перериваючи зв'язок із загальною системою; припинити дію якого-небудь приладу, механізму" вживається слово **вимкнути**: *вимкнути струм, вимикати світло, вимикати мотор*. Слово **виключення** не можна вживати у значенні виняток, напр.: *Усі без винятку проголосували "за"*.

Дієслово **являтися** уживається в тому ж значенні, що й слово з'являтися, — "приходити, прибувати куди-небудь, показуватися де-небудь, ставати доступним зорові, появлятися; ставати наявним", на пр.: *Доки він порався біля човна, явилось ще троє несподіваних пасажирів* (О.Гончар). *Кривавий місяць вируна за гаєм. На хвильку поза срібну хмарку щез. І знов явився* (І.Франко). *Чого являєшся мені у сні?* (І.Франко). В іншому значенні його уживання є помилкою: *Він являється головним свідком*.

У ролі зв'язки в іменному складеному присудку вживається дієслово **бути**. Тому фраза: *Він являється головним винуватцем цієї події* неправильна. Треба: *Він є...* або *Він — головний винуватець цієї події*.

Крім дієслова **бути** у ролі зв'язки може виступати сполука **являти собою** — у значенні "бути ким-чим, яким-небудь". Такі присудки характерні для наукового стилю. Наприклад: *Аміакати являють собою розчини аміачної або кальцієвої селітри в рідкому аміаку*.

Прикметник **крайній** уживається в значенні "який знаходиться на краю чого-небудь, віддалений від середини": *крайнє крісло в ряду, крайня хата, крайнє вікно будинку, крайній під'їзд*. **Останній** — це той, хто замикає ряд, хто знаходиться в самому кінці. Протилежне до нього **перший**: *останній син, остання сторінка*. Тому для назви того, хто замикає чергу, вживається слово **останній**: *Хто останній?* Вираз *Хто крайній?* вважається ненормативним.

2. Точність слововживання порушується нерідко через незнання значень слів-паронімів. Пароніми — це слова, близь-

кі за звучанням, але відмінні за написанням і значенням. Наприклад: *дружний* (згуртований, одностайний) і *дружній* (доброзичливий, прихильний); *виклад* (письмова чи усна розповідь) і *викладання* (читання лекцій, ведення уроків); *досвідчений* (що має знання, великий життєвий досвід) і *освічений* (що має освіту, здобув великі знання); *формувати* (надавати чому-небудь певної форми, організувати, створювати щось з певної кількості людей; виробляти в когось певні якості, риси характеру) і *формулювати* (коротко і точно висловлювати думку).

Звукові оболонки паронімів можуть розрізнятися:

окремими звуками: *афект* (емоційний стан) — *ефект* (наслідок якихось дій, сильне враження); кількома звуками одночасно: *місто* (великий населений пункт) — *місце* (чимось зайнятий простір); суфіксами: *корисливий* (користололюбний) — *корисний* (який дає користь); префіксами: *кислий* (смакове відчуття) — *розкислий* (м'який, млявий); кількома компонентами одночасно: *методика* (сукупність прийомів проведення якоїсь роботи) — *методологія* (вчення про науковий метод пізнання або про різні методи в окремих науках).

Паронімами можуть бути синонімічні слова: *лицар* — *рицар*; антонімічні: *кепський* (поганий, недобрий) — *лепський* (хороший, гарний); слова однієї тематичної групи: *калина* (кущоподібна рослина) — *малина* (кущоподібна рослина).

В усному мовленні нерідко плутають слова: *адрес* — *адреса*, *військовий* — *воєнний*, *громадський* — *громадянський*, *особистий* — *особовий*. Проаналізуємо їх.

Слово **адрес** позначає "письмове привітання, звернення до когось з нагоди якоїсь події, переважно ювілею": *вручити вітальний адрес*. Слово **адреса** має значення "напис на поштовому відправленні, зазначення місця мешкання особи або перебування установи": *домашня адреса, зворотна адреса, помилитися адресою, на мою адресу*.

Слово **військовий** має значення: 1) "який стосується війська; узвичаєний, установлений у війську, в армії": *військовий командир, військовий аташе, військовий трибунал, військовий комісаріат, військовий підрозділ (частина), військовий заклад, військова академія (школа), військове звання, військова присяга, військова дисципліна* тощо; 2) "людина, що служить у війську, військовослужбовець": *стати військовим, спорядження військового*. А слово **воєнний** позначає усе, що стосується війни: *воєнний блок, воєнне угруповання, воєнний стан, воєнний табір, воєнний період, воєнні роки, воєнна поезія* тощо.

Громадський — прикметник до *громада* — означає: 1) "який стосується групи людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів"; 2) "який виникає, відбувається у суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним"; 3) "належний усій громаді, усьому суспільству, колективний". Наприклад: *громадські справи, громадські збори, громадські інтереси, громадський порядок, громадська думка, громадські організації, громадські доручення* тощо. **Громадянський** — прикметник від іменника *громадянин* — означає "такий, що має стосунок до людини як до громадянина — свідомого члена суспільства, підданого якоїсь держави": *громадянська гідність — гідність громадянина, громадянська мужність — мужність громадянина*. А також: *громадянська війна, громадянська панахида, громадянська страта, громадянський шлюб*.

Прикметник **особистий** має значення: 1) "який належить певній особі; призначений для індивідуального користування чи обслуговування: *особиста власність, особисте господарство, особисте майно, особиста зброя, особисті папери, особистий підпис, особиста охорона* тощо; 2) "який безпосередньо стосується якоїсь особи, виражає її індивідуальність": *особиста думка, особисте життя, особисте щастя, особисте зацікавлення* тощо; 3) "який здійснюється окремою особою безпосередньо, а не через інших: *особистий нагляд, особиста участь, особиста присутність, особисте спостереження, особисте втручання* тощо. Прикметник **особовий** має значення: 1) "який стосується окремої людини, індивіда, уживається у таких сполученнях": *особова назва, особове посвідчення, особовий склад, особовий рахунок*; 2) "який виражає категорію особи": (у граматиці) *особове закінчення, особове дієслово, особове речення*.

Слід постійно пам'ятати про відмінність між словами: *генеральний/генеральський; виборний/виборчий/вибірний; важливий/важний* тощо.

Запам'ятайте значення таких паронімів:

Вимисел — те, що вигадане; створене уявою.

Відносини — стосунки, взаємини, зв'язки з ким-небудь.

Відпуск — видача, продаж чого-небудь.

Домисел — здогад, заснований на припущеннях, міркуваннях.

Відношення — зв'язок між одиницями — поняттями (числами, словами) у математиці, мовознавстві, філософії, архітектурі.

Відпустка — звільнення на певний час від роботи, навчання.

Декваліфікація – втрата професійних знань, навичок.

Допускати – дозволяти комусь брати участь у чомусь.

Уява – здатність змальовувати, створювати або відтворювати кого, що-небудь у думках, свідомості; фантазія.

Дискваліфікація – позбавлення спортсмена або команди права брати участь у змаганнях.

Припускати – вважати за ймовірне, можливе що-небудь.

Уявлення – відомості про що-небудь, розуміння поняття.

Вправа 93. До запропонованих паронімів доберіть слова із поданих у дужках та складіть з ними словосполучення. Свій вибір обґрунтуйте.

Прописка/приписка (*коротка, важлива, до тексту, внизу, збоку, зверху, подати, написати, зробити; велика, значна, багато, мало, виявити; постійна, тимчасова, у паспорті, дістати, оформити*).

Показник/покажчик (*алфавітний, предметний, бібліографічний, імен, власних назв, квартир, літератури, друкованих праць; зробити, складати, додати; високі, якісні, спортивні, підприємства, установи; школи, дошка, виписувати, визначати, домагатися, високі*).

Норматив/норма (*прогресивний, фінансовий, типовий, денна; змінна, добова, квартальна, прийнята, галузева, підвищена, встановлена, знижена, моральна, етична, правова, мовна; вдобуток, виконання, перегляд, підвищена, відхилення, порушення, згідно з, керуватися, галузевий, передбачати, визначити, розробити, виконувати*).

Вправа 94. Проаналізуйте окремі статті Конституції України з огляду на використання багатозначних слів.

Ст. 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Ст. 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Ст. 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на заса-

дах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Вправа 95. З доданого до посібника словничка правничої лексики іншомовного походження випишіть багатозначні слова і поясніть їх значення.

Вправа 96. У наведеному тексті знайдіть синоніми чи замінні слова. Поясніть їх функцію в авторському тексті.

Чинна редакція ст. 14 КПК України суперечить вимозі ст. 29 Конституції України, якою передбачено, що ніхто не може бути заарештований або нікого не можуть тримати під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду. Для вирішення питання щодо суперечностей між КПК України та Конституцією України необхідно звернутися до п. 13 розд. XV Конституції України, який передбачає, що наявний порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, зберігається протягом 5 років після набуття Конституцією України чинності.

Вказівки прокурора та його заступника органам дізнання і попереднього слідства щодо порушення кримінальних справ і провадження розслідування, дані відповідно до КПК України, є обов'язковими для цих органів і оскарження цих вказівок не зупиняє їх виконання.

Вправа 97. У наведених реченнях знайдіть ненормативні слова. Замініть їх одним із запропонованих у дужках слів. Свій вибір поясніть.

1. Вилучений ніж являється доказом вини Петрука І.С. у скоєному злочині. 2. Виконання операції затримання вимагачів було доручено заміснику начальника райвідділу. 3. У приведеному документі містяться докази злочинної діяльності спільного підприємства ще з 1990 року. 4. Дані рахуються обґрунтованими, якщо одержана інформація в результаті перевірки підтверджена окремими фактами. 5. Головна задача слідчого: встановити осіб, задіяних у процесі купівлі-продажу металу. 6. Митний контроль проходить люба фізична особа. 7. У цьому зв'язку виникає питання, чи можна рахувати досконалим план оперативно-розшукових заходів, якщо слідство затяглося на рік.

(Слова для довідок: вважати, бути переконаним, є, підтверджує, кожний, наведений, будь-який, заступник, тимчасовий виконувач обов'язків, завдання).

Вправа 98. Виправте текст, поясніть помилки.

1. При порівнянні цих даних стає ясно, чому злочинець змінив свої показання. 2. У процесі вивчення справи в повному об'ємі охоплено весь круг обставин, які є предметами дока-

зування. 3. При збудженні зі сторони він легко відзивається, вірно відповідає на питання. 4. Вони отримали право користуватися цим жилим приміщенням. 5. Слід доказати свою непричетність до скоєного злочину. 6. Підсудний постійно жаліється на слідчого. 7. Він поводився нагло. 8. Сусід неодноразово, як свідчить громадянка Петрук С.П., загрожував їй побиванням. 9. До суду поступив позов громадянина Сая К.С. 10. П'яний Кокшаков почав висловлювати в його адрес погрози.

Вправа 99. Прокоментуйте підкреслені помилки і виправте їх.

1. По статті Кримінального Кодексу йому нічого не грозить. 2. Приведу деякі факти. 3. Таку довідку може видати любий лікар. 4. Громадянин К. одночасно являється директором кафебару на вул.Городоцькій. 5. Слідчий у той день так і не попав на прийом до прокурора. 6. Почастішали випадки підробки грошей. 7. Вимагательство на сьогодні найпоширеніший вид промислу цього угруповання. 8. В результаті удару в живіт стався крововилив у порожнечу малого таза. 9. Перед нами стоїть задача покращання криміногенної ситуації. 10. Профілактичні заходи у сфері злочинності серед підлітків спрямовані на викриття їх природних обдарувань. 11. Між К. і В. ще у 1980 році встановилися дружні відношення. 12. На допиті директор часто путав імена своїх співників. 13. У відділі кадрів він знайшов свій особистий листок.

Вправа 100. Зіставте обидва варіанти попередження. Поясніть кожне виправлення, використовуючи словники та кваліфікуючи тип помилок.

Попередження

про припинення ведення антисуспільного способу життя особи, по відношенню до якої може бути встановлено адміністративний нагляд

Мною, дільничим інспектором міліції Шевченківського РВВС у м.Львові лейтенантом міліції Ситаром А.М. 15 травня 1996 року зроблено попередження громадянину Карому В.В. 1970 року народження, який мешкає за адресою: м.Львів, вул.Кульпарківська, 40, кв. 23, раніше судженого за ст. 229, ч. 1 ККУ. Звільненого з місць позбавлення волі 11 квітня 1996 року.

Попередження

про припинення ведення антисуспільного способу життя особи, щодо якої може бути встановлений адміністративний нагляд

Я, дільничий інспектор міліції Шевченківського РВВС у м.Львові лейтенант міліції Ситар А.М., 15.05. 1996 р. зробив попередження громадянину Карому В.В., 1970 року народження, який проживає: м.Львів, вул.Кульпарківська, 40, кв. 23, раніше суджений за ст. 229, ч. 1 ККУ, звільнений з місць позбавлення волі 11 квітня 1996 року.

У зв'язку з скоєнням громадянином Карим В.В. правопорушення, його попереджено про те, що в разі неприпинення антисупільного способу життя за ним буде встановлено адміннагляд із встановленими законом обмеженнями. Одночасно громадянину Карому В.В. роз'яснено "Положення про адміністративний нагляд міліції за особами, що звільнені з місць позбавлення волі".

Попередження оголосив

дільничий інспектор Шевченківського РВВС у м.Львові Ситар А.М.

(підпис)

Попередження мені оголошено.

Із змістом положення "Про адміністративний нагляд міліції за особами, що звільнені з місць позбавлення волі" ознайомлений.

17 травня 1996 року

(підпис)

В.В.Карий

У зв'язку зі скоєнням громадянином Карим В.В. правопорушення, його попереджено про те, що у разі неприпинення антисупільного способу життя за ним буде встановлений адміннагляд із передбаченими законом обмеженнями. Одночасно громадянину Карому В.В. роз'яснене "Положення про адміністративний нагляд міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі".

Попередження оголосив

дільничий інспектор Шевченківського РВВС у м.Львові Ситар А.М.

(підпис)

Попередження мені оголосили.

Зі змістом положення "Про адміністративний нагляд міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі" ознайомлений.

17 травня 1996 року

(підпис)

В.В.Карий

Чистота мовлення

Чистота мовлення тісно пов'язана з правильністю і нормативністю: якщо у мовленні немає порушень лексичних, стилістичних та орфоепічних норм, воно вважається чистим. На лексичному рівні чистим мовленням вважається таке, в якому немає позалітературних елементів. Так, у мовленні молоді нерідко спостерігаються жаргонізми; людина, яка багато працює на адміністративній посаді, може неправомірно використовувати канцеляризми й поза діловою сферою; науковці часом зловживають іншомовними термінами; людина нестримана, невихована може вдаватися до брутальних слів і виразів; у творах деяких письменників знаходимо "глибинні" діалектизми, псевдонеологізми, трапляється невиправдане уживання просторічних слів.

Просторічні слова мають знижений (згрубілий, іронічний) колорит, тому вони властиві розмовно-оповідним різновидам мовлення, перебувають на межі літературного/нелітературно-

го мовлення, відзначаються невимушеністю, "вільністю" уживання. До просторічних слів належать такі, як *брехня, гавкати* (у значенні говорити), *скиглити, рачкувати, халамидник, охломон, змахувати* тощо.

Якщо в розмовному (зниженому) мовленні такі слова можуть уживатися, то в науковому, діловому стилях вони недопустимі, а у художньому і публіцистичному уживаються зрідка, як правило, з певною стилістичною метою. Пригадаємо українську класичну літературу: *Ага, Охріменко дурний пішов прохатъ у повітовий, що обдурив його наш писар волосний* (Є.Гребінка). *Оце тобі, вражий сину, од нас дякування, що терпіли ми од тебе всякі глузування* (М.Костомаров). *Аж потіють, аж товпляться, щоб то ближче стати коло самих: може, вдарять або дулю дати благоволять: хоч маленьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику* (Т.Шевченко).

Функціонально близькі до просторічних слів **соціальні діалектизми** (*жаргонізми, арготизми, сленг*) — слова і вирази, пов'язані з певною соціальною групою людей, соціальним середовищем. **Жаргон** — соціальний діалект; відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, використовує слова певної мови з іншим значенням: *замочити* (вбити), *капати* (доносити), *хвіст* (стеження), *загнати* (продати); **арго** — мова якоїсь вузької соціальної чи професійної групи, не зовсім зрозуміла для сторонніх, бо використовує "свої слова": *лягавий, стибрити*; **сленг** — жаргонні слова або вирази в англійській усній мові, характерні для людей певних професій (моряків тощо) або соціальних прошарків: *змитися* (втекти), *хімічка* (вчителька хімії), *барахлити* (виходити з ладу).

Серед сучасного злодійського жаргону зафіксовані такі слова та вислови: *дерев'яний макінтош* (труна); *дербалізнути* (напитися); *акваріум* (камера попереднього ув'язнення, що проглядається); *аристократ* (кишеньковий злодій високої кваліфікації); *гнати порожняк* (вести несерйозну розмову, брехати); *жувати жуйку* (брехати на допиті, голодувати); *жиган* (злодійський герой).

Уживання таких слів і виразів у літературній мові може бути виправдане лише особливими стилістичними завданнями: стилізацією чи індивідуалізацією мови дійових осіб літературного твору.

Наприклад:

Обсіли Микиту хлопчакі в рові за городами. Він уже по-городському балакати навчився, то й розказував:

— Адеса, брат, — єто город. Шпана там усякая, сявкі, лягаві, фраера. Там, брат, можна пошамати на большой!..

Максимко не чув слова "шамати", але догадувався, що то — їсти, бо хто ж тепер про щось інше може говорити! Слухав Микиту, затамувавши подих, і йому дуже хотілося "пошамати на бальшой".

А той розказував:

— Злазиш з поїзда, — на базар не йди, коли ти ще **салака-тюлька деревенська**, бо там піймають і **лупки дадуть** — і пользи тобі од того нікакой... Топай на Дерibasівську, це така в нас главна вулиця, по ній вся Одеса ходить. І вікна на Дерibasівській великі — хоч возом заїжджай. За вікнами — столи, а за столами **фраера** водку п'ють, жратви перед ними — гори. Шамай, чого душа желяєть!... Дивишся крізь ті великі вікна... і слина в тебе котиться, як у скаженого пса, бо перед ними, брат, **каклети**, ковбаси і всякое, пони́маєш... Но нашому братові, вуркаганові, головне — хліб. Каклети нехай **фраера жруть**. Ти стаєш у дверях і смотриш, де хароший шмат хліба можна **стибри-ти**. Висмотриш собі стіл — і кидайся на кусень, як шуліка на курча. Хапай, тікай і на бігу їж. Коли вже вкусив — не однімуть. Ніякий фраер після вуркагана не їстиме — гидують вони, паскуди, нашим братом. **Фраера** б'ють не боляче, а можуть і зовсім не бити, вони народ ледачий... А коли за тобою женеться **лягавий** — це діло гірше. Тут не тушуйся і **тримай фасон** — всігда кажи, що ти круглий сирота. Коли ж розкис, **здрейфив**, признався, тоді вони **дресок**, і **діло твое швах** — повезе тебе **лягавий** под конвоєм додому, а дома на тата, маму — штраф. А коли ти витримав як круглий сирота, тоді тебе в детприйомнік, а там — **жратва**. Там тебе пострижуть, помиють, видадуть **бобку**, **шкари**, **кальоса**, і все чисте, як у фраера. Там прикидайся харошіньким, слухняненьким — на таких менше вніманія обрацають. Тоді вибери собі нічку, сам одягнися, **слязьмі** кілька **шмутків** — і на базар. Збудь, що маєш, — і ти знову вуркаган **з башлями** в кишені... Жізьнь, ріблята... Одеса, брат мама, вона любить круглих сиріт...

Максимко дивився на Микиту як на Бога. Не знав, що таке **лягавий**, **колектор**, **бобка**, **шкари**, **кальоса**, **башлі**, але думав, що він ще не зовсім достоїн знати тих слів... І мріялось малому вчепитися до поїзда, проїхати далеку дорогу. Але він був малий і не такий верткий, як Микита. Та й жаль було покидати село, безногого батька...

(А.М'ястківський. "Одеса-мама")

Територіальні діалектизми, тобто слова певної території, певної говірки, — також небажане явище у науковому чи офіційно-діловому стилі. Сфера їх використання — розмовне і художнє мовлення.

Наприклад:

Євгеній прибув до суду пів до дев'ятої і застав коридор повний селян, міщан, жидів, жінок і мужчин. Деякі сиділи на сходах, інші стояли на коридорі, держачи капелюхи в руках... Всіх очі від часу до часу позирали на двері **зали розправ**, відки мав появитися **пан секретар**, щоб викликати справи, які сьогодні на деннім порядку.

Євгеніїв клієнт, громадський радний із одного з поблизьких сіл, гарний чорновусий мужчина яких 35 літ, побачивши свого адвоката, протоптився до нього, привітався з ним і, відводячи його трохи набік, шепнув:

- Усе добре, прошу **пана адуката**.
- Що добре?
- Та з моєю справою.
- А що, **відступив жид від оскарження**?
- Е, ні!
- Свідків маєте?
- Свідків? Яких свідків? **Жид** має свідків.
- Але ж і ви мали мати своїх.
- Нащо?
- Ну, щоб **посвідчили вашу невинність**.
- Мою невинність? Але ж я не потребую її посвідчувати. Я таки **набив** жида.
- **І признаєтесь?**
- А певно.
- Ну, то що ж доброго вам **трафилося**?
- **Най** лише пан адукат питають жидівських свідків, за що я його побив.
- Ну, розуміється, що буду питати. Сам суддя буде питати.
- Ні, **прошу пана, судія** не буде питати.
- **Відки** ви знаєте, що не буде?
- **Побачать пан**.

В тій хвилі двері від зали отворилися, в них появилися **возний**, прочищуючи дорогу, а за ним молодий панич, **протоколянт** пана судді Страхоцького, з аркушем паперу в руках. Увесь народ лавою повалив до нього...

(І. Франко. "Перехресні стежки")

Наближеними до просторічних слів, соціальних і територіальних діалектизмів є **лайливі** та **вulgарні слова**. Вони недопустимі ні мовними, ні літературними, ні етикетними нормами, а їх уживання у багатьох державах навіть карається законом, як образа, приниження людської гідності. В Україні також існує такий закон. Стаття 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення стверджує: "Нецензурна лайка у громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і громадський спокій, розцінюються як дрібне хуліганство і карається накладанням штрафу від 3 до 7 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від 1 до 2 місяців"⁵².

⁵² Див: Кодекс України про адміністративні правопорушення. — К., 1997. — С. 101.

Щоправда, деякі з так званих лайливих слів уже втратили частково свій вульгарний зміст і виступають у вигуках, передаючи певну мовну експресію: *Чорт візьми! Холера. Паскудний*. Проте вживання їх вульгаризує мовлення, погано характеризує мовця, створює конфліктні ситуації. Для української мови такі слова, як правило, не були характерними. Вони потрапили до нас через посередництво російської мови і з самої російської мови.

Я. Радевич-Винницький стверджує, що у 1657 році в Україну приїхав турецький мандрівник Ельвія Челебі. Всюди, де був, він записував лайливі слова, щоби потім радити султанові, яких турецьких слів не можна вживати у тій чи іншій країні, бо вони за звучанням можуть випадково збігтися з якимись місцевими брудними словами. Раптом вони звучатимуть як лайливі. Так от Челебі записав лише чотири слова: *свиня, собака, чорт і дідько*.

Учений згадує, що коли він їздив до Угорщини, то отримав цілий список російських слів, які не можна вживати, бо за своїм звучанням вони подібні до заборонених угорських слів. Скажімо, слово *пунцовий* подібне до якогось брудного угорського матюка.

Виявляється, усе нецензурне "багатство" запозичене українською мовою в інших народів і позначене використанням германізмів, полонізмів, росіянізмів. Так, вислів "*Шляк би вас трафив!*" дослівно означає: "*Нехай з вами станеться апоплексичний удар (інфаркт або інсульт)*". До речі, таке ж саме значення має і вислів "*Хай тобі грець!*"⁵³.

Цікава також природа антиетикету. У росіян, наприклад, усе ґрунтується на статеві-родинних взаєминах. Нечистими словами у Росії колись боролися з нечистою силою: виганяли її з хворого, лікували хворобу... Люди постійно відчували присутність нечистої сили, тому лайка з часом ставала дуже поширеною і безадресною. У німців та греків лайка "тримається" на бруді, нечистотах. А в іспанців та італійців — на богохульстві.

Одна з найчистіших мов — японська. Найбрудніші вислови, відомі звичайному японцеві, це *кривий зад* і *з'їж свої екскременти!* А ідиш майже не знає брудної лайки. У цій мові існують складні, трохи жартівливі прокльони: *Щоб у тебе були цілі кораблі золота і ти все витратив на лікарів!* або *щоб я тебе бачив на одній нозі, а ти мене — одним оком!*

---

⁵³ Радевич-Винницький Я. Людина, яка першою сказала погане слово, врятувала людство // Високий замок. — 2001. — 20 липня.

Суржик

Слово *суржик* давно відоме в Україні. Вживалося воно у млинарстві. Суржи́ком називають мішанку зерна жита, пшениці, ячменю, вівса, а також борошно з такого зерна. Тобто непершосортне зерно і низького гатунку борошно. У мовознавстві цим словом позначають "суміш українського з російським при більш-менш довільному вживанні складників того чи іншого шару"⁵⁴. Я. Радевич-Винницький під суржи́ком розуміє макаронічне мовлення, що поєднує в собі в хаотичний спосіб елементи російської та української мов⁵⁵.

Мовний суржик – одна із форм українського просторіччя, породжена практикою тривалої двомовності (білінгвізму) в умовах колишнього СРСР.

Майстерно відтворено особливості суржикової мови у повісті М. Медникової "Ой!"⁵⁶: "Тут *ошибочка* вийшла. *Ти хоч ціла, а мені по зубах виписали...*", "А розписку я писала в *невменяємом состояннїі, в припадкє безумїя...*"

Хіба приємно чути: "*Не зря мені приснився той сон*". "*Я не вствіаю*". Чимало таких хиб у мові працівників правоохоронних органів". Порівняймо:

Неправильно	Правильно
Вилучено персні з брильянтами	Вилучено персні з діамантами
Затримали взяточника	Затримали хабарника
Затриманий взломщик	Затриманий зламувальник
Відказав ручнік	Відмовило ручне гальмо
Бойове дежурство	Бойове чергування
Перший допрос	Перший допит
Заявитель відказався від...	Заявник відмовився від...
Проведено досмотр	Проведено огляд
Мнима угода	Фіктивна (несправжня) угода
На моєму участку	На моїй ділянці
Система налогів	Система оподаткування

⁵⁴ *Шерех Ю.* Так нас навчали правильних проізношеній // *Ю. Шерех. Пороги і Запоріжжя.* – Харків, 1998. – Т. 3. – С. 245.

⁵⁵ *Радевич-Винницький Я.* Україна: Від нації до мови. – Дрогобич, 1997.

⁵⁶ Київ, – 1997. – № 11-12.

Є кровопідтйоки на лиці
Надіти наручники
Нечистоплотні дії
Рішення обжалував
Ограбив лоток
Очна ставка
Зіткнення на перехрестку
Оплата подорожала
Затриманий по підозрінню
Перекупщики товарів
Погранзона
Предоставив план дій
Пане полковник! Докладую...
Правоохоронцями задержаний
Противоречиві свідчення
Стояв регуліровщик
Рошотна відомість
Спроба самовбивства
Скрився від переслідування
Взяти ссуду
Записано в уставі
Участковий виявив
Ходотайство про звільнення
Визначений срок ув'язнення
Незаконне хранение оружия
Розлиті ядохімікати
Явочний лист

Є синці на обличчі
Надіти кайданки
Непорядні дії
Рішення оскаржив
Пограбував ятку
Ставка віч-на-віч
Зіткнення на роздоріжжі
Оплата зросла
Затриманий за підозрою
Перекупники товарів
Прикордонна смуга
Подав план дій
Пане полковнику! Доповідаю...
Правоохоронці затримали
Суперечливі свідчення
Стояв регулювальник
Розрахункова відомість
Спроба самогубства
Сховався від переслідування
Узяти позику
Записано в статуті
Дільничний виявив
Клопотання про звільнення
Визначений термін ув'язнення
Незаконне зберігання зброї
Розлиті отрутохімікати
Реєстраційний лист

В українському мовленні, переважно усному, часто трапляються російські слова чи кальки, вжиті без потреби: *столова*, замість *їдальня*; *любий*, замість *будь-який*, *кожний*; *признак*, замість *ознака*; *обідити*, замість *скривдити*; *надоїдати*, замість *набридати*, *докучати*; *повістка дня*, замість *порядок денний*.

Як зазначають дослідники, суржик формується на основі двох джерел:

а) з недостатнього чи повного невміння висловлюватися або писати як рідною мовою, так і іншою, що паралельно функціонує в мовній практиці;

б) з хибного уявлення, в основі якого теж лежить низький рівень культури, ніби суржик краще передає атмосферу "офіційності", більш "начальственно" впливає на підлеглих або слухачів⁵⁷.

Засмічують мову і недоречно вжиті **іншомовні слова**. І не лише з мов віддаленої спорідненості (латинської, французької, англійської, німецької), а й зі споріднених мов (російської, польської).

Невиправданим є вживання запозичених слів, які мають українські відповідники, коли замість **подвійне** зловживаємо словом **бінарне**, замість **головний** чуємо **домінантний**, замість **спадковий** — **дискретний**.

Крім цього, перенасичення тексту малозрозумілими іншомовними словами теж не сприяє його розумінню. На п р . : **Сертифікат** дав змогу митникам **констатувати**, що даний товар слід **класифікувати** згідно з **преференційним тарифом**. У цьому реченні п'ять іншомовних слів, що утруднює сприйняття, а отже, і ясність думки, тому хоча б кілька слів слід замінити, наприклад: **констатувати** — **зробити висновок**, **класифікувати** — **визначити** тощо.

Якщо не можна уникнути невідомого іншомовного слова, то його слід пояснити у тексті, наприклад: **Це вотум** (рішення, прийняте голосуванням) **повного недовір'я**.

Втрата контролю над власним мовленням може призвести до появи слів-паразитів на зразок: **так сказати, так би мовити, значить, ну, як це, розумієш, знаєш** тощо. Ці слова не лише нічого не виражають, а навпаки, спотворюють текст, його смисл: **Він, так би мовити, добра людина. Хай, значить, скаже**.

Чистота мовлення — це його естетичність, а краса ніколи не втомлює, не набридає.

Вправа 101. Доберіть правильні відповідники до поданих слів.

Бумажник, бурний, бутилка, вдих, вдребезгі, верхушка, взаємний, взятка, взривчатка, виговор, видний чоловік.

Вправа 102. Поясніть помилки та способи їх усунення.

1. На вид вона була дуже уставшою. 2. Суб'єктом даного злочину являється фізична осудна особа. 3. На двох місцях

⁵⁷Товстяко В. Українсько-російський "суржик" як форма просторіччя // Українська термінологія і сучасність. — К., 2001. — С. 282.

надворі вирвана трава, що дає підстави предполагати, що мотоцикл заводили з буксира. 4. При огляді примінявся фотоапарат "Зеніт-11". 5. Зайшовши в хату, громадянка Марчук М.І. помітила, що в неї викрали два килими, жіночий плащ і хрустальний посуд. 6. На полках серванта наявні відбитки пальців. 7. Біля лівого кута будинка, де стояв мотоцикл "Восход-М", трава вим'ята, валяються окурки від сигарет "Пріма". 8. По словам Бистрової І., вона всіляко старається сохранили сім'ю. 9. Під час огляду від учасників огляду місця події заяв по поводу порядку проведення огляду, змісту протоколу, плану не поступало.

Вправа 103. Вкажіть на порушення чистоти мовлення у поданих словосполученнях:

Зробити вскритіє, дати взятку, розискна версія, написати справку про хід справи, давати указанія, ядовита речовина, преступне діяння, обща довіреність, необосноване затримання, заплатити налічними, взяти взайми, отпечатки пальців, охрана об'єкта, очердний допит.

Вправа 104. У наведених реченнях виправте допущені помилки.

1. Першою на місце пригоди прибула пожарна команда. 2. На участку Нагорного Л.А. було скоєно сім крадіжок приватного майна. 3. З моїх слів записано вірно. 4. Решта цінностей досталася сім'ї у спадок. 5. За бухгалтерськими документами розстрочку оформили у 1994 році. 6. Розбійний напад здійснили випивші підлітки. 7. Громадянинові К. довелося скриватися від вимагачів майже місяць. 8. Група одержала орієнтовку близько 3 години. 9. На перший погляд, банківські документи внушали довіру. 10. Дальше перебування на свободі було невинправдане. 11. Автомобіль затримано на контрольно-пропускному пункті заводу. 12. Група задержання приступила до операції в 14.35 год. 13. Розроблений план передбачав також захоплення заложників, які працювали як обслуговуючий персонал. 14. При обшуку вилучено ювелірних виробів на суму 173 тис. карбованців: 17 (сімнадцять) золотих кілець обручальних; 31 (тридцять одну) цепочку; 3 (три) пари сережок.

Вправа 105. Знайдіть помилки у поданих реченнях. Вкажіть довідкові джерела, на підставі яких можна виправити знайдені недоліки.

1. В дальнійшому нам доведеться звернутися до свідків у цій справі. 2. Досвід у цьому напрямі наробляється. 3. Слідчі

дії були неоправданими з точки зору адвоката. 4. Якщо слідчий не буде слідувати цим вимогам, він відповідатиме по закону. 5. В Криму задержано групу, яка зберігала зброю і вибухові пристрої. 6. Матеріально-технічне забезпечення міліції далеке від ідеального обеспечення. 7. У затриманого виявлено крадені речі: куртка шкіряна, шапка норкова, кульчики золоті і наплічник шкільний. 8. З порушенням вимог доставляються спецчемодани. 9. Із того, що планувалося, нічого не получилось. 10. Учебний план прийняв і затвердив начальник відділу. 11. Нам ще не доложила про справи бельєва група. 12. У нас є нове предпісаніє, яким мусимо керуватися. 13. Вещева служба вже знає, скільки треба заказать рубашок для загону "Беркут". 14. Група усіленно занімається фізпідготовкою. 15. Нам вночі приходиться по два рази піднімати лічний состав. 16. Як требує міністр, так і будемо робить. 17. Судимі особи, які вже не раз притягувалися до кримінальної відповідальності, скоїли ще два протиправні проступки. 18. Там, де колись була розгрузочна, стало мало місця для застройки.

Вправа 106. Запропонуйте нормативні варіанти до поданих нижче словосполучень.

Виписка з протоколу, міроприємства райвідділу, заступати в караул, таможений збір, звертання пайщика, зафіксоване вимагательство, під час стажировки майора, змінена фамілія, відкрита нова столова, нести дежурство, заболів грипом, виявив участковий, поступив у санчасть, бойова задача, виявлена взривчатка, контрольний вистріл у висок, сльозоточивий газ, взяти заложника, вибіг із засади.

Вправа 107. У наведених реченнях знайдіть і виправте недоліки.

1. Чоловік громадянки К. застукав її в хаті з невідомим і, за його словами, замочив його на місці. 2. За ноу-хау, що широко використовувалася в ліцензійних угодах, договорах про технічне співробітництво, лізингу, встановлювалися демпінгові ціни. 3. Імідж цього закладу добре відомий усім. 4. Консенсусу сім'ям не вдалося досягти. 5. Ще в минулому році злочинне угруповання пропонувало фірмі бути під їхнім дахом.

16. ФРАЗЕОЛОГІЯ У ПРАВНИЧІЙ СФЕРІ

Magnum in parvo —
великий зміст у короткому вислові

Фразеологізми — це стійкі мовні вислови, які відтворюються у готовому вигляді, містять сконденсовану колоритно-стилістичну семантику, наприклад: *накивати п'ятами* (утекти), *тримати язика за зубами* (мовчати), *прикусити язика* (не сказати зайве). Отже, фразеологізм можна визначати як нерозкладне словосполучення, що має два або більше компонентів, постійних за своїм складом і значенням, що становить собою одне граматичне ціле. Наприклад, вираз *наговорити сім мішків гречаної вовни* означає "говорити якусь нісенітницю". Він не розкладається на окремі слова, бо сума значень слів цього словосполучення не дорівнює значенню цілого виразу. У реченні цей вислів виконує одну синтаксичну функцію — функцію присудка, напр.: *Він не пропустить виборів, щоб не наговорити сім мішків гречаної вовни* (Панас Мирний). А вислів *комар носа не підточить*, тобто "дуже ретельно, акуратно щось зробити", у реченні *Документи різні підготуйте, щоб і комар носа не підточив* (М. Стельмах) — виконує роль обставини.

У українській мові існує також чимало фразеологізмів з правничої сфери: *За праве діло стій сміло. Не страшний суддя, а страшна стаття. Не шукай в інших правди, якщо у тебе її немає. Суд правду знайде* та інші.

Послугуються правники і висловами з інших мов:

✓ російськими: *Не спіши карати — спіши милувати. До в'язниці широка дорога, а з в'язниці — вузька. Закон не паркан, через нього не перелізеш;*

✓ французькими: *Мудрий суддя судити не квапиться;*

✓ латинськими: *Замовчуючи ганебні вчинки, загострюєш провину. Знищувати закони — позбавляти себе першої допомоги;*

✓ німецькими: *Закон — прехитра сіль, сплести то треба вмить: мале попадається, велике проривається;*

✓ єврейськими: *Кайдани залишаються кайданами, навіть якщо вони позолочені;*

✓ скандинавськими: *Закон без карі — дзвін без язика;*

✓ китайськими: *Закон не дивиться на поклон.*

Деякі вислови, особливо із класичних мов, запозичуються готовими, наприклад: *actore non probante reus absolvitur* (лат.) — якщо обвинувачення не доведено, то відповідача звільняють; *advocatus diaboli* (лат.) — дослівно: адвокат диявола, але перекладають як: завзятий обвинувач; *amicus Plato, sed magis amica (est) veritas* (лат.) — Платон мій друг (приятель), та істина понад усе; *argumentum ex silentio* (лат.) — доказ, що виводиться із замовчування; *ubi jus, ibi remedium* (лат.) — де є право, там є і захист тощо.

У правничій сфері вживаються і так звані *крилаті фрази* — висловлювання видатних людей: учених, письменників, громадських діячів на теми права, порівняймо: *Несправедливий закон не створює права* (Цицерон). *Найбільше заохочення злочину — беззаконність* (Цицерон). *Своєю силою закони зобов'язані правам* (Гельвецій). *Законодавча влада — серце держави, влада виконавча — її мозок* (Ж.-Ж. Руссо) та інші.

Українські письменники та громадські діячі залишили скарбницю образних висловів: *Правдивим будь, а за правду й Божий закон не відмовляйся навіть голову покласти* (Лука Жидята, церковно-політичний діяч Київської Русі XI ст.); *Спасайтесь законом отецьким* (Іван Вишенський, письменник, громадський і церковний діяч XVI–XVII ст.); *Не прикладайте гріха до гріха, але добром добро спомагайте* (Мелетій Смотрицький, поет, церковний діяч XVI ст.).

Джерелами фразеологізмів є:

✓ прислів'я і приказки: *Друзі пізнаються в біді. Не спитавши броду, не лізть у воду. Не кажи "гон", поки не перескочиш;*

✓ вирази професійного походження: *Сім разів відміряй, а один раз відріж* (із мови шевців). *На точці замерзання* (із мови фізиків);

✓ біблійні вислови: *Содом і Гоморра; до третього пришестья;*

✓ античні вислови: *ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, яблуко розбрату;*

✓ крилаті вислови, тобто вислови із художніх творів: *мертві душі* (М.Гоголь); *світ ловив мене, та не впіймав* (Г.Сковорода);

✓ іншомовні вислови: *Veni, vidi, vici* (лат.) — прийшов, побачив, переміг; *се ля ві* (фр.) — така доля.

Найпоширенішим типом порушення фразеологічної точності є:

а) дослівний переклад іншомовних висловів або фраз, які в українській мові мають свої відповідники. Особливо поширені кальки з російської мови на зразок: *зійти з розуму* (сойти с ума) — замість *збожеволіти*; *у будь-який час* (в любое вре-

мя) — замість **коли завгодно**; *не в своїй тарілці* (не в своей тарелке) — замість **ні в сих ні в тих**; *вбити собі в голову* (вбить себе в голову) — замість **узяти собі до голови**; *приймати міри* (принимать меры) — замість **ужити заходів**;

б) незнання точного значення фразеологізму, його експресивно-стилістичних особливостей, сфери вживання: **Це була лебедина пісня злочинної групи**. У цьому реченні використано емоційно забарвлений вислів у емоційно нейтральному контексті. Або: **Маючи на меті переплюнути всіх, він вляпався в авантюру**. У наведеному контексті розмовні фразеологічні одиниці перенесені в офіційно-ділове мовлення;

в) трансформація складу фразеологізму, його розширення: **важка сізіфова праця, складний гордіїв вузол**;

г) спотворення складу фразеологічної одиниці через підміну слів: **це зовсім друга справа** (треба — *це інша справа*); **їх уже могила виправить** (пор.: *горбатого могила виправить*).

У професійному мовленні правників часто вживаними є синонімічні чи близькі за значенням вислови на зразок: *мати значення — відігравати роль, здійснювати вплив — мати вплив*. Через звичні асоціації компоненти одного словосполучення часто з'єднують з іншим. Виникає стилістична неточність. Наприклад, контамінація виразів *мати значення і грати роль* дала ненормативні варіанти: *мати роль і відігравати значення, або приділяти увагу і надавати значення — надавати увагу*.

Вправа 108. У наведених реченнях знайдіть фразеологізми і прокоментуйте їх значення.

1. Слідчі органи палець об палець не вдарили, аби з'ясувати, хто саме з правоохоронців розпивав спиртне того вечора із злочинцями. 2. Півмісяця знадобилося йому, аби зрозуміти, що закон писаний для всіх. 3. На той момент один із нападників уже накивав п'ятами. 4. Гроном серед ясного неба стало рішення Верховного Суду перенести слухання справи в іншу область. 5. Ні сіло ні впало з'явився новий свідок у справі громадянина Волкова.

Вправа 109. Вкажіть недоліки у використанні фразеологізмів. Запропонуйте нормативний варіант.

1. Питання про долю цих гідроспород, як і всього комплексу, скидається, стало вже притчею во язицях. 2. На місце аварії з великим запізненням прибула оперативна група районних електромереж, не порахували потрібним бути тут для керівництва начальник та головний інженер. 3. Поки грим не грянув, за

справу не взялися. 4. Лише б відходи від їдальні були б значною підмогою в харчуванні учнів. 5. Але при нинішній віртуозній майстерності спеціалістів по обходженню законів — його може постигнути доля інших важливих державних актів. 6. Кидається у вічі залишена напризволяще дитина. 7. Між тим, домінуючий вислід додав втікачам вітра в плечі. 8. За ними видно буде конкретних винуватців, які і триматимуть відповідь за це. 9. Від пияцтва до хуліганства — один стрибок. 10. “Все одно розмови не вийшло: Олександр спілкувався в основному нецензурщиною”, — підбив риску Глива. 11. Не підіймається рука щось креслити, хоч і ясно, що план не збалансовано з сьогоднішніми можливостями. 12. Психологи, приймаючи участь у співбесідах з кандидатами, оцінюючи психологічну готовність людей до роботи в міліції, подали б велику допомогу працівникам кадрових апаратів. 13. 4 червня втікачів знайшли і відвели до дитячого будинку, але вже ввечері вони знову подалися в біги.

Вправа 110. Знайдіть у реченнях фразеологізми. Прокоментуйте доцільність їх уживання.

1. Навіть сльозу пустили хлопці, мовляв, усе зрозуміли, станемо на чесний шлях. 2. Ми всі повинні не закривати очі на ці недоліки, а робити все можливе, щоб їх позбутися. 3. У день нашого приїзду о сьомій ранку прийшла перезмінка, і знову закипіла робота. 4. Та зразу ж після сходу громадян гайнули на хутір до Віри Кравець і декілька днів пили, як кажуть, по-чорному. 5. Головне, одразу беріть бика за роги. 6. Гордіїв вузол із термосами не можуть розв'язати вже протягом трьох місяців. 7. Директор господарства розводить руками: мовляв, не надали цьому уваги і якимось випустили з виду.

Вправа 111. У котрому із наведених речень фразеологізми вжиті без порушень норми?

1. Він на власні очі побачив картину злочину.
2. Ситуація склалася непередбачена — доля піднесла сюрприз.
3. Слова не розходилися з ділом.

1. Гірка правда очі коле.
2. Життя її нічого не навчило.
3. Багато з них встигло п'ятами накивати.

1. Цей факт відіграє неабияке значення.
  2. Дружина відразу прикусила язика.
  3. Не так сталося, як гадалося.
1. Нещодавно покинув місця не так віддалені.
  2. Не було потреби піднімати всіх на ноги.
  3. Вони відразу зчинили галас.
1. Максимчук С. не погоджувався співати під чужу дудку.
  2. Доведеться в розмові зачіпати за живе.
  3. Клименко має роль ватажка угруповання.
1. Слідчий не хотів палець об палець вдарити.
  2. У такому випадку міг Богові душу віддати.
  3. Хоменко обіцяв йому ребра порохувати.

Вправа 112. Вкажіть ненормативні фразеологічні сполучення.

1. Закон вступає в силу.	1. Робити поблажку.
2. Закон набуває чинності.	2. Робити попуст.
3. Закон набуває сили.	3. Не потурати.
1. Явка із зізнанням.	1. Ставити за провину.
2. З'явитися з повинною.	2. Ставити в вину.
3. Прибуття із зізнанням.	3. Вмінити в вину.
1. Дати наганяй.	1. Це марнота марнот.
2. Дати прочухана.	2. Це суєта суєт.
3. Дати взбучку.	3. Це все дрібниці.

Вправа 113. Вкажіть, чи є у поданому рапорті фразеологізми. Які їх особливості?

РАПОРТ

Доповідаю, що громадянин Гірняк М.В., раніше суджений за ст. ст. 206, 146 ч. 2 ККУ, звільнений з місць позбавлення волі ВВС і прибув із Львівської ВТК 11.01.1993 року. Прописаний за адресою: м.Львів, вул.Городоцька, 21, кв. 45.

Громадянинові Гірняку М.В. виданий паспорт серії КО 600021 Шевченківським РВВС у м.Львові 12.01.1993 р.

Начальник паспортного відділу
Шевченківського РВВС у м.Львові
майор міліції В.П.Мишук

Вправа 114. Укладіть для себе короткий словник фразеологізмів, пов'язаних із професійною діяльністю, використовуючи Українсько-російський словник фразеологізмів (К., 1976).

17. МОВНІ ШТАМПИ ТА КАНЦЕЛЯРИЗМИ

Qualis vir, talis oratio —
яка людина, така і її мова

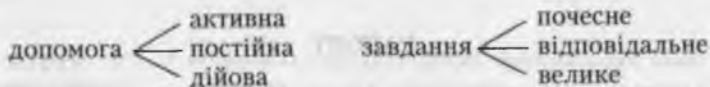
Мовні штампи та канцеляризми властиві офіційно-діловому стилю, професійно-виробничій сфері. Уживаючись поза ними, вони сприймаються не лише як стильовий дисонанс, а й як ознака бідності мовлення, його неестетичності, чим позбавляють мову простоти, образності, емоційності, знижують дієвість усного і писемного слова.

17.1. Мовні штампи

Мовні штампи — це колись живі, цікаві, влучні вислови, які виникли у художньому мовленні та публіцистиці, але з часом від багаторазового повторення, не завжди у відповідних, доречних мовних ситуаціях, перетворилися у "зразки" на всі випадки життя. Зміст їх стерся, вивітрився.

Є такі види штампів:

1. Парні слова, або слова-супутники, тобто якесь часто вживане слово тягне за собою постійного супутника, наприклад:

успіхи завжди видатні, значні, **оцінка** — висока, найвища, **ставлення** — халатне, безвідповідальне, **критика** — гостра, справедлива тощо. Парні слова не увиразнюють думки, не уточнюють її, а нерідко навіть заважають її сприйняттю, бо слова-супутники у тексті є зайвими.

Так, одразу після війни з'явилося чимало вдалих і невдалих образних витворів з використанням воєнної лексики на зразок: **фронт** польових робіт, **битва** за врожай, атмосферний **фронт**, лекторський **десант**, трудовий **десант**, а

сьогодні заштамповуються нові словосполучення: **блок** пропозицій, **рекламний блок**, **пакет акцій**, **пакет законів** тощо.

2. Поширеними штампами є вживання прийменників *за рахунок*, *з боку*. Наприклад: **Спецфакультет збільшився за рахунок** додаткового набору першокурсників. Прийменник *за рахунок* у сучасній українській мові вказує на те, що: 1) хтось виділяє певні кошти: *Витрати, пов'язані з проведенням виборів, проводяться за рахунок держави*; 2) щось одне збільшується тому, що зменшується інше: *Збільшити посіви пшениці за рахунок кукурудзи*. Тому наведене речення має звучати так: *Спецфакультет збільшився, бо цього року проведено додатковий набір студентів*. Або: **З боку адміністрації Гнатишин В.В. вже не раз попереджували**. Помилка — калька з російської мови прийменника *со стороны*. В українській мові слово *бік* має вужче, конкретніше значення. Тому речення має звучати так: *Адміністрація вже неодноразово попереджувала п. Гнатишин В.В.*

3. Універсальні слова — слова, що вживаються у найневизначеніших загальних значеннях і є заміниками слів, що мають конкретне значення. Це такі слова, як *робота*, *завдання*, *момент*, *факт*, *захід*, *проблема*, *охопити*, *оформити*. Як недолік, до них звертаються тоді, коли не знають, як точно назвати предмет, явище тощо.

Наприклад: **Треба на основі критики й самокритики виявити недоліки, які ще мають місце в політико-виховній роботі і намітити конкретні міроприємства** щодо її поліпшення. Норма: *Треба на основі критики й самокритики виявити недоліки, які ще є у виховній роботі і запланувати заходи* щодо її поліпшення.

17.2. Канцеляризми

Канцеляризми — це слова і вирази, взяті з мови протокольних звітів, офіційного листування, характерні для ділової мови, тобто для мови законів, указів, наказів, ділового листування.

У нашій мові збереглися специфічні слова, закам'янілі формулювання мови старої канцелярії, наприклад: *вищеназвані*, *нижчепідписані*, *призначити на посаду*, *беручи до уваги*, *доводити до відома* тощо. Такі вислови в офіційних документах, у текстах наукового стилю не можна вважати мовним недоліком. Немає потреби виправляти текст на зразок: *заслухавши та обговоривши... увільнити від обов'язків... чи: за значні досягнення нагородити...*

По-канцелярськи звучать і так звані *розщеплені присудки*, коли замість одного дієслова використовують дієслово та іменник, що без потреби розширює текст, надає висловлюванню казенного звучання: *зробити ремонт* (замість *відремонтувати*); *піддати критиці* (замість *критикувати*).

Нанизування іменників на **-ння** в одному реченні також не сприяє досконалості: *Питання виховання було винесено на наступне засідання*. Крім віддієслівних іменників на **-ння**, українська мова вживає віддієслівні іменники з іншими суфіксами, хоч не так широко. Це, зокрема, іменники з суфіксом **-к-**: *ставка, підшивка, обладка, затримка, доставка, перевозка* тощо. Проти таких форм у свій час виступали провідні мовознавці 20–30-х років О.Курило, С.Смеречинський. Та й сьогодні такі форми дуже нагадують слова російської мови. Мовознавці пропонують замінити форми на **-к(а)** віддієслівними іменниками з нульовим суфіксом: *перевіз, доставка* тощо. Однак замінити такими формами геть усі іменники з суфіксом **-к(а)** неможливо. Та чи немає в українській мові слів на зразок: *обіцянка, лайка, бійка*? Існують й іменники на **-ння**. Щоправда, найчастіше в казках, піснях, колядках, приказках, думках; чимало таких слів пов'язано з релігійним культом, порівняймо: *благословення, зцілення, мучення, покаєння, посвячення, хрещення, очищення* тощо. Наявні такі слова у побуті: *женихання, сватання, замовляння, примовляння* тощо; в офіційно-діловому мовленні: *Захист цивільних прав здійснюється в установленому порядку судом, арбітражем або третейським судом шляхом: визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення права і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язку в натурі; припинення або зміни правовідношення* (Цивільний кодекс України. Р.1. Гл.1. Ст. 6).

Однак не завжди нанизування таких іменників є виправданим.

Віддієслівні іменники на **-ння** варто замінити:

1) дієприслівниковими зворотами:

При читанні цього проекту
я зауважив...

Без складання відповідного плану
я не візьму на себе...

Шляхом зменшення витрат
ми зможемо здешевити...

Через збільшення тиражу
видавництво мало змогу...

Читаючи цей проект,
я зауважив..

Не склавши відповідного плану,
я не візьму на себе...

Зменшивши витрати,
ми зможемо здешевити...

Збільшивши тираж,
видавництво мало змогу...

2) неозначеними формами дієслова:

Для з'ясування обставин...	Щоб з'ясувати обставини...
Для поліпшення методів...	Щоб поліпшити методи...
Для удосконалення способів...	Щоб удосконалити способи...
Для збільшення ефективності...	Щоб збільшити ефективність...

Речення на зразок: *Голова поставив на обмірковування зібрання питання про утворення комісії постачання* мало би звучати так: *Голова просив збори обміркувати пропозиції і створити комісію з питань постачання.*

На жаль, канцеляризми та мовні штампи потрапляють у публіцистику, масову літературу, надаючи цим контекстам невластивого для них звучання, збіднюють мову, роблять її важкою для сприйняття, надають текстам казенного вигляду.

Вправа 115. Знайдіть випадки невиправданого вживання у наведених реченнях мовних штамлів та канцеляризмів. Виправте текст, якщо є й інші недоліки.

1. Черговий халатно відноситься до своїх обов'язків. 2. Завдяки добре організованій роботі нам вдалося запобігти масовим безпорядкам у місті. 3. У зв'язку з безконтрольністю і безвідповідальністю з боку керівників фірми до цього часу не передані суду бухгалтер, касир, винні в систематичних розтратах. 4. Необхідно поставити питання про посилення викорінення явищ негативних злочинних проявів. 5. Міроприємства по знешкодженню злочинної групи ще не утверджені. 6. Величезну роль у вирішенні питання подолання промахів у досягненні успіху в боротьбі зі злочинністю відіграє особисте переосмислення ролі правоохоронця на даний час діяльності. 7. Суд заслухав справу про відшкодування шкоди, завданої громадянці С. через пошкодження посівів пшениці у зв'язку з будівництвом лінії електропередач. 8. З боку правоохоронних органів допущене зволікання із розслідуванням цієї справи. 9. Ми вирішили досягти мети шляхом поєднання теорії з практикою. 10. Правоохоронцям нелегко вести боротьбу із сучасним злочинним світом. 11. Видача довідок по безробіттю здійснюється в кінці кожного місяця. 12. На фермі мають місце постійні зловживання завідуючого та комірника. 13. Однак похвалитися своїм вагомим внеском у творчий доробок району може далеко не кожне відділення. 14. У процесі виконання своїх обов'язків відчував — треба підвищувати свою професійну кваліфікацію. 15. Касир Розмаринович встигла зарекомендувати себе сумлінним виконавцем справ і одночасно освоїла кілька суміжних професій.

Вправа 116. Знайдіть помилки в наведених реченнях. Виправте їх.

1. Для вирішення перерахованих вище завдань треба розробити питання задіяння оперативних служб у позачерговій операції. 2. Інформаційно-пошукові заходи націлені на одержання даних про злочин шляхом використання системи обліку справ і документів про раніше скоєні правопорушення. 3. Завдання перевірки заключається у з'ясуванні всіх фактів такого роду, що містять у собі ознаки суспільно небезпечних дій. 4. Дія міліції на осіб з прикметами недоумства практично не дає результату. При працевлаштуванні таких осіб треба пам'ятати, що навіть на протязі 1,5–2 років після проходження курсу лікування, останніх необхідно розглядати як ще хворих людей, нездібних до фізичної та психічної діяльності. 5. При порівнянні цих даних стає ясно, чому злочинці змінили свої показання. 6. Вимагається складання підсумкового документа для відображення проведення оперативно-розшукової роботи та її результатів.

---

18. ТАВТОЛОГІЯ І ПЛЕОНАЗМ

---

*Отже нічим посет —
будь-яка надмірність шкідлива*

Близьким до названих видів мовних штампів є плеоназм. **Плеоназм** (від грец. πλεονασμοῦξ — надмірність, перебільшення) — *вираз, у якому є близькозначні, хоч різні за звучанням слова*. Цей засіб називають ще **багатослів'ям**. Лише у художніх текстах плеонастичні вислови допустимі, оскільки вони стилізують текст під фольклор, порівняймо: **Із города із Глухова полки виступали. Кого благаєте, благії, раби незрячії, сліпії** (Т. Шевченко).

Але найчастіше плеонастичні вислови вживаються без потреби у газетах, протоколах, в усному мовленні, наприклад: **Розкажи свою автобіографію. Справжні факти дезорганізації порядку**. У всіх цих висловах одне слово є зайвим, бо повторює значення попереднього чи наступного.

Різновидом плеоназму є **тавтологія** (від грец. ταῦτο — те саме + λόγος — слово) — *повторення певної думки дуже близькими за звучанням словами*. У художніх творах тавтологія ви-

користується з певною стилістичною метою — для увиразнення тексту, підсилення емоційності, затримання уваги на сказаному: *Вже тепер мені життя не миле: чи в темниці, чи на вільній волі* (Леся Українка). *А ти осталася одна, одна-однісінька надворі* (Т. Шевченко).

Але у звичайному мовленні тавтологія псує мову, заважає розуміти текст, знебарвлює його: *Рух широко поширився*. Дієслово "поширився" не потребує уточнення "широко", яке у смисловому плані не збагачує думки, а тільки повторює її.

Вправа 117. У наведених реченнях знайдіть тавтологію і плеоназм. Виправте речення.

1. У грудні місяці цього року були вилучені боєприпаси у 27 громадян міста. 2. До міста Львова прибули київські омонівці. 3. Громадянин К. — круглий сирота, він не має нікого. 4. На цю подію він має свою власну думку. 5. За столом сиділи молоді юнаки. 6. Подай свої власні міркування. 7. Пимтенко встиг напередодні ревізії анулювати всі договори своєї власної фірми.

Вправа 118. Виправте тексти. Вкажіть на способи їх удосконалення.

1. Щоб прийти до признання потреби профілактичного виховного аспекту, знадобився певний час, усвідомлення науковими кадрами нових завдань і шляхів подолання злочинності в суспільстві, накопичення і обдумання досвіду застосування нелегальних засобів профілактики, запобігання і присічення злочинів і, найголовніше, професіональне переорієнтування кадрів оперативників на рішення цих нових і досить складних завдань. 2. Наведені факти не можна признати переконливими з тієї причини, що вони відображають підхід як до суґубо вузько-професіональної, замкненої системи оперативно-розшукових заходів. 3. Необхідно застосовувати в роботі ефективні засоби впливу стосовно раніше суджених та осіб з антисуспільними установками, які можуть стати на шлях скоєння злочинів. 4. Оскільки дільничий інспектор по своїй дільниці виступає як вся міліція, хоча організаційно підкоряється одній із вузько-спеціальних служб. 5. Комплекс даних про ознаки відхиляючої поведінки і протиправних дій засудженого повинен бути для здійснення профілактики. 6. Така інформація не співпадає з даними, якими володіє дільничий інспектор міліції. 7. Притягання до відповідальності не лякає його. 8. Їх обґрунтовано підозрівають у скоєнні злочину стосовно особи, яка була доставлена в райвідділ міліції.

19. СЛОВОТВІРНІ НОРМИ

Abstractum pro concreto –
абстрактне замість конкретного

Це норми, що регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова. Порушення словотвірних норм найчастіше трапляється у процесі творення іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту (*харків'янин, тернопільчанин, тернопілець*), а також присвійних прикметників (*Маріїн, Надин, Олин*), прикметникових форм від різних географічних назв за допомогою суфікса *-ськ-* (*чеський, золотоніський*), при творенні назв осіб за професією чи виконуваною роботою (*екскаваторник, комп'ютерник*) тощо.

19.1. Способи словотвору

Процес словотворення досить тривалий. Українська мова має свою систему словотворчих засобів, серед яких чільне місце посідають морфологічні засоби: а) суфіксація: *право* – *правник, суддя* – *суддівський, закон* – *законник*; б) префіксація: *судити* – *засудити, присудити, бити* – *вбити, лякати* – *налякати, красти* – *обікрасти*; в) суфіксація і префіксація одночасно: *наручники*; г) безсуфіксний спосіб: *наклеп, захід*; д) основоскладання: *правознавство, зловмисник*, а також неморфологічні засоби, до яких належать: а) перехід слів з однієї частини мови в іншу: *черговий, вартовий, пальне, затриманий*; б) зміна значень слова "*Беркут*", "*Сокіл*" – назви спецзагонів.

Оскільки правникам так чи інакше доводиться мати справу з похідними словами, особливо відтопонімами, то зупинимось на цьому детальніше.

19.2. Нормативність творення відтопонімних слів

Топоніми – це власні назви географічних об'єктів певної місцевості. Відносні прикметники, які позначають місце проживання за власною географічною назвою, та іменники, які позначають назви жителів певної території, називаються відтопонімними.

Чимало труднощів виникає під час творення таких прикметників та іменників від назв населених пунктів. Як утворити прикметники від назви селища міського типу *Червоне*: *черволянське, червонське, червонівське*? Чи від назви міста *Рівне*: *рівненський, рівенський*? Чи від назви міста *Корсунь*: *корсунський, корсунівський* чи *корсунецький*?

Частково про такі прикметникові форми можна довідатись з Українсько-російського словника-довідника географічних назв Української РСР (К., 1971), але в ньому подано прикметникові назви обласних і районних центрів, що становить незначний відсоток усіх назв населених пунктів, і, крім того, чимало населених пунктів після 1990 року, які перейменовано.

Певні відомості можна почерпнути і з довідників адміністративно-територіального поділу держави, але і ці довідники не є, по-перше, філологічними виданнями, а по-друге, подають не всі топоніми.

В академічному виданні *Сучасна українська мова* були вперше викладені найзагальніші правила утворення та вживання відтопонімних прикметників. Однак на сьогодні вони вже не можуть задовольнити практичні потреби суспільства.

Тому при творенні відтопонімних прикметників слід урахувати історичні традиції і сучасний стан мови. Так, відійшли у минуле форми *лучеський* від *Луцьк*, *менський* від *Мінськ*, натомість маємо: *луцький, мінський*.

Усі прикметники від іменників-топонімів творяться за єдиним правилом — за допомогою суфіксів **-ськ**, **-цьк**, **-зьк**: *львівський, київський, харківський, донецький, луцький, кременчуцький, запорізький, криворізький, острозький* (детальніше про це на с. 196–197).

Однак фонеморфологічні процеси можуть бути при цьому різні: *Рівне* — *рівенський*, *Боярка* — *боярський*. Важко дається і творення назв мешканців даної території.

У зв'язку з тим, що факультативна сполучуваність морфем не дає змоги точно визначити твірний суфікс (при творенні прикметників майже вільно можна застосувати будь-який суфіксальний варіант з одинадцяти можливих: **-ськ(ий)**, **-івськ(ий)**, **-анськ(ий)**, **-инськ(ий)**, **-ецьк(ий)**, **-ицьк(ий)**, **-овецьк(ий)**, **-анецьк(ий)**, **-инецьк(ий)**, **(-ів)**, а для іменників: **-анин(-ець)**, для цих груп сформулювати чіткі правила утворення прикметників та іменників не можна. Тому творення і вживання прикметників від топонімів, а також назви жителів повинне регламентуватися словниками.

Таблиця регіональних назв мешканців за даними орфографічних словників:

Топонім	Прикметник	Назва мешканців
Вінниця	вінницький	вінничанин вінничанка
Волинь	волинський	волинянин волинянка
Дніпропетровськ	дніпропетровський	дніпропетровець дніпропетровка
Донецьк	донецький	донечанин донечанка
Житомир	житомирський	житомирець житомирка житомирянин житомирянка
Запоріжжя	запорізький	запорожець запорожка
Івано-Франківськ	івано-франківський	іванофранківець іванофранківка
Київ	київський	киянин киянка
Кіровоград	кіровоградський	кіровоградець кіровоградка
Кременчук	кременчуцький	кременчучець кременчучка
Кривий Ріг	криворізький	криворожець криворожка
Крим	кримський	кримчанин кримчанка
Луцьк	луцький	лучанин лучанка
Луганськ	луганський	луганець луганка луганчанин луганчанка
Львів	львівський	львів'янин львів'янка
Одеса	одеський	одесит одеситка

Полтава	полтавський	полтавець полтавка полтавчанин полтавчанка
Рівне	рівенський рівненський	рівнечанин рівнечанка
Тернопіль	тернопільський	тернопільчанин тернопільчанка
Суми	сумський	сумчанин сумчанка
Фастів	фастівський	фастовець фастівка
Харків	харківський	харків'янин харків'янка харківець харківка
Херсон	херсонський	херсонець херсонка
Черкаси	черкаський	черкашанин черкашанка черкасівець черкасівка
Чернівці	чернівецький	чернівчанин чернівчанка
Чернігів	чернігівський	чернігівець чернігівка
Ялта	ялтинський	ялтинець ялтинка

В офіційному мовленні нерідко послуговуються формою *мешканець Львова, Харкова, Сум*.

Вправа 119. Утворіть прикметники від таких географічних назв:

Дрогобич, Буг, Рівне, Брест, Ірпінь, Казбек, Козятин, Васильків, Маріуполь, Сиваш, Овруч, Пустомити, Боярка, Париж.

Вправа 120. Утворіть назви жителів від таких топонімів:

Балта, Бахмач, Боярка, Васильків, Донбас, Дрогобич, Жидачів, Надвірна, Маріуполь, Моршин, Павлоград, Пустомити, Рогатин, Стебник, Трускавець, Ходорів, Яготин.

Вправа 121. За допомогою поданих суфіксів утворіть назви людей за професією чи виконуваною роботою.

-тель: вихователь, учитель...

-іст/-ист: журналіст, фінансист...

-ник: двірник, правник...

-ар(яр): газетяр, лікар...

---

20. МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ

---

*Usus — ins it et norma loquendi —
звичай — закон і норма мовлення*

20.1. Морфологічні норми іменника

Ці норми регулюють вибір правильної граматичної форми. У морфології часто виникають труднощі у вживанні нормативних форм деяких частин мови, зокрема іменників, прикметників, числівників, дієслів тощо.

Пояснюється це тим, що в морфологічній будові літературної мови є так звані "сильні" і "слабкі" норми. "Сильні" норми — це норми, які не викликають сумнівів щодо уживання тих чи інших форм. Наприклад, не викликає проблем форма орудного відмінка однини іменників I відміни твердої групи: *хатою, дорогою, ногою* тощо. Однак ті самі форми для іменників мішаної групи викликають труднощі: як правильно — *площею* чи *площюю*, *межею* чи *межою*? Адже в усному мовленні таке сплутування трапляється, і, на жаль, часто. Форми, які піддаються розхитуванню, називаються "слабкими". Труднощі викликають форма родового відмінка однини іменників II відміни чоловічого роду (*терміна — терміну, папера — паперу*); форма давального відмінка іменників II відміни (*Івану* чи *Іванові, командиру* чи *командирові*); форма орудного відмінка іменників II відміни на **-р** (*лікарем, командиром, ювіляром, піснярем, гончарем*); форми називного і ро-

дового відмінків множини (*вуса — вуси, хліба — хліби, сосон, сосен, хитроців, повістей*).

Розглянемо найважливіші норми вибору граматичних форм іменника — форм роду, числа, відмінка.

Нормативність уживання форм роду іменників

1. Деякі іменники в українській мові мають дублетні форми роду: *зал — зала, тезис — теза, банкнот — банкнота, клавіш — клавіша, сусід — сусіда, продаж — продажа, плацкарт — плацкарта* тощо. Більшість дублетних утворень має в мові неоднакове застосування. Так, нормативними і частовживаними вважаються форми *продаж, генеза, теза, банкнот, продаж, клавіша, плацкарта*. Форми *продажа, генезис, тезис* є застарілі і тому рідковживані. Крім цього, в художній літературі нерідко трапляються варіанти форм, які вважаються архаїчними і не становлять норми літературної мови (*парада, юриста, гайдамак* тощо). Нерідко рід іменників сприяє розрізненню значень слів, порівняймо: *друкар — друкарка, пілот — пілотка, секретар — секретарка, адрес — адреса, гарнітур — гарнітура*.

2. Існує в мові значна група іменників спільного роду, які в одній і тій же формі вживаються зі значенням двох родів: чоловічого і жіночого, чоловічого і середнього, жіночого і середнього. Це переважно емоційно забарвлені суфіксальні лексеми, що, називаючи істоту, вказують на певну її ознаку. Вони належать до сфери розмовного мовлення. Іменниками "спільного" роду їх можна назвати тоді, коли вони уживаються поза контекстом, у словнику.

В українській мові значення подвійного роду мають іменники на **-а**- назви осіб, які виступають як слова чоловічого і жіночого роду залежно від статі, яку вони називають. Це такі слова, як: *роботяга, білоручка, зазнайка, соня, нікчема, тихоня, каліка, сирота* та ін. У контексті їх рід конкретизується: *Десятки разів я обіцяв цьому бідоласі Корецькому завітати до нього в гості* (Ф.Прокопенко). *Узяв та й посватав таку ж сироту, як і сам* (М.Левицький).

До іменників подвійного роду належать і деякі назви осіб на **-о**: *агакало* (ч. і с.), *ледащо* (ч. і с.), *базікало* (ч. і ж.), *сонько* (ч. і ж.).

У формі середнього роду іменники вживаються стосовно осіб двох статей: *він (вона) — велике ледащо*. Іменники спільного роду використовуються в розмовно-побутовому мовленні.

Хоча у розмовному мовленні під впливом іменників жіночого роду на **-а, -я** спостерігається тенденція вживати форму жіночого роду при позначенні осіб чоловічого роду, наприклад: *Він така нікчема* (замість **такий**). Таке уживання є відхиленням від норми.

3. Багато іменників, що означають назви посад, професій та звань, мають тільки форму чоловічого роду: *інженер, інспектор, декан, директор, ректор, президент, кандидат, доктор, професор, академік, пілот, сержант, генерал, лейтенант* тощо.

Якщо іменник чоловічого роду вживається на позначення посади жінки та ім'я її при цьому не називається, то узгоджене означення і присудок ставляться у формі чоловічого роду: *Мій адвокат захворів. Прокурор навів цікаві факти.*

Сполучення на зразок *суддя Павлишина, засідатель Котовська* вимагають, щоб присудок мав форму жіночого роду: *Суддя Павлишина заперечила проти розгляду цієї справи.*

Що ж стосується означення, то воно в таких випадках узгоджується з назвою особи граматично, тобто має форму чоловічого роду: *Мій керівник Валентина Василівна першою поздоровила мене з днем народження. Досвідчений інспектор Козлова доповіла про стан справ.*

Вирази *моя стоматолог, моя бухгалтер* мають розмовний характер. Так само фамільярно-розмовний характер мають форми: *продавиця, директорка, аптекарка*; а слова *директорша, генеральша* у цьому ж стилі позначають дружину директора, генерала.

Значна кількість назв осіб за фахом утворюють паралельні форми: *журналіст — журналістка, касир — касирка, лікар — лікарка, перекладач — перекладачка*. Однак в офіційно-діловій сфері перевага надається лексемам чоловічого роду.

4. У деяких назвах осіб за професією або місцем проживання наявні паралельні форми: *арфіст — арф'яр, зварник — зварювач, розкрійник — розкроювач, полтавець — полтавчанин, харківець — харків'янин, жашківець — жашківчанин — жашків'янин*.

5. Слід запам'ятати рід деяких іменників в українській мові: *ступінь, біль, степінь, кір, насип, Сибір, дріб, шампунь* — чоловічого роду, а *путь, картеч* — жіночого.

6. При визначенні роду в невідмінюваних словах іншомовного походження керуються такими правилами.

До чоловічого роду належать:

а) іменники, що позначають назви осіб чоловічої статі: *маєстро, аташе, денді*;

б) іменники, що позначають назви тварин чи птахів: *кенгу-*

ру, поні, шимпанзе, фламінго, какаду (винятки: *муха цеце, риба івасі* — жіночого роду);

в) іменники, що позначають назви вітрів: *сироко, торнадо*.

До жіночого роду належать:

а) іменники, що позначають назви осіб жіночої статі: *мадам, міс, місіс, леді, фрау*;

б) іменники, що позначають назви мов: *хінді, бенгалі, пушту, урду, есперанто*;

в) а також іменники: *авеню, стріт* (вулиця), *салямі* (ковбаса), *кольрабі* (капуста), *івасі* (риба), *цеце* (муха).

До середнього роду належать:

назви неістот (*депо, кліше, кашне, ампула, інтерв'ю, портмоне, таксі, жалюзі* тощо).

Деякі іменники іншомовного походження, що називають осіб, належать до спільного роду: *інкогніто, протеже, візаві*. Іменник *галіфе* вживається лише у формі множини.

Рід невідмінюваних географічних назв співвідноситься з родом відповідного іменника — загальної назви: *Торонто, Тбілісі* — середнього роду, бо місто. *Онтаріо* — середнього роду (озеро), *Міссісіпі, Колорадо, Конго* (ріки) — жіночого роду. *Капрі* (острів) — чоловічого роду тощо.

7. Рід невідмінюваних аббревіатур відповідає роду стрижневого слова: *АЕС* — жін. рід (бо атомна електростанція), *НРУ* — чол. рід (бо Народний Рух України).

Нормативність уживання форм числа іменників

Більшість іменників української мови мають одну і множину: *офіцер — офіцери, автомат — автомати, злочин — злочини, кодекс — кодекси* тощо.

Однак деякі іменники уживаються лише в однині або множині.

Тільки в однині вживаються іменники, що позначають:

а) абстрактні поняття: *злочинність, доброта, терпіння, боротьба, героїзм, хоробрість, любов* тощо;

б) збірні поняття: *зброя, правознавство, жіноцтво, селянство, біднота, дітвора, учнівство, студентство*;

в) назви речовин і матеріалів: *кисень, цукор, асфальт, шовк, вугілля*;

г) власні географічні назви: *Львів, Україна, Дніпро*.

Уживати такі іменники у формі множини можна лише тоді, коли вони набувають термінового значення, на п р . : *шуми серця, леговані сталі, мінеральні води, кольорові метали, солі азотної кислоти* тощо.

Форма множини від іменників власних назв указує або на сукупність осіб, пов'язаних родинними стосунками (*Кульчицькі, Петренки, Самійленки*), або на певний тип людей (*Чацькі, Дон-Кіхоти, Прометей*). Останні назви можуть уживатися не лише у позитивному плані, а й для вираження іронії, насмішки, презирства (*дон-жуани, обломови, дантеси*).

Тільки у множині вживаються іменники, що позначають:

а) власні географічні назви: *Карпати, Пустомити, Суми, Брюховичі*;

б) назви обрядових понять: *хрестини, уродини, іменини, поминки*;

в) назви економічних понять: *фінанси, кошти*;

г) назви продуктів харчування: *макарони, вершки, дріжджі*;

д) абстрактні поняття: *хитрощі, заздрощі, любові*;

е) парні предмети: *окуляри, двері, штани, граблі*.

Відмінкові форми іменників

Зупинимося лише на тих відмінкових формах, які мають слабку норму, що часто призводить до помилок.

Хитання щодо норм спостерігаємо в родовому відмінку однини іменників II відміни. Ці іменники мають закінчення **-а(я), -у(ю)**; однак вони не взаємозамінні. Щоб з'ясувати, які саме іменники мають закінчення **-а**, а які **-у**, вивчіть таблицю.

-а(я)	-у(ю)
назви міст та інших населених пунктів: <i>Парижа, Лондона, Львова</i> ;	географічні назви, що позначають просторові поняття: <i>Сибіру, Криму, Сахаліну</i> ;
у назвах річок, якщо наголос падає на закінчення: <i>Дінця, Дніпра, Дністра</i> ;	у назвах річок з постійним кореневим наголосом: <i>Бугу, Дону, Єнісею</i> ;
у наукових термінах: <i>атома, сегмента, відмінка, квадрата</i> ;	у літературознавчих термінах: <i>сюжету, роману, фейлетону, памфлету</i> ;
у назвах дерев: <i>дуба, клена, ясена</i> ;	у назвах рослин: <i>барвінку, ковилю, щавлю</i> ;
у назвах грошових одиниць: <i>долара, карбованця, фунта стерлінга</i> ;	у назвах збірних понять: <i>взводу, капіталу, оркестру, хору, лісу</i> ;
у назвах чітко окреслених предметів: <i>автобуса, зошита, олівця</i> ;	у назвах установ та організацій: <i>інституту, клубу, університету, універмагу</i> ;

у назвах істот: <i>хлопця, півня, чоловіка</i> ;	у назвах суспільно-політичних формаций: <i>капіталізму, феодалізму</i> ;
у назвах будівель та їх частин: <i>карниза, сарая, хліва</i> ; але: <i>будинку, льоху, поверху</i> .	у назвах ігор і танців: <i>тенісу, вальсу, футболу, балету, боксу, фокстроту</i> ; але: <i>гопака, краков'яка</i> .

Деякі іменники мають паралельні закінчення, причому значення слів не змінюється: *полка — полку, стола — столу, моста — мосту, гурта — гурту*.

У ряді іменників зміна флексій впливає на значення: *папера* (документ) — *паперу* (матеріал), *пояса* (частина одягу) — *поясу* (просторове поняття), *терміна* (слово) — *терміну* (час).

Сплутування цих закінчень впливає на зміст висловлення, наприклад: *У сейфі не було акту, норма: У сейфі не було акта*.

Розгляньте таблицю і запам'ятайте:

Вихідне слово	Форма родового відмінка
Акт	1. Акта (як документа): <i>не здала акта; дані взяті з акта</i> . 2. Акту (як дії): <i>у кінці сценічного акту; насильницького акту</i> .
Апарат	1. Апарата (самогонного): <i>не виявлено апарата для знімання</i> . 2. Апарату (як керівного органу): <i>дії керівного апарату</i> .
Блок	1. Блока (будівельного). 2. Блоку (угруповання).
Звук	1. Звуку (як дія): <i>жодного звуку; не було чути звуку</i> . 2. Звука (термін): <i>не вимовляє звука "р"</i> .
Орган	1. Органа (анатомічне поняття): <i>не пошкодив жодного життєво важливого органа</i> ; 2. Органу (установа, організація): <i>немає керівного органу</i> .
Рахунок	1. Рахунка (документа): <i>на підставі рахунка, виписаного...</i> 2. Рахунку (дія): <i>збитися з рахунку</i> .
Термін	1. Терміна (слово): <i>не знав значення нового терміна</i> . 2. Терміну (часове поняття): <i>всього терміну не відбув; гарантійного терміну не встановлено</i> .

Порушенням норми слід вважати також нанизування іменників однієї форми, наприклад: *Допит майора міліції затриманого проводився без порушення норм законодавства*. Замість: *Допит затриманого майор міліції проводив без порушення норм законодавства*.

Давальний відмінок іменників II відміни також викликає деякі застереження. Як відомо, іменники чоловічого роду II відміни мають паралельні закінчення: **-ові, -у** (тверда група); **-еві(-єві), -у(-ю)** (м'яка і мішана групи). Уживання подвійних форм у сучасній українській мові характерне для всіх іменників II відміни чоловічого роду без будь-якої семантичної і стилістичної диференціації, однак закінчення **-ові(-еві, -єві)** характерні для назв істот (людей): *прокуророві, капітанові, сержантові*.

У назвах істот закінчення **-у** вживається тільки тоді, коли поряд виступає кілька іменників із флексією **-ові(-еві, -єві)** і їх потрібно урізноманітнити: *Заяву подали начальнику райвідділу полковнику Харчуку Івану Степановичу*, замість: *Заяву подали начальникові райвідділу полковникові Харчуку Іванові Степановичу*.

Знахідний відмінок. Форма знахідного відмінка може збігатися із формою називного або родового. Це пов'язано із граматичним розрізненням категорії істот/неістот, наприклад: *побачив товариша, однокурсника, злочинця, але показувати приклад, уміння* тощо. Однак деякі назви неживих предметів виступають у знахідному відмінку у двох формах — спільних із формами називного і родового відмінків: *заточив олівець/олівця*, *написати лист/листа*, *перев'язати палець/пальця*, *купити ніж/ножа*. Форми із нульовим закінченням є стилістично нейтральними, а отже, вживаються без будь-яких обмежень. Сфера уживання форм із закінченням **-а(я)** — розмовне мовлення і художня література.

Орудний відмінок. Утворюючи форми орудного відмінка, слід пам'ятати про групи іменників. Тому маємо: *суддею, адвокатом, прокурором, злочинцем, виконавцем*, а також: *інженером, вчителем, токарем, лікарем, господарем, школярем, піснярем*.

Зіставимо:

Неправильно	Правильно
вулицьою	вулицею
плечом	плечем
площюю	площею

Дарвіним
Литвиним
товаришом

Дарвіном
Литвином
товаришем

Але: *Гончаром, Кушніром, Плющом* (хоч: *гончарем, кушнірем, плющем*).

Місцевий відмінок. Закінчення у формах місцевого відмінка в іменниках II відміни залежить від прийменника, порівняймо: *по Дніпру, на Дніпрі, у Дніпрі, по мосту, на мості, по селу, на селі, у селі*.

Кличний відмінок має свої особливості у кожній відміні. Так, іменники I відміни мають закінчення **-о** (тверда група): *колего, Миколо, Ірино*; **-е(-є)** (м'яка та мішана): *земле, праце, мріє, Маріє, Насте, душе, теце*; **-ю** (пестливі назви, імена): *бабусю, Марусю, Галю*.

Іменники II відміни мають закінчення **-у(ю)**: *полковнику, Василю, Валерію, коню, батьку, діду, дідусю, товаришу*; **-є**: *пане, Богдане, Степане, брате, сержанте*.

Іменники III відміни мають закінчення **-є**: *радосте, любове, смерте*. Уживаються такі слова переважно у поетичному мовленні.

Вправа 122. Знайдіть у наведених реченнях форми найменувань осіб за фактом. Чи всі вони нормативні? Які ще помилки в реченнях ви виявили?

1. Кран, як це було встановлено слідством, був залишений крановщиком не зачиненим на ключ. 2. Невідомі довго вивчали шлях касирки з банка на підприємство. 3. Тanya з 18 років почала працювати поварихою. 4. Вночі Кидрука В.С. на прохання батьків було доставлено на термінову операцію у лікарню швидкої допомоги. Операцію провела професорка Майдан І.С. 5. У поле зору правоохоронних органів потрапили гітарист і барабанщик ансамблю "Аква", які протягом двох років збували наркосировину у нічному клубі міста. 6. Дільнича лікарка зобов'язана була надати першу медичну допомогу потерпілому сержанту Круку П.Н., але, знехтувавши професійним обов'язком, не зробила цього.

Вправа 123. Вставте потрібне закінчення у дієслівних формах.

1. На місці падіння літака було виявлено непошкоджен...шасі.
2. Написан... резюме допомогло у розслідуванні справи.
3. Підготовлен...комюніке попередньо узгодили обидві сторони.
4. На ділянці Мукачево — Чоп повністю пошкоджен... шосе, що стри-

мує дорожній рух і ускладнює ситуацію на кордоні. 5. На місці злочину виявили закривален... кашне.

Вправа 124. Заповніть таблицю, керуючись відповідними правилами.

Неправильно	Правильно
Вийшов з вагону	
Біля будинка	
Нема каналу	
Затриманий з Кривого Рога	
Лист з Нью-Йорку	
Повернувся з Ізраїля	
Зустрівся біля поїзду	

Вправа 125. Виправте речення, де потрібно це зробити. Поясніть помилки.

1. На трасі Київ–Харків була затримана група викрадачів валютної виручки, викраденої в касирки обмінного пункту. 2. Підозра падає на директорку фабрики хутрових виробів. 3. Широкі повноваження попередниці Кравчук Л.М. керівника СПР призвели до втрати 300000 гривень. 4. Проти керівників банку — генерального директора Савчук В.С., бухгалтера Сай І.С., головного інженера Ільницької В.С. порушена кримінальна справа ще у 1998 році. 5. Віза була видана на прізвище Савчук Н.О., керівниці акціонерного банку "Витязь". 6. З приміщення були евакуйовані в першу чергу студенти, обслуговуючий персонал, бібліотекарки. 7. Художня виставка, представлена відомими полотнами, не була забезпечена надійною охороною, а наглядачка Кись Я.М. була відсутня у залі № 2 тоді, коли двоє підлітків намагалися зняти картину В.Патика. 8. Лідер бойовиків С. надіслав ультиматум до ООН, вимагаючи видачі об'єднаною таджицькою опозицією брата командира Різбана та встановлення захищеного коридору від афгано-таджицького кордону до його штаб-квартири. 9. Відчувши небезпеку, господарі підпільного цеха повтікали, залишивши непризволяще усе, у тому числі паспорт громадянина Вірменії. 10. По липовим платежам та дорученням двоє військовоторговців встигли за один день отримати товару більше ніж на 12 600 грн. 11. Учасників кримінальної оборудки було затримано о 17.35.

Вправа 126. За поданим зразком заповніть таблицю.

Чоловічі імена			
Називний відм.	Родовий відм.	Давальний відм.	Кличний відм.
Анатолій Богдан Валерій Василь Віталій Григорій Дмитро Євген Зиновій Ігор Маркіян Микола Олег Остап Петро Роман Сергій Федір Юрій Ярослав	Анатолія Богдана	Анатолієві (ію) Богданові	Анатолію Богдане

Жіночі імена			
Називний відм.	Родовий відм.	Давальний відм.	Кличний відм.
Валентина Дарія Євгенія Зоряна Катерина Марія Надія Ольга Софія Христина	Валентини Дарії	Валентині Дарії	Валентино Даріє

Чоловічі прізвища			
Називний відм.	Родовий відм.	Давальний відм.	Кличний відм.
Акуленко Андрійв Бабенко Бондарчук Вакуленко	Акуленка Андрієва	Акуленкові (-ку) Андрієву	Акуленку Андрієве

Васюта	Васюти	Васюті	Васюто
Гаврилів	Гаврилова	Гаврилову	Гаврилове
Гайдай			
Гнатенко			
Голубець			
Гринчишин			
Доценко			
Ємець			
Зленко			
Івах			
Кисіль			
Кочерга			
Кульбаба			
Кухар			
Лемцьо			
Мацько			
Медвідь			
Медуниця			
Москалець			
Нечай			
Онопрієнко			
Проць			
Сачок			
Уманець			
Феда			
Храмів			
Швець			
Яцків			

Вправа 127. Подайте правильний варіант наведених словосполучень.

Директору Сліпчуку Антону Ільковичу.
 Майору Іванчуку Петру Сергійовичу.
 Начальнику РВ УМВСУ Саєнко Василю Івановичу.
 Моему батьку.
 Доповідна генеральному директору Центру.

Вправа 128. Вкажіть правильний варіант із запропонованих.

- а) Капітану Омельченко Ігорю оголосили подяку.
 б) Капітану Омельченкові Ігорю оголосили подяку.
 в) Капітанові Омельченку Ігореві оголосили подяку.
- а) Бухгалтер склав річний звіт.
 б) Бухгалтер склала річний звіт.

3. а) Лікар Скрипник О. надав першу допомогу.
 б) Лікар Скрипник О. надала першу допомогу.
 в) Лікарка Скрипник О. надала першу допомогу.
 г) Лікарка Скрипник Оксана надала першу допомогу.
 д) Лікар Скрипник Оксана надала першу допомогу.
4. а) Слідство проводив слідчий Петренко О.
 б) Слідство проводила слідча Петренко О.
 в) Слідство проводила слідча Петренко Оксана.
5. а) Пане капітане, дозвольте доповісти.
 б) Пане капітан, дозвольте доповісти.
 в) Пан капітан, дозвольте доповісти.
 г) Товаришу капітан, дозвольте доповісти.

Вправа 129. У поданому рапорті вкажіть на порушення літературної норми та правил оформлення документа.

Начальнику Жовківського
 УМВСУ у Л/о
 майору міліції
 Костишак В.М.

РАПОРТ

Прошу надати мені короткострокову відпустку в зв'язку з сімейними обставинами терміном на 7 діб.

Помічник оперуповноваженого ВКР
 Жовківського РВ УМВСУ
 сержант міліції (підпис)

І.В.Яцев

02.10.96.

Називний відмінок множини іменників I—IV відмін має закінчення **-и**: *автомати, дороги, директори, колеги, інженери, паспорти, адвокати, прокурори, офіцери, сержанти*; **-і**: *ножі, вежі, межі, площі, коні, слюсарі, лікарі, токарі, школярі, піснярі, судді*; *ночі, речі*; **-а** (середній рід): *відра, вікна, імена, телята, хлоп'ята, дівчата*. Окремі іменники мають паралельні форми: *вуса — вуси, хліби — хліба*.

Іменники чоловічого роду з суфіксом **-анин(-янин), -ин**, утворюючи форми називного відмінка однини, втрачають суфікс **-ин**: *киянин — кияни, львів'янин — львів'яни, волинянин — волиняни*; але: *грузини, осетини, русини*.

Родовий відмінок множини іменників нерідко має варіантні форми: *бритв — бритов, воєн — війн, баб — бабів, губ —*

губів, легень — легенів, сосон — сосен, крихт — крихот — крихіт; але: старост — старостів (різне значення, I відміна); раз — разів, днів — день, плечей — пліч, вух — ушей, весіль — весілля; але: чоловік — чоловіків (різне значення, II відміна).

Запам'ятайте:

ампери, -ів апельсини, -ів баклажани, -ів башкири, -ів болгари, болгар бутси, -ів, валянки, -ів вірмени, вірмен	вольти, -ів галичани, галичан гальма, гальм гастролі, -ей гланди, гланд грами, -ів грузини, -ів джинси, -ів житла, жител	коноплі, конопель консерви, -ів корективи, -ів панчохи, панчіх плаття, -ів помідори, -ів солдати, -ів туфлі, туфель цигани, циган
--	--	---

Вправа 130. Назвіть неправильні форми запропонованих іменників:

1. Адвокати, прокурори, слідчі, професора.
2. Інженери, учителя, повара, директори.
3. Професори, міліціонери, столярі, теслярі.
1. Львів'яни, полтавці, полтавчани, кияни.
2. Тернопільці, дніпропетровці, дончани, харків'яни.
3. Донечани, тернопільчани, харківці, полтавчани.
1. Договора, паспорти, допити, протоколи.
2. Договори, паспорта, допити, протоколи.
3. Договори, паспорти, допити, протоколи.

Вправа 131. У котрому рядку є неправильні форми родового відмінка множини іменників?

1. Болгарів, грузинів, осетинів, циган.
2. Болгар, грузин, осетин, циган.
3. Болгар, грузинів, осетинів, циган.
1. Гостей, земель, подорожей, дітей, путей.
2. Сімей, сестер, облич, суддів, зустрічей.
3. Молодиць, українок, дівиць, лиць.

20.2. Нормативність уживання граматичних форм прикметника

Прикметники передають суб'єктивні чи об'єктивні оцінки, визначають ступінь якості предмета, приналежність його іншому предметові, особі, характеризують властиві предметові, особі постійні або тимчасові ознаки.

Усі прикметники поділяються на *якісні, відносні і присвійні*. **Якісні** прикметники позначають колір (*синій, жовтий*), смак (*гіркий, солоний*), розмір (*високий, маленький*), вагу (*легкий, важкий*), фізичні якості (*сліпий, глухий*), фізичні властивості (*міцний, крихкий*), зовнішні ознаки (*симпатичний, стрункий*), внутрішні ознаки (*добрий, хоробрий*), вік (*старий, молодий*), час (*давній, новий*) тощо.

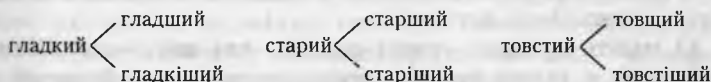
Відносні прикметники передають ознаку предмета за відношенням до матеріалу (*дерев'яний, залізний*), до місця, часу, простору (*харківський, сільський, степовий, вчорашній*), до абстрактного поняття (*науковий, реальний, психологічний*), до дії (*виховний, читальний*), до числа і метричних понять (*подвійний, літровий*) тощо.

Присвійні прикметники означають приналежність людині чи тварині: *Марійн, батьків, доньчина* тощо.

Якісна оцінка (*небезпечний, жорстокий, неврівноважений, грубий, брутальний, обдарований* тощо) може передавати різний рівень експресії, закладений у змістовій палітрі цих слів. Тому до вибору якісних прикметників треба підходити уважно і вдумливо. Емоційно-експресивні відтінки прикметників не завжди адекватно відтворюють ситуацію, якщо не враховувати їх смислових відтінків.

Якісні прикметники утворюють *вищий і найвищий* ступені порівняння. Кожна форма має свій спосіб творення. Однак на практиці спостерігаємо змішування способів, що веде до порушення норми.

Вищий ступінь має просту і складену форми. *Проста форма* утворюється додаванням суфіксів **-ш**, **-іш** до кореня або основи прикметника: *довгий – довший, сильний – сильніший*. Від деяких прикметників проста форма вищого ступеня утворюється за допомогою різних варіантів суфікса:

Окрім цього, одна із варіантних ступеневих форм може бути пов'язана з різними відтінками значення. Як правило, форма

на -ш семантично ширша від форми із суфіксом -іш. Наприклад, *старший* може бути за: 1) віком, 2) соціальним статусом, положенням; але *старіший* — лише за віком.

Складена форма утворюється додаванням до звичайної прикметникової форми слів **більш** або **менш**: *менш рішучий, більш зручний*; але утворення на зразок: *більш дохідливіший, менш витриваліший* вважаються **ненормативними**.

Найвищий ступінь має просту, складну і складену форми. *Проста форма* утворюється додаванням префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найсильніший, найглибший*; *складна форма* підсилюється додаванням часток **що-**, **як-** до простої форми найвищого ступеня: *щонайсильніший, якнайкращий*.

Складена форма утворюється додаванням до звичайного прикметника слів **найбільш**, **найменш**: *найбільш прогресивний, найбільш довгий*. Ці форми властиві науковому та офіційно-діловому стилю.

Ненормативними є утворення на зразок: *найбільш прогресивніший, найбільш передовіший*.

Офіційно-діловому мовленню властиві як прості форми, так і складені, наприклад: *Найбільш небезпечними видами злочинів у сучасному світі є викрадення людей, наркоманія, політичні вбивства на замовлення, відмивання грошей тощо*. Або: *Зберігання інформації для громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для законно встановленої мети*.

У розмовному мовленні перевага надається простим формам.

Порушенням норми вважається творення ступенів порівняння від відносних і присвійних прикметників, наприклад: *Серед неповнолітніх злочинців він **найпрофесійніший** кишеньковий злодій*. Слово *професійний* позначає відношення до професії, а не її якість. Тому ступені порівняння від нього утворювати не можна.

Не утворюють ступенів порівняння і ті якісні прикметники, які:

1) виражають назви абсолютних ознак, що не підлягають кількісному вимірові: *босий, голий, сліпий, заміжня, жонатий, німий, лисий*;

2) означають назви мастей тварин: *буланий, вороний, гнідий, зозулястий, попелястий, чалий*;

3) означають назви кольорів за подібністю: *вишневий, салатний, шоколадний, цегляний*;

4) мають суфікси **-уват(-юват)**, **-ав(-яв)**, **-езн**, **-елезн**, **-ущ(-ющ)**, а також префікс **пре-** і вказують на більший або менший ступінь вияву ознаки в предметі без зіставлення його з іншим, наприклад: *білявий, зеленкуватий, багатющий, довжелез-*

ний, здоровенний, пречудовий, ультрамодний, надшвидкісний.
Форми білявіший, чорнявіший — **ненормативні**;

5) виражають суб'єктивну оцінку якості за допомогою суфіксів **-еньк, -есеньк, -ісіньк, усіньк(-юсіньк)**: *чистесенький, дріб-песенький, тонюсінький*;

6) складаються з кількох основ: *чорно-білий, темно-синій, білобокий, дзвінкогососий, швидконогий*;

7) віддієслівного походження з префіксом **не-**: *незламний, непохитний, неподільний, невігойний, невмирущий*;

8) мають суфікси **-анн(-янн), -енн** і означають дуже велику міру вияву ознаки: *невблаганний, невпізнаний, непримирен-ний, нескінченний*.

Слід запам'ятати, що ступеньовані форми прикметників можна уживати лише в такому контексті, зі змісту якого зрозуміло, що з чим порівнюється, за наявністю однієї і тієї ж ознаки. Наприклад, речення **Найнебезпечнішою** (у порівнянні з чим?) *формою заманювання підлітків до вживання наркотичних речовин була організація "клубів", у яких підступна сировина спочатку потрапляла в руки молоді безплатно. Найбільш небезпечною* (у порівнянні з чим?) *формою втягування молоді в наркобізнес стали нові форми організації її відпочинку* — неправильні, бо невідомо, що з чим порівнюється.

Норма: *Небезпечною формою... і Дуже небезпечною...*

Форми вищого ступеня повинні мати при собі іменник, що є назвою об'єкта порівняння, та прийменник на зразок: *дорожчий за золото, вищий від батька*.

Форма вищого ступеня постає і в результаті зіставлення не з одним предметом, а із сукупністю предметів. У такому випадку вона набуває видільного значення і за змістом наближається до найвищого ступеня. Однак такого значення набуває лише обмежена кількість слів, хоч і дуже поширених, — *кращий, гірший, нижчий, молодший, старший* тощо: *кращий курсант, молодший у групі, вищий у шерензі, нижчий у рядку*.

Форми вищого ступеня можуть і не мати значення прямого порівняння, тобто об'єкт порівняння при них може бути відсутнім. Якщо форми з прямим порівнянням виконують функцію присудка (саме ця функція утворює їх порівняльне значення, бо вказує на змінну ознаку), то форми з прихованим порівнянням виконують функцію узгодженого означення (бо означення вказує на незмінну ознаку), на пр.: *Надія була спокійніша за сестру. Є вище мірило його дій — помста*.

Безсумнівно, у таких випадках порівняння є, але воно приховане. Найчастіше такі форми входять до складу нерозкладуваних словосполучень, які можуть виступати в ролі терміна:

вища математика, вища освіта, нижчий сорт, старший науковий працівник, молодший лейтенант.

У тексті прикметники часто виступають у ролі іменної частини складеного присудка, наприклад: *Злочинець був небезпечний* і *Злочинець був небезпечним*. Різниця в цих конструкціях полягає у значенні. Присудок у формі називного відмінка вказує на постійну ознаку, а в орудному — на тимчасову.

Типові помилки щодо вживання прикметникових форм пов'язані:

1) з утворенням форм ступенів порівняння від відносних прикметників: *найдемократичніша держава, найкримінальніше середовище;*

2) з творенням плеонастичних ступеньованих форм: *більш краща ситуація, більш глибоке вивчення права;*

3) з уживанням застарілих форм, які залишилися нормативними у російській мові: *самий небезпечний, самий відважний;*

4) з творенням безприйменникових порівняльних конструкцій: *масштаби значніші наших, (норма: масштаби значніші за наші);*

5) зі сплутуванням форм споріднених прикметників, що різняться за значенням: *Слабким місцем діяльності судів є неуважний розгляд справ неповнолітніх. Норма: Суди приділяють недостатньо уваги розглядові справ неповнолітніх.*

До трагедії призвів слабкий (норма: слабкий, недостатній) контроль жеків за експлуатацією пічного опалення у центральній частині міста.

20.3. Нормативність уживання граматичних форм числівника

Числівник посідає в нашому житті значне місце, оскільки ми постійно оперуємо поняттями, пов'язаними з цінами, грішми, віком людей, а також іншими математичними величинами.

Нерідко числівниками послуговуються в інформаційних зведеннях, звітах. Ї стає прикро, коли чуєш порушення морфологічної норми на рівні числівника. Ці порушення найчастіше зводяться до:

1) невідмінювання або неповного відмінювання складних і складених числівників, на п р . : *Сімсот сімдесяти восьми тонн металу не було оприбутковано на складі, починаючи з 1990 року.* Помилка полягає в тому, що числівник *сімсот* слід

також поставити у форму родового відмінка — *семисот*. Або: *Більше сорок автомобілів не пройшло техогляду*. Норма: *Більше сорока автомобілів не пройшло техогляду*.

2) неправильного поєднання числівників з іменниками: *півтори року* (замість *півтора*), *три кілометра* (замість *три кілометри*);

3) неправильного вживання збірних числівників (стильовий дисонанс): *тридцять двоє діб, сімнадцятеро міністрів, семеро днів* тощо.

Розглянемо це детальніше.

Відмінювання складених кількісних числівників має свої особливості, які варто нагадати.

1 тип. Відмінювання числівників *один, одна, одне, одні*. Вони відмінюються за прикметниковим типом, зберігаючи форми роду і числа.

<i>Н.</i>	один, одне		одна одні
<i>Р.</i>	одного	одної, однієї	одних
<i>Д.</i>	одному	одній	одним
<i>З.</i>	як <i>Н.</i> або <i>Р.</i>	одну	як <i>Н.</i> або <i>Р.</i>
<i>О.</i>	одним	одною, однією	одними
<i>М.</i>	(в, на) одному	одній	одних

2 тип. Відмінювання числівників *два, дві*.

<i>Н.</i>	два, дві
<i>Р.</i>	двох
<i>Д.</i>	двом
<i>З.</i>	як <i>Н.</i> або <i>Р.</i>
<i>О.</i>	двома
<i>М.</i>	(в, на) двох

3 тип. Відмінювання числівників *три, чотири*.

<i>Н.</i>	три	чотири
<i>Р.</i>	трьох	чотирьох
<i>Д.</i>	трьом	чотирьом
<i>З.</i>	як <i>Н.</i> або <i>Р.</i>	як <i>Н.</i> або <i>Р.</i>
<i>О.</i>	трьома	чотирма
<i>М.</i>	(в, на) трьох	чотирьох

4 тип. Відмінювання числівників від *п'яти* до *двадцяти*, а також *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*. Зверніть увагу, що назви десятків відмінюються точнісінько так, як і назви звичайних чисел, а не так, як у російській мові, де передбачено зміну обидвох частин, наприклад: *п'ятью-десятью*, *семидесяти*, *восьмидесяти* тощо. Форми такого зразка в українській мові вважаються **позанормативними**.

Н.	п'ять	одинадцять	сімдесят
Р.	п'яти, п'ятьох	одинадцяти, одинадцятьох	сімдесяти, сімдесятьох
Д.	п'яти, п'ятьом	одинадцяти, одинадцятьом	сімдесяти, сімдесятьом
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	п'ятьма, п'ятьома	одинадцятьма, одинадцятьома	сімдесятьма, сімдесятьома
М.	(в, на) п'яти, п'ятьох	одинадцяти, одинадцятьох	сімдесяти, сімдесятьох

5 тип. Відмінювання числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*. У непрямих відмінках ці числівники мають лише закінчення **-а**.

6 тип. Відмінювання числівників *тисяча*, *мільйон*, *мільярд*, *нуль*. Вони відмінюються, як відповідні іменники першої та другої відмін.

7 тип. Відмінювання числівників на позначення сотень. У них відмінюються обидві частини. Порівняймо:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсот	п'ятисот
Д.	двомстам	п'ятистам
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	двомастами	п'ятьмастами п'ятьомастами
М.	(на) двохстах	п'ятистах

Форми типу *п'ятьохсот*, *п'ятьомстам* також ненормативні.

8 тип. Відмінювання дробових числівників. Слід запам'ятати, що у дробових числівників чисельник відмінюється як кількісний, а знаменник — як порядковий числівник. Наприклад:

Н.	дві треті	сім десятих
Р.	двох третіх	семи десятих
Д.	двом третім	семи десятим
З.	дві треті	сім десятих
О.	двома третіми	сьома (сімома) десятьма
М.	(на) двох третіх	семи десятих

9 тип. Збірні числівники у непрямих відмінках відмінюються як власне кількісні: *п'ятеро — п'яти (п'ятьох, п'ятьом...)*. Числівники *обоє, обидва* відмінюються так: *обох, обом, обома, на обох*.

Числівники *півтора/півтори, півтораста* — не відмінюються.

Уживання збірних числівників

Збірні числівники поєднуються:

а) з іменниками чоловічого роду на позначення осіб чоловічої статі, а також з іменниками спільного роду: *троє воїнів, четверо солдатів, п'ятеро службовців*. Однак не поєднуються збірні числівники з назвами високих урядових посад, військових звань: *три міністри, чотири генерали, два маршали*. Форми *двоє маршалів, троє міністрів, четверо генералів* носять знижений відтінок, в офіційному мовленні є позанормативними;

б) зі словами **діти, хлопці, люди, чоловіки, особи**: *семеро дітей, восьмеро хлопців, п'ятеро осіб*;

в) з іменниками — назвами істот, що мають в однині і множині різні основи: *троє людей* (пор.: людина — люди), *двоє дітей* (дитина — діти), *п'ятеро гусей* (гуска — гуси);

г) з усіма іменниками середнього роду: II (двоє відер, семеро яблук) і IV відмін (четверо горнят, двоє телят, семеро поросят);

д) з іменниками, які вживаються у формі множини: *двоє окулярів, п'ятеро дверей*;

е) із особовими займенниками: *вас троє, нас п'ятеро, їх семеро*.

Увага! Збірні форми не можна утворювати від складених числівників: *сорок двоє, сімдесят п'ятеро*. Ці форми неправильні.

Увага! Не поєднуються збірні числівники з іменниками жіночого роду.

Слово *пара* у висловах *paru днів*, *paru годин* також є ненормативним. Це слово поєднується лише з іменниками на позначення предметів роздрібної торгівлі, в також іменниками на позначення осіб, об'єднаних спільною справою (*пара чобіт*, *пара рукавиць*, *пара закоханих*). В усіх інших випадках, особливо з числівниковим значенням у наведених вище прикладах, слово *пара* слід замінити неозначеним числівником *декілька*: *декілька днів*, *декілька годин*, *декілька місяців*.

Особливості поєднання іменників з числівниками

Особливості поєднання іменників з числівниками подано у таблиці:

Числівник	Форма іменника	Приклади
один, -а, -е, -і	Н. однини	<i>один рік</i> , <i>сто сорок один день</i>
два, три, чотири	Н. множини (у деяких словах з наголосом однини)	<i>два рази</i> , <i>три тижні</i> , <i>два брати</i> , <i>чотири книжки</i>
два, три, чотири + іменники з суф. -ни(а), або іменники, що змінюють свою основу (<i>дівчина</i> — <i>дівчата</i> , <i>друг</i> — <i>друзі</i>), або іменник <i>чоловік</i>	Р. однини	<i>два громадянина</i> , <i>два друга</i> , <i>чотири дівчини</i> , <i>три чоловіка</i>
п'ять, шість, десять... двадцять, а також збірні від них	Р. множини	<i>п'ять офіцерів</i> , <i>сім злочинців</i> , <i>двадцять років</i> , <i>шестеро свідків</i>
тисяча, мільйон, мільярд	Р. множини	<i>тисяча кілометрів</i> , <i>мільйон жителів</i>
нуль	Р. однини	<i>нуль звука</i> , але: <i>нуль цілих</i>
дробові числівники	Р. однини	<i>одна друга площі</i> , <i>три чверті години</i>
півтора, півтори	Р. однини	<i>півтора рази</i> , <i>півтори доби</i>
півторапта	Р. множини	<i>півторапта тонн</i>
складені числівники	за формою останнього слова	<i>двадцять один юрист</i> , <i>п'ятдесят три вагони</i> , <i>сто сорок п'ять кілометрів</i>

Увага! Кількісні числівники *два, три, чотири*, а також такі, які закінчуються на *два, три, чотири*, поєднуючись з іменниками IV відміни або множинними іменниками у Н. відмінку, вимагають додаткового лічильного слова: *штуки, пари, голови, примірники, екземпляри, одиниці* тощо⁵⁸. Наприклад: *двадцять чотири голови телят, сорок три штуки дверей, триста двадцять дві пари саней*. У непрямих відмінках це слово опускається. Наприклад: *двадцяти чотирьох телят, сорока трьох дверей, трьохсот двадцяти двох саней*.

Увага! Якщо числівник містить при собі іменники *половина, третина, чверть*, то форми *два, три, чотири* з половиною вимагають Р. відмінка однини: *два з половиною метри, три з половиною літри, дві з чвертю години*; але *п'ять* з половиною і *вище* — Р. відмінка множини: *п'ять з половиною років, тридцять вісім з половиною градусів, п'ять з чвертю метрів*.

У висловах на позначення дат: *сьоме вересня, третє січня* тощо відмінюється лише числівник, так само при дробових числівниках іменник не відмінюється: *одна друга тонни, однієї другої тонни, одній другій тонни...*

Запам'ятайте! Запитуючи про час, слід уживати вислови: *Котра година? О котрій годині?* (а не: *Яка година? Скільки годин?*). Правильними відповідями є такі: *За десять третя. Десять хвилин до третьої. П'ять по четвертій. Третя нуль п'ять. Сьома година тридцять хвилин. Пів на восьму. Половина восьмої*. Вислови *без десяти п'ята, без чверті сьома* є скалькованими з російської мови.

Функції числівників

1. Назви великих чисел властиві науковому стилю.
2. Збірні числівники вживаються в розмовно-побутовому мовленні.

3. Числівники, що позначають приблизну кількість, уживаються лише в розмовному і художньому стилях, а числівники, що позначають точну кількість, переважають у науковому, публіцистичному та офіційно-діловому стилях.

4. Науковці зазначають поширення в сучасній мові цифрових позначень у назвах-визначеннях, замість порядкових числівників: "Космос — 350", "Експо — 2000". Така заміна цілком відповідає принципу економії у мові.

⁵⁸ Див.: Щербатюк Г.Х. Два, три, чотири... // Культура слова. — 1977. — Вип. 13. — С. 67.

Числівники можуть вступати у синонімічні відношення. Синонімними можуть бути:

✓ кількісні і збірні числівники: *шість солдатів — шестеро солдатів*;

✓ лічильні словосполучення, що позначають час: *12 годин 30 хвилин — пів на першу*;

✓ числівники та іменники з числовим значенням: *п'ять — п'ятірка; троє — трійка*.

Вправа 132. Прочитайте вголос окремі формулювання статей нормативних актів, прокоментуйте особливості поєднання числівників з іменниками, вкажіть, які зауваження до речень у вас виникають.

1. Якщо суб'єкт є фізичною особою, то відповідальність настає з 16 років. 2. Оскільки можливе порушення права на честь, гідність та ділову репутацію, то держава повинна передбачити право на захист цих прав. Таке право надається ст. 7. 3. Крім цивільної відповідальності, передбачено також кримінальну відповідальність на підставі ст. 125 та 126 Кримінального Кодексу України. 4. Відповідно до положень ст. 32 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 5 Цивільно-процесуального кодексу України кожний має право вимагати в судовому порядку спростування недостовірної інформації, що порочить честь і гідність членів його сім'ї. 5. Позовну заяву необхідно оформити відповідно до вимог ст. 137 ЦПК. 6. Позовна заява оподатковується державним митом у встановленому ст. 64 ЦПК розмірі. 7. Невиконання зазначених вимог веде до наслідків, передбачених ст. 139 ЦПК України. 8. Відповідно до ст. 7 ЦК України відповідач повинен довести, що поширені ним відомості відповідають дійсності. 9. Правила використання відомостей, що стосуються лікарської таємниці — інформації про пацієнта, на відміну від медичної інформації — інформації для пацієнта, встановлюються ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я та частиною 3 ст. 46 Закону України "Про інформацію".

Вправа 133. Розкрийте дужки і виберіть потрібну форму числівника.

1. Якщо раніше на (три, троє, суддя) припадало в середньому (дев'ять, дев'ятеро, розгляд, справа), то тепер (вісім, восьмеро, суддя) доводиться займатися (двадцять, двадцятьома, двадцятьма, справа). 2. (Три, троє, студентка), потрапивши у заклад сумнівного типу, не задумалися над наслідками свого перебування там, а навпаки, поводитися легковажно, чим і спровокували неприємні для себе наслідки. 3. (Тридцять три (троє), підліток) були затримані у центрі міста опівночі за порушення

громадського порядку. 4. Хуліганські дії (сім, семеро, особа) напідпитку спричинили ужиття заходів з метою запобігання масовим безчинствам. 5. (Два, двоє, перевізник) були взяті під контроль ще на митному переході. 6. Браконьери вивезли (чотири, четверо, олень). 7. (Три, троє, постраждалий) доставлено у лікарню швидкої допомоги (два, двоє, автомобіль). 8. Виготовленням наркосировини займалися (шість, шестеро, наркоділок). 9. З приводу усиновлення (три, троє, дитина) у районний суд звернулися сусіди громадянки Рей О.С. 10. Потрібно було щонайменше (чотири, четверо, доба) для того, щоб дочекатися повернення підозрюваного у рідне село і затримати його. 11. (П'ять, п'ятеро, свідок) відмовилися прийти на судові засідання і підтвердити попередні свідчення.

Вправа 134. Поставте числівники у правильній відмінковій формі і запишіть їх словами.

1. Кут кидання під час стрільби в повітря залежить від початкової швидкості, маси й форми кулі і може знаходитись у межах від 28 до 55 м. 2. На митниці затримані 2 вантажні машини із 78 тоннами м'ясного фаршу сумнівної якості. 3. При зміщенні вбік на 1 мм середня точка влучення під час стрільби на 100 м з автомата зміщується на 26 см. 4. Відстань до постаті була десь у межах 200 метрів. 5. Стрілець пробіг більше 77 метрів. 6. Вогневий рубіж змінюється до 25-метрової позначки. 7. Фігура була встановлена не вище 100 м. 8. Кількість набойв визначив командир: на перший день — 6 штук, на наступний — збільшена до 8 штук, далі — до 50 штук. 9. Рекордна кількість справ — це ті, які свідчать про ухилення від сплати податків: близько 370, з них в особливо великих розмірах — близько 70. 10. Акціонерне товариство відвантажило продукції на 35 888 000 грн та 1 816 000 грн, а після реалізації її кошти були переказані на розрахункові рахунки.

Вправа 135. Поедняйте числівники з іменниками, розкривши дужки.

124 (набій), 336 (стаття), 232 (тонна), 249 (метр), 798 (стіл), 549 (корова), 897 (затриманий), 3,15 (кілограм), 0,5 (сантиметр), $1/2$ (відро), 42 (теля), 23 (окуляри).

Вправа 136. Виправте текст, поясніть помилки.

1. Близько семидесяти чоловік були перевірені в ході рейду. 2. Конфлікт тривав близько півтора години. 3. Командир підрозділу із семи підлеглими отримав розпорядження про затримку злочинців. 4. Спиртомір показував міцність напою до

сорок градусів. 5. У п'ять сорок я почув крізь сон постріли, які мене й розбудили. 6. Мінченко вдарив його пару раз. 7. Півтора кімнати займали вилучені під час обшуку речі. 8. У тисячу дев'ятсот вісімдесят дев'ятому році злочинне угруповання розпочало свою протизаконну діяльність. 9. Під час дискотеки хлопці наказали мені вийти на пару хвилин на вулицю поговорити. 10. Гальмівний шлях автомобіля становив приблизно вісімдесят сім метрів. 11. Шістьомстам ув'язненим була надана робота. 12. Семидесяти чотирьом бійцям видані фіктивні документи. 13. Тіньова економіка дає на ринок близько одного мільйона дев'ятьсот сорока вісьми літрів спирту. 14. На митному переході затримали автомобіль, в якому знаходилося більше восьмидесяти тонн кольорових металів.

20.4. Нормативність уживання граматичних форм займенника

Займенники привертають до себе увагу насамперед специфікою семантики: вони не дають характеристичної назви предметові чи явищу, а лише вказують на предмети, ознаки, кількість⁵⁹. Ця частина мови притаманна усім стилям. Нагадаємо, що займенники поділяються на:

особові (*я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони*);

зворотний (*себе*);

присвійні (*мій, твоїй, свій, наш, ваш, їхній*);

означальні (*сам, самий, увесь, кожний, інший, всякий*);

вказівні (*цей, той, такий, сей, стільки*);

питально-відносні (*хто, що, який, чий, котрий*);

заперечні (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий*);

неозначені (*будь-хто, абищо, хто-небудь, хтось, казна-що*).

Завдяки семантичним особливостям, синтаксичним і морфологічним властивостям займенники можуть поєднуватися з різними частинами мови та виступати різними членами речення. Ця здатність займенника сприяє виразності висловлювання, конкретизації контексту.

Водночас неправильна побудова фрази із займенником може створювати двозначність, наприклад: *Передана до суду справа директора Орлової С. свідчить про належну її підготовку*. У даному реченні не зрозуміло, про чію підготовку йде мова: директора чи справи? Для конкретизації варто вжити уточнення, яке можна подати у дужках безпосередньо після займенника.

⁵⁹ Див.: Шевичук О.С. Стилiстичнi властивостi займенникiв // Українська мова і література в школі. — 1979. — № 4. — С. 17.

У мовленні юристів важливого значення набуває уміння послуговуватися особовими займенниками.

1. Так, неприйнятним у вживанні в офіційно-діловому стилі є займенник **я**. У службовому спілкуванні найчастіше послуговуються його множинною формою: **Ми розглянемо Вашу заяву. Нам не вперше доводиться Вас затримувати тощо.**

2. Стилистичного значення у діловому тексті набуває пропуск особового займенника у наказових формах дієслів: *Прошу організувати... Наказую вивчити... Прошу уточнити... Вимагаю притягти... Щоб позбавити текст відтінку категоричності, слід додати до дієслова займенник **Ви, Вас, Вам**: *Пропоную **Вам** здати зброю... Попереджаю **Вас** про необхідність з'явитися... Наказую **Вам** подати...**

3. Порушенням норми є надмірне використання займенників у тексті, що ускладнює сприймання і розуміння суті викладеного: *Слід мати на увазі, що **Ваша** особиста зброя – пістолет – призначена для влучення у злочинця з близької відстані. **Його** кулям властива значна сила, тому **Ви і вони** надаєте тілу сильного удару, від **якого** створюється неодмінно стресова ситуація.*

4. Порушенням норми літературного мовлення є використання регіональних відповідників до займенників: *У нього все так складалося: то **єйні** батьки не хотіли його, то його батьки не хотіли **неї**.*

5. Таким самим порушенням норми в усному мовленні є неправильне наголошування займенників: *мбї документи, твбї справи.*

6. Порушенням норми є така побудова речення, в якому особові займенники **він, вона, воно, вони** можуть стосуватися одночасно кількох іменників з однаковою формою роду і числа: *Усім відома ситуація у правоохоронних органах: бракує досвідчених фахівців, пального, сучасної апаратури та автомобілів і водночас **ім** доводиться часто вислуховувати нарікання громадян на **їх** незадовільну роботу.*

Щоб удосконалити виклад, треба застосовувати один із кількох можливих варіантів перебудови речення: 1) *Усім відома ситуація у правоохоронних органах: бракує досвідчених фахівців, а також часто не вистачає сучасної апаратури, автомобілів, пального. І водночас правоохоронцям доводиться вислуховувати нарікання на свою адресу щодо незадовільного виконання обов'язків.* 2) *Усім відома ситуація у правоохоронних органах: бракує досвідчених фахівців, а також часто не вистачає сучасної апаратури, автомобілів, пального. І водночас **ім**, правоохоронцям, нерідко доводиться вислуховувати на-*

рікання громадян на незадовільний стан правоохоронної діяльності.

7. Присвійні займенники **її, його, їх, свій**, уживання яких у тексті пов'язане з двома іменниками, створюють двозначність.

Наприклад: *Представник митниці наказав депутатові віддати **свій** паспорт.* У даному реченні займенник **свій** може стосуватися як іменника *представник*, так і іменника *депутат*. Тому щоб внести ясність, речення слід перебудувати: *Представник митниці наказав, щоб депутат віддав **свій** паспорт.* Або: *Представник митниці наказав депутатові: "Віддайте **свій** паспорт".*

8. Часто присвійні займенники створюють надмірність у висловлюванні: *мій власний план, моя автобіографія, мій автопортрет, моя власна точка зору* тощо. Нормативними є: *мій план/власний план; моя біографія/автобіографія; мій портрет/автопортрет; моя точка зору/власна точка зору.*

9. Займенник **себе** також може спричиняти двозначність, якщо у реченні є два іменники, яких він може стосуватись: *Командир наказав капітанові викликати вогонь на себе.* У даному реченні займенник **себе** може стосуватися як іменника *капітан*, так і іменника *командир*. Щоб уникнути двозначності, треба перебудувати речення: *Командир наказав капітанові, щоб він викликав вогонь на себе.* Або: *Командир наказав капітанові: "Викликай вогонь на себе!"*

10. Ненормативними є вислови *поводити себе, чути себе, представляти собою*, замість нормативних: *поводитися, чути-ся, бути* (є).

11. Вказівний займенник **цей** може бути співвіднесений із різними словами в контексті, наприклад: *Організована злочинність далі набуває поширення. Боротьба зі збройними угрупованнями посилюється. З **цим** не можна миритися.* У такому контексті займенник **цей** може стосуватися як поширення організованої злочинності, так і боротьби з нею. Текст слід перебудувати таким чином: *Організована злочинність далі набуває поширення. І з **цим** не можна миритися. Тому боротьба зі збройними угрупованнями посилюється.*

12. Уживання російського займенника **любой (любий)** замість **будь-який** також є порушенням норми, наприклад: *До нього можна застосувати **любу** статтю Кримінального кодексу.*

Норма: *До нього можна застосувати **будь-яку** статтю Кримінального кодексу.*

Вправа 137. Виправте тексти. Поясніть помилки.

1. У наведенні порядку брали участь працівники правоохоронних органів. Ними було очищено всю територію центральної частини міста. 2. Хлопець із товаришем старшого віку проник у салон автомобіля, де викрав усе його цінне майно. 3. Враховуючи, що до послуг подібних конвертаційних структур вдається чимало фірм, у тому числі цілком легальних, їх діяльність завдає значних збитків державі. 4. Підполковник міліції Савка С. вже 10 років працював разом з Круком С. Загалом непогано себе зарекомендував у міліції. Того дня він був у складі слідчо-оперативної групи. За його словами, близько 20 год. вечора Крук С. запропонував йому повечеряти разом. 5. Григорій приніс на зустріч у дворі свій саморобний пістолет. Він усім одразу сподобався. 6. Дана довідка затриманої на вокзалі громадянки Куц І.С. засвідчує, що вона з'явилася не так давно. 7. Волощук С. зустрів брата товариша, з яким проходив у справі вимагання з ініціативи останнього, тому він не зрадив зустрічі. 8. Справа адвоката Шевчукової В.І. свідчить про її оперативність. 9. Дід попросив онука взяти на себе вчинене вбивство. 10. Співмешканець Оксани наказав їй випрати свій закривавлений одяг. 11. Начальник уже неодноразово заважував головному інженерові на надмірне захоплення його колекцією. 12. Мною було побито усі рекорди ведення справи.

Вправа 138. У наведених реченнях назвіть недоліки та виправте їх.

1. Директор підготував письмовий наказ бухгалтеру списати на його рахунок 7 тисяч штук цегли, що той і зробив. 2. Командир наказав підлеглим узяти собі по 10 патронів. 3. Назавтра ними були вивезені з території заводу всі матеріали. 4. З пістолетом брата, якого не виявили, мали б розпочинати побудову версій убивства. 5. Своєї сестри вона не пам'ятає. Вона померла у ранньому віці. 6. Мною затриманий громадянин С. 7. Кавич І. взяв мотоцикл Ісика П. для вирішення його справ. 8. Склад заводу, який згорів, давно потрапив у поле зору злочинної групи. 9. Свідок стверджував, що потерпілий встиг добігти до його автомобіля. 10. Мною ніхто не був побитий. 11. Громадянин С. зустрів брата товариша, якого давно хотів побачити.

20.5. Нормативність уживання граматичних форм дієслова

Дієслово — найбільш уживана частина мови, граматичні форми якої сприяють опису динамізму та констатації дій і явищ. Дієслово багате на синонімічні варіанти і водночас складне за

своїми зв'язками з іншими словами. Нагадаємо, що дієслово має кілька форм: **інфінітив** (неозначена форма) — *просити, давати, знати*; **родові форми**: *просив, просила, просило, просили; давав, давала, давало, давали; знав, знала, знало, знали*; **особові форми**: *прошу, просиш, просить, просимо, просите, просять; даю, даєш, ...даємо, ...дають; знаю, знаєш, знає...знають*; **дієприкметник** — *прошений, знаний*, **дієприслівник** — *даючи, давши; просячи, просивши; знаючи, знавши*; **безособові дієслівні форми на -но, -то** — *вбито, закрито, зачинено*.

Типовими порушеннями нормативності уживання дієслівних форм є:

1. неправильні особові закінчення: *боряться* (замість **борються**), *сипляться* (замість **сиплються**), *сміяються* (замість **сміються**), *біжуть* (замість **біжать**);

2. уживання діалектних форм замість літературних: *Коли він зрозумів, що його оточили і втікати нікуди, вирішив застрілитися* (замість **застрелитися**);

3. уживання зворотних дієслів, характерних для пасивних конструкцій, замість незворотних: *Я вибачаюся за спізнення. Хлопчик має розшукуватися власними силами — односельчанами і батьками*;

4. уживання активних дієприкметників теперішнього часу (а інколи і минулого): *пишучий в усі інстанції* (замість **який пише в усі інстанції**); *підвипивші молодики* (замість **нетверезі, п'яні**); *нападаючий на нього* (замість **який нападав на нього**); *повеселівші хлопці* (замість **звеселілі**).

Дієприслівникові звороти — досить поширений вид дієслівних форм у діловому мовленні. Дієприслівникові звороти сприяють динамічності мовлення. Тому їх часто використовують у книжних стилях замість підрядних обставинних речень.

Місце дієприслівникового звороту у реченні вільне. Однак дієприслівникові звороти, які вказують на дію, що передувала дії, вираженій дієсловом-присудком, а також дієприслівникові звороти зі значенням причини й умови, ставляться перед дієсловом-присудком: *Оголосивши перерву, судді пішли на консультативну нараду. Побачивши працівників правопорядку, хулігани кинулися навтьоки*.

Дієприслівниковий зворот може відноситися до члена речення, вираженого інфінітивом: *Створюючи закони, слід враховувати соціологічну ситуацію*. У таких безособових реченнях дієприслівниковий зворот може стосуватися лише інфінітива. Тому неправомірним вважається речення на зразок: *Підходячи до будинку, мені стало страшно*.

Дієприслівниковий зворот не можна вживати при пасивному звороті, оскільки суб'єкт дії, виражений присудком, і суб'єкт дії, виражений дієприслівниковим зворотом, не збігаються: *Одержавши тяжку рану, сержант був врятований товаришами. Ідучи щодня на службу, зброя повинна вичищатися.*

Так само дієприслівниковий зворот не вживається у тих випадках, якщо дія, виражена дієприслівниковим зворотом, не стосується того самого діяча, що й присудок: *Будучи на нараді, питання про зростання злочинності стояло досить гостро. Навчаючись разом в університеті, він залишився для мене другом на все життя.*

Деякі дієприслівникові звороти, на зразок: *судячи з цього, чесно кажучи, поклавши руку на серце* та ін., перетворилися на застиглі вислови, втратили ознаки звороту, не підлягають вимогам, які ставляться до дієприслівникових зворотів, і тому можуть уживатися в безособових реченнях: *Правду кажучи, хотілося несумлінно ставитися до виконання своїх обов'язків.*

Вправа 139. Ознайомтесь із текстом. Зверніть увагу на дієслівні форми, вжиті у ньому. Проаналізуйте їх.

Конституційний Суд України вирішив:

1. Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для реалізації, або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

2. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

3. Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюються на всі правовідносини, що виникають у державі. До правовідносин, на які поширюється юрисдикція судів у контексті конституційних звернень, належать також правовідносини, що виникли з факту придбання громадянами України облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, щодо яких відповідно до Закону України "Про державні гарантії заощаджень громадян України" від 21 листопада 1996 року № 537/96 — ВР із наступними змінами і доповненнями Україна взяла

на себе зобов'язання про компенсацію реальної вартості знецінених державних цінних паперів.

Вправа 140. Вкажіть речення, в яких дієслова вжиті з порушенням норми. Виправте текст.

1. Органами внутрішніх справ розшукується Микола Іванович Зубаль, який вийшов з дому і не повернувся. Його прикмети: зріст 170 см, волосся сиве, чешеться догори, вік 50 років. Одягнутий був у сіру куртку, яка защібається на білу блискавку, костюм чорний, сорочка блакитна, сірий галстук. 2. У черговий раз на Рава-Руській митниці вилучається значна партія незадекларованих промислових товарів на загальну суму близько 170 тис. грн. 3. Більшість жертв погоджувалася на умови викрадачів автомобілів заплатити їм одну тисячу доларів. 4. Ця дисципліна викладається курсантам першого курсу. 5. Перспектива цього хлопця бачиться мені сумною. 6. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої і наукової, технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. 7. Військова служба відбувається кожним повнолітнім громадянином України. 8. Юриспруденція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. 9. Кожний зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України. 10. Він не рахується з думкою старших осіб. 11. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. 12. Засуджено дві рекетирські групи, затримавши їх при скоєнні злочину.

Вправа 141. Назвіть дієприкметники у наведених словосполученнях. Чи всі вони нормативні?

Ворогуючі сторони, шифруючий пристрій, галопуюча інфляція, знеболуючі препарати, заспокоюючі таблетки, фінансуючий орган, зникший з міста, втікаючий із місць позбавлення волі, стріляючий з автомата іноземного виробництва, вмираючий від ножових ран.

20.6. Нормативність уживання прийменників

Прийменник як службова частина мови виконує дуже важливу роль у нашому усному і писемному мовленні. За допомогою прийменників можна висловити найрізноманітніші нюанси думки, що сприяє і розвитку мислення.

Прийменники, особливо непохідні **на, в, з, до, для, від, при**, належать до найчастіше вживаних слів у сучасній українській мові: вони ширше і досконаліше виражають відношення

між предметами і діями чи ознаками, ніж самі відмінкові закінчення, наприклад: *подія сталася біля дороги, подія сталася серед дороги, подія сталася вздовж дороги*. У даних словосполученнях родовим відмінком іменника з різними прийменниками передаються різні просторові відношення.

У практиці мовлення під впливом неправильних аналогій нерідко спостерігаємо порушення норм у вживанні прийменникових конструкцій. До них належать:

1. Неправильний вибір прийменника: *по наказу хазяїна* (замість *за наказом хазяїна*), *по н'яте число* (замість *до н'ятого числа*), *практичні по криміналістиці* (замість *практичні з криміналістики*), *при відсутності* (замість *за відсутності*).

2. Наявність зайвих прийменників: *учитель з математики, описує про життя підсудного; оплатити за проїзд* (замість: *учитель математики, описує життя підсудного, оплатити проїзд*).

3. Неправильне утворення форм іменника у прийменниковому сполученні: *побігли по сходах, у Миколці було бажання помсти* (замість: *побігли сходами, у Миколки було бажання помсти*).

4. Недостатнє усвідомлення обставинних відношень, що їх виражають прийменникові конструкції: *упав на підлозі* (замість *на підлогу*).

5. Неправильне утворення форм похідних прийменників: *на протязі* (замість *протягом*), *не дивлячись* (замість *незважаючи на*).

6. Неправильне керування прийменникових конструкцій: *згідно плану* (замість *згідно з планом*), *відповідно з інструкцією* (замість *відповідно до інструкції*) тощо.

7. Нагромадження однакових прийменників у фразі: *Він вилетів з квартири з пістолетом*.

На жаль, найчастіше недоліком ділового мовлення стає неправильне уживання прийменника *по*: *робота по виявленню, заходи по боротьбі, комітет по законодавчій експертизі, комісія по контролю, відділ по захисту прав споживача, майстерня по ремонту автомобілів, заняття по боксу, фахівець по криміналістиці, майстер спорту по дзюдо, дебати по статті 10 Конституції, лікар по травматології, пропустив по хворобі* тощо.

Усунути вказані порушення літературної норми можна, освоївши усе розмаїття значенневих відтінків прийменників української мови. Заміна подібних ненормативних штампів словосполукми з прийменниками *з (із, зі), щодо, у справі, над, для, за* та ін. або безприйменниковими конструкціями лише вираз-

нить мовлення, наприклад: *робота щодо виявлення, заходи боротьби, комітет законодавчої експертизи, комісія контролю, відділ захисту прав споживача, майстерня з ремонту автомобілів, заняття з боксу, фахівець із криміналістики, майстер спорту із дзюдо, дебати з приводу статті 10 Конституції, лікар-травматолог, пропустив через хворобу (у зв'язку із хворобою)* тощо.

Слід запам'ятати, що прийменник **по** в українській мові уживається:

✓ у просторовому значенні: *ходить по крамницях; розкидати книжки по столу;*

✓ при означенні предмета, на який спрямована дія: *ударити по голові, по нирках;*

✓ на означення мети: *ходить по воду, по гриби;*

✓ у сполученні з числівником: *по одному, по сім;*

✓ на означення розміру й кількості: *по гривні;*

✓ у часовому значенні: *по обіді (після обіду), по смерті (після смерті);*

✓ для вираження стосунків спорідненості, близькості: *родич по чоловікові; колега по роботі; товариш по школі.*

В усіх інших значеннях прийменник **по** не вживається. А його використання найчастіше пов'язане із впливом російської мови. Адже ділова документація до 1990 року велася лише російською мовою, тому подібні ненормативні конструкції з **по** ще не повністю зникли з нашої мови.

Існують деякі правила заміни таких конструкцій українськими відповідниками, що пов'язано з уживанням конкретних прийменників⁶⁰.

1. Після слів *заходи, рекомендації, настанови, завдання, допомога, семінар, набір, рада* краще вживати прийменники **щодо, для, іноді з, у справі**, або безприйменникову конструкцію, наприклад:

заходи щодо (для) дальшого поліпшення пенсійного забезпечення;

рекомендації щодо поліпшення навчального процесу;

настанови з питання;

семінар для обміну досвідом;

завдання щодо вилучення незареєстрованої зброї;

Львівський центр працевлаштування.

2. Після слів *комітет, відділ, управління, об'єднання, інспекція, майстерня, гурток* тощо ліпше уживати форму родового

⁶⁰ Бурячок А.А. Про прийменник **по** // Українська мова і література в школі. — 1991. — № 1. — С. 76-78.

відмінка відповідного іменника або прийменникову сполуку **в(у) справі**:

*Комітет радіомовлення та телебачення;
Комітет у справах молоді, спорту;
відділ технічних засобів;
райвідділ соціального забезпечення;
інспекція у справах неповнолітніх;
майстерня ювелірних виробів;
управління охорони.*

3. Після слів *змагання, заняття, залік, фахівець (спеціаліст), директиви, нарада, майстер, чемпіон, інженер* тощо уживаються конструкції з прийменником **з(зі, із)**. Рідше — без прийменникові:

*змагання з важкої атлетики;
заняття з цивільної оборони;
фахівець із правознавства;
інженер з техніки безпеки;
майстер спорту з шахів;
іспит з української мови;
нарада з питань.*

4. У ряді конструкцій замість **по** краще уживати прийменники **про, до, через, за**:

*дебати про перспективу;
видача довідок про грошові перекази;
зауваження і побажання до закону;
був у відпустці через хворобу;
сьогодні 10 градусів за Цельсієм;
у період від 18 до 28 травня.*

Прийменник **при** також набув поширення в українській мові, наприклад: *при Сталіні, при взятті, при нужді*. Хоч не завжди такі форми є доречними. У багатьох випадках їх краще замінити на конструкції: *за Сталіна, коли брали (коли взяли, взявши), в нужді* тощо.

Хоча у художньому стилі: *А сама зосталася при старості, як билинонька в полі* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Хоч він не любив тепер розкидатись, а при нужді чоловікові pomoже* (Панас Мирний).

Типовою помилкою є неправильне вживання прийменника **за**, наприклад: *Мати постійно dbaє за них, своїх малолітніх дітей.*

Норма: *Мати постійно dbaє про них, своїх малолітніх дітей.*

Ще однією хибною ділового мовлення правників є вживання складеного прийменника **згідно з** у родовому відмінку: *згідно*

закону, згідно графіку, згідно розкладу, замість: згідно із законом, згідно з графіком, згідно з розкладом.

Синоніміка прийменникових конструкцій

В українській мові наявні синоніми й антоніми серед прийменникових конструкцій. Деякі прийменники вступають у синонімічні відношення, наприклад: *поїхав до Києва — поїхав у Київ; зайшов до аудиторії — зайшов в аудиторію; старший за мене — старший від мене; біля мене, поруч мене, коло мене*. А ще інші прийменники виступають із протилежним значенням: *увійти в аудиторію — вийти з аудиторії; покласти на стіл — покласти під стіл; пішов на службу — повернувся зі служби*.

Чи замислювалися ви коли-небудь, чому говоримо: *жити у місті*, але: *на селі; вчитися в університеті, в інституті*, але: *на курсах*.

Прийменник **в(у)** для вираження просторових стосунків уживається⁶¹:

а) з назвами міст, сіл, районів, областей, країн, держав: *у Львові, у Київській області, у Кирилівці*. Проте є ряд сполучень з таким самим значенням, що уживаються із прийменником **на**: *на Кубі, на Полтавщині, на Тернопільщині, на Русі, на Поліссі*.

Існують думки, що прийменник **у(в)** уживається на окреслення великого простору, а прийменник **на** визначає лише частину цього простору: **в** *Голландії, у Франції, у Києві на Подолі*. Хто каже "на Україні", той мислить Україну частиною іншої держави. Вираз "в Україні" визначає цілу велику державу. Пригадайте у Шевченка: **В** *Україну ідіть, діти, в нашу Україну*. Або: *У нас в Україні старий Котляревський отак щебетав*.

б) з назвами навчальних закладів: *навчатися в технікумі, в інституті, в університеті, в середній школі, в гімназії, в коледжі*. Якщо треба наголосити на частині навчального закладу, то уживається **на**: *на факультеті, на відділенні, на курсах*, але: *у групі, у класі*;

в) з назвами видовищних закладів: *у театрі, в кіно, у цирку, в опері*; однак з назвами заходів-імпрез уживається **на**: *на концерті, на виставі*;

г) у професійному мовленні: *виступ у концерті, працювати на радіо, на телебаченні*.

⁶¹ Див.: Ощипко І.Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Синтаксис. — Львів, 1965. — С. 39.

Прийменник **на** для вираження просторових понять уживається:

а) з назвами гір, гірських місцевостей: *на Кавказі, на Уралі, на Памірі, на Алтайї, але: у Криму, у Карпатах, в Альпах;*

б) з назвами островів, півостровів, мисів: *на Сахаліні, на Кіпрі, на Камчатці, на Алясці;*

в) з назвами вулиць, площ: *на вулиці Пасічній, на площі Перемоги, але з назвами провулків уживається у(в): проживаю у провулку Шахтарів тощо.*

Не слід уживати прийменник **на** у таких випадках: *поїхав на гриби, пішов на поліклініку.*

Норма: *поїхав по гриби, пішов у поліклініку.*

Вправа 142. Виправте текст, поясніть помилки.

1. На протязі місяця в УВС надійшло чимало скарг. 2. По ходу справи ними було розкрито ще два злочини. 3. Не дивлячись на нові більш ризиковані для нас умови, ми змушені прийняти це рішення. 4. Виконання обов'язків по охороні громадського порядку покласти на начальника внутрішніх справ. 5. У наведеному прикладі життю і здоров'ю працівника міліції загрожувала небезпека з боку особи, сильнішої фізично, і тому дії працівника міліції згідно чинного законодавства і тактики були правомірними. 6. Сила злочинців полягає на залякуванні, на нашому браку спротиву, на тому, що ми, порядні люди, будемо боятися. 7. У нас справді є понад 600 кримінальних справ, термін слухання по яких давно вже минув.

Вправа 143. Підкреслені прийменники проаналізуйте на основі правил. Запропонуйте свої варіанти заміни, якщо в цьому є потреба.

1. Ми завершили слідчі заходи по кримінальній справі проти президента банку. 2. По справі проходять 13 осіб. 3. Їх звинувачують у розкраданні колективного майна у сумі 11 млн доларів, зловживанні посадовим становищем, що призвело до збитків на суму 335 млн грн. 4. Найпоширенішою схемою заробляння грошей було елементарне завищення ставок по депозитах для підставних осіб. 5. Для фізичних осіб-суб'єктів малого підприємництва запропоновано запровадити сплату єдиного податку за ставкою 10 процентів нормативного чистого доходу, встановленого місцевими радами по кожному виду господарської діяльності.

Вправа 144. Прочитайте речення і у випадку потреби виправте їх з відповідним коментуванням.

1. Такі дії при виникненні реальної небезпеки для життя чи здоров'я дозволяють зберегти життя не лише самого працівника міліції, але й нападника. 2. При різкому збільшенні тиску можливі роздуття або розрив ствола рушниці. Це явище спостерігається в основному при потраплянні у ствол сторонніх предметів. 3. При польоті кулі, яка швидко обертається, сила опору повітря намагається повернути кулю головною частиною вгору і назад. 4. Крива лінія, яку описує центр ваги кулі при польоті, називається траєкторією. 5. Як свідчить аналіз випадків загибелі працівників при виконанні службових обов'язків щодо охорони громадського порядку, основними причинами надзвичайних подій виявилися: незадовільна організація роботи з боку галузевих служб під час проведення спеціальних операцій по затриманню злочинців; невиконання вимог по інструктуванню, озброєнню та оснащенню засобами захисту працівників, які повинні виконувати завдання по затриманню злочинців. 6. 15 липня 1996 року на залізничному вокзалі при затриманні оперуповноваженим карного розшуку молодим лейтенантом міліції Вівчаруком В.В. правопорушника М., який вирвав з рук у продавця велику суму грошей, останній з цеглиною в руках накинувся на Вівчарука, щоб завладіти його табельною зброєю. 7. Як при уявній, так і при необхідній обороні особа керується намірами дати відсіч суспільно небезпечному посяганням. 8. Стан необхідної оборони виникає при суспільно небезпечному посяганні особи неосудної або такої, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. 9. Відповідальність настає за необережне заподіяння шкоди, а при перевищенні меж оборони — за умисний злочин, учинений при перевищенні меж необхідної оборони. 10. Треба враховувати і те, що при раптовості нападу працівник міліції спроможний зважити характер небезпеки.

Вправа 145. Вкажіть помилки і виправте їх.

1. Виступив по захисту щодо забезпечення майнових прав громадян голова комітету І.Гайдуцький. 2. Куля пролетіла по бронезилету по щасливій обставині. 3. Я виконав три одиночні постріли по першій цілі, перезарядив зброю і перевів один подібний постріл по другій цілі. 4. По умовам контракту, охоронець мав перебувати на своєму посту до 12.00 години. 5. Зміна охоронця по команді начальника зміни мала відбутися через дві доби, але у встановлений час. 6. Він може по можливості скористатися укриттям і не використовувати зброї. 7. При поданні заяви по викраденню автомобіля він не вказав найголовнішого — дати зникнення автомашини. 8. При обгоні легкового

автомобіля марки "Мерседес" водій не справився з керуванням і з'їхав у кювет. 9. Останнім часом при затриманні злочинців працівником міліції все частіше доводиться стикатися з необхідністю застосовувати зброю з метою захисту власного життя та життя громадян. 10. При порушенні особистісних прав суспільна небезпека зростає. 11. Позов по спростуванню відомостей, що порочать честь і гідність, може бути пред'явлений особою, про яку поширені такі відомості, а так само близькими родичами цієї особи, коли відомості прямо чи безпосередньо їх порочать.

Вправа 146. Прочитайте поданий текст. Назвіть у ньому прийменники. Вкажіть, чи можлива їх синонімна заміна задля удосконалення змісту, чи у цьому немає потреби.

Оскільки можливе порушення права на честь, гідність та ділову репутацію, то держава повинна передбачити право на захист цих прав. Таке право надається ст. 7 Цивільного кодексу України. Відповідно з вказаною статтею громадянин або організація вправі вимагати у судовому порядку спростування відомостей, які порочать їх честь та гідність. Таке спростування можливе у випадку, якщо той, хто поширив ці відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності. Окрім цивільної відповідальності, передбачено також і кримінальну відповідальність на підставі ст. 125 та 126 Кримінального кодексу України. Вибір способу захисту честі і гідності належить громадянину, тому, подаючи заяву або скаргу, громадянин повинен указати, чи просить він спростувати поширені відомості у порядку цивільного судочинства, чи вимоги його полягають у притягненні до кримінальної відповідальності за наклеп або образу. У необхідних випадках суддя повинен роз'яснити заявникові порядок судового захисту честі і гідності. Під поширенням відомостей слід розуміти опублікування їх у пресі, передачу по радіо, телебаченню, з використанням інших засобів масової інформації, викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам, повідомлення в публічних виступах, а також в іншій формі невизначеному числу осіб або хоча б одній людині.

Вправа 147. Розкрийте дужки і поясніть вибір прийменників.

1. Плани (щодо, по, в, з) (захоплення злочинців). 2. Можливості (у, по, щодо) (одержання засобів для виробництва наркосировини). 3. Вирішити питання (про, по, щодо, із) (застосування прийомів нейтралізації сировини). 4. Відмовити (по, із-за, через, у зв'язку з) (відсутність доказів). 5. Прийняти за-

яву (згідно з, по, через, із-за) (чинне законодавство). 6. Подати інформацію (по, про, в) (перетин кордону). 7. Заходи (щодо, по, у) (виробництво взуття). 8. Дії (по, щодо, у зв'язку з) (обмін квартири). 9. З'ясувати питання (по, у, через, з, із-за) (розподіл житла). 10. Звітувати (по, про, з) (перебування у відрядженні). 11. Виконати розпорядження (по, у(в), з) (управління). 12. Відповідати (по, згідно з, у зв'язку з) (закон). 13. Ув'язнений (згідно з, по, у, зі) (стаття). 14. Я прийшов (у, щодо, по, у зв'язку з) (справа). 15. У разі поширення відомостей (про, по, у справі) (члени родини). 16. Подання прокурора (про, по, у справі) (звільнення з посади). 17. (Згідно з, по, відповідно до) (Конституція України). 18. Покарати винних (по, згідно із, відповідно до) (закон).

Вправа 148. Проаналізуйте використання виділених у тексті прийменників і поясніть свою точку зору.

Суд при відданні обвинуваченого до суду відповідно до п. 10 ст. 242 КПК повинен з'ясувати по справі, чи всі особи, яким злочином заподіяна моральна, фізична або майнова шкода, визнані потерпілими. Якщо буде встановлено, що хтось із цих осіб не визнаний потерпілим у стадії попереднього розслідування, суддя своєю постановою, а суд ухвалою розпорядчого засідання має визнати таку особу потерпілою по справі і повідомити її про це листом. Повідомлення про право ознайомитися з матеріалами справи суд після віддання обвинуваченого до суду повинен також надіслати потерпілому і по справі, по якій попереднє слідство не провадилося.

Вправа 149. Виправте помилки, пов'язані із неправильним уживанням прийменника по.

1. Закон діє по 31 грудня 2000 року. 2. По факту скоєння злочину порушена кримінальна справа. 3. Усі справи по спорах передані до арбітражного суду. 4. Потребує уточнень стаття № 106 Водного кодексу "Проведення спеціальних робіт по спорудженню експлуатаційних свердловин на воді". 5. Державний комітет по гідрометеорології провів заходи по забезпеченню підйому рівня води на засушливих територіях. 6. Негайне прийняття заходів по поліпшенню експлуатації житлового фонду допоможе зберегти національні пам'ятки культури XVIII ст. 7. Державна політика вимагає виконання заходів по управлінню житловим фондом країни. 8. Відпустка громадянина К. тривала з 18 по 29 січня цього року. 9. Приватне підприємство займається проведенням робіт по благоустрою міст і сіл. 10. Час-

то по вихідним він навідувався до сина. 11. Обов'язки по доставці продукції не виконувалися.

Вправа 150. Виберіть правильний варіант.

1. а) Порушити по матеріалах заяви громадянина Федуна В.П. кримінальну справу по ознаках злочину, передбаченого ст. 140 ч. 3 КК України.
  - б) Порушити по матеріалам заяви громадянина Федуна В.П. кримінальну справу по ознаках злочину, передбаченого ст. 140. ч. 3 КК України.
  - в) Порушити за матеріалами заяви громадянина Федуна В.П. кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ст. 140 ч. 3 КК України.
2. а) Порушити кримінальну справу по ст. 140 ч. 3 КК України.
  - б) Порушити кримінальну справу відповідно до ст. 140 ч. 3 КК України.
  - в) Порушити кримінальну справу за ст. 140 ч. 3 КК України.
  - г) Порушити кримінальну справу згідно зі ст. 140 ч. 3 КК України.
3. а) Оперуповноважений ВКР Залізничного РВВС Бабій Л.У. розглянув матеріали кримінальної справи № 102223 по факту крадіжки речей з квартири Гуся М.І. по ст. 140 ч. 3 КК України.
  - б) Оперуповноважений ВКР Залізничного РВВС Бабій Л.У. розглянув матеріали кримінальної справи № 102223 за фактом крадіжки речей з квартири Гуся М.І. по ст. 140 ч. 3 КК України.
  - в) Оперуповноважений ВКР Залізничного РВВС Бабій Л.У. розглянув матеріали кримінальної справи № 102223 за фактом крадіжки речей з квартири Гуся М.І. згідно зі ст. 140 ч. 3 КК України.

Вправа 151. Визначте, у котрому рядку є неправильна прийменникова конструкція. Яка саме?

1. Загроза з боку директора, аналіз по всіх статтях закону, йти по гриби.
2. Заходи по затриманню, заходи щодо захисту, заходи у боротьбі зі злочинами.
3. По всіх документах перевірено, з 1997 по 1998 рік, згідно з законом.

Вправа 152. Які морфологічні норми порушені у наведених реченнях?

1. Поблизу ЖЕКу ДАІ затримала чотирьох осіб, які намагалися відчинити автомобіль. 2. Махінації в банківській системі — найбільш поширеніші влітку. 3. Ним було завдано 17 ножових поранень потерпілому. 4. На столі не було виявлено поданого документа про припинення розслідування у справі "Фукса". 5. Семидесятирічний К. подав заяву 18 грудня 1996 року. 6. До цього часу не встановлені особи, які вчинили розбійничий напад на ювелірний магазин "Діамант". 7. Він рахується в розшуку вже два роки. 8. Затримання проводилось восьмидесятьма бійцями "Беркута". 9. Дії затриманих під час допиту були більш нахабнішими, ніж раніше. 10. Підсудним гарантується право захисту. 11. Слідство не виявило акту передачі матеріальних цінностей. 12. Кравців сказав Іванчуку передати свого автомата водієві. 13. На складі магазину промтоварів бракувало за даними перевірки 18 флаконів шампуні "Німфи". 14. З Сибіру ікру нелегально транспортували через митницю, використовуючи старі канали. 15. Стан психоза К. був підтверджений проведеною експертизою. 16. Наше райвно не веде жодної профілактичної роботи щодо важких підлітків. 17. Затриманого доставили для проведення аналізу на степінь сп'яніння.

---

21. СИНТАКСИЧНІ НОРМИ

---

*Verba movent, exempla trahunt —
слова спонукають, приклади захоплюють*

Синтаксичні норми — це норми, які регламентують вибір правильної синтаксичної конструкції, це своєрідні правила побудови словосполучення, речення, тексту. До слабких синтаксичних норм належать складні випадки керування іменників: *командувач прикордонних військ, завідувач кафедри*; прикметників: *властивий (кому? чому?), характерний (для кого? для чого?)*; дієслів: *запобігати (кому? чому?), дякувати (кому? чому?)* у прийменникових сполученнях: *згідно з (чим?), відповідно до (чого?), за наказом, за протоколом* тощо.

21.1. Порядок слів у реченні

Порядком слів називається властиве певній мові розташування членів речення у певній послідовності. Для української мови характерний так званий вільний порядок слів, тобто усі члени речення можуть змінювати своє місце.

Наприклад:

Закон про мови потребує уточнення.

Потребує уточнення закон про мови.

Уточнення потребує закон про мови.

Кожна зміна у побудові речень призводить до змін на змістовому та емоційно-експресивному рівнях. У наведеному висловлюванні залежно від смислової ваги одного із членів речення може суттєво змінюватися зміст. Так, у першому реченні викладена звичайна констатація факту. У другому реченні зміст не змінюється, однак емоційно-експресивні відтінки висловлювання інші. Вони не позбавлені категоричності. У третьому варіанті логічний наголос падає на перше слово. З'являються нові відтінки: безапеляційність, однозначність.

Порядок слів виконує три тісно пов'язані між собою функції: синтаксичну, семантичну і стилістичну⁶².

В українській мові з метою надання смислової ваги окремим словам можна змінювати порядок членів речення. Є прямий порядок слів і зворотний (інверсія). При **прямому порядку слів**: 1) підмет передує присудковій: Сиддя повинен провести ретельну підготовку справи до розгляду. 2) Узгоджене означення стоїть перед означуваним словом: Критична оцінка певних фактів, недоліків, що мали місце, критичні рецензії, що стосуються особи автора, не можуть бути підставою для задоволення вимог про відшкодування моральних збитків. 3) Додаток стоїть після слова, якого стосується: Розмір відшкодування моральної шкоди суд визначає в межах заявлених вимог. 4) Обставини залежно від значення і способів вираження можуть стояти перед словом, з яким вони пов'язані, і після нього: Спори підлягають розгляду в судах та/або арбітражних судах України або за домовленістю сторін у третейських судах, у тому числі за кордоном.

Непрямий порядок слів або інверсія — зміна звичайного розташування слів у реченні з метою виділення тих чи інших його членів. Цей прийом найчастіше використовується в усному мовленні з метою надання певного смислового значення по-

⁶² Ощипко І.Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Синтаксис. — Львів, 1965. — С. 3.

трібному слову. Як правило, таким словом стає перше слово речення: **Звернути увагу судів на...**

Уміння робити логічний наголос дуже важливе для юристів. Як правило, інтонаційне виділення слова в усному мовленні позбавляє двоякого тлумачення викладеного. Невдале розташування слів у реченні є часто причиною помилок.

Наприклад: *Два автомобілі та водії з причепом везли ліс.*

Норма: *Водії на двох машинах з причепами везли ліс.*

Непрямої порядок слів **забороняється**:

1. Якщо форма підмета і прямого додатка збігається: *Мотоцикл перекинув автотранспортувач. Вживання наркотиків змінює свідомість.*

2. У так званих реченнях тотожності, коли і підмет, і присудок виражені називним відмінком іменника: *Мій вітчим — водій. Водій — мій вітчим.*

3. У реченнях, що складаються з іменника і прикметникової форми; переміщення членів у таких реченнях змінює їх структуру і тип речення: *Некерований характер. Характер некерований.* Перше речення — односкладне називне, в якому є підмет з означенням; друге — двоскладне, з підметом і присудком.

Вправа 153. Поясніть, котре із поданих речень правильно побудоване щодо порядку слів.

1. Під час затримання злочинної групи "Мерседес" пошкодив "Опель". 2. Першочергове завдання — виявлення і припинення порушень та притягнення винних до відповідальності. 3. Будинок на околиці міста, який оточив "Беркут", був непомітним. 4. "Активну" діяльність Горбачук почав, як не прикро, будучи напідпитку. 5. Літак збив парашут.

21.2. Координація присудка з підметом

Узгодження присудка з простим підметом

1. *Простий підмет* найчастіше виражений іменником у називному відмінку однини і множини. *Простий присудок* узгоджується з ним у числі, а в минулому часі та умовному способі — і в роді⁶³. Наприклад: ***Він дивиться на неї і нічого не розуміє.***

Відхилення щодо такого узгодження є тоді, коли порядок з підметом є два чи більше означень, що вказують на різні пред-

⁶³ Див.: *Ощипко І.Й.* Практична стилістика сучасної української літературної мови: Синтаксис. — Львів, 1965. — С. 16-26.

мети, а підмет стоїть в однині. Присудок у таких випадках має форму множини: *Внутрішня і зовнішня політика за останній час кардинально змінилися.*

2. Якщо *присудок складений*, то іменна частина присудка також узгоджується з підметом у роді та числі: *Кажуть, ніби він дуже покалічений* (М.Стельмах).

3. Якщо підмет виражений іменником спільного роду, то форма присудка обумовлюється ще й статтю особи: *Сирота скиталася по людях* (П.Мирний). Але може бути: *Сирота скитався по людях.*

4. З іменниками спільного роду не слід плутати іменників, що позначають професію чи сферу діяльності. Ці іменники є іменниками чоловічого роду, хоч позначають осіб як чоловічої, так і жіночої статі: *адвокат, прокурор, секретар, декан, професор, інженер* тощо. З такими підметами обов'язкове граматичне, а не смислове узгодження: *Суддя повернув справу на доопрацювання. Адвокат детально ознайомився зі справою М.Климчука.* Форма жіночого роду з такими іменниками є розмовною.

Щоб уникнути двозначності, слід уживати ім'я та прізвище, тоді присудок узгоджуватиметься за змістом: *Інспектор у справах неповнолітніх Марія Горошко провела з ним не одну бесіду.*

5. Якщо поряд із загальним іменником є географічна назва, то присудок узгоджується з підметом — загальним іменником: *Ніби потонуло в вербах село Вербівка* (І.Нечуй-Левицький).

6. Якщо поєднуються два загальних іменники прикладкового типу, на зразок: *плащ-палатка, кафе-ресторан, ліжко-диван*, то підметом слід вважати те слово, яке виражає ширше поняття: *Плащ-палатка стала нам у пригоді.*

7. Поряд з підметами, що виражені невідмінюваними іншомовними іменниками чи аббревіатурами, присудок має таку форму, якої вимагає рід і число іменника:

а) поряд з підметами — назвами предметів присудок стоїть у середньому роді: *журі присудило, таксі під'їхало, фойє велике;*

б) поряд з підметами — назвами тварин присудок здебільшого має форму чоловічого роду: *поні нагодований; колібрі описаний в каталозі;*

в) якщо підмети — назви осіб, форма присудка залежить від статі, позначеної підметом: *денді прийшов, леді запізнилася;*

г) якщо підмети — географічні назви, то форма присудка зумовлена родовим поняттям цієї назви: *Міссісіпі (ріка) вийшла з берегів. Баку (місто) здивувало світ;*

д) якщо підмети — ініціальні абревіатури, то форма присудка залежить від основного слова скороченої назви: УРП (Українська республіканська партія) **ухвалила нову програму**. ОУН (Об'єднання українських націоналістів) **перестало функціонувати**.

Узгодження присудка зі складеним підметом

1. Якщо підмет має у своєму складі складений числівник, що закінчується на **одиницю**, то присудок ставиться у формі однини: **Двадцять один курсант додатково навчається на курсах іноземних мов**.

2. Якщо підмет має у своєму складі кількісний числівник, що закінчується на **два, три, чотири**, то присудок ставиться у формі множини: **На перетині кордону були затримані 32 водії, які перевозили кольорові метали**.

Однак препозиція присудка дає підстави для уживання форми однини: **Поблизу хати, в якій сталася кривава драма, росте два маленькі деревця**.

3. Біля складеного підмета з числівниками від **п'яти** і далі присудок може набувати форми як однини, так і множини: **Під час катастрофи "Титаніка" загинуло 1513 чоловік. В авіакатастрофі "Боїнга—747" загинули 79 осіб**.

Однина ставиться, якщо присудок стоїть у препозиції: **Всього у справі проходило 9 потерпілих**.

4. Якщо до складу підмета входять збірні числівники, то можливі паралельні форми присудків: **Семеро одного не ждуть**. Множина переважає тоді, коли поряд з числівником є означальні слова: **Прийшли всі четверо**.

5. Спостерігається хитання у виборі форми присудка поряд з підметами, до складу яких входять слова **багато, небагато, мало, більшість, кілька, декілька, ряд, частина**. Як правило, переважає однина: **Більшість студентів нашого курсу вчиться (вчать) на "добре" та "відмінно"**.

6. Якщо після названих слів або й без них іде перелік (підмет багатоеlementний), то присудок ставиться у формі множини: **Більшість піхотинців, артилеристів і бійців інших родів військ відбивали натиск ворога на шосе**.

7. З однорідними підметами присудок також може уживатися як у формі однини, так і у формі множини. Вибір форми залежить від місця щодо підмета, а також граматичного характеру слів, що виконують функцію підмета: **Ігор, Богдан і ще двоє їх друзів заявили до нього додому**.

Вправа 154. Вкажіть, чи є порушення норми координації присудка з підметом у наведених реченнях?

1. Багато затриманих збивали з ніг перехожих. 2. Всього з початку року в доход бюджету по закріплених інспекційних недоліках поступили 8 370,2 грн. 3. Ряд підприємств, фабрик і заводів своєчасно здають звітну документацію. 4. НБУ повідомило про прийняття Постанови за № 118. 5. Сорок тонн цементу були відправлені на будову. 6. Підприємство, а це три договірних підприємства в тому числі, не сплатили ПДВ на суму 2 млн 713 тис. грн. 7. Ті, хто перевиконають плани, будуть відзначені у святковому наказі. 8. У поле зору підлітків потрапила сільська кафе-їдальня.

Вправа 155. Доберіть з дужок потрібну форму присудка і поясніть свій вибір.

1. У ДПА (були направлені, було направлено) висновок за результатами службової перевірки факту відмови у порушенні кримінальної справи. 2. Після оформлення документів більшість платників (залишає, залишають) приміщення. 3. 17 справ (були, було) оформлено із порушенням закону. 4. Черговий райвідділу о 18.10 прийняв повідомлення про те, що на вул. Франка (пограбований, пограбована) квартира-музей. 5. Вказаний цукор та інший товар (ввозився, ввозилися) нелегально майже рік — з 1996 до 1997 року. 6. Слідчий з потерпілим (увійшов, увійшли) у квартиру, що належала батькам громадянина С.

Вправа 156. Запишіть приклади речень із поданими словосполученнями, узгодивши присудок зі складеним підметом.

1. 41 одиниця вогнепальної зброї.
2. 11 потерпілих.
3. 14 вилучених набоїв.
4. Троє підлітків.
5. Два брати із дівчатами.

Вправа 157. Вкажіть виправданість і невиправданість ужитих форм присудка у поданих реченнях.

1. Затримано автотранспортні засоби, якими здійснювалися перевезення цукру польського виробництва без будь-яких супровідних документів у кількості 50 тонн. 2. Восьмеро бійців "Беркута" вступило у нерівний бій із вимагачами. 3. Більшість

голосувала проти продовження повноважень голови спілки. 4. У відрядження поїдуть експерт-криміналіст Іванчук, а не Івченко. 5. Кожний працівник правоохоронних органів, кожний фахівець не повинен бути байдужим до проблем підлітків. 6. Під час обшуку вилучений пістолет невстановленого зразка та обріз. 7. Ряд доповідачів наполягав на необхідності вдосконалення підходів судових органів до вирішення інформаційних конфліктів.

21.3. Деякі випадки керування

Керування — це такий тип підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного певної відмінкової форми із прийменником чи без нього, наприклад: *доповісти керівництву, заступити на варту, втратити пильність, написати рапорт, передати справу до суду* тощо.

До того ж керування має національну специфіку, оскільки в інших мовах, навіть близькоспоріднених, можуть бути цілком інші конструкції. Порівняймо: *Про що йдеться? О чем речь? O so chodzi?*

Деяким дієсловом властиве подвійне керування — і прийменникове, і безприйменникове. Кожна конструкція передає різні значення, наприклад: *розповісти членам групи — розповісти про членів групи.*

Однак буває, що різні керовані відмінки близькі за значенням і в певних умовах навіть допускають підміну як синонімічні конструкції: *повідісна прокуророві — повідісна для прокурора; купив тобі — купив для тебе; вистрелив пістолетом — вистрелив з пістоleta.* Звичайно, кожна конструкція має свої відтінки значень.

Іноді кероване слово може вступати у подвійну залежність, тобто може залежати від різних слів у реченні, що заважає точному розумінню думки. Порівняймо: *Він розстріляв бандита з кам'яним обличчям.* Із даного речення невідомо, хто саме був з кам'яним обличчям: чи бандит, чи він, тобто той, хто розстрілював. Або: *Свідкові доводилося багато пояснювати.* Невідомо, чи слово *свідок* у даному реченні є суб'єктом дії (той, хто пояснює), чи об'єктом (той, кому пояснюють).

Іноді подвійна залежність не тільки затемнює зміст речення, а й призводить до двозначності, нечіткості, наприклад: *Сторож тут же повідомив про крадіжку чергового міліціонера.* Незрозуміло, чи сторож повідомив чергового міліціонера

про чийсь крадіжку, чи про крадіжку, яку вчинив черговий міліціонер⁶⁴.

У слабкому керуванні виникає ряд помилок: неправильний прийменник, не та форма іменника при дієслові: *За це* (замість *про це*) *курсант повинен дбати. Єдине, про що* (замість *за чим*) *шкодував старий, що вік його йде до неминучого завершення. Завдяки добрій підготовки* (замість *добрій підготовці*) *наших правоохоронців процент правопорушень постійно зменшується.*

Нерідко норма іншої мови (найчастіше російської) накладається на українську, внаслідок чого виникають помилки: *благодарить* (кого?), але: *дякувати* (кому?), а не (кого?); *причиняють* (что?), але: *завдавати* (чого?), а не (що?); *сообщать* (кому?) але: *повідомляти* (кого?), а не (кому?); *подражать* (кому?), але: *наслідувати* (кого?), а не (кому?).

Слід запам'ятати, що в українській мові однокореневі слова часто керують різними відмінками: *завідувач* (чого?); *сповнений* (чим? і чого?), але *наповнений, переповнений, виповнений* (чим?); *торкатися* (чого?) — *доторкатися* (до чого?); *дорівнювати* (чому?) — *рівнятися* (на кого?).

Неоднакових відмінків вимагають після себе деякі синонімічні слова: *характерний* (для кого?) — *притаманний* (кому?) — *властивий* (кому?); *опановувати* (що?) — *оволодівати* (чим?); *знущатися, глумитися, глузувати* (з кого?) — *збиткуватися* (над ким?).

Трапляються помилки у виборі керованої форми при однорідних членах речення. Треба стежити за тим, якої відмінкової форми вимагають слова, що утворюють однорідний ряд. Інколи спостерігається уживання спільного додатка при словах, які вимагають різних відмінкових форм. Наприклад: *Він любив і пишався своєю посадою.*

Для частини слів української мови характерним є *варіантне керування*. Воно проявляється в тому, що при одному стрижневому слові вживаються дві або більше різних керованих форм в одному і тому ж значенні. Наприклад: *повний* (чого? чим?), *дорогий* (кому? для кого?), *сповнений* (чого? і чим?), *вибачати* (кому? (Д. в.), (за що? Зн. в.); *вчитися* (чого? Р. в.), *говорити* (про що? Зн. в.).

Вправа 158. Складіть речення з поданими конструкціями. Запам'ятайте словосполучення і надалі уникайте помилок.

⁶⁴ Див.: *Ощипко І.Й.* Практична стилістика сучасної української літературної мови: Синтаксис. — Львів, 1965. — С. 37.

Згідно зі статтею, завдати удару, нанести непоправної шкоди, дякувати комусь, додержувати законодавчих норм, знущати-ся з молодших, нехтувати Конституцією, опанувати знання, оволодіти зброєю, повідомити (сповістити) родичів, зазнати катастрофи.

Вправа 159. Складіть речення із урахуванням різних відтінків у значенні окремих слів і неоднакового керування.

1. Жертвувати (*що?*) — приносити в дар матеріальні цінності. Жертвувати (*чим?*) — відмовлятися від чогось, нічого не шкодуючи.
2. Заболіти (*у кого?* рідко — *кому?*).
3. Завдячувати (*кому? чому? чим?*).
4. Зарадити (*кому? чому? чим?* рідко — *кого? що?*).
5. Обумовлювати (*що? чим?*).
6. Контроль (*за ким? чим? і над ким? чим?*).
7. Непокоря (*кому? чому? перед ким? чим? проти кого? чого?*).

Вправа 160. У поданій довідці є порушення норм керування. Випишіть їх, наведіть можливі варіанти нормативного поєднання слів у реченні.

ДОВІДКА
про виконану роботу відділу фізичного захисту УПМ
ДПА у Тернопільській області
за вересень 1999 року

Згідно структури і штатного розкладу ВФЗ, затвердженого Головою ДПА України за поданням керівництва УАМ ДПА у Тернопільській області з 01.07.1999 р. по даний час укомплектований із 23 співробітниками.

Загальна оцінка по результатах бойової та фізичної підготовки відділу фізичного захисту УПМ ДПА у Тернопільській області за місяць — задовільно.

На даний час забезпеченість підрозділу складає: приміщення — 2 кабінета; озброєння — 32 пістолета; засоби зв'язку — 5 радіостанцій; засоби захисту — 12 штук; транспортні засоби — 2 мікроавтобуса.

Начальник ВФЗ УПМ
ДПА у Тернопільській обл.
майор

А. Іськів

Вправа 161. Зіставте обидва варіанти службової записки. Знайдіть мовні огріхи і випишіть їх за схемою:

Першому заступнику голови
ДПА у Житомирській обл.
Начальнику управління
податкової міліції
ДПА у Житомирській області
генерал-майору податкової міліції
В.І.Івченко

Службова записка

Згідно прогнозних показників надходження коштів, доведених ГУПМ ДПА України за серпень 1999 року.

1 690,0 тис. грн. та уточнених показників, доведених ДПА у Житомирській обл., 1 860,0 тис. грн.

Управлінням дослідчої перевірки УПМ ДПА у Житомирській обл. за серпень 1999 року станом на 28.08.1999 р. забезпечено мобілізацію коштів по контрольно-перевірочній роботі в сумі 2 239,0 тис. грн., що становить відповідно до прогнозних показників 132% та 120% виконання. З загальної суми поступлень найбільшу частку складають поступлення по ДАТ "Магістральні нафтопроводи "Дружба" (код ЗКПО 00137561) — 1 454, 3 тис. грн.

Начальник
Управління дослідчих перевірок
Управління податкової міліції
ДПА у Житомирській обл.
(підпис)   В.Горецький

Першому заступникові голови
ДПА у Житомирській обл.
Начальникові управління
податкової міліції
ДПА у Житомирській області
генерал-майору податкової міліції
В.І.Івченкові (у)

Службова записка

Згідно із прогнозними показниками надходження коштів, визначених ГУПМ ДПА України за серпень 1999 року, 1 690,0 тис. грн. та уточнених показників, встановлених ДПА у Житомирській обл., 1 860,0 тис. грн.

Управління дослідчої перевірки УПМ ДПА у Житомирській обл. за серпень 1999 року станом на 28.08.1999 р. забезпечило мобілізацію коштів з контрольно-перевірочної роботи на суму 2 239,0 тис. грн., що становить відповідно до прогнозних показників 132% та 120% виконання. Найбільшу частку із загальної суми надходжень становлять надходження від ДАТ "Магістральні нафтопроводи "Дружба" (код ЗКПО 00137561) — 1 454, 3 тис. грн.

Начальник
Управління дослідчих перевірок
Управління податкової міліції
ДПА у Житомирській обл.
(підпис)   В.Горецький

21.4. Використання однорідних членів речення

У мовленні правників досить часто виникає потреба в описі фактів або явищ із переліком їх особливостей чи обставин. Характеристика особи чи предмета, побудована на якійсь одній

підставі, дає можливість деталізувати опис, конкретизувати дії. Такі слова у реченні виступають у ролі однорідних членів, наприклад: **Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави.**

Правила побудови рядів однорідних членів речення:

1. Перелік ознак, явищ чи фактів повинен бути здійснений на якійсь одній підставі (за віком, за фізичними даними, за метою тощо).

2. Члени ряду однорідних повинні виключати один одного. Як однорідні члени не можуть бути поєднані видові і родові поняття, наприклад: *кури, гуси, птиця.*

3. Обов'язкове підпорядкування однорідних членів узагальнювальному слову: *Змагання відбулося з таких видів спорту: стрільба з лука, біг на 100 метрів, плавання.*

4. Якщо ряд однорідних членів логічно вичерпаний, то в кінці ряду перед останнім словом повинен стояти сполучник, наприклад: *Зі складу викрадені: автомати — 2 (два), набої — 13 (тринадцять), взуття — 3 (три) пари чобіт та наплічники — 3 (три) штуки.*

5. Якщо ряд однорідних членів з певних причин не завершений, то нормативним є відсутність сполучника, наприклад: *Як встановило слідство, вони займалися злочинним промислом у багатьох містах України: Луцьку, Одесі, Києві, Севастополі.*

Уживання сполучників між однорідними членами

1. Сполучники повторюються між однорідними членами речення тоді, коли треба підкреслити вагомість кожного з перелічених слів: *Вже в перші години вчинення замаху до слідства були залучені і правоохоронні органи, і працівники прокуратури, і працівники СБУ.*

2. Якщо сполучник і може бути використаний перед кожним членом речення, то сполучником **та** не слід надуживати. Його можна використовувати:

а) коли мова йде про поєднання дуже близьких понять, наприклад: *Під час обшуку були вилучені гроші **та** цінності, ділові папери з банку **та** особисті боргові зобов'язання;*

б) якщо однорідні члени позначають не дуже близькі або й зовсім не близькі за семантикою поняття, то сполучник **та** можна ужити наприкінці речення. Наприклад: *Особу, якій заподіяно майнову шкоду і яка пред'явила вимогу про відшкодування збитків, слід визнавати одночасно потерпілою і цивільним позивачем **та** забезпечити їй усі передбачені законом права.*

3. Двочленні сполуки як... так і, не тільки... але й, наскільки... настільки, не так... як повинні поєднувати однорідні поняття. Наприклад: *Власник звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода не тільки не заподіяна з його вини, а й не є причиною моральної шкоди.*

4. Двочленний сполучник як... так і підкреслює двосторонність відношень. Він легко може бути замінений сполучником і: **Як вчора, так і сьогодні можна було одержати дозвіл на в'їзд на територію холодною зброєю.**

5. У пари можна поєднувати слова на підставі спорідненості або протилежності однорідних членів речення. Наприклад: *Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.*

Прийменники при однорідних членах речення

1. Якщо однорідні члени речення не поширені, досить ужити перед рядом один раз прийменник, наприклад: *Пошуки вели у будинках, кінотеатрах, кафе, барах.*

2. Якщо однорідні члени поширені, то прийменники треба повторювати для того, щоб виділити, підкреслити однорідні члени речення. Наприклад: *Власник підприємства, установи й організації або уповноважений ним орган несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, а також за моральну шкоду, заподіяну потерпілому.*

Типові помилки, пов'язані з використанням однорідних членів речення

1. Логічна неоднорідність у побудові ряду однорідних членів речення, наприклад: *Під час чергування затримали двох чоловіків і двоє дверей.*

Норма: *Під час чергування затримали двох чоловіків, які несли двоє дверей.*

2. Побудова ряду однорідних членів, що містять родові і видові поняття, наприклад: *У масових безчинствах брали участь студенти і молодь, підлітки і школярі.*

Норма: *У масових безчинствах брала участь молодь: школярі, студенти.*

3. В однорідний ряд не поєднуються члени речення з окремими реченнями, наприклад: *Близько 19 год. 30 хв. до райвідділу прибули слідчі-експерти обговорити ситуацію і щоб вирішити, що робити далі.*

Норма: *Близько 19 год. 30 хв. до райвідділу прибули слідчі-експерти, щоб обговорити ситуацію і вирішити, що робити далі.*

4. Однакове узгодження однорідних членів речення з узагальнювальним словом, наприклад: *Офіцери повинні виконати нормативи з таких видів спорту: бігу на 100 м, стрільба з пістоleta, боротьба.*

Норма: *Офіцери повинні виконати нормативи з таких видів спорту: біг на 100 м, стрільба з пістоleta, боротьба.*

5. Різні способи вираження однорідних членів речення у переліку пунктів, розділів тощо, наприклад: *Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень, як: необгрунтованої відмови від надання відповідної інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, несвоєчасне надання інформації, навмисне приховування інформації.*

Норма: *Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень, як: необгрунтована відмова від надання відповідної інформації; надання інформації, що не відповідає дійсності; несвоєчасне надання інформації; навмисне приховування інформації.*

6. Пропуск прийменників із пари повторюваних чи двочлених, наприклад: *З метою зменшення дорожньо-транспортних пригод комунальні служби слідкують за станом доріг на головних магістралях, містах і селах.*

Норма: *З метою зменшення дорожньо-транспортних пригод комунальні служби слідкують за станом доріг на головних магістралях у містах і в селах.*

7. Граматична неспов'язаність однорідних членів речення, наприклад: *Пасажир зобов'язаний пред'явити посвідчення на вимогу контролера або водію.*

Норма: *Пасажир зобов'язаний пред'явити посвідчення на вимогу контролера або водія.*

8. Порушення норм керування серед однорідних членів речення, наприклад: *Як переконувала нас мати, син любить і гордиться своїм батьком.*

Норма: *Як переконувала нас мати, син любить свого батька і гордиться ним.*

9. Неправильне розташування парних сполучників, що мали б з'єднувати однорідні члени речення, наприклад: *Книгою користуватимуться не лише студенти університету, але й інших навчальних закладів.*

Норма: Книгою користуватимуться студенти не лише університету, але й інших навчальних закладів.

Вправа 162. Виправте подані речення і вкажіть на характер порушень норми.

1. Його мета була така: викрадення автомобіля, переїхати кордон, влаштування на роботу, заняття злочинним промислом. 2. Телеорганізація не несе відповідальності за розповсюдження по телебаченню і радіо даних, що не відповідають дійсності у випадках: а) якщо ці дані містилися в офіційних повідомленнях; б) одержання їх від інформаційних агентств або прес-служб державних органів та органів об'єднань громадян; в) якщо вони містилися в авторських виступах, які передаються в ефір без попереднього запису; г) якщо вони є дослівним цитуванням виступів народних депутатів, а також офіційних виступів посадових осіб державних органів. 3. Забезпечення реалізації норм Закону, включаючи визнання порядку регулювання та надання державної підтримки засобами масової інформації, запровадження з цією метою відповідних тарифів та створення сприятливих умов розвитку, методики та порядку регулювання заробітної плати, охорони праці та соціального захисту журналістів. 4. Ми слухали лекції з таких дисциплін: історія, соціологія, теорії і практики. 5. Під час вибуху всі люди — діти, жінки, пенсіонери, худоба — здригнулися, побачивши спалах вогню. 6. Багато мешканців упорядкували свої будинки, стежать за порядком на подвір'ях, фруктових садах. 7. Виступи працівників правоохоронних органів доцільно практикувати з профілактичною метою на підприємствах, нічних клубах, дискотеках, школах. 8. Особа була озброєна, здається, холодною зброєю, каменем, залізним прутом, сокирою чи іншим. 9. На підлозі стояли чемодан, пара чоловічих мештів, відеомагнітофон, набір срібних виделок, чоловічі шкарпетки, зібрані для вносу. 10. Громадянин Марко С. організував і керував групою неповнолітніх викрадачів велосипедів.

Вправа 163. Допишіть речення, вибравши з дужок потрібні варіанти.

1. У вчиненні розбою взяли участь (молоді люди, хлопці і дівчата віком 18-20 років, підлітки і молодь). 2. Преса повинна (описувати не тільки те, як скоюються злочини, а й як вони розкриваються; не тільки описувати те, як скоюються злочини, а й те, як їх розкривають). 3. Сусід забіг на подвір'я (збуджений і щоб щось схопити для бійки; збуджений, він мав на меті знайти щось для бійки). 4. Вважаємо, що міська влада радо

(відгукнеться і підтримає заклик власників автомобілів; відгукнеться на те, щоб підтримати заклик власників автомобілів; відгукнеться на заклик власників автомобілів і підтримає їх). 5. Міліція повинна (карати не тільки правопорушників, а й вести профілактичну роботу серед населення; не тільки карати правопорушників, а й вести профілактичну роботу серед населення). 6. На етапі становлення молодого фахівця важливим є все: (і те, як до нього ставляться в колективі, і те, як він виконує доручення та вказівки керівництва, і те, як сприймається його ініціатива; і те, як до нього ставляться у колективі, і те, як він виконує доручення та вказівки керівництва, і те, як сприймають його ініціативу).

Вправа 164. У наведених реченнях поєднайте однорідні члени речення можливими сполучниками.

1. Права, свободи людини, їх гарантії визначають зміст, спрямованість діяльності держави. 2. Утвердження, забезпечення прав, свобод людини є головним обов'язком держави. 3. В Україні визнається, діє принцип верховенства права. 4. Звернення до суду для захисту конституційних прав, свобод людини, громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. 5. Конституційні права, свободи гарантуються, не можуть бути скасовані. 6. Рівність прав жінки, чоловіка забезпечуються: наданням жінці рівних з чоловіком можливостей у громадсько-політичній, культурній діяльності, у здобутті освіти, професійній підготовці, у праці, винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці, здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною, моральною підтримкою материнства, дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, матерям.

21.5. Використання складних речень у мовленні правників

Складні речення вживаються у різних жанрах функціональних стилів. Однак частотність їх уживання в усному і писемному мовленні неоднакова. Так, у розмовному мовленні виникає потреба послуговуватися нескладними конструкціями. Перевага надається простим реченням ускладненого типу, оскільки прості конструкції легко формуються і легше сприймаються. У писемному мовленні, де виникає потреба передавати

більш складні думки через причинно-наслідкові зв'язки, належну аргументацію, доречними є складні конструкції: складно-сурядні, складнопідрядні, безсполучникові, складні речення змішаного типу.

В офіційно-діловому стилі найуживанішими є складнопідрядні речення, за допомогою яких передаються найрізноманітніші зв'язки і відношення. Наприклад: *Особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку.*

На відміну від складносурядних речень, в яких зв'язок між думками відходить на другий план, у складнопідрядному реченні розкривається взаємозалежність компонентів, чітко виступають логіко-сміслові відношення. Наприклад: *У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.*

Типові помилки у вживанні складних речень

1. Надскладність структури речення заважає правильному розумінню тексту: *Крім відсутності можливості вибору засобів захисту, слід враховувати і те, що особа, яка посягає, може бути сильнішою фізично, або використати фактор раптовості та інші обставини, які сприяють реалізації злочинних замірів, і вогнепальна зброя може бути використана проти особи, яка озброєна холодною зброєю.*

2. Уживання сполучних слів і сполучників без урахування значеннєвих відтінків: *Ми відмовилися від того, **коли** на зборах, де розглядали проблему дисципліни, піднімали проблеми заробітної плати.*

Норма: *Ми відмовилися від того, **щоб** на зборах, де розглядали проблему дисципліни, піднімали проблеми заробітної плати.*

3. Наявність у реченні зайвих слів, що ускладнюють його структуру: *Дівчині здавалося, що **нібито** її переслідують.*

4. Уживання сполучників **зате**, **але** поряд: *Він звільнений без жодного пострілу, **але зате** правоохоронцям так і не вдалося встановити причину його захоплення у заручники.*

5. Двозначність у тлумаченні через можливість співвіднесення сполучного слова або сполучника з попередніми словами: *В інформації газети, яка була закритою, не було нічого цікавого.*

Норма: *В інформації **тієї** газети, яка була закрита, не було нічого цікавого.*

6. Уживання різнотипних однорідних компонентів в одному реченні: *З метою уникнення небезпеки треба: перевіряти наявність усіх підозрілих предметів, з'ясовувати про пересування невідомих осіб транспортом, якщо виявлено сторонні предмети — їх треба вилучити; ведення профілактичної роботи задля запобігання екстремальним ситуаціям.*

Норма: *З метою уникнення небезпеки треба: перевіряти наявність усіх сторонніх предметів, з'ясовувати маршрут пересування невідомих осіб, вилучати виявлені сторонні предмети, вести профілактичну роботу з метою уникнення непередбачуваних (екстремальних) ситуацій.*

7. Змішування у складному реченні прямої і непрямой мови, наприклад: *Їм сказали, що візьміть з собою гроші і речі і ви будете працювати спокійно.*

Норма: *Їм сказали: "Візьміть з собою гроші та речі і ви будете спокійно працювати". Або: Їм сказали взяти з собою гроші і речі, щоб вони могли спокійно працювати.*

8. Надуживання однаковими сполучниками чи сполучними словами, наприклад: *У судовому вироку, який був оприлюднений, викладені факти, які привернули увагу журналістів.*

Норма: *У судовому вироку, оприлюдненому (зчитаному) на засіданні, були викладені факти, які (що) привернули увагу журналістів.*

9. Безпідставне використання слів **де**, **коли** без урахування значенневих відтінків іменників, з якими сполучні слова співвіднесені, наприклад: *Район, де заплановане затримання, знаходиться під контролем. Момент, коли відбувалася екстрадиція, зафіксований на плівці.*

Норма: *Район, у якому заплановане затримання, знаходиться під контролем. Момент екстрадиції зафіксований на плівці.*

10. Неправомірне уживання сполучного слова **котрий**, що найдоречніше співвідноситься з кількісними поняттями. Однак воно зайве у реченні: *Пістолет, котрий був знайдений на місці, біля котрого сталося вбивство, давно був у розшуку.*

Норма: *Пістолет, знайдений на місці вбивства, давно розшукували.*

11. Уживання сполучника **так як** (за аналогією до російського **так как**) замість **оскільки**, **тому що**, **бо**, наприклад: *На засідання суду він не з'явився, так як не погоджувався на розлучення.*

Норма: *На засідання суду він не з'явився, оскільки не погоджувався на розлучення.*

12. Уживання сполучника **аби** (зі значенням обмеження), замість сполучника мети **щоб**: *Я хочу, аби всі почули правду.*
Норма: *Я хочу, щоб усі почули правду.*

Вправа 165. Поясніть помилки, в т.ч. у вживанні сполучників чи сполучних слів.

1. У пункті 11 вказаних принципів йде мова про те, що норми і положення про застосування вогнепальної зброї посадовими особами щодо підтримання правопорядку повинні включати керівні принципи, які визначають попередження, які у певних випадках даються перед пострілом із вогнепальної зброї. 2. Вказівка на випадки, коли застосування зброї допускається без попередження, дає можливість працівникові міліції ефективно виконувати свої службові обов'язки. 3. Що стосується другого періоду, що ми умовно визначили як "час застосування вогнепальної зброї", то працівник повинен був керуватися наступним принципом: нанесення особі, проти котрої застосовується вогнепальна зброя, якомога найменшої шкоди. 4. Нам доводиться здійснювати затримання осіб, що вчиняють злочини, фактично без застосування фізичної сили. 5. Завжди треба дати можливість особі, котра посягає на щось або котру затримують, скористатися їх правом, котре їм належить. 6. Щоби заплутати сліди слідства, він готував нове алібі. 7. Відбулося спільне засідання комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, де було розглянуто стан дотримання законності в забезпеченні прав і свобод громадян України.

Вправа 166. Виправте речення, поясніть помилки.

1. Тоді життю і здоров'ю слідчого загрожувала небезпека з боку особи, сильнішої фізично, і тому його дії згідно з чинним законодавством і тактики були правомірними. 2. У всіх причинах, що призвели до загибелі міліціонерів, вони не були зобов'язані вступати у безпосереднє фізичне протиборство, бо треба було тільки попередити останніх про свій намір застосувати зброю. Якщо би це не допомогло зупинити нападників, то тоді вони мали право стріляти, так як вже факт такої поведінки їх свідчить про небезпеку зазіхання. 3. Ситуація, яка склалася у с.Заточчя Івано-Франківської області, коли дільничий інспектор міліції Бойчук С.Я. намагався затримати мешканця цього села, що був нетверезий і так як не зважав на попередження, то довелося застосувати силу. 4. Ці погляди

щодо поняття ситуації не мають між собою протиріч щодо сукупності обставин і умов, передують вчиненню протиправних дій. 5. Формування ситуації залежить від впливу факторів, що обумовлені різноманітними характерними особливостями конкретного соціально-економічного і політичного ладу, що є у ньому для вирішення соціальних проблем. 6. Як свідчить аналіз випадків загибелі працівників міліції під час виконання службових обов'язків щодо охорони громадського порядку, основними причинами є: незадовільна організація роботи галузевих служб; невиконання вимог щодо інструктажів, озброєння та оснащення засобами захисту працівників, які повинні виконувати завдання для затримання злочинців; низького рівня професійна готовність правоохоронців, які виконують ці дії, невміння оперативно оцінювати ситуацію; слабка фізична підготовка і неготовність користуватися зброєю і слабка здатність володіти прийомами рукопашного бою; незнання підстав для застосування зброї і нерішучість під час випадків, коли її можна застосувати.

Вправа 167. Прочитайте речення і вкажіть на їх недоліки. Запропонуйте свій варіант виправлення.

1. Обманути охоронців кордону намагався мешканець Молдавії, який на власному "Мерседесі", який мав причеп, повертався з Болгарії додому. 2. Так як у поданих для митного оформлення товарно-супровідних документах значилося, що громадянин провозить партію чаю і кави, то працівники митниці попросили, аби водій відкрив багаж. 3. Весь товар, котрий вилучили, був забезпечений підробними етикетками. 4. Проти того підприємця, що порушив законодавство за даними СБУ, треба щоб порушили кримінальну справу. 5. Цей законопроект перебуває на розгляді у Верховній Раді, а зацікавлені особи сподіваються, що парламент прийме на сьомій сесії Земельний кодекс, де будуть враховані ті положення, що вже на практиці діють в Україні як результат реформ, що проводяться в агропромисловому комплексі. 6. За результатами аналізу руху коштів по розрахунковому рахунку підприємства було встановлено, що посадові особи впродовж 1991–1993 рр. при проведенні фінансово-господарської діяльності відвантажили суб'єктам підприємництва товарно-матеріальних цінностей на загальну суму 583 тис. гривень, а кошти надійшли на розрахунковий рахунок "Р" і надалі перераховувалися в оплату за отриману продукцію і надані послуги іншим суб'єктам підприємництва.

Вправа 168. Виконайте мовностилістичний аналіз наведеної довідки. Поясніть підстави для заміни ненормативних словосполучень, уживання розділових знаків. Виправте помилки.

ДОВІДКА

За результатами роботи в II кварталі 2000 року піддавались критиці працівники апарату УПМ ДПА у Закарпатській області та ряд начальників низових структурних підрозділів податкової міліції за серйозні порушення в організації та проведенні практичних заходів по забезпеченню повернення валютних цінностей в Україну, приховування валютної виручки, викриттю і розслідування злочинів передбачених ст. 80 КК України.

Вжитими заходами в II кварталі поточного року досягнуто позитивних зрушень по цьому напрямку роботи. Так станом на 1 липня 2000 року порушено вісім кримінальних справ за ознаками злочину передбаченого ст. 80 КК України (ПП "Ватра", ТзОВ "Медея", СП "Олівер", ПП "Бона", ДАТ МН "Діана"), в той час коли у I кварталі була лише одна — у ВПМ ДПІ у м.Чопі.

Всього за I півріччя поточного року вжитими заходами податкової міліції області забезпечено погашення протермінованої дебіторської заборгованості в т.ч. короткотермінованої по експортно-імпортним операціям на суму 9476,2 тис. доларів США, що дозволило в рейтингу по Україні піднятися на 6 місце, а в результаті порушених кримінальних справ по ст. 80 КК України — на 9 місце.

Начальник ВОВЗФКБС
УПМ ДПА у Закарпатській обл.
п/п-к податкової міліції

Р.О.Бойчук

---

22. ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Curiosa et captiosa interpretatio in lege reprobatur — незвичне й оманливе тлумачення відкидається правом

За визначенням учених, логіка (від давньогрецького *logos* — слово, розум, думка) — слово багатозначне. У широкому розумінні — це наука, що вивчає форми і закони мислення людини. У вузькому — одержання правильного висновку з одного чи кількох істинних висловлювань, суджень.

Усім відомо, що мовлення тісно пов'язане з мисленням, тому поняття *логічне мислення* означає:

а) процес мислення (дискурсу, судження) є зв'язним, послідовним і чітким;

б) мислення підпорядковане певним законам, на підставі яких формулюються правила логічного мислення. Алогічним є мислення, що суперечить законам логіки або мислення;

в) обґрунтоване, доведене, точне і систематизоване мислення не підлягає ілюзіям чи обману⁶⁵.

Основою професійної діяльності правників є логічне мислення. Перша умова логічності — позаструктурні особливості — дохідливість, дієвість, достовірність. Щоб її досягти, правник повинен обов'язково оволодіти логікою суджень у пошуках істини. Знання законів логіки, чітка зорієнтованість на їх тлумачення, глибоке розуміння сприятимуть досягненню логічності опису подій, явищ, дадуть змогу уникнути невизначеності, подвійності суджень.

До компетенції правників належить уміння здійснювати аналіз логічності мовлення як власного тексту, так і авторського. Логічний аналіз мови права передбачає визначення:

а) структурних рівнів мови;

б) її специфіки як засобу передачі думок, інформації;

в) її можливостей для створення нових знаково-символічних моделей у різних галузях права.

Мова права, за твердженням Н.В.Карамишевої⁶⁶, з точки зору логіки поділяється на:

а) теоретичну мову (мову юридичних теорій, юридичних законів);

б) емпіричну мову (прикладну), тобто мову правового аналізу, правозастосування, мову тлумачення та ін.

Крім того, дослідниця виділяє два рівні мови права: об'єктивний та метарівень.

Об'єктивний рівень — це система знаків і символів природної та штучної мови, які репрезентують і відображають реальні об'єкти, що їх досліджують юристи у процесі правової діяльності.

Метарівень — це система символів і знаків, які використовуються для аналізу мови.

Як вказує Н.В.Карамишева⁶⁷, гносеологічну істинність і хибність висловлювань можна визначити через семантику (смысл) висловлювань у такій послідовності: а) визначити зміст термінів (понять), які входять у структуру висловлювань; б) встановити логічний зв'язок між термінами; в) визначити конкретну ситуацію, в якій це висловлювання є істинним. Наприклад, істинність висловлювання *Громадянин С. вбив громадянина К.* визначається таким чином: І.1. Визначається зміст терміна

⁶⁵ Карамишева Н.В. Логіка: Підручник для студентів-правників. — Львів, 2000. — С. 3.

⁶⁶ Там само. — С. 7.

⁶⁷ Карамишева Н.В. Логіка... — С. 83-84.

громадянин С. — особа чоловічої статі. 2. Вбив. 3. Громадяни-на К. — особа чоловічої статі. Змістове значення цих слів інтуїтивно зрозумілі і не вимагає особливих уточнень. II. Визначається конкретна ситуація: день, час, місце, обставини тощо.

Якщо висловлювання має більше двох значень, його називають *багатозначним висловлюванням*, тобто множина значень, яка логічно приписана висловлюванню, поширюється і набуває ще іншого значення (третього, четвертого тощо). Такими іншими значеннями висловлювання, крім "істина" і "хибність", можуть бути: "невизначено", "можливо", "абсурдно".

В основу мислення правників покладена їх професійна діяльність, тобто правова діяльність. Остання як синтез практичної і теоретичної діяльності регламентується законом або нормами права.

Предметне значення мовного виразу може бути істинним або хибним, а смисл мовного виразу, тобто його зміст, може бути зрозумілим чи незрозумілим.

Аналіз суджень лише з точки зору їх істинності чи хибності виявляється недостатнім, вузьким для вивчення мови права як компоненту мовленнєвої і — ширше — професійної діяльності. У практиці висококваліфікованих правників мовлення виступає переважно в тісному зв'язку з іншими елементами розвитку думки, які сприяють донесенню істини до слухачів. Це правила усного мовлення:

1. Слова у мові повинні в'язатися за змістовою інтонацією (логічна мелодія).

2. Слова і речення не можна зливати в безперервний потік, треба їх розділяти паузами чи розділовими знаками.

3. Слова не можна виголошувати всі однаково, треба виділяти в них головне.

4. Головна за змістом група слів у складному реченні повинна відрізнятися від другорядних. Важливі слова і речення виділяти більше, менш важливі — менше.

Головними виразниками змісту у мовленні є:

- ✓ логічна мелодія;
- ✓ логічний наголос;
- ✓ логічні паузи;
- ✓ логічна композиція.

Логічна мелодія. Кожне вимовлене речення має свій мелодійний малюнок, який визначає напрям думки промовця. Поки думка в реченні розвивається, голос іде вгору. Коли думка завершується, голос спадає.

Основні види логічної мелодії можуть бути такі: *ствердний* (коли голос на основному слові понижується), *окличний*

(коли голос на основному слові підвищується), *запитальний* (голос на основному слові значно підвищується), *незакінчений* (голос на основному слові підвищується, але менше, ніж при запитальній мелодії, характерний мелодійний обрив).

Логічний наголос — це виділення голосом у реченні головного за змістом слова, що надає реченню точного змістового значення. Визначати логічні наголоси потрібно для того, щоб увага слухачів зосереджувалася на центральних словах кожного речення. Наголос може бути *висотний, темповий, силовий, за допомогою паузи*.

Висотний наголос. Наголошене слово промови виділяється вищим або нижчим тоном проти ненаголошених слів у реченні. *Темповий наголос*. Наголошене слово промовляється повільніше або швидше за інші слова. *Силовий наголос*. Наголошення здійснюється вольовим підкресленням центрального за змістом слова. *Паузовий наголос*. Варто зробити перед наголошеним словом паузу.

22.1. Основні правила логічного наголосу

Речення, відірване від контексту, може мати кілька смислових відтінків, залежно від того, яке слово наголошується. Для визначення наголошених слів є такі правила:

1. *Знайомі і нові поняття*. Слова із відомими поняттями не наголошуються. Нові поняття, тобто те, про що не говорилося, наголошуються. Наприклад: *Ознайомте нас, будь ласка, зі своєю політичною програмою*.

2. *Слова, протиставлені одне одному*, наголошуються, наприклад: *Хотілося щастя — та недоля спіткала. Ми повинні судити на підставі законів, а не прикладів*.

3. *Порівняння*. У коротких простих реченнях наголошується тільки те слово, що є порівнянням, у довгих — те порівняння і те слово, що відноситься до нього, наприклад: *Словесні виверти він здійснював такі, як хитра лисиця у своїй норі*.

4. *Багатослівні поняття*. Якщо одне поняття висловлюється кількома словами, то наголошується останнє з них. Наприклад: *Львівський національний університет ім. Івана Франка*.

5. *Підмет і присудок*. На відміну від граматики, де підмет і присудок — головні члени речення, у логічній виразності мовлення підмет і присудок наголошуються лише тоді, коли в одному або обох зосереджена головна думка речення. Визначаючи наголос на підметі чи присудку, слід зважати на контекст і на правила знайомого і незнайомого, а також зіставлення і протиставлення.

✓ У простому непоширеному реченні наголос може падати на підмет і на присудок: *Мітинг закінчився. Мітинг закінчився.*

✓ Якщо присудок є одним із видів знайомого поняття, то він не наголошується: *Під час втечі поранений рецидивіст "Муха".*

✓ Якщо підмет позначає знайоме поняття, він також не наголошується: *Договір про предмет, якого немає, недійсний.*

✓ Коли у складних реченнях підмет і присудок менш важливі для змісту, вони повинні поступитися наголосом пояснювальним словам: *Той закон найкращий, який найменше залишає роздумів для судді; той суддя найкращий, який бере на себе найменше.*

Логічні паузи. Це короткі зупинки в мові, які групують слова за змістом. Від переставлення логічної паузи в реченні змінюється його зміст. Загальновідомим є той факт, що цар наказав стратити бунтівника. Засуджений подав прохання на помилування. Але гонець, якому наказали усно передати відмову, ненароком переставив логічну паузу. Замість: *Вішати не треба / милувати*, сказав: *Вішати / не треба милувати.*

Якщо правильно розставлені логічні паузи, то легше сприймається зміст, особливо у довгих складних реченнях. Випадкові паузи розхитують чітку будову речення, утруднюють сприйняття тексту.

Слід вміло користуватися паузами. На жаль, ми спостерігаємо, що логічні паузи нерідко ігноруються, а промовці, намагаючись вкластися в чітко регламентовані часові рамки, говорять швидкомовкою, слова ніби накладаються одне на одне, слухачам важко усвідомити зміст речення.

Логічні паузи не завжди позначаються розділовими знаками. Логічні паузи виникають:

1) коли підмет складається з двох і більше слів: *Близько трьохсот абітурієнтів // залишилося поза навчальним закладом;*

2) коли необхідно підкреслити, активізувати присудок: *Право надання доказів // не повинно обмежуватись;*

3) для відокремлення групи підмета від групи присудка: *Кожний / має право // на повагу до його гідності;*

4) для виділення додатка або групи додатків, що знаходяться після присудка: *Про арешт або затримання людини / слід негайно повідомити // родичів заарештованого чи затриманого;*

5) для виділення обставин: *Особи, / вчинивши злочин на території України, // підлягають відповідальності на підставі Кримінального кодексу України (ст.4);*

б) для виділення порівняння: *За вчинений злочин / батьки відповідають більше // ніж підліток.*

Звичайно, і логічний наголос, і логічна інтонація, і логічна пауза пов'язані з порядком слів, який у свою чергу зумовлюється закономірностями логічного розгортання думки у тексті, характером поєднання у фразі елементів раціонального та емоційного — (кількість елементів останнього залежить від стилю мовлення).

Логічна композиція. Промовець, готуючись до виступу, повинен обміркувати, про що висловлюватиметься. Найважливіше правило — головні думки повинні формулюватися стисло, чітко, небагатослівно. Слід уникати довгих пояснень, бо це нейтралізує, послаблює силу впливу на слухачів. Архітектоніка виступу (його побудова) повинна бути простою і виразною. Краще будувати речення з прямим порядком слів, де на першому місці — підмет, на другому — присудок. Інверсії (непрямий порядок слів) нерідко ускладнюють освоєння змісту. Не варто зловживати іншомовними словами.

Неправильний акцент у *логічній композиції* нерідко висуває на перший план другорядне поняття, а помилковий *логічний наголос* руйнує чіткість думки мовця і часто призводить до протилежних висновків. Складні інтонаційні малюнки відволікають увагу слухачів від змісту. Ясність мовлення — результат ясності мислення, а чітка, зрозуміла думка завжди подається в чіткій формі.

Логічність мислення і логічність мовлення тісно пов'язані між собою. Логічність мовлення є основою формування таких важливих особливостей ділового тексту, як дохідливість, дієвість, достовірність. Для досягнення вказаних ознак обов'язковим є дотримання умов, що забезпечують єдино правильний опис факту, події.

Причинами помилок у логіці викладу можуть бути⁶⁸:

1. Поєднання логічно несумісних слів (за винятком оксимо-рона): *жахливо гарний* (замість *надзвичайно гарний*), *страшно добрий* (замість *дуже добрий*).

2. Уведення у фразу зайвих слів (плеоназмів), що структурно обтяжують фразу, напр.: *моя власна думка, місяць червень*.

3. Неправильна побудова однорідних рядів членів речення за умови, якщо в нього входять родові і видові поняття, напр.: *письменники і поети; корови, свині, кури, птиця*.

⁶⁸ Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів, 1990. — С. 109.

4. Утворення архаїчних форм і неправильна побудова аналітичних граматичних форм: *самий найкрасивіший, трохи синюватий*.

5. Неправильна координація присудка з підметом: *дехто з нас знали*.

6. Порушення порядку слів у реченні, що спотворює його зміст: **Актор читав віри, якого ми вперше слухали**.

7. Неправильне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень: **Повернувшись у село, йому пообіцяли знайти роботу за фахом**.

Норма: *Коли він повернувся у село, йому пообіцяли знайти роботу за фахом*.

8. Неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях: *Сьогодні світить яскраве сонце, і вчора була громовиця*.

Норма: *Сьогодні світить яскраве сонце, а вчора була громовиця*.

9. Порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями: *В інституті п'ять факультетів, кожний з яких має по кілька спеціальностей. Вони існують вже понад десять років*.

Норма: *В інституті п'ять факультетів, кожний з яких має по кілька таких спеціальностей, які впроваджені вже понад десять років*.

10. Невміння поділити текст на його логічні частини.

Вправа 169. У судовій промові розставте логічні наголоси та логічні паузи.

Вельмишановні судді! Справа, яку Ви розглядаєте упродовж кількох днів, має велике громадське значення. Суть її не лише в тому, що група грабіжників, серед яких є злодії-рецидивісти, здійснила протягом короткого часу ряд зухвалих нападів на громадян, але і в тому, що серед учасників цих розбійних нападів опинилися дівчатка — учениці 8-го класу середньої школи, батьки яких займаються педагогічною, виховною роботою.

Наш суд, покликаний вести боротьбу зі всякими кримінальними елементами, що порушують правопорядок, не може розглядати дану справу лише в межах чисто юридичного аналізу, не дослідивши тих причин, які привели на лаву підсудних поряд із грабіжниками-рецидивістами чотирнадцятирічних дівчаток — учениць середньої школи.

22.2. Порушення логічності у доведеннях

Доведенням називають логічну дію, у процесі якої істинність будь-якого твердження обґрунтовується судженням незаперечним чи істинним. У доведенні завжди виділяємо основну думку, тобто положення, яке обґрунтовується (теза), та аргументи, тобто судження, що існують на підтвердження висловленої тези.

1. Отже, за законами логіки, доведення повинні бути чітко сформульовані на рівні тези й аргументів. Якщо хоча б один термін буде двозначним, значить твердження може бути таким, що викликає неоднозначне його трактування.

Наприклад: *Невідомі терористи захопили літак, який летів з Бейрута до Варни і належав представникам болгарської авіакомпанії "Хемус". Коли літак приземлився у Варні, вони (?) звільнили 150 пасажирів, але затримали екіпаж. На вимогу терористів літак полетів в Осло.*

У цьому твердженні є кілька порушень логіки. По-перше, слово *звільнили* вжито неточно: звільнити могли представники авіакомпанії, відповідні органи, а терористи швидше *відпустили* пасажирів. По-друге, уживання займенника *вони* вносить двозначність, тому замість нього доцільніше ужити слово *викрадачі*. Отже, у текст слід внести суттєві корективи.

2. У ході доведення теза повинна залишатися незмінною. Тобто одне і те саме положення має бути доведене за допомогою різних суджень, не вносячи змін у тезу.

Наприклад: *Правоохоронці затримали чотири злочинні групи, які мали незареєстровану зброю, вилучили три газові пістолети, які було перероблено на вогнепальну зброю, одну гранату, а також кілька дрібнокаліберних гвинтівок громадяни здали добровільно.*

Теза: *затримали чотири злочинні групи*. Що із переліченої зброї належить затриманим, а що громадянам? Змішування тези й аргументів призводить до різних суджень, теза залишається недоведеною у зв'язку з тим, що доводити потрібно спочатку одне: кількість зброї та її види, вилучені у членів злочинних груп. А вже пізніше окремим реченням можна розкрити інше: яку кількість зброї вилучили чи одержали шляхом добровільної акції від громадян.

3. Аргументи на підтвердження тези не повинні суперечити один одному та судженням, викладеним у межах одного тексту.

Наприклад: *Видавництво переклало з латини Немиричів твір (1632), який зберігся у двох примірниках, та інші досі недоступні українському читачеві матеріали.*

Якщо матеріали не мали доступу, то яким чином вони видані? Отже, аргумент *недоступні* є суперечливим щодо тези *видані* (твори).

4. Як аргументи для доказу слід використовувати положення, істинність яких не викликає сумніву. Всі докази повинні бути беззастережними.

Наприклад: *У роботі рад є чимало недоліків. Вони (ради) причетні до всього на своїй території, але поки що не в змозі завжди дієво впливати на вирішення проблем — реальних прав обмаль.*

Недоліки у роботі рад — теза. Аргументи — *ради причетні до всього на своїй території. У зв'язку з цим не в змозі завжди дієво впливати на вирішення проблеми* — твердження сумнівне, як і те, що ради не мають достатньо прав. Отже, довести твердження таким чином неможливо, бо шукати аргументацію у твердженні думки — помилка.

5. Аргументація повинна бути повною і достатньою. Порухення цього правила в тому, що для доказів використовуються аргументи, логічно не пов'язані із тезою або справедливі лише за певних умов.

Наприклад: *Петренко П.П. проживає у комунальній квартирі. Мешканець цієї квартири Кононенко П.Р. за відсутності Петренка П.П. взяв приналежні останньому туристичний намет, одну пару гумових чобіт і господарську сумку. У поясненні Кононенко П.Р. заявив, що він знає Петренка П.П. більше 10 років, раніше вони неодноразово ходили в туристичні походи, і він (Кононенко П.Р.) пішов у подорож сам несподівано, але після подорожі віддав їх Петренкові П.П.*

Отже, доказ того, що Кононенко П.Р. не вчинив крадіжку, побудований нелогічно: аргументи про те, що Кононенко П.Р. знав Петренка П.П. більше 10 років, що вони неодноразово ходили у туристичні походи, — недостатні для визнання Кононенка П.Р. невинним, хоч він зазначені речі і повернув Петренкові П.П.

В аналізі документа важливим є врахування контексту жару, мети викладу. Так, певним порядком слів у реченні реалізований задум мовця. Особливо це стосується місця розташування другорядних обставинних членів речення. Від їх місцезнаходження залежить тип висловлювання. Так, акцентуючи увагу на дії, треба поставити на перше місце обставину дії: *Спізнившись на поїзд, він залишився ночувати у своїх давніх знайомих.* Якщо змінити місце відокремленої обставини, то зміниться й акцентування речення.

На виділення слів у тексті впливає не лише порядок слів, але і їх лексичне значення, характер і ступінь їх граматичної

зв'язаності, а також інтонаційні засоби мови (мелодика, системо-наголошування, паузи, темп мовлення), — якщо мова йде про усне мовлення. Слова, що мають найбільше інформативне навантаження, виділяються, як відомо, логічним наголосом. Наприклад: **Цей постріл** — *фатальний*. **Неврівноважена** ця людина.

Засобами підсилення висловлювання можуть бути підсилювальні частки і **(й), ж (же), це, навіть, саме, вже** та інші. Наприклад: **Це справа державної ваги. Це державної ваги справа.** Ті слова, які треба виділити, ставимо після підсилювальної частки. Зміст одного і того ж речення, як бачимо на прикладі, змінюється, чим досягається мета актуалізації висловлювання.

Від окремих зв'язків слів у словосполученні та реченні треба переходити до аналізу зв'язків між реченнями, оскільки і слова, і речення вступають у певні зв'язки, що є основою особливостей змісту, засобом реалізації задуму мовця. Надзвичайно важливо пам'ятати про здатність речень творити текст і підтекст, зовнішню і внутрішню "систему" висловлювань. Наприклад: *Виявляти злочинні дії підлітків краще на початку.* На перший план виходить значення профілактичних дій працівників міліції щодо запобігання спробам поширення злочинності. Однак цей текст можна потрактувати і по-іншому: *на початку злочинні дії добре зупинити... щоб не було гірших наслідків; виявити злочинні дії... щоб з ними боротися.*

Або: *Про все, що говорилося у приватних розмовах, на щастя, доповідали в центр.* Вставне слово у даному реченні суттєво змінює зміст висловлювання. Отже, важливо враховувати зв'язки між усіма словами у межах речення.

У мовленнєвому потоці є ще одна важлива одиниця — це складне синтаксичне ціле (або надфразна єдність), що може збігатися з реченням або об'єднувати кілька речень чи навіть кілька абзаців. Складне синтаксичне ціле слід потрактовувати як одну синтаксичну одиницю, одиницю тексту, самостійну і закінчену, тісно пов'язану з іншими елементами тексту. Наприклад: *Згадаймо так звану "трикотажну справу". У середині 60-х років на базі психлікарні керівництво швейної фабрики організувало пошиття виробів, залучивши до цього пацієнтів клініки. Слідство звинуватило їх у тому, що вони організували підпільні цехи і незалежно використовували працю психічно хворих. Із дев'ятнадцяти заарештованих дев'ятьох засудили до вищої міри покарання.*

Жодних порушень норми на рівні окремих речень немає. Однак у складному зв'язку речень на рівні складного синтаксич-

ного цілого виявляємо двозначність: кого слідство звинуватило — керівників швейної фабрики чи пацієнтів клініки?

Будова складного синтаксичного цілого — особлива: на початку, як правило, формулюється тема, у кінці — висновок на основі достатньої аргументації. Тому зіставлення цих двох елементів є вагомим і вкрай необхідним.

Отже, типовими помилками у будові складного синтаксичного цілого й абзацу є:

1) порушення змістових і синтаксичних відношень між окремими реченнями;

2) не виправдане приєднання речення, неоднорідного з попереднім: *Зі складу хлібопродуктів були вивезені 23 (двадцять три) мішки борошна вищого сорту, вже давно в країну не ввозили закупленого за кордоном зерна у зв'язку із високими врожайми.*

3) не виправдане протиставлення речень, друге з яких не обмежує змісту попереднього: *Комісія з перевірки встигла вивчити багато матеріалів, однак значна частина проблемних документів не була вилучена і свідки мали право міняти свої свідчення так, як від них того вимагали.*

Лише для розмовного мовлення характерні риси спонтанності, незавершеності, неповноти висловлювання, наявність у середині речення вставних та вставлених конструкцій, "зміщення" змісту з однієї синтаксичної конструкції на іншу у межах одного речення, наявність фразеологізмів розмовного стилю.

Вправа 170. Виправте наведені речення і прокоментуйте їх.

1. По канолах права, людина, яка втонула, повинна пройти експертизу. 2. Свідчення понятого і свідка співпадають. 3. Вимагательство сталося таємно і всі про це знають. 4. Я свідчу проти громадянина Харчука. Він цього вартий. 5. Після відповідної процедури суду амністованому вручається квиток додому, якщо він у нього є. 6. Поблизу брами, де, очевидно, й сталася трагедія, вона побачила жінку, яка стояла біля своєї квартири. 7. Між 54-річним К. та його 19-річним сином виникла бійка. У з'ясування стосунків батька й сина втрутився зять пана К., ставши бити тестя по голові. Той знепритомнів і впав на ліжко. Тоді 80-річна теща, схопивши сокиру, відрубала своєму зятю голову. Після смерті батька зять і син кинули тіло на фіру, відвезли на берег річки Дністер і кинули у воду. 8. Полковник С. кинув бойову гранату, яка не вибухнула. Щоб запобігти їй випадковому здетонуванню, він вирішив відкинути її подалі, однак граната розірвалася у нього в руці. Полковника доставили в госпіталь. Руки медикам врятувати не вдалося.

Вправа 171. Проаналізуйте речення з огляду на логічність викладу.

1. Спочатку обвинувачений уперто мовчав, а потім несподівано всі свої показання почав уперто спростовувати. 2. При переслідуванні громадянина Більдіна Б.Г. мною було зроблено 8 попереджувальних пострілів у голову і в інші м'які частини тіла. 3. Із в'язниці втік рецидивіст Петренко І.С. Особливі прикмети: 18 вогнепальних ран на спині, потилиці і собака Мухтар, що ззаду. 4. Підозрюваний увійшов у ліфт і зник у невідомому напрямку. 5. Підліток заліз у кулінарію, де з'їв 10 тістечок і 27 жувальних гумок. Разом з неповнолітнім Ш. вкрали і з'їли шоколадну глазур на суму 127 грн. У центральному гастрономі злочинці вкрали одну банку напою "Гарбузовий". 6. 26 тисяч пляшок горілки, виготовлені нелегальним шляхом, були заарештовані й знищені на місці злочину. 7. Будучи доставленим у відділок міліції, громадянин Петрук І.С. продовжував хуліганити і вдарив ногою капітана міліції Пилявку І.К. в область статевого члена, причому з остатнього злетіла шапка. 8. Громадянка Кузьо поводитися буйно, шуміла, кричала, заважала громадянам спокійно відпочивати у витверезнику. 9. Труп приємного зеленого кольору сидить у природній позі на унітазі в туалеті за місцем проживання. 10. У рові лежали останки мужчини, ймовірно — труп.

Вправа 172. Проаналізуйте поданий уривок за наявністю алогізмів у викладі.

Працівники СБУ, митники та прикордонники приділяють особливу увагу перевірці поїздів міжнародного сполучення. За їхніми даними, цей вид транспорту став основною ланкою в наркокур'єрському зв'язку. 18.02.2000 р. на залізничній станції "Мостиська-2" знайдено партію наркотиків на загальну суму близько 7 (семи) тисяч гривень. Про це конкретніше. Під час огляду пасажирського поїзда "Одеса – Перемишль" у вагоні № 5 у схованці, під стелею у санвузлі, знайдений пакунок з майже 100 грамами зволоженої зеленої речовини рослинного походження. За даними експрес-аналізу, ця речовина — марихуана. Господар товару не встановлений.

Вправа 173. Виконайте лінгвістичну експертизу наведеного рапорту.

Виконуючому обов'язки
начальника УПМ ДПА

РАПОРТ

Доповідаю Вам, що в травні місяці 2000 року я заступив на третій пост по охороні ДПА. Зі мною заступили на зміну пр. Пінчук В.П. і Міщенко Р.Г. Приблизно 1.30 години ночі до мене і пр. Мигальського

підійшли старший зміни пр. Пінчук В.П. і пр. Міщенко Р.Г. і сказали щоб ми йшли відпочити в клас служби і дав нам ключі від класу, і ми пішли в клас, через п'ять-десять хвилин я пішов подивитись що вони там роблять і побачив що Пінчук В.П. мав в руках якусь залізну трубу і вони хотіли відкрити ворота де знаходився склад. Я підійшов і сказав що задзвоню до чергового і відмовлюсь нести з ними службу і вони відразу розійшлися і не підходили більше.

Помічник оперуповноваженого
підрозділу по охороні ДПА УПМ ДПА
у Львівській області
прапорщик податкової міліції

С.Д.Гаркавий

07.05.2000 р.

22.3. Правила лінгвістичної експертизи правничих документів

1. Прочитати увесь текст документа. Під час першого читання не варто щось виправляти. Бажано всі суперечності позначати на полях олівцем, наприклад, інформація, якої бракує для повноти змісту, може бути зафіксована лише одним-двома словами.

2. Перевірити наявність усіх реквізитів аналізованого документа.

3. Перевірити дотримання орфографічних норм (правильність написання слів).

4. Перевірити весь фактичний матеріал наскрізно:

а) наявність й уніфікацію у написанні власних назв (прізвища, імена, по батькові, топоніми, гідроніми тощо);

б) часові межі описуваних фактів, хронологічну послідовність викладу, цифрові дані зі словесним записом;

в) цитати, посилання на нормативні акти.

5. Перевірити логічну послідовність у викладі фактичного матеріалу, інтерпретацію подій, явищ тощо, нумерацію усередині тексту, нумерацію сторінок.

6. Перевірити композицію за правилами логіки:

а) чи всі частини викладу співрозмірні (чи всі елементи тексту складаються в одне ціле, чи наявні зайві частини, які лише ускладнюють сприйняття змісту);

б) чи немає дублювання змісту однієї частини іншою; чи наявні безпідставні повтори фактичних даних;

в) чи деталізація опису фактів ведеться від загального до часткового, чи на перший план висунуто малозначимі факти й опущено важливі.

23. ПРАВНИЧА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ВИПРАВЛЕННЯ

*Universi generis humani vinculum est ratio et oratio —
розум і мова зв'язують увесь людський рід*

Характер і призначення ділового правничого документа вимагає від його автора послідовного і доказового мислення, втіленого в мовні знаки.

Подаємо ряд правничих документів, що містять різні хиби мовностилістичного характеру. Уміння їх віднайти та виправити сприятиме виробленню мовних навичок та шліфуванню мовної вправності юриста.

Документ 1

ПОСТАНОВА про встановлення адміністративного нагляду

Я, суддя Шевченківського районного суду у Львівській області Озарко Михайло Павлович, розглянувши матеріали на громадянина Грабовського Михайла Володимировича 1968 р.н., уроженця м.Львова, що проживає за адресою: м.Львів, вул.Городоцька 21, кв. 47, раніше судимого за ст. 206 ККУ, до чотирьох років позбавлення волі, за ст. 146 ч.1 ст.206 ч.2 ККУ до п'яти років позбавлення волі. Звільненого з місць позбавлення волі 11 січня 1994 р.

Встановив:

Після відбування покарання Грабовський Михайло Володимирович систематично порушує громадський порядок, і розпивав спиртні напої в громадських місцях, скоїв дрібне хуліганство. За ці правопорушення Грабовський притягався до адміністративної відповідальності. Незважаючи на зроблене йому попередження про необхідність припинення антигромадської поведінки і що проти нього може бути застосовано адміністративний нагляд із застосуванням встановлених законом обмежень, він перебував 21 лютого в громадському місці і розпивав спиртні напої, за що був притягнутий до адміністративної відповідальності.

На підставі викладеного і керуючись положенням "Про адміністративний нагляд працівників міліції за особами звільненими з місць позбавлення волі"

Постановив:

Встановити щодо громадянина Грабовського М.В. адміністративний нагляд на термін 1 рік 2 місяці.

Суддя
Шевченківського районного суду
7 березня 1994 р.

М.П.Озарко

ПОСТАНОВА
про встановлення обмежень піднаглядному

Я, начальник Шевченківського РВВС у м. Львові, полковник міліції Заєць О.Б., розглянувши матеріали і постанову суду на громадянина Грабовського Михайла Володимировича 1968 р.н., який прибув з виправно-трудової установи і взятий під адміністративний нагляд за пунктом "в" статті з закону України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі"

Постановив:

Відповідно до ст. 10 закону, встановити відносно громадянина Грабовського М.В. такі обмеження:

- а) двічі на місяць з'являтися в Шевченківський РВВС у м. Львові для реєстрації;
- б) заборону виїзду за межі м. Львова без відома ОВС і їх дозволу.

Начальник

Шевченківського РВВС у м. Львові
полковник міліції

Заєць О.Б.

8 березня 1994 року

З постановою ознайомлений
8 березня 1994 р.

Крім того мені, Грабовському Михайлу Володимировичу, роз'яснено такі правила адміністративного нагляду:

а) з'являтися за викликом міліції у визначений термін і давати усні та письмові пояснення з питань пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду;

б) повідомляти працівників міліції, які здійснюють адміністративний нагляд про зміну місця роботи чи проживання, а також про виїзд за межі міста у службових справах;

в) у разі від'їзду в особистих справах з дозволу міліції до іншого населеного пункту та перебування там більше доби зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ.

Я попереджений про те, що у випадку порушення правил нагляду буду притягнутий до адміністративної відповідальності згідно з чинним законодавством.

8 березня 1994 р.

Попередження зробив

Начальник Шевченківського РВВС
у м. Львові

полковник міліції

Заєць О.Б.

8 березня 1994 р.

ДОВІДКА

про результати проведеної бесіди з піднаглядним

1. Прізвище, ім'я, по батькові: *Грабовський Михайло Володимирович*
2. Рік і місце народження: *1968 р.н. м.Львів*
3. Місце проживання: *м.Львів, вул.Городоцька, 21 кв. 47.*
4. Сімейний стан: *неодружений.*
5. Відомості про судимості: *за ст. 206 до 4-ох років позбавлення волі, за ст. 146 до 5-ти років, звільнений з Львівської ВТК 11 січня 1994 р.*
6. Місце роботи, професія: *магазин "Молоко", вул.М.Біласа, 11, вантажник.*
7. Дані про осіб, з якими піднаглядний підтримує близькі стосунки: *громадянин Беліков О.А. 1970 р.н., раніше не судимий, електрик заводу "Лорта", проживає за адресою: вул.Городоцька, 11, кв. 8.*
8. Відомості про допущені правопорушення і порушення правил або обмежень адміністративного нагляду: *немає.*
9. Зміст бесіди з піднаглядним: *під час бесіди громадянину Грабовському М.В. було роз'яснено, що у разі продовження правомірної поведінки з нього будуть зняті встановлені обмеження.*

Підпис піднаглядного

8.05.1994 р.

ДІМ Шевченківського РВВС у м.Львові,

лейтенант міліції

8.05.1994 р.

Штика А.Г.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

про припинення ведення антисуспільного способу життя особи,
по відношенню до якої може бути встановлено
адміністративний нагляд

Мною, дільничим інспектором міліції Шевченківського РВВС у м. Львові лейтенантом міліції Штикою А. Г., 15 лютого 1994 року зроблено попередження громадянину Грабовському М. В. 1968 року народження, який мешкає за адресою: м. Львів, вул. Городоцька, 21, кв. 47, раніше судимого за ст. ст. 206, 146 ч. 2 ККУ. Звільненого з місць позбавлення волі 11 січня 1994 року.

У зв'язку з скоєнням громадянином Грабовським М. В. правопорушення, його попереджено про те, що в разі неприпинення антисуспільного способу життя за ним буде встановлено адміннагляд із встановленими законом обмеженнями. Одночасно громадянину Грабовському М. В. роз'яснено "Положення про адміністративний нагляд міліції за особами, що звільнені з місць позбавлення волі".

Попередження оголосив:
дільничий інспектор Шевченківського РВВС у м. Львові
лейтенант міліції Штика А. Г.

Попередження мені оголошено, із змістом положення "Про адміністративний нагляд міліції за особами, що звільнені з місць позбавлення волі" ознайомлений.

(Грабовський М. В.)

17 лютого 1994 р.

ДОВІДКА

Видана в тому, що громадянин Грабовський М. В. 1968 р. н., що проживає у м. Львові по вул. Городоцькій, 21, кв. 47,
був доставлений у медичний витверезник 4 лютого 1994 року.

Начальник медичного витверезника
при УВС м. Львова
майор міліції

Тимошенко П. В.

ПРОТОКОЛ
про адміністративне правопорушення

21 лютого 1994 р.

м. Львів

Дільничий інспектор Шевченківського РВВС у м. Львові лейтенант міліції Штика А.Г. склав даний протокол про те, що громадянин Грабовський М.В., який народився у м. Львові в 1968 році і мешкає за адресою: м. Львів, вул. Городоцька, 21, кв. 47, тимчасово непрацюючий, 11 лютого 1994 року розпивав спиртні напої в громадському місці, своїми діями він порушив ст. 178 КпАПУ.

Факт правопорушення підтверджують свідки:

1. Багров Олексій Петрович, 1946 р.н.
2. Багорова Тетяна Борисівна, 1949 р.н.

Документ 7

ПОДАННЯ
про припинення адміністративного нагляду

Я, начальник Шевченківського РВВС у м. Львові, полковник міліції Заєць О.Б., розглянувши матеріали адміністративного нагляду на громадянина Грабовського М.В. 1968 р. н. уродженця м. Львова, який проживає за адресою: м. Львів, вул. Городоцька, 21, кв.47.

Встановив:

що адміністративний нагляд за громадянином Грабовським М.В. здійснюється з 7 березня 1994 р. За цей час громадянин Грабовський влаштувався на роботу у магазин "Молоко" по вул. М.Біласа, 11 вантажником. За місцем проживання і праці характеризується позитивно. З результатів бесід з піднаглядним видно, що він виправився, став законопослушним громадянином, перестав бути небезпечним для суспільства.

На підставі викладеного і керуючись ст. 8 Закону України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі", вважаю за доцільне матеріали щодо Грабовського М.В., який перебуває під адміністративним наглядом, направити до суду для вирішення питання про припинення нагляду у зв'язку з тим, що він перестав бути небезпечним для суспільства.

Начальник
Шевченківського РВВС у м. Львові
полковник міліції

Заєць О.Б.

18 вересня 1994 р.

ВИРОК

14 лютого 1992 р.

Тернопільський районний суд

В складі: головуючого
при секретарі
за участю прокурора
та адвокатаПроцько Я.С.
Устич О.В.
Яхван В.М.
Пшик В.М.

розглянувши у відкритому судовому засіданні в м.Тернополі справу про обвинувачення Грицько Миколи Степановича, 19.12. 1938 року народження, уроженця ПР, гр. України, українця, освіта середня, одруженого, проживає в с.В.Гаї, Тернопільського р-ну, тимчасово не працює, раніше не судимого, обвинувачується по ст. 206. ч. 3 КК України, —

Постановив:

Підсудній Грицько М.С. перебуваючи в нетверезому стані 5.10. 1991 року біля 16 год. дня, грубо порушуючи громадський порядок і виражаючи явну неповагу до суспільства на подвір'ї на адресу Гавриш К.Д. та Зелінгера О.С. виражався нецензурними словами, а потім на подвір'ї двічі наніс їй удари, де вона одержала легкі тілесні ушкодження із розладом здоров'я, а потім наніс удари косою по автомашині власника Зелінгера О.С. на вулиці села В.Гаї, Тернопільського району, що привернуло увагу мешканців, заподіявши йому значну матеріальну шкоду.

Допитаний в судовому засіданні підсудній Грицько М.С. свою вину визнав частково і суду пояснив, що 5.10.1991 року в розмові із Гавриш І.П. йому стало відомо про те, що її свекруха Гавриш К.Д. на його адресу вона почала наносити образи, а він у відповідь її штовхнув, вона впала і про вчинене ним вона вирішила повідомити свою дочку. По приїзді дочки разом із Зелінгер О.С. він перебував біля дороги, де косив сіно і намірі вчинити наїзд водієм Зелінгер О.С. він косою наніс удар по автомобілі.

Хоча підсудній своєї вини не визнав повністю його вина стверджується протоколом огляду від 5.10. 1991 року автомобіля "БМВ" державний номер С 15-19 Т І, протоколом огляду коси від 5.10.1991 року, висновком експертизи № 2603 від 14.10. 1991, із якого вбачається про наявність у Гавриш К.Д. легких тілесних ушкоджень із розладом здоров'я, показами потерпілих свідків.

Потерпіла Гавриш К.Д. суду пояснила, що дійсно 5.10.1991 року в обідній час між нею та невісткою Гавриш І. виник спір з приводу переїзду трактором через її город. Про вчинене вона вирішила повідомити свою дочку Мачугу Г.Д. По приїзді дочки Мачуги Г.Д. разом із Зелінгер О.С. до них в господарство в нетверезому стані зайшов сусід Грицько М.С., який оглянувши присутніх мовчки вернувся в своє госпо-

дарство. Прийшовши на своє подвір'я він на її адресу та Зелінгера О.С. безпричинно почав виражатись нецензурними словами, а потім схопивши косу з горіха почав бігти на її подвір'я. Уникаючи конфлікту і можливості нанесення удару косою Зелінгер та Мачузі вона вказала їм від'їхати вбік, а Грицько М.С. підбігши до неї ручкою коси по обличчю завдав їй удари, а коли автомобіль поїхав, він знову підбіг до неї і знову продовжив наносити їм удари руками в різні частини тіла. Лиш при допомозі Бунт М.П. бійка припинилася.

Потерпілий Зелінгер О.С. суду пояснив, що дійсно 5.10.1991 року в післяобідній час разом із Мочугою Г.Д. по телефонному дзвінку матері Гавриш К.Д. вони приїхали в її господарство в с.В.Гаї, Тернопільського району будучи на подвір'ї до них в господарство зайшов сусід Грицько М.С., оглянувши мовчки присутніх, він повернувся й пішов в своє господарство і почав на їх адресу виражатись нецензурними словами, а потім схопивши косу з горіха почав бігти в їх напрямку. Побоюючись тяжких наслідків і збуджений стан підсудного і перебування в нетверезому стані Гавриш К. сказала їм залишити подвір'я, що вони і зробили — від'їхали в бік в напрямку птахофабрики, а Грицько М.С. в цей час підбіг із косою до Гавриш К.Д. і по обличчю їй став наносити удари. Про вчинене вони вирішили повідомити райвідділ внутрішніх справ і разом із Мочугою Г.Д. вирішили поїхати автомашиною в м.Тернопіль. Приближаючись до господарства Гавриш К.Д. Грицько М.С. залишив її і з косою побіг на дорогу і коли вони проїжджали повз нього він наніс удар нею по лівій частині автомобіля, де на нанесений удар звернули увагу жителі вулиці.

Аналогічно суду пояснила і свідок Мочуга Г.Д.

Свідок Гавриш І.П. суду пояснила, що дійсно 5.10. 1991 року в обідній час між нею та Гавриш К.Д. виникла суперечка, під час якої одна одній нанесли образи і побої. Про вчинення з боку Гавриш К.Д. вона вирішила повідомити депутата, і проходячи повз будинок Грицько М.С. вона і йому вирішила повідомити про негативну поведінку свекрухи, ще прийняти будь-яких мір до неї вона не просила.

Свідок Тимич І.Ф. суду пояснила, що 5.10. 1991 року після обіда він перебуваючи на подвір'ї свого господарства, що знаходиться поруч із господарством Грицько М.С. і Гавриш К.Д. почув крик, а потім побачив як в напрямку м.Тернополя їде автомобіль і почув стукіт. Вийшовши на вулицю він побачив, як водій оглядав автомобіль, а Грицько М.С. із зломаною косою повертався в господарство і знову почув крик і побачив як Грицько М.С. вступив в суперечку із Гавриш К.Д., із слів сусіда Бунт М.П. йому стало відомо про бійку між ними, Бунт М.П. побіг їх розбороняти.

Свідок Бунт М.П. суду пояснив, що 5.10.1991 року біля 10 годин коли він перебував на подвір'ї свого господарства він почув шум машини, а потім стукіт і побачив як водій оглядав автомобіль, а Грицько М.С. із поломаною косою повертався до дому. Через деякий час він почув знову крик і побачив як Грицько М.С. наносить побої Гавриш К.Д.

Органи попереднього розслідування дії підсудного Грицько М.С. кваліфікували за ст. 3 ст. 206 КК України як особливо злісне хуліганство вчинене із застосуванням спеціальних пристосувань для

нанесення тілесних ушкоджень. Із матеріалів справи, зокрема із показів потерпілих Гавриш К.Д., Зелінгер О.С. та свідка Мачуги Г.Д. вбачається, що підсудній наносючи удари косою потерпілій Гавриш К.Д. задалегідь її не приготував, а випадково взяв її із горіха під час суперечки із ними. Отже, за таких обставин дії підсудного Грицько М.С. слід перекваліфікувати із ч. 3 на ч. 2 ст. 206 КК України і кваліфікувати як злісне хуліганство тобто дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства і відзначаються за своїм змістом особливою зухвалістю, де на протязі більше півгодини підсудній тривалий період на адресу потерпілих в присутності Зелінгер, Мочуги, Гавриш, Тимич, Бунт застосував до Гавриш К.Д. фізичне насильство, вона одержала легкі тілесні ушкодження із розладом здоров'я і вона із врахуванням способу нанесення побоїв та її віку не могла йому протистояти та заподіяння на вулиці села в присутності мешканців значної матеріальної шкоди потерпілому Зелінгер О.С.

Одночасно народний суд вважає, що заподіяні матеріальні збитки слід стягнути із підсудного Грицько М.С.

Підходячи до обрання міри покарання суд враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого, особу підсудного, його вік, вчинення злочину у нетверезому стані і як тяжкого за необхідним обрати йому міру покарання у відповідності до вимог ст. 206 ч. 2 КК України у вигляді позбавлення волі. Одночасно суд вважає, що йому не слід обрати відбуття міри покарання у виправно-трудовій колонії суворого режиму, оскільки з часу відбуття міри покарання вже пройшов тривалий період.

Керуючись ст. 323-324 КПК України суд —

З а с у д и в

Грицько Миколу Степановича визнати винним за ст. 206 ч. 2 КК України і призначити покарання два роки позбавлення волі у виправно-трудовій колонії посиленого режиму.

Міру запобіжного заходу залишити без змін — підписку про невиїзд.

Строк відбуття міри покарання рахувати з часу проведення вироку до виконання.

Стягнути із Грицько М.С. в користь Зелінгер О.С. 21 60000000 крб. завданої матеріальної шкоди.

Вирок може бути оскаржений до Тернопільського облсуду через Тернопільський райсуд протягом 7 діб.

Копія вироку вірна:

Суддя Тернопільського районного суду

Процько Я.В.

РАПОРТ

Мною, Кийко Іваном Васильовичем, старшим оперуповноваженим ДСБЕЗ, виявлено грубі порушення прийому і відпуску товарів із склада-магазину № 15 м.Золочева.

Завідуючим складом-магазином Петронко І.С. не учитуються весь перелік товарів, які надходять у магазин. Ним не ведеться "Книга надходжень", а пишеться зошит без нумерації сторінок, прошиття й печаті вкінці.

Товар без преїскуранта, не описаний, не погрупований.

Так, на 17.09. 1995 року на прохідній складу був затриманий автомобіль з причепом з водієм Кравчук М.С. і експедитором Шевчик І.М., який вивозив якими товар по накладній за № 195343 СГ. Як було встановлено нами, останній одержав, крім товару, по описі, ще його неописаного:

електродрелі — 50 шт.	Вартість однієї штуки 178 тис. крб.
електропили — 17 шт.	"- 382 тис. крб.
обогреватели — 3 шт.	"- 78 тис. крб.
Всього:	540 тис. крб.

Кравчук М.С. із Шевчиком І.М., який вступив у змову з завскладом і з метою одержання прибутку від неоподаткованого товару, хотів вивезти товари на вказану суму.

Дата: 17.09. 1995 р. Майор вн./сл.
ст. уповноважений ДСБЕЗ УМВС
у Львівській області Крийко І.В.

Документ 10

Завідуючому
Новоград-Волинського бюро
судово-медичних експертиз
Ляшуку А.А.

Прошу провести судово-медичне обстеження трупа гр.-на Дейнека Миколи Олексійовича, 1971 року народження мешканця с.Орепи Новоград-Волинського району, труп якого було знайдено 23.09. 1996 року о 23 годині на горіщі його власного будинку.

Дати відповіді на наступні питання:

- 1) Які тілесні ушкодження мають на тілі трупа, їх локалізація, характер, механізм виникнення та тяжкість?
- 2) Яка причина смерті гр.-на Дейнека М.О.?
- 3) Чи не знаходився Дейнека М.О. незадовго до смерті в стані алкогольного сп'яніння?

Старший слідчий
СВ Новоград-Волинського МВ УМВС України
в Житомирській області
капітан міліції

А.І.Олійник

Державна митна Служба України
Східна регіональна митниця

61003 м.Харків,
вул.Короленка, 14, 16,а

Тел. (0572) 13-13-13
Факс (0572) 90-90-90

№ 15/1333
15 січня 2000 року

Першому заступникові
голови ДМСУ

Про надання роз'яснення
Щодо сертифіката походження форми "А"

У зв'язку з надходженням запитів із митниць та відсутністю інструктивних матеріалів щодо сертифікатів походження прошу надіслати роз'яснення щодо основних вимог до сертифікату митного оформлення вантажу (наявність позначок, правила його заповнення та інше), а також вказати перелік країн, які володіють дозволом по видачі такого сертифікату.

Начальник
Східної регіональної
митниці

П.В.Пашко

Виконавець
Панько І.І.
Тел. 11-11-11

Затримання Лісного Ю.В.
санкціоную
прокурор Бучацького району
радник юстиції
Максимович В.Ф.
5 серпня 1996 року

ПОСТАНОВА

м.Бучач

6 серпня 1996 року

Оперуповноважений ВКР Баб'як В.М. розглянув матеріали кримінальної справи № 14463 в відношенні Лісного В.Ю., 1.09. 1963 року н. с.Зінкевичі Бучацького р-ну, національність — українець, майстер Покровського лісництва м.Покров Володимирської області, жонатий, не судимий по скоєнню злочину по ст. 140, ч. 3 встановив:

У ніч з 1.08. 1994 р. на 2.08. 1994 року в будинку громадянки Маркусь Я.І., с.Зінкевичі Бучацького р-ну, шляхом проникнення у квартиру, Лісничий В.Ю. вчинив крадіжку грошей 2 тис. доларів.

П о с т а н о в и в:

Лісному В.Ю. вибрати утримання під конвоем.

Право на оскарження санкції на арешт у суд мені роз'яснено.

Підпис _____

6.8. 1996 р.

О/у ВКР Бучацького РВВС

Баб'як В.М.

ДОВІРЕНІСТЬ

Я, Сидоренко П.Я., мешкаю у Києві по вул.Енергетиків, 45, кв. 1, довіряю громадянину Ковальову Ігору Миколайовичу, який мешкає у м.Києві по вул.Енергетиків 45, кв. 2, вести цивільні справи у всіх судових установах з усіма правилами, які надані законом позивачу відповідачу, третій особі і потерпілому у тому числі з правом закінчення справи мировою угодою: визнання або відмови повністю або частково від позовних вимог, зміни предмета позову, оскарження рішення суду, одержання виконавчого листа з правом одержання майна, грошей.

Підпис

Начальнику
Озерянського РВВС
майору міліції
Кобренку Петру Степановичу
від дільничого інспектора міліції
старшого лейтенанта
Цебренко Івана Васильовича

РАПОРТ

Настоящим докладаю Вам, що 18 січня цього року мною разом з інспектором пожежної охорони капітаном міліції Грибко Михайлом Михайловичем було здійснено перевірку чердачного приміщення громадянки села Білий Камінь Рибка Любові Степанівної на предмет визначення місця приховання самогонного апарату. Прийнятими нами заходами апарата не знайдено проте було обнаружено 3 (три) трилітрових сліжка самогонної рідини, яку нами було забрано на експертизу. Робота по плану операції "Зелений Змія" нами буде продовжуватися і далі.

19.01.1990 р.

Підпис

"Згідний"
Начальник Франківського РВЛМУ УМВСУ
у Львівській області підполковник міліції
М.М.Бурбан
"_____" листопада 1996 року

П Л А Н
оперативно-слідчих міроприємств по кримінальній справі
№ 144-5356

м.Львів

1.11.1996 р.

В ніч на 23.10. 1995 року невідомою особою скоєна крадіжка а/м марки ЗАЗ-1102 д.н. В-44-11-ІН голубого кольору, двигун 02910064, кузов 0284709, яка знаходилася біля будинку 21 по вул.Батальній в м.Львові і належить гр. Смірновій Е.В.

З метою розкриття даного злочину необхідно провести оперативно-слідчі заходи, а саме:

1. Організувати оперативно-слідчу групу в складі: ст. дізнавач Чиков М.Ф., о/у ВКР Шалунов С.В., діл. Гандаров Ю.Д.

2. Дану крадіжку могли скоїти особи, які займаються крадіжками а/м по вказівці інших осіб з використанням технічних засобів:

а) в цілях відпрацювання даної версії потрібно через АБД, ІПС ВЦ ІЦ УВС області встановити хто був затриманий за аналогічні злочини після 23.10. 1996 р. або арештований і оперативно відпрацювати їх можливу причетність до даної крадіжки (вик. С.Шалунов. Термін: протягом місяця);

б) оперативно відпрацювати осіб, які стоять на обліку в РВ Франківського за аналогічні злочини, р/с або осіб які звільнилися з місць позбавлення волі а також сусіда потерпілої гр. Кульчицького Ярослава Стефановича, прож. м.Львів, вул.Балтійська, 21/31 на причетність до даної крадіжки (вик. С.Шалунов. Термін: 3 дні);

в) поставити викрадену а/м гр. Смірної Е.В. на облік в головному інформаційному центрі МВС України (вик. С.Шалунов. Термін: 3 дні).

3. Проводити інші ОРЗ по встановленню осіб причетних до скоєння вищевказаного злочину. По виконанні даних міроприємств доповісти мотивовим рапортом (вик. С.Шалунов. Термін: постійно).

Ст. дізнавач Франківського РВ ЛМУ УМВСУ
у Львівській області майор міліції

М.Чиков

**ПІДПИСКА
про не виїзд**

м. Львів

20 березня 1997 р.

Я, Сліпцов Іван Іванович, проживаю у м. Львові по вул. Зеленій 5, кв. 55, даю цю підписку слідчому відділу Шевченківського районного управління головного управління МВС України у м. Львові лейтенанту міліції Сідельникову І.І. про те, що зобов'язуюсь до закінчення попереднього слідства та суду по кримінальній справі з обвинувачення мене у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 140 КК України, не відлучатись з місця постійного проживання або з місця тимчасового перебування без дозволу слідчого.

Мені оголошено, що у разі порушення даною мною підписки про невиїзд вона може бути замінена відповідно до ст. 151 КПК України більш суворішим запобіжним заходом.

Обвинувачений /...../

І.І. Сліпцов

Підписку відібрав слідчий
лейтенант міліції

Документ 17

**ПРОТОКОЛ
явки з повинною**

м. Львів

20 березня 1999 р.

Слідчий слідчого відділення _____
в м. Львів _____

керуючись вимогами ст. 96 та 97 КПК України склав цей протокол про те, що сьогодні о 18 годині 23 хвилини до районного відділу внутрішніх справ звернувся з повинною Попов Юрій Павлович 1947 року народження уроженець м. Коломна, проживає в м. Львові вул. Замкова, 5 кв. 3, працює водієм у міській лікарні № 2. Для засвідчення своєї особи Попов Ю.П. пред'явив паспорт серії Х-ІОН № 415916, виданий Шевченківським РВ м. Львова 13 серпня 1976 року.

Попов Ю.П. заявив: "Сьогодні, 20 березня 1991 року, близько 17 годині 15 хвилин я повернувся з роботи додому. Відкривши двері в квартиру побачив, що моя дружина і Краснов Федір сидять на дивані роздягнуті та цілуються. Коли я ввійшов, Краснов почав з мене глузувати. Я дуже розхвилювався, схопив вазу і вдарив нею Краснова по голові, від чого він впав на підлогу і залишився лежати. Дружина почала кричати на мене. Прийшовши до пам'яті, я вирішив піти до міліції і про все розповісти. В якому стані знаходиться Краснов я не знаю.

Протокол мною прочитаний. Записано вірно.

Заявник

Ю.П. Попов

Слідчий _____

"Затверджую"

Прокурор Франківського району
м.Львова старший радник юстиції

Осьмак М.В.

" _____ " _____ 1998 року

ПОСТАНОВА

про закриття кримінальної справи

м.Львів

17 серпня 1998 року

Слідчий СВ Франківського РВ ЛМУ УМВСУ у Львівській області майор міліції Миронюк Т.Д., розглянувши матеріали кримінальної справи № 144-4571 по обвинуваченню Буяра Володимира Михайловича у вчиненні злочину, передбаченого ст. 114 КК України, —

Встановив:

Буяр В.М. згідно рішення Галицького райсуду м.Львова № 217 від 13.12. 1996 року зобов'язаний сплачувати аліменти на користь Буяр Ніни Володимирівни в розмірі і частини із всіх видів заробітку щомісячно на утримання дочки Катерини — 10.02. 1992 р.н. починаючи з 04.12.1996 року і до повноліття дитини. Із-за неуплати аліментів, допустив заборгованість на 01.08.1998 року на суму 144 гривні 50 копійок.

Будучи притягнутим і допитаним в якості обвинуваченого Буяр В.М. показав, що він від сплати аліментів на утримання дитини не відмовляється, від сплати аліментів не ухилився, але із-за того що на протязі довгого часу не міг ніде влаштуватися на роботу, не мав реальної змоги своєчасно сплачувати аліменти на утримання дитини. В даний час Буяр В.М. заборгованість по аліментам сплатив в сумі 145 гривнів, зобов'язується в найкоротший термін влаштуватися на роботу і своєчасно сплачувати аліменти гр.Буяр Н.В. на утримання дитини, просить закрити відносно нього кримінальну справу.

Стягувачка Буяр Н.В. у зв'язку з тим що Буяр В.М. погасив заборгованість по аліментам теж звернулася з заявою про те, що вона в даний час притензій до Буяра В.М. не має і не заперечує проти закриття кримінальної справи відносно Буяра В.М. з урахуванням того, що Буяр В.М. в подальшому зобов'язується своєчасно сплачувати аліменти і не буде допускати заборгованості.

Беручи до уваги, що скоєний злочин В.М.Буяром являється не тяжким, а в результаті зміни обстановки Буяр В.М. перестав бути суспільно небезпечним, проти закриття кримінальної справи не заперечує, керуючись ст. 7 ч. 214 КПК України, —

Постановив:

1. Закрити кримінальну справу № 144-4571 по обвинуваченню Буяра Володимира Михайловича у вчиненні злочину передбаченого ст. 144 КК України.

2. Міру запобіжного заходу підписку про невиїзд Буяру В.М. відмінити.

3. Про закриття кримінальної справи повідомити зацікавлених осіб.

4. Копію постанови направити прокурору Франківського району м.Львова.

Слідчий СВ Франківського РВ ЛМУ
УМВСУ у Львівській області
майор міліції

Миронюк Т.Д.

СЛОВНИЧОК ПРАВНИЧОЇ ЛЕКСИКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

- Аварія** — 1) велике пошкодження або вихід з ладу машини, агрегату, апарата; 2) шкода, збитки, пов'язані з нещасним випадком; 3) *переносно* — нещасний випадок, велика невдача; 4) транспортна подія, пов'язана із зіткненням автомашин, суден, сходженням поїздів з рейок (СІС, 1974, 11).
- Адвокат** — 1) юрист, який подає професійну правову допомогу населенню, установам, підприємствам та організаціям порадами, складанням юридичних документів і головним чином захистом їхніх інтересів на суді; 2) той, хто виступає на захист кого-небудь або чого-небудь (СІС, 1985, 25).
- Адвокатура** — 1) організація, колегія адвокатів; 2) професія адвоката (там само, 25).
- Амністія** — 1) передбачене актом найвищого органу державної влади повне або часткове звільнення від покарання та його правових наслідків і пом'якшення покарання певної категорії осіб, засуджених судом, дотримання й припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття судимості з осіб, що відбули покарання або звільнені від покарання; 2) *переносно* — прощення, помилування взагалі (СІС, 1974, 44).
- Арбітр** — 1) посередник, що його обирають сторони за взаємною згодою або в передбаченому законом порядку з метою розв'язання спору; 2) службова особа, що розв'язує майнові спори між підприємствами, установами й організаціями; 3) член арбітражу; 4) суддя в спортивних змаганнях (там само, 64).
- Арбітраж** — 1) спосіб розв'язування спору, коли сторони звертаються не в судові органи, а до окремих осіб — арбітрів, обраних за взаємною згодою або в передбаченому законом порядку; 2) купівля іноземної валюти на одному офіційному ринку і продаж на іншому, щоб дістати прибуток на різниці в курсах валют або цінностей (СІС, 1974, 65).
- Арго** — умовна говірка якоїсь вузької соціальної чи професійної групи, що містить специфічні слова і вирази, незрозумілі для сторонніх (СІС, 2000, 52).
- Арешт** — запобіжний захід, який застосовується до обвинуваченого, підозрюваного під час проведення попереднього розслідування (СЮТ, 1997, 10).
- Банда** — 1) озброєна група людей, що вчинює злочинні дії; в широкому розумінні — всяка злочинна зграя, кліка (СІС, 1974, 86); 2) додатковий ансамбль, розміщений окремо від основного складу оркестру (СІС, 1985, 103).

- Бандитизм** — злочин, що полягає в участі у бандах і вчинюваних ними нападах (СІС, 1974, 86).
- Банкноти** — кредитні знаки грошей, що їх випускають емісійні банки для заміни металевих грошей як засіб обігу і платежу. Інша назва — банківські білети (СІС, 1985, 103).
- Баталія** — 1) бій, битва; 2) *переносно* — гучна сварка (СІС, 1985, 109).
- Бізнес** — поширена назва підприємницької діяльності, що дає прибуток (СІС, 1985, 115).
- Бізнесмен** — ділок, комерсант, взагалі людина, що робить бізнес (СІС, 1985, 115).
- Бравада** — показні хоробрість, сміливість, зневага до небезпеки, удаване молодецтво (СІС, 1985, 129).
- Браконьєр** — особа, що займається полюванням і рибною ловлею в недозволених місцях, у заборонений час, відстрілом і виловлюванням тих видів тварин і птахів чи риб, що їх за законодавством заборонено здобувати (СІС, 1985, 129).
- Браунінг** — система автоматичної вогнепальної нарізної зброї (пістолет, кулемет тощо). Від прізвища американського конструктора Д. Браунінга (1855-1926) (СІС, 1985, 130).
- Бухгалтерія** — 1) ведення бухгалтерського обліку; 2) структурний підрозділ підприємства, установи, організації, який здійснює бухгалтерський облік і звітність, контроль за додержанням фінансової і кошторисної дисциплін (СІС, 1985, 138).
- Бюджет** — 1) затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків держави на певний термін; 2) план доходів і видатків установи, підприємства або окремої особи на певний період (СІС, 2000, 97).
- Бюрократизм** — канцелярщина, тяганина, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом або заради додержання формальності (СІС, 1985, 139).
- Вакансія** — 1) незаймана посада в штаті установи; 2) вільне місце для вступників у навчальні заклади (СІС, 1985, 141).
- Вакханалія** — 1) у Стародавньому Римі містерії на честь Вакха, які в пізніші часи супроводжувалися оргіями; 2) *переносно* — розгульне бенкетування, безтямна пиятика (СІС, 1985, 141).
- Валюта** — 1) грошова одиниця країни; 2) тип грошової системи, що діє в країні; 3) іноземні гроші, а також векселі, чеки, акредитиви тощо, використовувані в міжнародних розрахунках (СІС, 1985, 142).
- Вандалізм** — безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей (СІС, 1985, 143).
- Варвар** — 1) у древніх греків і римлян — чужоземець; 2) *переносно* — жорстока, груба людина, руйнівник культурних цінностей (СІС, 1985, 144).

- Вексель** — письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дає позикодавцю незаперечне право вимагати від боржника сплати зазначеної суми грошей у вказаний строк (СІС, 1985, 147).
- Вердикт** — 1) рішення присяжних засідателів у суді з приводу винності чи невинності підсудного; 2) *переносно* — прийняти й оголосити рішення з будь-якого питання (СІС, 2000, 105).
- Верифікація** — 1) перевірка істинності, встановлення вірогідності; 2) один з принципів позитивізму, згідно з яким істинність будь-якого твердження має бути встановлена шляхом його зіставлення з чуттєвими даними (СІС, 2000, 105).
- Версія** — 1) один з кількох, відмінних один від одного викладів або пояснень якого-небудь факту, події; 2) у слідчій і судовій діяльності — припущення з приводу вчиненого злочину, що підлягає перевірці в процесуальному порядку (СІС, 1985, 151).
- Вето** — 1) остаточна чи умовна заборона, яку може накласти вищий державний орган на рішення нижчого; 2) в міжнародному праві — відсутність односторонності постійних членів Ради Безпеки ООН, що перешкоджає прийняттю якогось рішення; 3) в Стародавньому Римі право народних трибунів накладати заборону на постанови патриціанських магистратів і сенату (СІС, 1985, 152).
- Віза** — 1) напис службової особи на документі, що свідчить про його справжність або надає йому юридичної сили; 2) позначка на закордонному паспорті, яка є дозволом на в'їзд, виїзд, проживання або проїзд через територію іншої держави (СІС, 1985, 153).
- Вінчестер** — назва магазинних, а пізніше автоматичних рушниць, що випускалися в середині 19 ст. американською фірмою стрілецької зброї (за ім'ям її засновника О.Д.Вінчестера) (СІС, 1985, 158).
- Вотум** — думки, рішення, висловлені голосуванням (СІС, 1985, 160).
- Галантний** — вишукано ввічливий, привітний, чемний (там само).
- Гарантія** — 1) порука, забезпечення; 2) документ, який дає право на безкоштовний ремонт або заміну певної речі (СІС, 2000, 117).
- Гауптвахта** — приміщення для утримання під арештом військово-службовців (СІС, 2000, 119).
- Гашиш** — наркотик, який видобувають з індійських конопель. При введенні в організм спричинює порушення функцій центральної нервової системи, що супроводжується галюцинаціями (СІС, 1985, 173).
- Гашишизм** — один з видів наркоманії, характеризується хворобливою пристрастю до вживання гашишу, що призводить до тяжких психічних і фізичних розладів (там же).
- Геноцид** — винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами; один з найтяжчих злочинів проти людства (СІС, 2000, 124).

- Гуманізм** — ставлення до людей як до найвищої цінності, захист права особистості на рівноправність, свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей (СІС, 2000, 148).
- Гуманний** — людяний у своїх діях і ставленні до інших людей (СІС, 2000, 148).
- Гешефт** — спекулятивна торгова операція (СІС, 2000, 149).
- Дактилограма** — відбиток, утворений притисненням пальців рук, покритих спеціальною фарбою, до паперу. Використовується для ідентифікації особи (СІС, 2000, 150).
- Дактилографія** — 1) письмо пальцем на будь-якій поверхні — допоміжний засіб спілкування з глухим або сліпоглухим; 2) техніка письма на друкарській машинці (СІС, 2000, 150).
- Дактилоскопія** — розділ криміналістики, що вивчає розташування папілярних ліній пальців рук з метою встановлення особи, реєстрації і розшуку карних злочинців (там само).
- Дамніфікація** — зазнання збитків, втрата майна (там само).
- Дебош** — буйство, бешкет, бійка (СІС, 1974, 191).
- Декрет** — 1) постанова верховної влади з якогось питання, що має силу закону; 2) урядовий акт, що видається в порядку виконання, управління, на відміну від законодавчих актів (СІС, 2000, 156).
- Декувер** — різниця між оцінкою майна і страховою сумою, що лишається на ризик страхувальника (СІС, 2000, 156).
- Делікт** — будь-яка дія, що суперечить законові; правопорушення (СІС, 2000, 157).
- Делівері** — передавання права власності на товар однією особою іншій (там само).
- Демагогія** — обман брехливими обіцянками, лозунгами, лестошами, навмисним перекрученням фактів тощо (СІС, 1974, 197).
- Деморалізація** — 1) моральний розклад, занепад, розбещеність; 2) занепад дисципліни, настрою, втрата здатності до дії (СІС, 2000, 159).
- Депортація** — примусове виселення з місця постійного проживання як засіб покарання (СІС, 2000, 161).
- Деспот** — жорстока, свавільна людина (там само, 162).
- Детектив** — 1) агент таємної служби розшуку; 2) літературний твір, кінофільм, зміст яких присвячено розкриттю заплутаного злочину (СІС, 1985, 247).
- Де-факто** — фактично, насправді (там само).
- Де-юре** — згідно із законом, законодавчо, формально (там само, 165).
- Директива** — розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищі органи підпорядкованим, керівник — підлеглим (там само, 170).
- Дискримінація** — 1) обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними чи релігійними переконаннями, статтю тощо; 2) в міжнародних від-

носінах — створення умов, що ставлять якусь державу (групу держав) у гірше становище порівняно з іншими державами (СІС, 1974, 215).

Документ — 1) матеріальний об'єкт, в якому міститься та або інша інформація, призначений для передачі його в часі і просторі; 2) діловий папір, що підтверджує будь-який факт або право на щось; 3) офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка тощо); 4) історично достовірні письмові джерела (СІС, 1974, 224).

Досьє — сукупність документів, матеріалів, що стосуються певного питання, справи, особи, а також папка, в якій містяться ці матеріали (СІС, 1974, 225).

Експерт — фахівець, який здійснює експертизу (СІС, 1974, 237).

Експертиза — розгляд, дослідження експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань (напр., медична експертиза, бухгалтерська експертиза, судова експертиза) (СІС, 1974, 237).

Екстрадиція — видача іноземній державі особи, що вчинила злочин (СІС, 1974, 239).

Екстрений — терміновий, надзвичайний, невідкладний; той, що вимагає негайного втручання, розв'язання (там само, 240).

Ефект — 1) результат, наслідок яких-небудь причин, заходів, дій; 2) сильне враження, спричинене ким-небудь або чим-небудь; 3) засіб, що має на меті справити враження, викликати здивування (СІС, 1974, 262).

Ешафот — поміст, на якому здійснювалася прилюдна страта (СІС, 2000, 210).

Жаргон — 1) соціальний діалект, відрізняється від літературної мови спеціальною лексикою і вимовою, браком власної фонетичної й граматичної систем; 2) те саме, що й арго (СІС, 2000, 212).

Журі — 1) група експертів, яка розв'язує питання про розподіл місць і вручення нагород на конкурсах, змаганнях, виставках тощо; 2) в Англії, Франції, США — склад присяжних засідателів у суді (СІС, 2000, 213).

Зона — ділянка, область, смуга або частина простору, що має певні, притаманні їй ознаки (СІС, 1974, 267).

Імітація — 1) наслідування; 2) підроблення; 3) повторення музичної теми або мелодії (СІС, 1974, 276).

Імпічмент — спеціальні правила (процедура) щодо притягнення до відповідальності вищих службових осіб у випадках порушення ними законів даної країни (СІС, 1974, 277).

Інкримінування — пред'явлення обвинувачення у вчиненні злочину (СІС, 2000, 229).

"Інтерпол" — неурядова міжнародна організація, створена 1923 року з метою міжнародного співробітництва в боротьбі проти загальнокримінальної злочинності, зокрема торгівлі наркотиками, бандитизму на авіалініях цивільної авіації (СІС, 1985, 359).

- Каземат** — 1) приміщення в оборонних спорудах, яке захищає від снарядів та авіабомб; 2) броньоване закрите приміщення на кораблях; 3) приміщення у фортеці, де тримали ув'язнених (СІС, 2000, 243).
- Казуїстика** — 1) застосування чинних норм права до окремих юридичних випадків (казусів); 2) застосування до окремих випадків загальних догматичних положень; 3) *переносно* — спритність у доведенні хибних або сумнівних положень, хитросплетених у суперечці, крутіїство (СІС, 1985, 372).
- Казуїстичний** — 1) той, що стосується казуїстики; заснований на казуїстиці; 2) заплутаний, хитросплетений, крутіїський (СІС, 1985, 372).
- Казус** — 1) *у праві* — подія, настання якої не викликане виною особи і яка, як правило, виключає відповідальність за правопорушення; 2) випадок, okazія, пригода; 3) складна або заплутана судова справа (СІС, 1985, 372).
- Касація** — 1) форма оскарження і перевірки судом вищої інстанції рішень, вироків, ухвал чи постанов суду, які ще не набрали законної сили; 2) процесуальний документ, в якому заявник оскаржує вирок, рішення, ухвалу чи постанову суду (СІС, 2000, 258).
- Кіднепінг** — викрадення людини (найчастіше — дитини), щоб одержати викуп (СІС, 1974, 327).
- Кілер** — професійний вбивця, вбивця-найманець (СІС, 2000, 268).
- Кодекс** — 1) єдиний систематизований законодавчий акт, в якому містяться норми права, що регулюють певну галузь суспільних відносин; 2) сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися в даному суспільстві; 3) збірник правил, інструкцій, що регулюють певну галузь діяльності (СІС, 2000, 275).
- Кодифікація** — одна з форм систематизації законів та інших нормативних актів, що регулюють певну галузь суспільних відносин (СІС, 2000, 275). Здійснюється, як правило, з метою перегляду діючого і скасування застарілого законодавства (СІС, 1985, 419).
- Колегія** — 1) у Стародавньому Римі група людей, зв'язаних спільним виконанням релігійних відправ або спільною професією; 2) спілка людей ряду професій (к. адвокатів); 3) адміністративний, розпорядчий чи дорадчий орган, що складається з офіційно затвердженої чи обраної групи осіб (СІС, 2000, 277).
- Колізія** — 1) зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень; 2) гострі суперечності й зіткнення поглядів персонажів, що виявляється в ряді подій, зображених у художньому творі; 3) розходження між правовими нормами, що регулюють однакові правовідносини (СІС, 2000, 277).
- Комісар** — 1) у різних країнах службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями; 2) у деяких країнах чин поліцейського керівництва, а також особа, що має цей чин; 3) спеціальний уповноважений, що має такий чин (СІС, 2000, 281).

- Компетентність** — поінформованість, обізнаність, авторитетність (там само, 282).
- Компетенція** — коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід (там само).
- Конституція** — 1) у Стародавньому Римі акти, які видавав імператор; 2) основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій; 3) будова, фізіологічні й анатомічні особливості організму (СІС, 2000, 291).
- Конфіденційний** — довірчий, секретний, який не підлягає розголошенню, публікації (СІС, 2000, 295).
- Конфірмація** — 1) у деяких країнах затвердження вищою владою судового вироку; 2) право Папи Римського утверджувати єпископів (СІС, 2000, 295).
- Конфіскація** — 1) примусове безоплатне вилучення у власника держави всього або частини майна в судовому або адміністративному порядку; 2) вилучення з обігу друкованих творів (СІС, 2000, 295).
- Криміналістика** — юридична наука, що вивчає і розробляє засоби, прийоми, методи та організаційні засади розкриття й розслідування злочинів і запобігання їм (СІС, 2000, 304).
- Кримінальна (відповідальність)** — обов'язок особи, яка вчинила злочин, відповідати перед державою (СЮТ, 1997, 63).
- Кримінальна (справа)** — сукупність процесуальних документів, які складаються в ході проведення дізнання, попереднього розслідування, судового розгляду кримінальної справи (там само).
- Кримінальний** — 1) злочинний; 2) який стосується вивчення злочинів і злочинності, боротьби з ними й запобігання злочинам (СІС, 2000, 304).
- Криминологія** — наука, що вивчає злочинність як соціальне явище (там само).
- Легалізація** — 1) узаконення, надання законної сили якому-небудь актові або дії; 2) у міжнародному праві — засвідчення консулом підписів на документах, що виходять з іноземних установ (СІС, 1974, 386).
- Легальний** — законний, відповідний до закону (СІС, 1974, 386).
- Легіслатура** — 1) законний термін, а також фактичний період діяльності, повноважень законодавчого органу; 2) сукупність законодавчих органів в якійсь країні (СІС, 2000, 319).
- Легітимація** — 1) визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження; 2) документи, що засвідчують це право або повноваження; 3) узаконення позашлюбних дітей, тобто надання їм прав законних дітей (СІС, 2000, 319).
- Лібералізм** — 1) у первісному розумінні — вільнодумство; 2) ідеологічна та громадсько-політична течія, яка об'єднує прихильників демократичних

- свобод і вільного підприємництва; 3) *переносно* — терпимість, потурання (звичайно, шкідливе) комусь чи чомусь (СІС, 2000, 321).
- Ліквідація** — 1) припинення діяльності якоїсь установи, підприємства, організації; 2) знищення, скасування, припинення існування когонебудь, чого-небудь (СІС, 2000, 323).
- Лінчування** — самосуд, звіряча розправа без слідства й суду над представниками чорного і кольорового населення у США (СІС, 2000, 324).
- Ліцензія** — 1) дозвіл, що надається державним органам, на право ввозу товарів з-за кордону й вивозу їх за кордон; 2) дозвіл, який надається державними органами приватним особам чи організаціям, на ведення якої-небудь діяльності; 3) надання власникові патенту права використовувати технічну документацію і запатентований винахід (СІС, 2000, 326).
- Лобі** — представники державних або виборних структур, що чинять тиск на законодавців і державних чиновників з метою прийняття чи відхилення тих чи інших законів (СІС, 2000, 326).
- Лобізм** — система впливу на членів законодавчих органів з метою ухвалення або неухвалення того чи іншого законопроекту (СІС, 1974, 397).
- Магістратура** — 1) у Стародавньому Римі почесні державні посади і сукупність осіб, що їх посідали; 2) загальна назва судових посад, відомств у деяких країнах; 3) підготовка, яка підвищує кваліфікацію фахівця у вищих навчальних закладах, а також відділ, що забезпечує таку підготовку (СІС, 2000, 332).
- Маніяк** — психічно хвора людина з нав'язливими ідеями, охоплена якоюсь манією (СІС, 2000, 333).
- Маргінал** — особа, яка знаходиться поза своєю соціальною групою (СІС, 2000, 341).
- Маузер** — назва системи ручної зброї, розробленої 1896 року. Від прізвища німецьких інженерів-винахідників братів Маузер (СІС, 2000, 345).
- Мафія** — 1) злочинна організація, що виникла наприкінці 18 ст. на Сіцилії і поширила сферу своєї діяльності в США та інші країни. Для М. характерні жорстокість і безумовне виконання наказів її керівника — хрещеного батька; 2) *переносно* — організована група людей, яка діє у власних інтересах таємно і не зважаючи на закон (СІС, 2000, 345).
- Медіація** — у міжнародному праві — один із засобів мирного розв'язання спорів між двома державами при посередництві третьої держави або міжнародної організації, а також особи, яка не брала участі у спорі (СІС, 2000, 347).
- Менталітет** — образ думок, світосприймання, психологія окремої особи, соціальної групи, національної спільності (СІС, 2000, 350).

- Мерія** — 1) муніципальне місцеве управління, очолюване мером; 2) приміщення, будинок муніципального управління (СІС, 2000, 351).
- Міліція** — 1) в окремих країнах вид ополчення, що комплектується здебільшого під час війни для тилової служби; 2) в Україні та деяких інших країнах система правоохоронних органів, що здійснює охорону громадського порядку, державної власності, особи, особистих та майнових прав громадян, працівники цієї системи (СІС, 2000, 360).
- Муніципалітет** — 1) у ряді країн виборний орган місцевого, переважно міського, самоврядування; 2) будинок, у якому міститься орган місцевого самоврядування (СІС, 2000, 375).
- Наркоманія** — непереборний хворобливий потяг людини до вживання наркотиків (опіуму, кокаїну, морфіну) з метою збудження, сп'яніння. Вживання наркотиків призводить до порушення життєдіяльності організму, до глибоких нервово-психічних розладів (СІС, 1985, 569).
- Наркотики** — речовини, переважно рослинного походження, що збуджують або пригнічують центральну нервову систему людини й тварини. У медицині й ветеринарії використовують для знеболювання (там само).
- Нейтралітет** — 1) невтручання в чужі суперечки, в боротьбу між двома сторонами; 2) в міжнародному праві становище держави, яка не бере участі у війні, зберігає з воюючими державами мирні відносини і не подає жодній з них воєнної допомоги (СІС, 1974, 460).
- Незаконний** — незаконний, заборонений законом, такий, що виявляється поза законом; підпільний (СІС, 1985, 576).
- Нотаріальний** — засвідчений органами нотаріату (СІС, 1985, 588).
- Нотаріат** — система органів, на які покладено обов'язки посвідчувати права і факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності (СІС, 1985, 589).
- Нотаріус** — службова особа, яка засвідчує, оформляє різні юридичні акти (договори, заповіти, довіреності) (там само).
- Нотифікація** — 1) у міжнародному праві — офіційне повідомлення однією державою іншій про свою позицію з якогось питання зовнішньої політики; 2) у цивільному праві — повідомлення векселедержателем векседавця про опротестування виданого ним векселя (СІС, 1974, 472).
- Ноу-хау** — у сучасних міжнародних економічних відносинах форма обміну фахівцями, технічною документацією, рекомендаціями щодо впровадження й використання технічних досягнень (СІС, 1974, 472).
- Нюанс** — відтінок, ледве помітна різниця (СІС, 1985, 590).
- Обструкція** — демонстративна дія, вид протесту, що застосовується з метою зриву якихось заходів, пропозицій тощо. Один з методів парламентської боротьби (СІС, 1985, 592).
- Оказія** — 1) нагода; 2) надзвичайна пригода; 3) випадковий транспорт, яким можна під'їхати кудись, передати щось (СІС, 2000, 399).

- Оперативний** — 1) який стосується операції, впливає на неї, супроводжується операцією; 2) пов'язаний з безпосереднім здійсненням тих чи інших завдань, планів, починань; 3) який вміє швидко виконувати завдання; дійовий (СІС, 2000, 404).
- Опозиція** — 1) опір, протидія, протиставлення однієї політики, одних поглядів іншій політиці, іншим поглядам; 2) група осіб всередині якої-небудь організації, партії тощо, яка веде політику протидії, опору більшості (СІС, 2000, 405).
- Оптант** — особа, що має право вибрати громадянство (там само).
- Оптимальний** — найкращий з можливих варіантів чогось, найбільш відповідний даному завданню, умовам (СІС, 2000, 405).
- Орган** — 1) установа, організація, що виконує певні функції в галузі державного управління, контролю, нагляду тощо (О. влади, судові О.); 2) частина тваринного чи рослинного організму, яка виконує одну чи кілька специфічних функцій; 3) періодичне видання (газети, журнали тощо) державної установи, партії або іншої громадської організації, що відображає їхні погляди й діяльність; 4) *переносно* — знаряддя, засіб чого-небудь (СІС, 1974, 484).
- Оргія** — 1) культовий обряд на честь давньосхідних, давньогрецьких і давньоримських богів; 2) *переносно* — розгульний бенкет (СІС, 2000, 407).
- Ордалії** — за середньовіччя спосіб визначення винуватості особи, підозрюваної в якомусь злочині, за допомогою "суду Божого", тобто випробування підозрюваного вогнем, водою, розпеченим залізом тощо. Підсудний, який витримував катування, оголошувався невинним (СІС, 1974, 485).
- Ордер** — 1) письмовий наказ; документ, що містить розпорядження державного органу про вчинення тих чи інших дій; 2) наказ керівника підприємства, установи, організації тощо касі на видачу або прийняття грошей готівкою; 3) *військ.* — розташування військових кораблів у походному порядку; 4) *архит.* — один із видів архітектурної композиції, що складається з вертикальних несучих частин — підпор у вигляді колон, стовпів або пілястрів і горизонтальних частин — антаблемента (СІС, 2000, 407).
- Оренда** — 1) найм майна (житлових чи інших приміщень, землі тощо) з правом тимчасового користування ним за певну плату; 2) плата за користування таким майном (СІС, 1974, 486).
- Оригінал** — 1) справжній твір або документ (не копія); 2) первинний, вихідний документ; 3) рукопис, малюнок, креслення, фото для поліграфічного відтворення, друку; 4) *переносно* — несхожа на інших, дивна людина, дивак (СІС, 2000, 408).
- Ортодокс** — людина, яка неухильно додержується певних переконань, напрямів, учень (там само).

- Офіс** — контора, канцелярія, службове приміщення (СІС, 2000, 411).
- Офіцер** — особа командного та начальницького складу збройних сил, що має військове звання від лейтенанта до полковника (СІС, 1974, 491).
- Офіціал** — 1) в Стародавньому Римі урядовець, який видав двірцевою канцелярією; 2) за середньовіччя службова особа при єпископі, яка здійснювала церковно-судові функції (СІС, 1974, 491).
- Офіційний** — 1) урядовий; 2) службовий; 3) *переносно* — формальний, сухий (СІС, 2000, 411).
- Паніка** — нездоланий страх, збентеження, що раптово охоплює людину чи багатьох людей (там само).
- Парадокс** — 1) формально-логічна суперечність, яка полягає в тому, що в процесі доведення створюються умови для одночасного доказу істинності й хибності певного висловлювання; 2) думка, що розюче розходиться з усталеними поглядами, неначебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може бути і не хибною (СІС, 2000, 419).
- Паспорт** — 1) документ, що посвідчує особу громадянина; 2) реєстраційне свідоцтво, що містить основні відомості про конкретне підприємство, устаткування, предмет господарського вжитку (СІС, 2000, 424).
- Патрон** — 1) з'єднані гільзою, пороховий заряд і капсуль; 2) запобіжна циліндрична оболонка з картону або металу; 3) верстатний пристрій, в якому затискують заготовку або інструмент; 4) пристрій для приєднання електроламп до електромережі (СІС, 1985, 633).
- Пістолет** — ручна вогнепальна зброя з коротким дулом (СІС, 2000, 441).
- Пістон** — 1) металевий ковпачок з вибуховою речовиною, що запалює пороховий заряд у рушничних та пістолетних патронах; 2) паперова облатка з малою кількістю вибухової речовини для іграшкових пістолетів та рушниць; 3) деталь вентиля в духових мідних музичних інструментах; 4) скорочена назва корнет-а-пістона (СІС, 1985, 652).
- Поліція** — особливий адміністративний орган і підлеглі йому загони озброєних людей, що охороняють суспільний лад і порядок (СІС, 2000, 451).
- Португезя** — плечовий (або поясний) ремінь для пристібування холодної та вогнепальної ручної зброї, польової сумки тощо (СІС, 1985, 672).
- Презумпція** — 1) припущення, що ґрунтується на ймовірності; 2) *юрид.* — закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істинною і не потребує доказів (СІС, 1974, 543).
- Презумпція невинності** — принцип, за яким особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні злочину, вважається невинною доти, поки її вина не доведена в порядку, передбаченому законом (СІС, 2000, 457).

- Претензія** — пред'явлення права на щось; вимога, скарга, позов (СІС, 2000, 459).
- Приватний** — особистий, неофіційний, домашній, несупільний (там само).
- Пріоритет** — 1) першість у відкритті, винаході, висловленні ідеї; 2) переважне право, значення чогось (СІС, 2000, 461).
- Провокація** — навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою підбурити їх на згубні для них вчинки або рішення (там само, 462).
- Процесуальний** — той, що належить до судочинства взагалі (СІС, 1974, 557).
- Процесуальне право** — галузь права, що регулює судочинство, а також діяльність органів держави щодо розгляду і розв'язання адміністративних справ (СІС, 2000, 471).
- Пунктуальність** — точність, акуратність, систематичність, неухильне дотримання якихось правил, умов (СІС, 2000, 475).
- Ранг** — 1) ступінь, чин, спеціальне звання, категорія; 2) розряд, рівень (СІС, 2000, 480).
- Рапорт** — 1) передбачена статутом форма усної або письмової доповіді підлеглих військовослужбовців начальникові; 2) звіт про виконання завдання, взятих на себе зобов'язань (СІС, 2000, 480).
- Ратифікація** — затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який з цього моменту набирає юридичної сили для даної держави (там само).
- Реабілітація** — 1) поновлення доброго імені, репутації; 2) визнання особи, необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності, невинною повністю або у певній частині обвинувачення; 3) *переносно* — комплекс медичних заходів, спрямованих на повернення працездатності хворого (СІС, 2000, 482).
- Ревізія** — 1) обстеження, перевірка стану або результатів діяльності підприємства, установи, організації або службової особи з метою встановлення правильності або законності їхніх дій; 2) перегляд учення, теорії з внесенням змін, що порушують або перекичують їхні основи (там само).
- Регламент** — 1) звід, система правил, які визначають порядок організації і діяльності органів державної влади в цілому та їх складових частин; 2) сукупність процедурних правил, що визначають порядок проведення сесій, засідань, зборів; 3) назва деяких актів міжнародних конференцій і конгресів (СІС, 1985, 712).
- Реквізит** — 1) сукупність речей (справжніх або бутафорських), які необхідні акторам під час вистави; 2) обов'язкові (вихідні) дані для оформлення офіційних документів; 3) вихідні дані друкованого видання (СІС, 1985, 718).

- Рекламація** — 1) у цивільному праві — вимога однієї сторони до іншої (покупця до продавця, замовника до підрядчика) усунути недоліки, виявлені в одержаній ним продукції чи у виконаній для цього роботі, або у зв'язку з цим знизити ціни, відшкодувати збитки тощо; 2) *переносно* — скарга, нарікання, заперечення (СІС, 1985, 719).
- Репресалії** — у міжнародних відносинах примусові заходи, які застосовує одна держава у відповідь на неправомірні дії іншої держави з метою примусити державу-порушника припинити ці дії й прийняти поставлені їй вимоги (СІС, 1985, 726).
- Репресія** — захід державного примусу, покарання (СІС, 1985, 726).
- Репутація** — загальна думка про окрему особу, групу або колектив людей (СІС, 1985, 726).
- Респектабельний** — поважний, гідний, солідний (СІС, 1985, 727).
- Референдум** — всенародне голосування з найважливіших питань державного життя (СІС, 1985, 728).
- Рецидив** — 1) повернення клінічного виявлення хвороби, її повторення в типовій формі після одужання; 2) *юрид.* — повторне (чи неодноразове) вчинення злочину; 3) повернення, повторення будь-якого явища після гаданого його зникнення (СІС, 1985, 731).
- Рецидивіст** — особа, яка раніше була засуджена за вчинення злочину і знову вчинила злочин. Повторність вчинення злочину є обставиною, що обтяжує відповідальність (СІС, 1985, 730).
- Рутин** — обожовання змін, відсутність почуття нового, консерватизм, косність, слідування шаблону, віджилим правилам і навикам (СІС, 1985, 739).
- Саботаж** — 1) навмисний зрив роботи шляхом прямої відмови від неї або свідомо недбалого її виконання; 2) прихована, замаскована протидія будь-яким заходам, намагання перешкодити здійсненню їх (СІС, 1985, 740).
- Садизм** — 1) вид статевого збочення, при якому хворий або хвора зазнає сексуального задоволення тільки в тому разі, коли під час статевих зносин завдає своєму партнерові чи партнерці фізичного чи морального страждання; 2) патологічна пристрасть до жорстокості, катувань, насолода від страждань інших (СІС, 1985, 740).
- Санкція** — 1) схвалення, дозвіл; 2) затвердження відповідним державним органом якогось акта, що надає йому сили закону; 3) складова частина статті закону, в якій визначено заходи державного впливу у разі невиконання даного закону; покарання за злочин; 4) захід впливу, який застосовують щодо держави, яка не виконує міжнародної угоди (СІС, 1985, 743).
- Систематичний** — 1) який утворює певну систему, побудований за певним планом; строго послідовний, планомірний; 2) такий, що постійно повторюється (СІС, 1985, 767).

- Ситуація** — 1) сукупність обставин, що створюють певне становище; 2) зображення на карті або плані за допомогою умовних знаків рельєфу, річок, лісів (СІС, 1985, 767).
- Соціальний** — суспільний, громадський, пов'язаний з життям і відносинами між людьми в суспільстві (СІС, 1985, 779).
- Спорадичний** — поодинокий, випадковий (СІС, 1985, 783).
- Стабільний** — міцний, стійкий, стабільний, сталий (СІС, 1985, 784).
- Стимул** — 1) спонування до дії, спонукальна причина поведінки; 2) зацікавленість у здійсненні чого-небудь; 3) подразник, який викликає подразнення (СІС, 1985, 792).
- Суб'єкт** — 1) носій предметно-практичної діяльності й пізнання; джерело активності, спрямованої на об'єкт; 2) *юрид.* — особа або організація, що має певні права й обов'язки; 3) у граматиці — підмет; 4) у логіці — частина судження, що є поняттям про предмет, на який спрямована думка; 5) *переносно* — іронічна назва особи, ім'я якої не хочуть називати (СІС, 1985, 797).
- Суб'єктивність** — 1) ставлення до чогось, яке визначається особистими поглядами, інтересами суб'єкта; 2) відсутність об'єктивності, суб'єктивізм (СІС, 1985, 797).
- Субординація** — службова підлеглисть молодшого старшому, додержання правил службової дисципліни (СІС, 1985, 798).
- Субституція** — заміщення одного іншим, звичайно функціонально схожим; у праві — призначення в заповіті другого спадкоємця (СІС, 1985, 798).
- Суперарбітр** — голова третейського суду, до складу якого входить кілька арбітрів (СІС, 1985, 800).
- Супермен** — 1) людина, впевнена у своїй перевазі над іншими людьми, надлюдина (*ірон.*); 2) герой детективних коміксів, кінобойовиків тощо, наділений незвичайними якостями (СІС, 1985, 800).
- Сурогат** — замітник, що має деякі загальні властивості натурального продукту (предмета), але позбавлений основних якостей його (СІС, 1985, 801).
- Табу** — 1) у первісних народів релігійна заборона певних дій, предметів, слів, порушення якої нібито жорстоко карається; 2) *переносно* — щось суворо заборонене (СІС, 1985).
- Такса** — точно встановлена державою чи органами самоврядування розцінка товарів або розмір оплати праці та послуг (СІС, 1985, 807).
- Такт** — почуття міри, вміння поводитися, додержання правил пристойності (СІС, 1985, 807).
- Тактика** — 1) складова частина воєнного мистецтва, наука про підготовку, організацію і ведення бою, підпорядкована стратегії; 2) у широкому розумінні — визначення методів, шляхів, засобів, форм боротьби, що найбільше відповідають конкретним обставинам

- у даний момент і забезпечують стратегічний успіх; 3) *переносно* — прийоми, засоби досягнення якоїсь мети, ліній поведінки когось (СІС, 1985, 807).
- Тактичний** — той, що належить до тактики, впливає з принципів і правил тактики (СІС, 1985, 808).
- Тактовний** — той, що володіє почуттям міри, яке підказує людині найделікатнішу лінію поведінки, вміння додержувати відповідних норм (СІС, 1985, 808).
- Тандем** — 1) розташування машин чи їх частин в агрегаті один за одним, на одній осі, лінії; 2) двомісний велосипед з двома, розташованими одне за одним, сідлами; 3) *переносно* — про спільну, злагоджену роботу, діяльність двох осіб, організацій (СІС, 2000, 563).
- Терор** — політика залякування, насильства, розправи з політичними противниками (СІС, 1985, 822).
- Тероризм** — здійснення терору, діяльність і тактика терористів (там само).
- Теракт** — терористичний акт.
- Терорист** — той, хто здійснює терористичний акт, є учасником терористичної організації (СІС, 1985, 822).
- Типовий** — 1) той, що є зразком, взірцем, стандартом для ряду явищ, випадків або відповідає певному зразкові; 2) характерний; властивий певному типові явищ (СІС, 1985, 826).
- Токсикоманія** — хворобливий потяг, пристрасть до вживання токсичних речовин, переважно шляхом вдихання, з метою привести себе у стан збудження або розслаблення (СІС, 2000, 577).
- Толерантність** — терпимість до чужих думок і вірувань (СІС, 1985, 829).
- Травма** — порушення цілості й функцій органів і тканин тіла людини або тварин внаслідок ушкодження їх чинниками навколишнього середовища (механічні, термічні, хімічні, електричні, психічні травми тощо) (СІС, 2000, 581).
- Трагедія** — 1) драматичний жанр, для якого характерні гострота і непримиренність зображуваних конфліктів; окремий твір цього жанру; 2) *переносно* — нещастя, страшна подія; тяжке переживання, безвихідь, що може призвести до загибелі (СІС, 1985, 835).
- Трагічний** — пов'язаний з трагедією; страшний, вражаючий, повний страждань (там само).
- Трансакція** — 1) операція, угода (політична, юридична), що супроводиться взаємними поступками; 2) банківська операція, цільовий переказ коштів (СІС, 2000, 582).
- Траст** — 1) довіра, висказувана певній особі, групі осіб; 2) *у розм.* — довірче товариство (СІС, 2000, 586).

- Третирувати** — зневажливо ставитися до когось, не рахуватися, безцеремонно поводитися з кимсь (СІС, 2000, 587).
- Трибунал** — 1) надзвичайний судовий орган, який проводить розгляд військових та особливо тяжких цивільних злочинів; 2) розгляд судових справ цим органом (СІС, 2000, 588).
- Трибунали** — 1) станові шляхетські апеляційні суди, що існували з 16 ст. у феодальній Литві та Польщі; 2) надзвичайні суди часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст.; 3) революційні Т. — спеціальні суди, які існували в Радянській державі у 1917-1922 рр. 4) військові Т. — суди, що входять до єдиної судової системи і розглядають справи про всі злочини військовослужбовців, а також військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних зборів тощо; 5) міжнародні воєнні Т. — кримінальні суди, створені на основі спеціальних міжнародних угод з метою покарання головних воєнних злочинців 2-ї світової війни (СІС, 1974, 679).
- Узурпатор** — 1) той, хто незаконно захопив владу в країні; 2) особа, яка привласнила чийсь права на щось (СІС, 2000, 595).
- Ультиматум** — 1) рішуча, категорична вимога, супроводжувана погрозами; 2) в міжнародних відносинах — дипломатична нота з категоричною вимогою однієї держави до іншої про виконання в певний строк тих чи інших дій або утримання від них, супроводжувана погрозою застосувати санкції (СІС, 1974, 688-689).
- Уніформа** — 1) формений одяг; 2) в цирку — одягнутий у спеціальні костюми персонал, що обслуговує арену під час вистав (СІС, 1974, 691).
- Утилітарний** — 1) розрахований виключно на практичне використання або вигоду, практичний; 2) ужитковий; 3) прийнятий утилітаризмом (СІС, 1974, 692).
- Утривання** — перебільшення, спотворення надмірним підкреслюванням яких-небудь рис у чому-небудь, доведення чогось до крайності (СІС, 2000, 599).
- Фабрикація** — 1) виготовлення будь-чого, звичайно у великій кількості; 2) виготовлення виробів фабричним способом у великих кількостях; 3) створення чого-небудь непорядного, ганебного; сприяння формуванню чогось негативного (СІС, 2000, 600).
- Факт** — 1) дійсна подія, явище; 2) реальність, дійсність (там само).
- Фактичний** — дійсний, справжній, який насправді існує, наявний (СІС, 2000, 601).
- Фактор** — 1) умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу; чинник; 2) посередник, дрібний місіонер (там само).
- Фальсифікат** — підробка, підроблений продукт (СІС, 2000, 603).
- Фальсифікація** — 1) умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших фактів, подій, явищ; 2) вчинена з корисливих мотивів підробка чогось, зміна вигляду або властивостей предмета і надання

- йому такого зовнішнього вигляду, який не відповідає його справжній суті (СІС, 1974, 695).
- Фамільярний** — безцеремонний, надто вільний, розв'язний у поведженні, панібратський (СІС, 1974, 696).
- Фарисейство** — 1) вчення фарисеїв; 2) *переносно* — показне благочестя, лицемірство (СІС, 2000, 605).
- Феміда** — 1) у давньогрецькій філософії богиня правосуддя; 2) *переносно* — правосуддя (СІС, 2000, 608).
- Фіаско** — цілковита невдача, поразка, провал (СІС, 2000, 610).
- Фіктивний** — який є фікцією, вигаданим, недійсним (СІС, 2000, 613).
- Фікція** — щось неіснуюче, хибне, видаване з певною метою за дійсне (СІС, 2000, 613).
- Філер** — агент таємної поліції, що стежить за ким-небудь (там само).
- Формальність** — 1) дія, умова, необхідна для виконання обов'язкових правил, законності; 2) щось виконуване для форми, незалежно від суті справи, а часто й всупереч їй (СІС, 2000, 623).
- Хакер** — особа, яка через власний комп'ютер проникає в інформаційні мережі банків, промислових та інших установ зі злочинною метою (СІС, 2000, 632).
- Хуліган** — той, хто грубо порушує громадський порядок, зухвало і непристойно поводиться, демонструє неповагу до людської гідності (СІС, 2000, 639).
- Цинізм** — зневажливе ставлення до моральних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки (СІС, 2000, 644).
- Цивік** — людина цинічної поведінки, безсоромна людина (там само).
- Шантаж** — залякування погрозою розголошення відомостей, які можуть скомпрометувати кого-небудь з метою одержання якихось вигод; злочин, пов'язаний з такими діями (СІС, 2000, 650).
- Юридичний** — правовий, який стосується правознавства (СІС, 2000, 661).
- Юрисдикція** — повноваження давати правову оцінку фактам, розв'язувати правові питання (СІС, 2000, 661).
- Юрисконсульт** — постійний консультант з правових питань в установах, організаціях, на підприємствах (СІС, 2000, 661).
- Юриспруденція** — сукупність правових наук, правознавство (там само).
- Юстиція** — сукупність судових установ, діяльність суду щодо здійснення правосуддя, а також судове відомство (там само).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антисуржик / За ред. О.А.Сербенської. — Львів, 1994.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. — К., 1991.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів, 1990.
4. Артикуца Н.В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів вузів // Право України. — 1997. — № 12.
5. Артикуца Н.В. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології // Українська термінологія і сучасність. — К., 1997.
6. Бабич Н. Сила мовленого слова: Науково-публіцистичні нариси з культури мови. — Чернівці, 1996.
7. Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: Навчальний посібник. — К., 1998.
8. Вовк П.С. Сучасна українська літературна мова: Рухомий наголос в іменниках і дієсловах. — К., 1996.
9. Волкотруб Г.І. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови: Навч. посібн. — К., 1998.
10. Грицин В. Українські правники і рідна мова // Рідна мова. — 1931. — Ч. 7.
11. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова — правові проблеми // Право України. — 1996. — № 7.
12. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. — К., 1985.
13. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. — К., 1973.
14. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика і культура мови. — К., 1999.
15. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов). — К., 2001.
16. Зразки документів з адміністративної діяльності дільничного інспектора / за ред. Регульського В.Л. — Львів, 1991.
17. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — Дрогобич, 1992.
18. Їжакевич Г.П. Взаємодія стилістики мови і стилістики мовлення // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. — К., 1972.
19. Караванський С. Секрети української мови. — К., 1994.
20. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. — К., 1990.

21. Коваль А.П. Культура української мови. — К., 1970.
22. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. — К., 1978.
23. Кондратюк С.В., Сокол Р.В. Про культуру поведінки молодого юриста, правоохоронця: Посібник з етикету. — Львів, 2001.
24. Кочан І.М. Про правничу термінологію як відкриту систему // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції “Проблеми функціонування державної мови в Україні та методика її викладання у навчальних закладах системи МВС”. — Львів, 1997. — С. 91-97.
25. Кочан І.М. Системна організація української правничої термінології // Стан кодифікаційного процесу в Україні: системність, пріоритети, уніфікація: Тези III Всеукраїнської конференції. — К., 1995. — С. 136.
26. Кочан І.М., Токарська Н.С. Культура рідної мови. — Львів, 1996.
27. Левицький М. Паки й паки (Про нашу літературну мову). — Відень; Київ, 1920. — С. 6-7.
28. Леонова М.В. Стилiстичнi помилки та їх характер // Укр. мова і література в школі. — К., 1972. — № 5.
29. Лимах Д.Д. Мудрість прадавніх про право, закон, владу, правосуддя. — К., 2000. — 135 с.
30. Марахова А.Ф. Діловий стиль сучасної української мови // Мова і час. — К., 1977.
31. Марахова А.Ф. Мова сучасних ділових документів. — К., 1981.
32. Мова і культура. — К., 1986.
33. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. — К., 1977.
34. Мова сучасної масово-політичної інформації. — К., 1979.
35. Молдаван В.В. Судова риторика. — К., 1998. — 317 с.
36. Молдаванов М.І., Сидорова Г.М. Сучасний діловий документ і зразки найважливіших документів українською мовою. — К., 1992.
37. Нелюба А. Теорія і практика ділової мови. — Харків, 1997.
38. Одарченко П. Про культуру української мови: Збірник статей. — К., 1997.
39. Ощипко І.Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Лексика і фразеологія. — Львів, 1968.
40. Ощипко І.Й. Практична стилістика сучасної української літературної мови: Синтаксис. — Львів, 1965.
41. Пазяк О., Кисіль Г. Українська мова і культура мовлення. — К., 1995.
42. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів. — К., 1993.

43. Пащук Р.Я., Поліщук Н.М., Таран Н.Є. Ділове мовлення правоохоронця. — Луганськ, 2001.

44. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. — К., 1994.

45. Перебийніс В.С. Методи дослідження стилістики мови і стилістики мовлення // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. — К., 1972.

46. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. — К., 1976.

47. Пилинський М.М. Літературні норми. Типи та їх класифікація // Мовознавство. — 1974. — № 3.

48. Полешко А.С. Термінологія судових документів // Радянське право. — № 3. — 1980.

49. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української літературної мови. — К., 1992.

50. Редько Ю.К. Відмінювання, правопис і наголос українських прізвищ // Про культуру мови. — К., 1964.

51. Русанівський В.М. Чи правильно це написано? — К., 1972.

52. Русанівський В.М. Запозичені особові імена і прізвища: складні питання сучасного українського правопису. — К., 1980.

53. Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові // Бібліотека української літератури. — К., 1990.

54. Сливка С.С. Інформаційна культура юриста. — Івано-Франківськ, 1996.

55. Сливка С.С. Юридична деонтологія. — Львів, 1996.

56. Сучасна українська літературна мова: Стилістика. — К., 1973.

57. Тараненко О.О. Про поняття офіційної мови в законодавстві: Офіційне роз'яснення // Літературна Україна. — 1994. — № 34.

58. Токарська А.С. Ділова українська мова: Навчальний посібник для слухачів і курсантів вищих навчальних закладів МВС. — Львів, 1995.

59. Токарська А.С., Гдакович М.С., Медвідь Н.В. Ділове українське мовлення правників у тестах. — Львів. — 1997.

60. Токарська А.С. Навчальний посібник з удосконалення мовної підготовки (для курсантів і студентів вищих навчальних закладів освіти МВС України). — Львів, 2001.

61. Український правопис. — К., 1995.

62. Угрин-Безгрішний М. Варваризми в українській мові // Рідна мова. — 1934. — Ч. 4 (16).

63. Усенко І.Б. Маловідомі сторінки історії правничо-термінологічних досліджень // Українська термінологія і сучасність. — К., 1996.

64. Федик Є.І. Формування правової культури студентів-юристів: теоретичний та прикладний аспекти // АКД / Львів. ун-т. — Львів, 1996.

65. Чайковський А. Чи правникам потрібне знання української мови // Рідна мова. — 1933. — Ч. 1.

66. Чак Є. Складні випадки українського слововживання. — К., 1979.

67. Чак Є. Складні випадки вживання слів. — К., 1984.

68. Чередниченко І.Г. Нариси із загальної стилістики сучасної української мови. — К., 1962.

СЛОВНИКИ

1. *Бурячок А.А.* Правописний словник імен та найпоширеніших прізвищ. — К., 1996.
2. *Головащук С.І.* Словник-довідник з правопису та слововживання. — К., 1989.
3. *Головащук С.І.* Українське літературне слововживання: Словник-довідник. — К., 1995.
4. *Головащук С.І.* Складні випадки наголошення: Словник-довідник. — К., 1995.
5. *Голоскевич Г.* Правописний словник. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів. — 1994.
6. *Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А.* Словник паронімів української мови. — К., 1986.
7. *Гринчишин Д.Г., Капелюшний А.О., Сербенська О.А., Терлак З.М.* Словник труднощів української мови. — К., 1989.
8. *Гринчишин Д.Г., Капелюшний А.О., Сербенська О.А., Терлак З.М.* Словник-довідник з культури української мови. — Львів, 1996.
9. *Демська О., Кульчицький І.* Словник омонімів. — Львів, 1996.
10. *Караванський С.* Практичний словник синонімів української мови. — К., 1993.
11. *Кельман М.С.* Словник термінів та визначень з курсу правознавства. — Львів, 1999. — 54 с.
12. *Культура української мови: Словник-довідник.* — К., 1990.
13. *Лесин В., Пулинець Г.* Словник літературознавчих термінів. — К., 1984.
14. *Орфографічний словник української мови.* — К., 1999.
15. *Погрібний М.І.* Словник наголосів. — К., 1959.
16. *Полюга Л.М.* Словник антонімів. — К., 1999.
17. *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. — К., 1969.
18. *Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука.* — К., 1974.
19. *Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука.* — К., 1985.
20. *Словник іншомовних слів / Уклад. С.М.Морозов, Л.М.Шкарапута.* — К., 2000.
21. *Словник синонімів української мови: У 2 т.* — К., 1999.
22. *Словник української мови: В 11 т.* — К., 1970–1980.
23. *Токарська А.С.* Довідник з фахового мовлення для працівників правоохоронних органів. — Львів, 1999.
24. *Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник.* — К., 1973.

ПЕРЕДМОВА	3
1. ФАХОВЕ МОВЛЕННЯ ПРАВНИКА ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ	6
2. ФУНКЦІЇ МОВИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА	8
3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	11
3.1. Офіційно-діловий стиль у фаховому мовленні правника	13
3.2. Мовні особливості офіційно-ділового стилю	23
4. ДЕЩО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	24
5. СУЧАСНІ ДІЛОВІ ДОКУМЕНТИ ПРАВНИЧОЇ СФЕРИ	32
5.1. Класифікація ділових правничих документів	32
5.2. Основні процесуальні документи	33
5.3. Допоміжні процесуальні документи	37
5.4. Законотворчість	40
5.5. Ознаки законодавчого підстилю	40
5.6. Правила оформлення нормативних актів	41
5.7. Вимоги до мовлення нормативних актів	41
5.8. Юридична техніка	42
6. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА ПРАВНИЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	44
6.1. Термінологія	44
6.2. Ядро правничої термінології	48
6.3. Периферія юридичної термінології	48
6.4. Слова іншомовного походження в сучасній юридичній термінології	52
7. КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ. МОВНА НОРМА	58
7.1. Поняття мовної норми	60
7.2. Словники як джерело збагачення мовлення	63
7.3. Види словників	64
8. З ІСТОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	66
8.1. Юридична лексикографія	67
8.2. Змістова точність мови документів	69
9. УСНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ МОВЛЕННЯ	71
9.1. Мовленнєвий етикет	73
9.2. Види мовленнєвого етикету	74

9.3. Милозвучність української мови	86
9.4. Деякі правила евфонічності	86
10. ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	88
11. АКЦЕНТОЛОГІЧНІ НОРМИ	91
11.1. Словесний наголос	91
11.2. Основні правила наголошування слів у сучасній українській мові	93
11.3. Наголошування прізвищ	94
11.4. Наголошування прикметників	95
11.5. Наголошування числівників	95
11.6. Наголошування займенників	96
11.7. Наголошування дієслів	96
11.8. Фразовий наголос	97
12. КУЛЬТУРА УСНОГО ВИСТУПУ ЮРИСТА	100
12.1. Виступ перед аудиторією	103
12.2. Полемічні промови	106
12.3. Судові промови	107
13. ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ. СУЧАСНІ ПРАВОПИСНІ НОРМИ	110
13.1. Орфографічні норми	111
14. ОСНОВНІ ПРАВИЛА УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ	133
14.1. Розділові знаки у простому реченні	133
14.2. Розділові знаки при однорідних членах речення	136
14.3. Розділові знаки при відокремлених членах речення	140
14.4. Розділові знаки при уточнювальних членах речення	145
14.5. Розділові знаки при вставних словах, вставних реченнях і звертаннях	148
14.6. Розділові знаки у складносурядному реченні	150
14.7. Розділові знаки у складнопідрядному реченні	153
14.8. Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні	157
15. НОРМИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЯК УСНОГО, ТАК І ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ	161
15.1. Лексичні норми	161
16. ФРАЗЕОЛОГІЯ У ПРАВНИЧІЙ СФЕРІ	183
17. МОВНІ ШТАМПИ ТА КАНЦЕЛЯРИЗМИ	188
17.1. Мовні штампи	188
17.2. Канцеляризми	189
18. ТАВТОЛОГІЯ І ПЛЕОНАЗМ	192
19. СЛОВОТВІРНІ НОРМИ	194
19.1. Способи словотвору	194

19.2. Нормативність творення відтопонімних слів	194
20. МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ	198
20.1. Морфологічні норми іменника	198
20.2. Нормативність уживання граматичних форм прикметника ...	211
20.3. Нормативність уживання граматичних форм числівника	214
20.4. Нормативність уживання граматичних форм займенника	222
20.5. Нормативність уживання граматичних форм дієслова	225
20.6. Нормативність уживання прийменників	228
21. СИНТАКСИЧНІ НОРМИ	238
21.1. Порядок слів у реченні	239
21.2. Координація присудка з підметом	240
21.3. Деякі випадки керування	244
21.4. Використання однорідних членів речення	247
21.5. Використання складних речень у мовленні правників	252
22. ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	257
22.1. Основні правила логічного наголосу	260
22.2. Порушення логічності у доведеннях	264
22.3. Правила лінгвістичної експертизи правничих документів	269
23. ПРАВНИЧА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ВИПРАВЛЕННЯ	270
СЛОВНИЧОК ПРАВНИЧОЇ ЛЕКСИКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	286
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	303

Навчальне видання

ТОКАРСЬКА
Антоніна Семенівна
КОЧАН
Ірина Миколаївна

**КУЛЬТУРА
ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ
ПРАВНИКА**

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України як навчальний
посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Художник обкладинки *С.І. Іванов*
Художній редактор *В.І. Лахненко*
Технічний редактор *С.Д. Довба*
Комп'ютерне верстання *Л.М. Семенович, О.М. Войцун*
Коректори *М.Т. Ломеха, Р.Р. Гамада,
О.А. Тростянчин*

1.1. Підприємство, що видає	199
2. Вступні дані	200
2.1. Назва	200
2.2. Адреса	211
2.3. Контактна інформація	211
2.4. Інформація про видавця	212
2.5. Інформація про видавця	212
3. Назва	213
3.1. Назва	213
3.2. Назва	213
3.3. Назва	213
3.4. Назва	213
3.5. Назва	213
4. Назва	213
4.1. Назва	213
4.2. Назва	213
4.3. Назва	213
4.4. Назва	213
4.5. Назва	213
5. Назва	213
5.1. Назва	213
5.2. Назва	213
5.3. Назва	213
5.4. Назва	213
5.5. Назва	213
6. Назва	213
6.1. Назва	213
6.2. Назва	213
6.3. Назва	213
6.4. Назва	213
6.5. Назва	213
7. Назва	213
7.1. Назва	213
7.2. Назва	213
7.3. Назва	213
7.4. Назва	213
7.5. Назва	213
8. Назва	213
8.1. Назва	213
8.2. Назва	213
8.3. Назва	213
8.4. Назва	213
8.5. Назва	213
9. Назва	213
9.1. Назва	213
9.2. Назва	213
9.3. Назва	213
9.4. Назва	213
9.5. Назва	213
10. Назва	213
10.1. Назва	213
10.2. Назва	213
10.3. Назва	213
10.4. Назва	213
10.5. Назва	213
11. Назва	213
11.1. Назва	213
11.2. Назва	213
11.3. Назва	213
11.4. Назва	213
11.5. Назва	213
12. Назва	213
12.1. Назва	213
12.2. Назва	213
12.3. Назва	213
12.4. Назва	213
12.5. Назва	213
13. Назва	213
13.1. Назва	213
13.2. Назва	213
13.3. Назва	213
13.4. Назва	213
13.5. Назва	213
14. Назва	213
14.1. Назва	213
14.2. Назва	213
14.3. Назва	213
14.4. Назва	213
14.5. Назва	213
15. Назва	213
15.1. Назва	213
15.2. Назва	213
15.3. Назва	213
15.4. Назва	213
15.5. Назва	213
16. Назва	213
16.1. Назва	213
16.2. Назва	213
16.3. Назва	213
16.4. Назва	213
16.5. Назва	213
17. Назва	213
17.1. Назва	213
17.2. Назва	213
17.3. Назва	213
17.4. Назва	213
17.5. Назва	213
18. Назва	213
18.1. Назва	213
18.2. Назва	213
18.3. Назва	213
18.4. Назва	213
18.5. Назва	213
19. Назва	213
19.1. Назва	213
19.2. Назва	213
19.3. Назва	213
19.4. Назва	213
19.5. Назва	213
20. Назва	213
20.1. Назва	213
20.2. Назва	213
20.3. Назва	213
20.4. Назва	213
20.5. Назва	213
21. Назва	213
21.1. Назва	213
21.2. Назва	213
21.3. Назва	213
21.4. Назва	213
21.5. Назва	213
22. Назва	213
22.1. Назва	213
22.2. Назва	213
22.3. Назва	213
22.4. Назва	213
22.5. Назва	213
23. Назва	213
23.1. Назва	213
23.2. Назва	213
23.3. Назва	213
23.4. Назва	213
23.5. Назва	213
24. Назва	213
24.1. Назва	213
24.2. Назва	213
24.3. Назва	213
24.4. Назва	213
24.5. Назва	213
25. Назва	213
25.1. Назва	213
25.2. Назва	213
25.3. Назва	213
25.4. Назва	213
25.5. Назва	213
26. Назва	213
26.1. Назва	213
26.2. Назва	213
26.3. Назва	213
26.4. Назва	213
26.5. Назва	213
27. Назва	213
27.1. Назва	213
27.2. Назва	213
27.3. Назва	213
27.4. Назва	213
27.5. Назва	213
28. Назва	213
28.1. Назва	213
28.2. Назва	213
28.3. Назва	213
28.4. Назва	213
28.5. Назва	213
29. Назва	213
29.1. Назва	213
29.2. Назва	213
29.3. Назва	213
29.4. Назва	213
29.5. Назва	213
30. Назва	213
30.1. Назва	213
30.2. Назва	213
30.3. Назва	213
30.4. Назва	213
30.5. Назва	213

НБ ПНУС

673761

Здано на складання 28.02.02. Підп. до друку 06.10.03.
 Формат 84x108¹/₃₂. Папір офс.
 Офс. друк. Гарн. Кудряшова. Умовн. друк. арк. 16,38.
 Умовн. фарбовідб. 16,8. Обл.-вид. арк. 18,31. Тираж 4000 прим.
 Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК №22. Вид. № 48. Зам. 1083

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"
 79008 Львів, вул. Галицька, 21
 www.dsv-svit.lviv.ua
 e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів
 у ВАТ "Видавництво "Закарпаття",
 88011, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 42/1
 e-mail: vidzak@tn.uz.ua